

MAGYAR SIRATÓ

ÖREG KÚRIÁKTÓL
A NAGY PUSZTÁKIG

MÓRICZ PÁL
ÍRÁSA ÉS SAJÁT KIADÁSA

BUDAPEST
STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

MINDEN JOG A SZERZŐÉ!

*Kölcsey Ferencnek, a magyar
Himnusz prófétalelkű költőjének
dudvától lepett csekei sírjára ko-
szorúmul ajánlom.*

Szerző.

Előszó helyett...

Rudnyánszky Gyula: „Indián ének”

Öreg indián a két szemét lehunyja.
Pipázva tűnődik a nagy fa alatt;
Míg dong körülötte siheder raj gúnyja,
Lelkével a kék füst nyomába halad.
Egykor ha kileste a sátorverőket,
Számolni velük gyors fejszéje szokott;
Most arra se fordul, elhessenti őket
Lomha legyintéssel, mint a szúnyogot.

A füst karikáit kíséri a lelke,
A nagy tavak árján leng gondolata:
Olt, ahol a föld keblét az ég felölelte,
Bíborhabon úszva int Hiavata.
Jár messze vidéken, erdős hegyek ormán.
Régóta kiirtott vadászutakon;
Onnan, hol az új nép legyűrte mogorván,
Fényét veti rája az inka-vagyon.

A nagy fa tövében ültek le tanácsba
Békepipát szívó bölcs főeleik;
Tűz körül ott pergett hősök hadi tánca,
Ujjongva rohantak a csatahelyig;
Nyilaiknak szárnyat adott a jó szellem,
Szárnyas nyilak élén villant a boszú;
Hitték, hogy a küzdőt minden bajok ellen
Megvédi, segíti a nagy Manitú.

Úgy élt a dicső faj a völgyben, a bércen,
 Mint a szép világnak egyetlen ura;
 Mit elérni vágyott, megvívta merészen,
 Ellenséghez nem ment soha alkura.
 Ha vadállatokkal, ha sápadt arcokkal
 Állt szemben a sziklán, kegyet sohse várt;
 Nem félt, hogy a harcban gyáva kudarcot vall,
 Valamíg kezében volt a csatabárd.

A szirt tetején ha pihenve megajlott,
 Repülni mesésen tudott a szeme:
 Meglátta a távol bontakozó álmot,
 Míg úgy harmatozott, mint égi zene.
 Tüzes pillantása mikor végig mérte
 Gazdag birodalmát délen, nyugaton,
 Hajszolta határát, megroppant a térde,
 De a végtelenbe veszett a vadon.

Minden az övé voflt. Ég hajnali pírja;
 Föld kincse, kalásza, zúgó folyama;
 Rejtett kövek éke, varázsfüvek írja;
 A sátorok alján susogó dana;
 Szederfa gyümölcse; hársfalombok árnya;
 Madarak tojása, fenyők sudara;
 Paripák patája, ezüst sólymok szárnya;
 A cserje bogyója, a nap sugara.

Övé a bölénybőr, a medve bundája,
 A szelíd nézésű ünőke teje,
 A mező virága, bánya aranyszája,
 Fűszerek és magvak tündérereje.
 Övé a selyem rét, a hófedte szikla,
 A csergő források kristály itala;
 Az örök nagy szellem homlokán gyúlt szikra;
 A gyönyörű élet győzelmi dala.

Vadászva napestig csörtette a berket;
 Rőzselángok mellett füstölt a dohány;
 A kenyérfa termett, a tengeri pergett;
 A bölcs nyugalom volt a főtudomány,

Míg hal volt a tóban, úszhatott a jóban;
 Ha kikelet zsendült, fűtyült a rigó;
 Bármilyen bősége megapadt fogyóban.
 Pótolta, tetézte a nagy Manitó.

De jöttek az irtok, a kapzsi kísértők,
 A pénzre vadászok, a sziklatörők,
 A kétszínű cselhez, az alkuhoz értők,
 Az erdőgyilkosok, indiánölők!
 Halálfa belébül ropogó bogyóik
 Vérbe borították a bátrakat is:
 Hegyrül szakadékba, patakokbul tóig
 Indián hullákat sodrott le a víz.

Mi jót szimatoltak, mind hamar elvették;
 Szaporábbak voltak, mint az ördögök;
 A sátrat, az erdőt sorra fölégették,
 Mérges levet ittak az ősi rögök.
 Zöld fűre piros vér; míg a halálhörgés
 Gyermeket riasztott, asszonyt őrlített;
 Zaklatta az éjét vad munkadübörgés.
 Mely máglya helyére kéményt épített.

Szénporba takarták tűzhányó kemencék
 A sátrakat őrző esti csillagot;
 Elűzte a csendet síppal az ellenség,
 Mesgyékre ki vasból pántlikát rakott.
 Nem rabszolga korbács, pénz volt a varázsa.
 Jármába kenyérért tódult a szegény;
 Más szerencse vermét, maga sírját ásta,
 Míg árnyékká senyvedt sok nyalka legény.

A fehér embernek gyors lábanyomára
 Új életcsodának forrása fakadt;
 Mit meg nem hódított, annak is voít ára;
 Mikor zsebe csörrent, eladó akadt.
 Az indián torkát fojtogatta marka;
 S hogy félre söpörje, mit át nem hidal:
 Az ingadozó fajt mézes kígyó marta,
 Tűzcseppeket ontó halálos ital.

Így van az ős jószág mind idegen kézen;
 Alázatra lágyult a vaskoponya;
 Múlt élősövénye csak teng csenevészen,
 Mint útszéli tüskés, bús galagonya.
 Zordon erő ernyed, fogy a mécs naponta,
 A regékbe látó folyvást kevesebb;
 A régi időről levedlik a pompa,
 Több rajta a rongy és több benne a seb.

Meghalt a dicsőség, elmúlt a jövendő!
 Már szűkre szorult a vadászterület:
 Az indián birtok arra elegendő,
 Hogy eltemetkezzék az ős becsület.
 A pusztuló fajnak nincs más menedéke;
 A hunyt szemű harcost nem csüggeszti bú:
 Azt várja pipázva, hogy a lelkét végre
 Magához emejje a nagy Manítú!

Rudnyánszky Gyula, az Amerikából meghalni vakon hazatért, honfoglaló Divék-nemzetségbeli legtragikusabb sorsú magyar költőnk „Indián ének” fenséges költeményében mintegy az elfajult magyarság sorsát villogtatja elénk — megrendítően ... De, a „Magyar Sirató” könyvem minden betűjével kérdezem én, hát csakugyan vállaljuk-e mi, magyarok ezt az idegenektől nekünk szánt indián sorsot?! ... Példaképeivel, történeteivel, nemes romantikájával az én Magyar Siratom azt feleli és bizonyítja, hogy méltatlanul züllesztik és időelőtt nyújtják a magyarnak orgyilkos módon a pusztulás és a hitnélküliség mérgeit! Újbóli felemelkedésünk és megtisztulásunk egye-, dül és főként önmagunkon fordul meg, Mosonyi Dénes prelátus, kalocsai kanonok, az izzó magyar-lelkű főpap idevonatkozóan írta nékem válaszuk: „Felhívása és kérése nagyon a szívemhez szólt. Lélekben én is „Magyar sirató”-nak érzem ugyanis magamat, aki azonban — bár nehéz fájdalommal látom és érzem hazám és nemzetem rettentő helyzetét, — változat-

lanul vallom fajtám félreismert, porlepte, megtördelt nemes szépségeit. S mivel ezek a gondviselő Isten gyönyörű adományai, aki végtelen jóságában a magyar természetet és az igazi magyar jellemet ilymódon felékesítette, rendületlenül bízom, hogy a jobb magyar sors és a derültebb magyar jövő is el fognak érkezni, amint a fenti szempontokra a magyarság tömegei is ráébrednek!”

Eddig és így a kiváló magyar főpap. En is tehát, ameddig Istenünk engedi, — a Kölcsey Ferencek, Berzsenyi Dánielek példáján — tehetségemhez, hitemhez mérten cselekszem ezt az ébresztgető, keresgető töreldelmes írói munkát; mert ha most minket, magyarokat porba gázoltak is jórészt saját bűneink, irtózatos mulasztásaink miatt, a nekünk szánt indián-sorsot semmiképpen nem vállaljuk! A magyar-rontást pedig visszalökjük megrontóinknak!

(1931.)

Móricz Pál.

Nánási Fodor „major” három arany ekéje

A bécsi oktalan udvari politika a hadsereg tisztikarából úgyszólván századokon át kisémmizte az Isten első katonáját, a magyart. A cseh, rác, horvát, oláh, polyák, nemet, belga, spanyol, francia és a többi más nép megtalálta ebben a sárga-fekete hadseregben tisztii aranybojtját, előrehaladását, csupán a vitéz, hős magyar katonatömegek maradtak ágyúttötelékül idegen, sokszor ellenséges érzésű tisztek vezérlése alatt. A következetes mellőztetések feletti elkeseredettségében méltán mondotta Káljay Imre kviétált svadronyos huszárkapitány édesapjának, Kállay Miklós szabolcsi hatalmas vicispánnak .

— Édesapám, ne tegyen nékem szemrehányást, hogy nem vittem feljebb. Végigküzdöttem az összes francia hadjáratokat Napoleon ellen ... Simonyi óbeszterrel harcoltunk együtt ... Testem tele van sebhelyekkel. Mellemen egész sereg kitüntetés ragyog ... Mégis csak azt mondom, hogy a császár ármádiájában becsületes magyar ember nem viheti feljebb svadronyos kapitánynál ... Ha pedig mégis feljebb emelkedett, az idegen cselvetők, a bécsi udvar gonosz kegyencei — csupa magyargyűlöletből — előbb-utóbb kitörrik a nyakát, ha még olyan magas aranygallér van is rajta!

Az Alföld magyar vidékein, honnét az egész világ legelső lovaskatonáját és nyúhetetlen talpas gyalogságát, a világhíres magyar huszárt és magyar bakát verbuválták, ritkaságszámba ment. legendák hősi alakjaként tűnt fel egy-egy fajtabeli, bár „kviétáltan” haza-

térő, magasrangú tiszt. A nagykállói hajdúeredetű Simonyi óbester, a Nánáson lakos Fodor Jakab huszár-majort, a böszörményi Fábíán, a szoboszlói Cseke svadronyos huszárcapitányokat nagyon megbecsülték, még száz esztendő múltán is mesélgetéseikbe foglalták, követendő példaképül állították a harcias katonanép hajdúk.

Most a nánási Fodor Jakab kvietált huszár-majort (őrnagyot), a XVIII. századbeli hajdú birtokos főkatonára pompás magyar úri alakját próbálom megrajzolni azon mesélgetések alapján, melyeket a délceg jurátusból iszákos „halálbíróvá” (halottlátó) süllyedt nemes úrfi, az öreg „tudor” Daróczy János mesélgetett el felőle a különböző disznótoros, névnapos összejövetelek szép alkalmából. Én még magam is láttam a régi hajdútemetőben a sírfelé fektetett koporsóalakú köemlékét Fodor majornak. Károly fia piactéri kúriájában az egész alakot mutató, hatalmas olajfestménye előtt is sokszor áhítattal elmerengtem a csodálatos hajdúhuszárról. Emeletes szőlőkunyhója előtt, kint a mélyárkú „gerádjánál” Károly fia, a drága jó magyar úr, Fodor Károly bátya szüreteinél kecskececsű gohért, rózsásszemű bakatort nem egyszer vidáman csipegettem. A Fodor-tanyák gazdagságaiban is elég-szer gyönyörködtem a kocsikirándulások, a gyermekkori vadászatok alkalmából. Fodor majornak az egyik őse az ónodi vitéz Fodor Jakab hajdúhadnagy volt, akit az egi török vitézek egyszer — tört vetve neki — lemészároltak azért, hogy szívét megegyék . . . A babonás török vitézek ugyanis azt a hitet tartották, hogy a hajdúhadnagy szívéből az ő vitézségét, rettenthetetlen bátorságát öröklék . . . Már kezdettől ilyenféle katonáemberek voltak a sárkándi és nánási Fodorok.

*

Fodor majornak az édesapja nánási hajdúbirtokos gazdálkodó volt. A városnál — sorra kerülve — szenátor is volt. A fiatal Jakabot, kiváló széptermetű, remek fiát iskoláztatta. A nemes katona-hajdúk becsül-

ték a tanultságot. Városaikban mindjárt a Hajdúság megszállásakor latin iskolákat, gimnáziumot alapítottak. A fiatal Fodor Jakab diák első tanulója volt a nánási iskolának. Midőn pedig a nánási gimnáziumot bevégezte, továbbtanulni a debreceni kollégiumba ment. A tanulással Debrecenben is győzte, ritka nagy erejével meg az öreg kollégiumnak legerősebb diákja volt. A kollégium tűzoltó-diákságának „tűzet a tűz-zel” volt a jelszava. Nemcsak a tudományokban remekeltek, az óriási, nehéz „gerundiumot” próbatevésül a gyengébb tűzoltó-diákok is megforgatták. A birkózás napi gyakorlatszámába ment. Csupán azzal az öreg kollégium tornyoskapuja előtt heverő, hárommázsás kőgolyóval nem tudtak megbirkózni. Labdázni szerettek volna vele, — ilyent akar mindig, erején felül, a tüzes ifjúság... De még odébbhengeríteni sem igen tudták a nagybotosok sem. Csak éppen hogy megmozdította, egyik oldalról a másikra fordította a legerősebb. Amikor ekként erőlködtek, nánási Fodor Jakab véletlenül arrafelé ment. Körülvették diáktársai s kíváncsiságból unszolni kezdték a híres, nagyerejű fiatalembert:

— No, Jakab, most mutasd meg, hogy hány zsák kai telik!

— Jól van, megpróbálom! — Mosolyogva teha-jolt, átölelte az irtózatoss kőgolyót. — Nesztek! — A fején átvette. Jónéhány lépésre zuhogva repült el a szörnyű kötömege . . .

*

Debrecenből hazatért Nánásra gazdálkodni Jakab diák. Ekkor Mária Terézia volt a magyarok királynője. Az irigy, kapzsi szomszéd uralkodóktól sok-sok-hadat kellett elviselnie. 1756-ban, a hétéves porosz háború kezdetekor száz nánási fiatal hajdúval Fodor Jakab is elment a szép királynő katonájának. Huszár-
rok lettek valamennyien. Fodor Jakab szörnyű vitéz-ségével csakhamar elnyerte a „zászlótartó” rangot. A hét év alatt a híres, vitéz porosz katonasággal, a burkusokkal szemben mindig derekasan megállotta

helyét. A saját hadinépe csodálta, az ellenséges katonaság rettegte a rettenetes erejű óriást. Rettegve emlegették iszonyú karját és kardját. Mivel elég súlyos, elég erős kardot nem találtak részére a „magazinum”-ban, Fodor Jakab maga kovácsoltatott magának mérszárosbárd szélességű, iszonyú kardot. A rohamoknál szörnyű kardja elől rémülten szaladt szét minden ellenség. Fodor Jakab nem ejtett soha laposvágásokat, egyszerűen kettévágta az ellenséget. Nem csoda, hogy tehát mihamar svadronyos kapitány lett Fodorból, s ha a tisztek egymásközött párviadalt vívtak, elég volt Fodor kapitányt hívni szekundánsnak, akár igaziatónak ...

— Már a tekintetétől elborzadt az ellenfél! — beszéltek a veleszolgált bajtársak. A kihívó elengedte, vagy a kihívott elkunyorálta ilyen esetben a párbajt.

1794-ben kapitányi nyugdíjjal és „majori karakterrel” hazatért szülőföldjére, Nánásra, Fodor Jakab. Mint kiváló katonát nehezen bocsátották el. Előléptetést ígértek neki, hogy csak még maradjon. Ámde vágyott már a nyugalomra, mert már három mázsán felül elhízott és alája alkalmas huszárlovat már nem is lehetett találni.

*

Ez a harcban oly rettenetes katona bensőleg, lelkileg voltaképpen szelíd, ártatlan, jóságos magyar lélek volt. Nemcsak a harcban volt jó katona, hanem mint gazda is ügyes, fáradhatatlan volt. Vallásosságáért szent áhitattal becsülte a hajdú nép. Gyönyörködve nézték, amikor ünnep és vasárnapokon teljes katonai díszben felkereste az Isten házát. A „szegények atyjának” elnevezték. Pénzét, kenyerét megosztotta a szűkölködőkkel. A szegényeknek minden szombati nap jó ebédet főzetett, az árváknak és özvegyeknek minden ünnepen pénzsegélyt osztott. Tudor Daróczy János beszélte felőle:

— Fodor major a maga nagy gazdaságában háromféle ekét tartott: — egyet a szegények, egyet a

tolvajok egyet a maga számára. És soha nem ebédelt egyedül. Az asztalán mindig terítve volt a váratlan, hívatlan vendégek részére is. Akárhányan jöttek: jutott étel, ital mindenkinek. A nép rajongott érte, mert annyira szerette fajtáját Fodor major, hogy ha cselédei, majorosai, csikósai, gulyásai, juhásza, kon-dásai ügyes-bajos dolgaikban meglátogatták, mindig úri asztalához ültette és atyai szeretettel megvendé-gezte ezeket az egyszerű embereket is . . .

*

A nagyhírű vitézt katonáék sem felejtették el. A tábornoki főnökség 1797-ben ismét harctéri szolgálatra hívta Fodor majort. Bár előléptetést ígértek neki, sajnálattal megtagadta a bevonulást.

— A lóra én már alkalmatlan vagyok! — üzenté szomorodottan. A hadparancsnok ekkor egy adjutánst küldött hozzá:

— Nem kell lóra ülni vitéz! — üzenté nagy örömmel. — Hát hogy képzelik akkor az urak ezt az én katonáskodásomat, ló nélkül?! — érdeklődött fellob-banó harci tüzében Fodor major.

— Hát hogy képzelik akkor az urak ezt az én katonáskodásomat, ló nélkül?! — érdeklődött fellob-banó harci tüzében Fodor major.

— Nem szükséges lóra ülni! — felelte a megille-tődött adjutáns. — Majd kocsiból vezényelhet a vi-tézlő őrnagy úr!

Fodor elnevette magát:

— Igen ám! ... Csakhogy én magyar vagyok! Nem előre-t szoktam parancsolni. ... Hanem inkább, hogy: utánam emberek! — Ekként többé hadba nem szállott a szörnyű vitéz hajdú Fodor major. Olyan kihízott, vastag ember volt már ekkor, hogy a szabója kénytelen volt körüljárni a vastag, rengetege óriás oszlopembert, mert csak így tudott mértéket venni róla . . . Nem csoda, hogy midőn Daróczy János kis-gyermek korában a gyönyörű fényes huszártiszti ruhás óriással először találkozott, az elcsodálkozástól iémülten hazaszaladt és szent borzalommal rebege otthon szüleinek:

— Láttam az Istent! . . .

— Hol láttad? — A meglepődött szülék kérdésére ijedten szepegte a kis Jancsi gyerek:

— A templom melletti ház ajtajában állott! — A további firtatásra azután boldogan rájöttek, hogy méltóságos huszártiszti gálaruhájában Fodor majort látta a Jancsi gyerek. A hatalmas magyar katona egyébként a gyermekeket nagyon szerette. Úton-útfélen köszöntötte őket. Megállott velők beszélgetni. Kikérdezgette őket szüleikről, testvéreikről, az iskoláról, a tanítókról, professzor uraimékról. A jó kis tanulókat megsimogatta. A jelesebb deákoknak zsebbeli ajándékot osztott. Iskolai jutalomdíjakat tűzött ki. 1807-ben, augusztus hó 10-én este hunyt el a hajdú népnek ez az azóta” is páratlan vezéri alakja . . . Fodor major örök tiltakozás volt és marad azok ellen a hamisítók ellen, akik vakmerően hazudni merészek, hogy tulajdonképpen tiszta magyar fajta nincsen, sőt soha nem is volt.

Nemes urak faluja a Tisza mellől

— Benkó Imre bátyám közlései után. —

A Tisza-mente kiöntésektől, nádasoktól, lápoktól, rétektől körülzárt, elszigetelt kiemelkedő részein sok kedves, Istenháta mögötti magyar falut rejtegetett. Némelyiknek csak a harangzengése, délibábszerű árnyként felvillanó fehér tornya hallszott és tetszett elő a rejtelmes vizei, süppedékes földje miatt idegenektől megközelíthetetlen messzeségekből... Mené az utas s egyszerre csak a zöld sás, káka, gyékény, nádmezők tengere között széleshátú, ezüstös fodrú tó állott elébe ... A vadmadarak kikacagták, s a tóból incselkedően dobta fel ragyogó kövér testét egy-egy potyka... A mély, szakadékos partú Tisza medrén sem lehetett olyan könnyűszerrel átszájlni, — keresni kellett a révet... Hejh, még ekkor is gyakran a „komp, — a hidas” túlnét volt a révésszel, errefelé azért soha senkinek nem volt sietős az útja... Lassan csúsztak a kompok, a tutajok, csámeszek, bárkák, s egy-egy lenge kis léjekvesztő, — a titokzatos úszó halottak éjszakai holdsütésen sárga villanással meg-megkopogtatták a pihenő vízimalom anyahajóját... A kocsinjárók sárbasüppedt kerekének küllői közül ásóval, villanyéllal kellett kifaragni és lepiszkálni sűrűn a malomkőszereleg rátapadt agyagos, réti sarat... Ugattak a kutyák ... — Hej, hó, hó! — Tiszavárkonyba, a nemes urak Tiszamenti közbirtokossági falujába egyszer azért mégiscsak beérkeztek a messziről, fáradtan jövők... Ez a Tisza mellett rejtetten fekvő szín-

magyar Várkony község már a XV. században lakott hely volt, s a XVIII. századtól, egyszer a hajdúknak is egy főkapitányt adó, Péli Nagy-család volt a földesura. Ezek a Barsból eredő Péli Nagy urak kemény reformátusok voltak. A vallásüldözések korában várkonyi udvarokban állandóan „lévitát” tartottak, s egyik gazdasági épületüket jobbágyaikkal imaházul használták. Az egy Isten, egy zsoltár testvérré nemesítette itt a földesurat és zsellért... A XVIII. század végén Péli Nagy István halálával vált Várkonyból közbirtokossági nemes falu. Egyetlen fia sem lévén Péli Nagy István úrnak, három férjhezment leánya révén szaporodtak itt el az „osztályos atyafiak”. A magas dombokon épült, a Tiszáig lenyúló kertes udvarházakban ezentúl állandóan lakott itt 6-8, sőt az idők folyamával, az ivadékok szaporodásával, szétágazásával, újabb és újabb ambitusos udvarházak épülésével még több, egymással jó rokon nemes úri család ... A Péli Nagy-birtok szétbarázdolva sok, sok rokoncsaládnak nyújtott meleg tűzhelyet. Idővel 1000 és 300-400 hold között váltakoztak a birtokaik. Egymást le nem nézhették, igényeikhez mérten boldogul, bőségesen, egymást becsülve, szeretve éltek a sokszor ösztől tavaszig elzárt, nehezen megközelíthető faújakban, dombra épült kényelmes udvarházaikban. Egymásra utaltan egymást majdnem mindennap felkeresték és a szeretet, a testvérbarátság édes ünnepeit szentelték minden összejöveteleikből. Nemcsak szép ló, agár, puska, kamara, pince, sok cselédség, sok jószág találtatódott itt, hangszereik, szép magyar könyvtáraik is voltak. Újságokat járattak, — az udvari cigány volt a gyalogpostásuk és agaraiknak gondozója. Zongora talán még nem volt; ám a rokkát pergetni, a szép kelengyéket kézzel kivarni nem restelkedtek el sem a fenséges nagyasszonyok, sem a szendén piruló kisasszonykák... A Tisza és kiöntés vizei is mennyi ősi zamatú szórakozást nyújtottak, — halászat rákászat, vízi vadászat, fürdés, csónakázás... A szép magyar dal, az édes magyar muzsika télen-nyáron, legkivált szüretkor, a híres várkonyi-szüretekkor zengedeztek a

Tiszamenti nemes fajúból ... Az Alföldről, Felföldről eljövének „atyafit látogatni” a nemes rokonok; node nem is jöhetett ide egyetlen olyan rendes úriember sem, akivel ki nem lehetett hámozni valamilyen „magyar sógorságot”, — a „komaság” már inkább a közelebb lakozóknak maradt.

A fi-örökös nélkül elhunyt Péli Nagy István három nemes veje alkotta és alapozta először Várkonyban a „közbirtokosságot”. Mind a három Péli-vő Biharból eredt. A legidősebb PélHányt, Erzsébetet, kiscsuti Guthy Gáspár vette nőül. A második Péli-lány, Zsuzsanna, Vonza-Böszörményi Pálnak, Debrecen város főnótáriusának, majdani kiváló főbírójának lett a felesége. A legfiatalabbik Péli-lány, Juliánná, Érkeserü és Belmezei, Ippi és Piogózi Fráter Ádámmal ment nőül 1797-ben, a Tisza meredek partján épült ősi nagy Péliudvarházat ők kapták. A Tisza mellett olyan szép, kívánatos hely volt ez a már akkortájt 3000 színmagyar lakosságú Várkony, hogy a Péli Nagy István vőjei bihari birtokaikról ide mind átköltöztek. A debreceniek kiváló főbírója 18-20 mértföldes nehéz kocsiutazást nem sajnálva, legalább egy-egy pár hétre sűrűn eljött ide. Nemcsak szép gazdaságával törődött, hanem a község és a helyi református egyház ügyeinek intézésébe is szeretettel, áldozatosan befolyt. A három Péli-vő építtette Várkony templomát és a kis egyháznak Böszörményi Pál, a nagytekintélyű debreceni főbíró volt első gondnoka.

*

A várkonyi urakhoz Biharból, Szabolcsból, Szatmárból, Zemplénből, Hevesből, Nógrádból, Pestmegyéből, Nagykőrösről, Kecskemétről, Abonyból s a közvetlen környékből eljártak látogatóba a rokonok, jóbarátok. A három Péli-Nagy leány nagyanyja a körösi főbírónak, Gáli Istvánnak volt a leánya, innét szövődött a Gallokkal, inárcsi Farkasokkal, Molnárokkal, Kalocsákkal való atyafiság. Kecskemétre meg nagybócsai Sárközy Lőrinc volt inzurgens huszárcapitány vitt

nőül egy Fráter-leányt. Abonyból a vendégszerető Andrassy plébánossal barátkoztak. Az abonyi plébános is otthonos volt Várkonyban, de gyakran látta vendégül a várkonyi kálvinista urakat is családjakkal együtt. A várkonyi családok fiai rendszeren Debrecenben, Sárospatakon és Pozsonyban tanultak. A lányok Pozsonyban vagy Pesten töltöttek pár évet „nevelő”-ben. A könyvtár nemcsak díszül szolgált náluk, a férfiak, a nők ismerték, idézték fejből a kedvenc két Kisfaludy, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, majd Vörösmarty verseit. Fennmaradt, hogy amidőn egyik körösi úr Várkonyba menet találkozott a vadászgató egyik Böszörményi-fíúval, későbbi sógorával, így üdvözölték egymást:

— Hová, hová, zergék hős vadásza?

— Honnan, honnan, bájos idegen? — rögtönözte a másik megfelelő idézettel. A híres debreceni főbíró fiai közül Pál különösen olvasott, szellemes, tehetséges ember volt. Agglegény maradt s bár szép gazdasága volt, elnevezték „gyalogtudós”-nak. Atyafilátogatóba ugyanis leginkább gyalog járt s ha egyet gondolt, estendet elindult Gombára, akár Pestre ... A messze földre híres, kiváló konyha Várkonyban mégis a Fráter Ádámék házánál volt. András szakács a szabadtűzhelyen, no meg az „elötés” sütökemencében remekelt mindent. A kerekcs nyársra húzott nagypecsenyéket az erre betanított valamilyen ketrec-formába zárt kutyák forgatták; mivel nekik azonban csak az illat jutott a pecsenyéből, mielőtt a csiklandozó nyársforgatás ideje elkövetkezett volna, akárhányszor eliszkoltak és elbújáltak a pecsenyész-nyársot forgató ravasz kutyák ... A dorongos fánk, kürtös kalács, molnár kalács a „levelén sült”-tel mind az András mester remekei voltak. Ezt az egyik legkedvesebb „süleményt”, a hártavékonyaságú levelen-sültet, a nyers káposztalevéltre kenték s kenyérsütés után pár perc alatt a kemencében sütötték. A levélről szépen leválasztva rakták azután a tálra, el sem képzelhető, hogy hány száz darabot kellett sütni ebből a pehelykönnyű, ízes valamiből... Igaz, hogy azután András

mesternek a maga finom süteményeihez a tyúktojás már nem is volt elég jó, neki bibictojás kellett. A kuktákat ilyenkor kikurgatta az óriási rétségbe, Várkonytól Tószögön át Szolnokig százzszámra szedette össze velők a bibictojást. No még a halételek is különlegességei voltak a várkonyi Fráter-konyhának, a cigányhaltól kezdve: bucó, keszeg, süllő, potyka, dévér, csuka, kárász, kecsge, harcsa, néha nagybaromi vágó harcsa, olykor óriási tok bőven kerültek a közbirtokosság tiszai és réti halászföldjeire... A jókonyhán kívül a három szépséges Fráter-lány még kedvesebb, nagyobb vonzóereje volt a Fráterek várkonyi udvarházának és télen néhány hónapig a pesti 5 pacsirtautcai (most Esterházy-utca) kis palotájuknak. A legidősebb Fráter-lány, Juliánná, annak a Sárközy Lőrinc főszolgabírónak lett a felesége, akinek édesapja nagybócsai Sárközy Pál úr még felül kilencvenedik évén, szenátora volt Kecskemét városának. Addig kérték, hogy a város érdekében maradjon, végül még ilyen magas életkorban is viselte tehát tisztségét, — „bár az emeletre járás már igen nehezebbre esett. ...”, De midőn kevéssel később meghallotta az öreg pátriárka, hogy a városházán a Bugacz eladásáról tanácskoznak, hintójába fogatott, a városházához hajtatott, aranygombos nádpalcájával a lépcsőkön nehezen felkapaszkodott s egyenest a tanácsterembe rontott... A tanácsurak a nemes aggastyán tiszteletére mindnyájan felállottak a főbíróval együtt.

— Mit hallok?! — kiáltotta az öreg úr s nádpalcájával keményen rácsapott a zöld asztalra. — Kutya teremtette! ... Hogy ti el akarjátok adni a Bugaczt?! ... Hát ti szereztétek azt?! ... Vagy tán nem az őseitől örököltétek?! ... Akkor hát azt mondom, megbecsüljétek és megőrizzétek!! ... Én nem egyezem bele az eladásba, punktum! — S többé szó sem esett a Bugacz eladásáról, amely Kecskemétnek máig kincses értéke.

A Sárközyek ilyen vágású magyarok voltak. A délceg, ritka szép férfi és magyar úr, tasnádi Szűcs Ábrahám hites ügyvéd, gombai földbirtokos sem volt

náluk utolsóbb. Borbálát, a második Fráter-leányt vette nőül. Tasnádi Szűcs a szintén Gombán lakó Fáy Andrásnak volt legbensőbb barátja. Széchenyit vallotta vezéréül az igen olvasott, ügyes tollforgató ember. Szépen játszott a gordonkán, pár szép népdala is elterjedt. Várkonyban csak azt kifogásolták, hogy Gombáról nem hintón, hanem csak kiskocsin járt udvarolni Várkonyba ... Szűcs Ábrahámnak besúgták ezt. Az esküvőre azért szép új hintón ment, de már a lakodalom után feleségét ismét csak a könnyű kiskocsiján repítette haza négy lóval, — az öreg kocsis az új hintóval üresen úgy baktatott utánuk. Gombán a Fáyak, Patayak, Szilassyak, Pukyak, Telekies és Wartensleben grófok a környékből kedves társaságot alkottak. A tökéletes magyar Wartensleben Guszti, 1848-ban egyik honvéd huszárezred ezredese, egyszer itt olyan tüzesen járta a kanásztáncot, olyan hevesen hajingálta az éles kanászbaltát, hogy a bal vállát megsértette, de fel sem vette, még másnap is jókedvűen mulatott... Ennek a kiváló magyar tasnádi Szűcs Ábrahámnak 1849-ben szomorú vége lett. Midőn a körösi vásár napján a várkonyi földbirtokosok és atyafiak: Szodoray Elek, Hubay Bertalan, Böszörményi Pál, Benkó Jónás Nagykörösön vásároztak, éjszaka kocsinjáró rablók támadták meg a Szodorayék udvarházát... S éppen amikor a rablók Szodorayné és kislányát gyötörték az ékszerekért, az értesített Szűcs Ábrahám úr cselédjeivel akkor ért oda... Felszakította a zsalut, rájuk kiáltott:

— Mit csináltok, ti gazemberek? — A gyertyafénytől megvilágítottan célpontul szolgált a bátor magyar úr. Az őrtálló zsvány rálőtt... A megriadt zsványok ugyan elmenekültek, de Szűcs Ábris is alig ért ki a kertből cselédeitől támogatva, hogy sebzetten hazafelé menjen, összeesett... Meghalt... A sógora, Benkó Jónás, egy fát ültetett arra a gyászos emlékeztető helyre. A bekerített magányos fa sokáig állott azon a szántóföldön, ahol a derék magyar úr, tasnádi Szűcs Ábrahám életét ekként befejezte. Tasnádi Szűcs András doktor, a Magyar Államvasutak népszerű jog-

ügyi helyettes igazgatója, ennek a tragikusan pusztult derék magyar gombai és várkonyi földbirtokosnak az unokája.

A sugár, magastermetű, bogárfekete hajú, sötét-kék szemű harmadik Fráter kisasszony, a ritka szép Fráter Klári Benkó Jónásnak, Nógrád vármegye tiszteletbeli fiatal aljegyzőjének lett felesége 1830-ban. Pásztón közös rokonuknál, Platthy Józseféknél ismerkedtek meg és szerették meg egymást. A szép Fráter Klára ekkor már félárva volt, édesapja 1829-ben, a következő évben az édesanyja is meghalt a fiatal menyecskének. Az ifjú pár a nógrádmegyei Benkőbirtokról Tiszavárkonyra költözött. A három Péli Nagy leánytól leszármazó ezen családok képezték a Tisza melletti kedves magyar nemesi faluban a várkonyi közbirtokosságot a múlt század boldog, bőséges éveiből. A Benkó Jónás és Fráter Klára fiából Jász-Nagykim-Szolnok vármegyének kiváló főszolgabírója és későbbi alispánja lett, az unokájuk: Benkó Ferenc dr. helyettes államtitkár, a magyar királyi dohányjövédéki központ európai hírű és tekintélyű igazgatója szintén mint főszolgabíró kezdte. A táblabíró, főszolgabíró, alispán, honvédtiszt, jeles gazda, művelt úri magyar elődökhöz méltók tehát a leszármazól Tiszavárkony hajdani vendégszerető közbirtokosainak ... Benkó Ferenc államtitkár édesapja 1848-ban 17 éves fővel Coburg-huszárezredbeli hadnagy volt, midőn Világos után osztrák dzsidásnak besorozták, édesanyja az egyetlen fiút, a pelyhes arcú gyermeket kikönyörögni és kiszabadítani a kegyetlen Haynauhoz felment. Haynau gúnyosan csak annyit mondott reá:

— Hát Kossuth-huszárnak nem volt fiatal?! ...

Ennek a nemességnek, nem mondom, lehettek, sőt voltak hibái! ... A vér, a lélek egységessége, az évezredes jó- és balsors közössége, családjaik százados műveltsége, századakon át leszűrődött életbölcse-sége, zománcos, mocsoktalan ősi hagyományaik, a köznépet megérett atyai szeretete és gondoskodó jó-

sága, igazságosan fegyelmező ereje révén ezek és az ilyenek voltak a ma már tökéletesen züllésnek indult, az idegen érdekek, idegen kapzsiság vak eszközeivé és porbagázolt játékszereivé süllyedt árva, rongyos népünknek természetszerinti igaz vezetői, jó vezérei... Ma nincs úr, nincs paraszt! Az oldott kéve aranyszálai összetörten hullanak szerteséjjel ... A várkonyi nemes kisasszonyok sem ússzák át oda-vissza a széles Tiszát, — mosdás előtt és felkelés után mindjárt ... Ó, micsoda csodaszép, csodaerős tündérfajta volt ez! Ezek szülték, ezek nevelték az Isten legszebb, legvitézesebb katonáját: — a magyar huszárt is! ... De ma már huszárunk sincsen s talán már a temetőnk földje sem a miénk?!

Péczely Ignác, a magyar csodadoktor

Középgulácsi és pécheli Péczelynek hívják a magyar fajtának azt az ősi nemesi ágát, amelyből Péczely Ignác doktor, a csodálatos magyar orvos származott. Édesanyja hodosi Karácsony-leány volt, Ignác nevezetű édesatyja hosszú időn át Vas megyében az Erdődy-grófok gazdatisztje volt, ugyanitt Vas megyében, Monyorókeréken, az 1826-ik esztendőnek január 26-ik napján született az ifjabb Péczely Ignác, akinek apja később a Széchenyi grófok szolgálatába lépett. Elkövetkezett az az idő is, amikor felserdült Náci-fióval együtt szolgálták Széchenyi István és János grófit. A kékszemű gyereket a többitől egész zsenge korában megkülönböztették és kiemelték rendkívüli megfigyelőképessége, finom érzékei, csodával határos éleselműjsége. Az iskoláit a szombathelyi premontrei kanonokok latin iskolájában kezdte és végezte. Kitűnően tanult, ám csintalan természetűnek mutatkozott, néhány csattanós diák-stiklje miatt főtisztelendő tanárjaival annyira meggyűlt a baja, hogy mivel ezt a kiváló tehetséget fegyelemre szorítani és megfélemlíteni akarták, édesapja — a tanárokkal való megbeszélés után — tizenhároméves korában „kivette” és rézmetsző-inasnak adta a kis Nácit. Ebben a szakmában is tehetségnek bizonyult. Bámulatos ügyességét, eredeti szép műveit megcsodálták. Mégis, egy év múltán addig könyörgött édesapjának, hogy az újból visszavitte Ignác fiát a premontrei iskolába. A tanulást illetőleg ezentúl sem volt vele baja. Kitűnő előhaladása volt mindenből, csak éppen az egyik tanára

észrevette, hosszú időn át figyelte, hogy a fiú az előadások idején a pad alatt folyton farigcsál valamit. A tanár végül egyik alkalommal rajtacsapott a gyereken s elragadta tőle a zsebkéssel faragott gyönyörű — angyalszobrot...

— A figyelmetlenségedért pedig megróvlak, fiam. S A kis Ignác magában úgy gondolta, hogy most újabb fergeteg és veszedelem zúdul fejére, mert az „esetről” édesapját is értesítették. Jött nagykomolyan és aggályosan az öreg Péczely tekintetes úr:

— Már megint a Nácival van baj?! — A páter-direktor mosolyogva a kandallón elhelyezett szoborra mutatott:

— Nos, mit szól hozzá?

— Gyönyörű szép!... Remek! — A páter-direktor borotvált arca még szélesebb büszkélkedő mosolyra derült:

— A Náci csinálta! ... Bicskával farigcsálta ki az a betyár! — Azután elmondotta a szobor-estet. — Olyan gyönyörű ez, kérem, hogy a püspök úr ökegyelmességének is meg kell mutatnunk .. Mert még ilyet nem faragott soha premontrei diák! — A szombathelyi püspököt csakugyan annyira fellelkesítette a zseniális gyerekmunka, hogy a püspök magának a hercegprímásnak bemutatta a csodaszép kis alkotást. Megcsodálták bizony azt a primási udvarban dolgozó külföldi szobrászok is, a primás pedig elhatározta, hogy az iskolaév végével saját költségén Rómába küldi a kis Péczely Ignácot — szobrászatot tanulni. Bár a fiú az útra már elkészült, az aggódó szülői szeretet az utolsó pillanatban megakadályozta a nagyszerű tervet.

— Mi lesz vele?! Ha megbetegedik, ki ápolja az idegenben? stb. — A hercegprímás végül kényszerült lemondani szándékáról. A kis Ignác továbbra is a szombathelyi premontrei-atyák diákja maradt. Nemcsak kiváló tehetségével, hanem korához meglepő különös felfogásával is elütött mindenkitől ... Vezére lett a diákságnak. Egyszer hatodikos gimnazista korában a szombathelyi szabócéh ellen vezette hadba a

diákokat. A szabók gógös céhmestere ugyanis a diákok többszöri figyelmeztetése dacára nagyon komiszul bánt egy nála lakos, kis vézna diákfiúval ... Még 1848 előtt történt ez ... Amikor a céhbeli szabók cilinderrel, frakkban „lakozásukra” és báljokra felvonultak, a Péczelytől vezérelt, furkósbotokkal felfegyverkezett nagyobb diákok az este elkövetkeztek a Gyöngyös hídjának két végén, a híd alatt megbújtak. A szabók ünnepe a túlsó parton zajlott le, a céhház meg ideát volt, s midőn éjszaka testületileg visszajöttek, a diákok a hídra még ráengedték a mestereket s csak azután bújtak, ugrándoztak elő a hídalatti rejték helyükről. A két oldalról megtámadott és a híd közepére beszorított szabók, hogy az ütlegektől meneküljenek, kénytelenek voltak gálaruhástól beleugrálni a Gyöngyösnek különben nem mély vizébe ...

Mint tizenhatéves diáknak karácsonyi vakációja alkalmából emlékezetes, érdekes, későbbi egész életére, sorsára, tudományos orvosi felfogására, tanítására és felfedezéseire kiható vadászkalandja támadt egy bagollyal...

A vakációra hazafeléjövet egy baglyot lőtt le a fáról. A szerencsétlen madár tört szárnyával véresen vergődött a havon. A kis Ignác leugrott a kocsiról, felmarkolta a baglyot, amely karmaival balkezének a hüvelyk- és mutatóujja közötti részt átszurta és olyan görcsösen szorította össze, hogy Péczely fájdal-mában s egyébként szabadulni nem tudván, a bagoly lábát — eltörte ... Az élesen megfigyelő gyerek, midőn a szörnyen szenvedő bagoly fájdalmas tekintetét látta, ekkor észlelte, hogy a madár szemében a szivárványhártyán (iris) a töréssel egyidejűleg egy vörös pont jelentkezett... A gyönyörű állatot a kis Ignác gondos ápolással megmentette, egészségesre kuru-zsolta, de megjegyezte ugyanekkor azt is, hogy a madár szemében a lábatörésekor támadt kezdetbeni vörös pont nem tűnt el, hanem sötét folttá változott...

Akkor ezt az egész dolgot mihamar elfelejtette a gyermek Péczely. Az elhomályosult emlékezés csak tíz esztendő múltán szikrázott ki lelkéből, amidőn a véletlen egy úriemberrel hozta össze, akinek a szemében ugyanolyan barna folt volt, amilyent annak idején a bagoly szemében észlelt. Kíváncsiságból felvetette a kérdést:

— Uram! Valamikor nem törte el ön a lábát?

— De igen! — felelte és mindjárt az esetet is elmondta csodálkozóan az úr és a zseniális Péczely lelkében felgyulladt és megvilágosodott az a sok egyéb más csodák felfedezésére és megvilágosítására rávezető isteni tudat, hogy: „az a kis körképű színes tér és csillag, mely az ember és állatok szemgolyója közepén oly tündöklően ragyog — a szivárványhártya, az úgynevezett iris — a tudomány, a tudásvágy és a kutatás kimeríthetetlen kútforrását képezi. Evszázadokra terjedő munka fekszik e kis téren a tudományos világ előtt. Mindenkinek, de különösen a tudományos érdekeket szívénhordó és kutató lelkeknek van itt a kimeríthetelenségig terük. A tudomány sarkpontját képezendi e kis tér és minden eddigi tudományos fáradozásoknak vezércsillagáúi fog szolgálni örök időkre, mert a szivárványhártya nemcsak a lélek, hanem a test és az abban előforduló összes változások örökös tükre is!”

Péczely Ignác százkilencven centiméter magas, hatalmas óriássá fejlődött. Feltűnően finom, piciny kezét irtóztatos nagy erő jellemezte. Aggkorában is kettétört egy-egy — vaspatkót. A diákévek után édesapja pályájára lépett. Gazdatiszt lett belőle a Széchenyi grófnál. A természet akkor lekötötte. A csendes gazdaélet sok elmélyedő gondolatra rávezette ... Szép, tartalmas élet volt ez. A szántogató eke nemcsak a földből, a lélekből is kitermeli a teremtés és a termékenyülés őscsiráit, — ám fergetegek is támadnak. Az 1848. évi szabadságharc fergetegei Péczelyt is kitaszították a csendes gazdálkodó életből. A több-

száz soproni önkéntest Péczely vezette a honvéd-táborba, — hiszen fejre is kimagasodott közülök. Derekasan viselkedhetett, mert idővel honvédfőhadnagynak nevezték ki. Sukorónál Perczel Móriccallyal együtt ott volt, amikor Roth és Filippovich osztrák generálisok tízezernyi seregét lefegyverezték. Nagy szombatnál hősiesen verekedett az angol Guyon tábornok alatt. Itt az utcai harcokban pikával alhasba szúrták, a kartácstól homlokán is sebet kapott. A csata után Pozsonyba szállították. A Vörös-ökörben feküdt s idejött el érte jóságos édesanyja — hodosi Karácsony Terézia Laci fiával. A nagyasszonynak sikerült az ellenség harcvonalán át hazaszállítani sebesült honvédtiszt fiát s mivel a harc még állott, felgyógyulása után Komáromban jelentkezett szolgálatra. Péczely Ignác büszkén viselte kitüntetését, amit Kossuth tűzött a mellére. Klapka tábornok vezérletével végig élte Komárom várának ostromát, a vár átadását is. Az „Emlékkönyvébe” néhány búcsúsort beleírtak immár széjjelszóródó volt honvédtiszt barátai. Meghatón jellemző kis írások ezek. Midőn a győzhetlen vár átadását és a csorbítatlan honvéd fegyverek letételét elhatározták, az 1849-ik évben „September” hó 29-ik napján a bajtársak búcsúzkodása is megkezdődött. Mert hogy mostan is ilyen nehéz gyászidőket élünk, a kishitűek és mindennel megalkuvók előtt a magyar feltámadás szintén reménytelen, hallgassuk meg a honvéd ősapákat! Mint érezték! Mint búcsúztak! Miket mondtak a dicsőséges magyar szabadságharc utolsó védvárának feladása előtt... M. Clementis honvédfőorvos ezt írta: — Türed állandóan a sors minden csapásait, mert csak így élvezed később e világ javait. — Hermán Ignác nem mondott többet: „Magyar honvéd, 1849-ik év September 29-én!!! — Állj! Ki vagy? holtig hű barátod Kövessy Boldi főhadnagy. — Lukáts hadnagy így sóhajtott: — Romok között erőtlen agg apák lézengetnek, — kik a jövő jobb kor felett kétségbe estének! — Agits hadnagy csak ennyit: Élj boldogul! — Antal Dániel: Hazádnak rendületlenül légy híve! —

Kívánod, hogy emlékkönyvedbe írjak? — írok is én hát olly igazat, Mellyre egész hazánk vérkönnyet sírhat. Tekints Komáromra vissza majd utadból, Veled együtt sírhatok majd én is. Szabadságba voltam Varga János százados, Bujdosásba Busfi Ede hazátlan, — Matkovich János százados is — alighanem a hajdú Bocskay-huszároktól? — hű barátja volt Péczelynek. 1849 október 2-ikán Monostorban talán még trombitáltak utolszor a huszároknak, honvédeknek? A hű barát Matkovich százados ekkorról írta: „Felejtsd el a múltat, csak engem ne. Bízz a jövőbe!”

A kardját, a kardbojtját, tisztii szolgálati övét, egyéb felszerelését a zászlóalja zászlójából kivágott és megőrizett drága, szent selyemfoszlánnyal hazavitte Péczely, mint „Geleitschein”-os komáromi honvédtiszt. Ekkor jött rá, hogy azzal az osztrák katonás „Geleitschein”-nal hiába biztosították szabadságát, nemhogy szabad hazája, még szűkebb otthona sincsen már ... A Széchenyi grófok Péczelyt nem fogadták vissza. Elbocsátották:

— Honvéd és Habsburg-hűség összeférhetetlenek! — mondták. A honvédtisztii alkalmazott kényelmetlenné, kellemetlenné vált reájok... A mindennapi kenyérért Kaposvárra települt át Péczely s itt éveken át mint vívó- és táncmester, fotográfus, tornatanár, feltaláló (titkos zárat is fabrikált) kereste kenyérét, a kaposvári gimnáziumban a rajzot is tanította. A rajzolásnak, még inkább a szobrászkodó fáfaragásnak iskolázatlanul mestere maradt. Önarcképe, akvarell-festései, tusrajzai, Krisztusnak a keresztfáról való levételét megelevenítő remek fáfaragása, sárkányfejű faragott botja, a Canova után metszett alabástrom szobor, — mind, mind a sokatígérő művészi östehetség játszadozásainak töredékei.. Itt, Kaposvárrott került a véletlen folytán rokonának, Gulyás Jenő doktornak, a kaposvári legelőkelőbb orvosnak a házához s itt kezdette kipróbálni „szemdiagnózisát”. Olyan csodás gyógyításokat ért el homoeopatha-szereivel, hogy híre futott, de orvos-

rokona féltékenykedése miatt kényszerült távozni az orvosokon házából, sőt Kaposvárról. Hazament tehát most már a Vas és Zala vármegyék határszélén fekvő Egervárra, ahol édesapja nyugalomban éldegélt. Ekkor már olyan országos híre volt a „csodaorvosnak”, hogy évenként harminc-negyvenezeren felkeresték az ország különböző részeiből. Díjtalanul gyógyította bizakodó betegeit, mégis nagy ellenségei támadták az orvosi körökből, s mivel csak sikerült gyógyításai voltak, de „diplomája” nem, hatósági „brachiummal” rámentek és mindennemű gyógyítástól eltiltották. A sorsnak eredeti tréfája volt, hogy ennek a letiltó-bizottságnak az elnökét később éppen Péczely gyógyította ki gyógyíthatatlannak minősített betegségéből. Betegei és Zala megye közönsége az ország helytartójához fordultak, kérték, hogy Péczely orvosi diploma nélkül is gyógyíthasson. Nem engedélyezték. Péczely is belefáradt a sokféle hivatalos hajszába, azért elhatározta, hogy megszerzi az orvosi diplomát és ekként majd törvényes joggal folytatja és tökéletesíti felfedezéseit. Midőn a 35 éves „pajtabíró” — az orvosok csúfolták így Péczelyt — közölte elhatározását a vármegye Szabadfy nevezetű főorvosával, ez gúnyosan annyit felelt:

— Na, ez már más! ... Majd akkor azután kezet is fogunk egymással!

— Igen, uram! De akkor majd én nem fogok kezét az úrral! — Péczely valóban egész életére ilyen maradi; inkább az önkéntes remeteségre áldozta rá magát, mintsemhogy kezét fogjon minden kartársával.

*

Péczely a harmincötödik évében lett a pesti orvosi főiskola hallgatója, itt azonban a már akkor országos hírű „csodaorvos” olyan ellenérzést tapasztalt egyik-másik professzora részéről, sőt itt-ott rendőrileg is megpiszkálták, hogy tanulmányait folytatni, az orvosi diplomát megszerezni: Bécsbe ment. Bécsben is voltak kellemetlenségei, mert csodálatos gyó-

gyításainak híre ott is elterjedt és a vigasztalan betegek évről-évre mindtöbben felkeresték, amiből olyan jövedelme volt, hogy jólétben élt. Jellemzi Péczelyt: felesleges pénzt nem élvezetekre, hanem tizenkét szegénysorsú orvostanhallgató társának segélyezésére fordította. Az egyik elsőrendű bécsi vendéglőben éven át élelmezte őket. Ez az izzótekintetű, mongolos arccsontú tudós magyar úgy élt velük, mint Krisztus a tanítványaival. Mindig tizenhármán ültek az asztalnál. A 36-40 év körülötti jóltevő Péczelyt gyermeki szeretettel rajongták körül ezek a kiválasztott tanuló-társak. Közéjük tartozott Török Aurél, a későbbi budapesti orvos-professzor, a világhírű antropológus. Törökkel még a kétszobás úri lakosztályát is megosztotta. Török évekig ingyen lakott Péczelynél... Csak a „diploma” megszerzése után oszlott szét ez az érdekes ifjú orvosi-társaság. Az utolsó búcsúebédnél Péczely így búcsúzott éveikig istápoló „fiaiól”:

— Utaink, úgy látom, elágaznak ... Gondoljatok reám! ... De ha a velem való további érintkezés jövőtöket bármiképen veszélyeztetné! ... Felejtsetek el! — Az igazsághoz tartozik, hogy mindnyájan elfelejtették. Olyan is volt, aki később a küzdések és az ellentétek során gyilkos ellensége lett a gyógyító sikerei által milliónyi esetben igazolt, a hivatalos tudományosság által azonban üldözött, szerintök való — „nagy sarlatán”-nak... Azt az orvosi diplomát egyébként Bécsben sem barátságból, a tehetséget megillető szeretettel adták Péczelynek. Legkiváltképpen a világhíres dr. Rokitánszky professzor volt kérelmelhetetlen ellensége. Midőn vizsgára jelentkezett nála, a nagy tudós, de rosszakaratú professzor nyíltan, durván kijelentette:

— Akármit csinál, én magát minden körülmények között elbukatom! — Péczely ilyen átkodottságtól lesújtottan, elébb kérésre, könyörgésre fogta a dolgot, majd midőn ez sem segített, felemelte a fejét, keményen szemébe nézett a kérelmelhetetlen professzornak — Kelet és Nyugat szembenézése volt ez! — és leghiggadtabban csak ennyit válaszolt:

— Én pedig, ha elkészültem, mégis csak jelentkezem a vizsgára! — Másfél év múltán következett el ez a vizsga. Péczely Rokitánszkynek nagy munkáját betűről-betűre betanulta s mégis a töltött pisztoly a zsebében volt, hogy ott a zöldasztalnál fejbőlövi magát, ha vizsgálja nem sikerül... Rokitánszky ezúttal is kegyetlennek mutatkozott, az egyik tanártársa Péczely feleleteire mégis figyelmessé lett és Rokitánszky művét szerzője, a kérlelhetetlen professzor elé tette, s most már maga Rokitánszky is megilletődött; — bárhonnét, bármiről adta fel a kérdést, sorról-sorra követhette és látta, hogy betűről-betűre szólt a Péczely felelete... Önmagát — viszont — Rokitánszky sem buktathatván meg, Péczely Ignác doktor, a már évekkel ezelőtt csodaorvosnak csúfolt „pajtabíró” a bécsi egyetemen 1868-ban ekként nyert jeles orvosi diplomát... Most már hivatalosan, törvényesen is megnyílt rendkívüli tehetsége és tudásai előtt az érvényesülés útja. Nagy reménysekkel tért Pestre orvosi gyakorlatát folytatni... Ó, mennyit csalódott, ó, mennyit szenvedett az ország beteg tömegeit varázsa alatt tartó hírneve mellett is ... Az üldözöktől körülözönlött magyar tüneménynek édesanyja az ifjúkorban megjósolta ezt. „Nagy eszmék mártírja leend, de legyen meg Isten akarata!”

Péczely Ignác orvosi tudásait megértetni, tanait megvilágítani és közkinccsé tenni nékem nem feladat. Engem inkább a minden pályán, minden megnyilvánulásában hajszott, elnyomott, összetörten a sírba és a feledésbe kergetett magyar zsenik, lángelmék sorsa, élete, tragédiája érdekel. Ezeket emlékirásaim varázstükrében megeleveníteni törekszem és az idegen szellemtől oly végzetesen befolyásolható magyar tömegléleknek égető tanulságokul állítom. Ez a mi Péczely Ignácunk is ilyen tüneményes magyar tehetségünk volt. Az egyik, a mai értelemben is modern tudású és tanultságú fiatal orvos barátom, aki Péczelyt még ismerte, aki Péczely küzdéseivel, sikerével, tanaival behatóan foglalkozott s az emberi-

ségre értékes, titokzatos kézírathagyatékát tanulmányozta, következőleg jellemezte és jellemzi a lángeszű orvos-tudós Péczelyt:

— „Péczely Ignác meglátó volt és nem kutató elme. Nem a görcső mellett és az irodalmi adatok kombinálása és permutálása által termelte ki tanait, hanem azok mintegy felsőbb sugallatra jöttek. Azért korát messze megelőzte és kortársai nem láttak benne mást, mint a nagy charlatant, pedig ma már nem egy tételét igazolta a tudományos kutatás. Homoeopathiai rendszere ma már egyáltalán nem érthetetlen és megmagyarázhatatlan, — eltekintve attól, hogy többszáz ezer, milliónyi betege nem is magyarázatot, hanem gyógyulást várt tőle és ezt meg is találta. A homoeopathia bizonyos formájában ma már készül bevonulni a modern orvosi gondolkodásba és ez a homoeopathia dr. Péczely Ignác rendszeréhez áll legközelebb. A szemekből kórismével ma az egész világon több mint 500 orvos foglalkozik és e tárgyról az 50-ik munka* éppen dr. Péczely Ignác születésének 100-ik évfordulóján jelent meg. Legnagyobb alkotásai azonban: a kétneműség tana, a nemzés természeti törvényei és a világ teremtéséről szóló természetfilozófiai tanai ma még kéziratban fekszenek és nem ismeretesek. De, hiszen ma még nem is tudnák őket kellőképpen méltatni, — ezek még a jövőé... Dr. Péczely Ignác ugyanis nem dolgozta ki a tanait, csak utakat jelölt meg a jövő kutatói számára, amelyek helyes irányát ma már nem egy kutató beigazolta. Ha valakinek sikerül ezen útmutatások alapján a nemzés természeti törvényeit megmagyarázni és elfogadtatni, az dr. Péczely Ignáccal együtt az emberiség testének megváltója lesz... Mikor dr. Péczely Ignác látta a sok gáncsoskodást, melyek korának hivatalos orvosi körei részéről érték, abbahagyta a tudományos magyarázgatást, írásba foglalta az eszméit, hogy majd, ha annak ideje elérkezik, azt az arra hivatottak tovább fejleszthessék. S ezután már csak Hahnemann nagyszerű mondásának híven, hogy: „az orvosnak egyedüli hivatása,

* Írásaiból már életében is sokat lefordítottak német, angol, francia nyelvekre, úgyhogy Péczelyvel a külföldön a legújabb idő-kig mind többen és többen foglalkoznak.

hogy a betegeket meggyógyítsa!” — csak dolgozott, fáradhatatlanul csak dolgozott élete végéig. Aki másutt ja-em talált gyógyulást, sok százezer olyan embernek lett megmentője. A szegényeknek is gyámolítója volt. És még a régi Nagy-Magyarországnak majdnem mindenik községében akad valaki, aki áldva emlékezik meg róla; noha a magyar hivatalos világ vagy semmit nem tud róla, vagy pedig egy lesajnáló kézlegyintéssel tér napirendre fölötte.”

Pesten elébb a Zöldfa-utcában volt nagyon kedves kis palota-féléje. Majd félemlerőlton, magyarutcai saját házában lakott 86-ik életévében, 1911 július hava, 12-ik napján bekövetkezett haláláig. A földszinten volt a rendelője és a váróhelyisége. Az első emeleten volt a lakása. A második emeleten a házvezetői laktak, itt rendezték be a nagy-ebédlőjét is. A mongolos fejedelmi arcú, szakállas ősmagyar úr viaszkosvászon behúzatú nagy karosszékben szokott üldögdélni s kis rokokó asztalra helyezvén el a hatalmas termethez piciny, fehér kezét, — kedvesen, bölcsen elbeszélgett...

Péczely doktor az összes krónikus betegségeket gyógyította. A vagyonos új-betegek „felvételi díj” címen 5 forintot fizettek, a vizsgálat és a sajátkezüleg átadott orvosság is beleértetődött. A pénzt olvasatlanul separte egy négyszögletű nagykosárba ... A krajcár-féle mindig a személyzetnek jutott. Pénzt máskülönben senkitől nem kért. Aki szegénynek mondta magát, neki úgyis jó volt, s az ilyen nem fizetett semmit. Megvizsgálta, orvossággal ellátta, ezt is testvérileg, mindössze, hogy az ilyenek részére „szegény napot” tartott. Eleinte a szegényeket csak pénteken fogadta, később vasárnapra tette a szegény-napot.

— Ezek az én legjobb betegeim! — A szegényekről szokta mondogatni: — Ezek nem filozofálnak, a rendeléseimet pontosan betartják. A legszebb eredményeket nekik köszönhetem! — Viszont az is

igaz, hogy ezek a más orvosoknál emberszámba sem igen vett, Péczelytől meggyógyított szegények mindenfelé hirdették s vitték a „csoda orvoshoz” a többi sok száz, ezer epekedő beteget. Minden nap olyan tömeg betege volt, hogy a keskeny Magyar-utca feketélt tőlük. Mindig annyian voltak, hogy soha nem tudott végezni az egynap jelentkezőkkel, másnapra is mindig felesen maradt belőlük ... A külföldön is olyan hírneve volt, hogy külföldi híres orvosok felkeresték. Berlinből doktor Fischerrel, a porosz királyi család udvari orvosával állandó összeköttetésben volt. Schlegel tübingai orvos nagyon sokat írt munkásságáról. Leipzigból Zöppritz doktor, a Homoeopatha Orvos Egyesület titkára, a tübingeni Bach doktor is nagy tisztelői és méltatói voltak. Fischer doktor, a porosz királyi udvari orvos annyira tisztelte, szerette, hogy charlottenburgi villáját, minden egyéb vagyonát a magyar csodaorvosra akarta hagyni, — Péczely nem fogadta el... A beteg Fischer doktor hívására Berlinben is kint járt, az öreg Fischer professzor ekkor tisztelte meg kiváló, kedves magyar kollégáját egy nagyértékű, hatalmas briliáns-gyűrűvel. Amerikában is jól ismerték híre-nevét, munkásságát, kivételes orvosi tudását Péczelynek. Hiller san-franciskói orvos révén Filadelfiába meghívták egyetemi orvos-tanárnak az ottani Homoeopathiai Poliklinika élére. Hosszasan levelezgettek, végül mégis csak itthon maradt Péczely, noha itthon az orvosi körökből valósággal kiközösítették. Előadásait lehetetlenné tették, még abban is megakadályozták, hogy tanainak megismertetésére, az életbe átvitelére saját költségén tanszéket állítson és kórházat állítson ... Végül is — egyedül az öt ezernyi tömegként felkereső betegeinek élvén — házába teljesen elzárkózott, hús, huszonöt éven át onnét többé ki sem mozdult. Erejét, frissességét, lelke, szeme izzó tüzét mindvégig megőrizte ez a sokaktól irigyelt, sokaktól gyűlölt, a kigyógyult százezrektől rajongva szeretett pesti önkéntes remete.

A vasutat nem szerette. A rokonait, családját nagyon szerette. Nagy jövedelmét velők megosztotta. Időnként rokonaihoz még le-lelátogatott Vas és Zala vármegyékbe; de nem tűrte, hogy családtagjai bárkinél szolgálatot vállaljanak. Másrészt meg az ősi család régi iratait a padlásra rakott ládákban hagyta pusztulni. A Mátyás király nagypecsétes adománylevele is ott málladozott és 1300-ból sok okirata a közép-gulácsi és pécheli Péczely-családnak. A kiskomáromi birtokon az egyik szüret alkalmával megtréfálta a muzsikus cigányokat. A szüreti vasprést a három rúddal már annyira leszorították, hogy tizenkét markos cigány sem tudta megmozdítani...

— Majd én megmutatom néktek, hogy kell ezt csinálni! — És a mosolygó fehérszakállas öreg egymaga egész körben megfordította a prés rúdját ... A család gyerek-népét is nagyon szerette. A játékokból soha ki nem fogytak ... Az elsőemeleti lakosztályába csak a családtagokat és a legbizalmasabbjait engedte. Az ebédnél a másodikemeleti nagy ebédlőben annál több vendége volt. Az öreg úr, mint valami misztikus keleti törzsfőnök, úgy kiemelkedett közülök. Felülről mindennap délután 4 órakor csengettek az — ebédhez. Ilyenkor a lépcsőházban sorfalat állottak a vendégei, úgy vonult fel a nagy kíséretével. A „remete” mindennap nagy ebédet adott. Este 9-10 óráig eltartott egy-egy ilyen Péczelyebéd. Volt ott torta, pezsgő, fagyalt, de minden... Különös szokása volt, hogy cukrozott mindent, a — levest is. Az óriási sárgarépát nagyon szerette a levesben, s ezt maga oszotta szét vendégei között. A hizott marhahúst is nagyon szerette mártással. A pecsenyék sorozatai, a tészták, torták sem maradtak el. A híres Vikus-cukrász volt az udvari szállítója. A rokonsághoz is ládaszámra küldte a szalámit és a Vikus-tortát. Maga mérsékelten élt. Ebéd után egy havannát, pár pohár öreg bort és pezsgőt nem tagadott meg magától öreg napjaiban sem.

Gyönyörű képgyűjteménye is volt. Az ifjabb Markó Károly és Ferenc orvosi honoráriumként

adták a festményeiket. Orlai-Petrichről, Zimmermantól, Pettenkopftól több értékes képe volt. Szobonya Mihály is lefestette az öreg urat. Egy kevésbé ismert Pósa-nevű festő két arcképet festett róla. „Bűnbánó Magdolná”-ját Guido Reni alkotta. Ehhez a mesteri képéhez titokzatos, regényes kalandja fűződött. Éjjel hívták egy nehéz szüléshez. Szemét bekötve vitték a főúri berendezésű ismeretlen palotába. A sikerült orvosi „eljárás” után egy zacskó aranyat adtak át a mesternek, — majd másnap kocsin, nagy ládában Guido Reni mesterművével, a jelképileg is nagyon megható „Bűnbánó Magdolnával” tisztelték meg az éjszakai rejtélyes ismeretlenek. A csodaszép barokk könyvszekrénye is nagy értékekkel volt tele. Az íróasztala is ilyen faragású volt, s azon heverték a kéziratok, munkái. A hófehér szakállas vén magyar bölcs Péczely, aki nemes magyar véréért, mint honvédtiszt áldozta drága hazánkért, messzenéző tekintetével elmerengvén, ilyenkor félig tréfálkozón, majd megkomolyodottan el-elmondogatta havannája illatozó füstjénél:

— Ti nem tudjátok, hogy itt miféle kincsek hevernek eltemetve! — S, óh, én is kérdezem tőletek, hogy vajjon ez a mindig az idegeneket istenítő, az idegenek után szaladó boldogtalan magyar nemzet is vajjon ismeri-e az ő porba gázolt őselefe kincseit és a felejtés, meg nem becsülés bús sírjaiba rúgott kincses magyar lelkeit?!

Öt akasztófa árnyékában...

A szikár, öreg Szoboszlai Papp István „szuperintendens” az 1851-ik esztendőben, könyvtárszobájában elmerülten beszélgetett az édesszavú debreceni pappal, Révész Bálinttal és a zehernyás öreg Benedek Lajos böszörményi esperessel... Bár a fehér asztalkendős tálcán hasadozó aranysárga pogácsák mosolyogtak és ingerletes illatokat illatozott a barackszeszle palackja, sem a pogácsához, sem a talpas pohárcákhoz nem nyúlt egyikőjük sem.

— Kész veszedelem Szentmihályra kiengedni ezt a Révész Imrét! — aggályoskodott a simára borotvált arcú öreg agglegény, óvatos diplomata püspök. — Forrongó, szilaj természetű ez a szentmihályi nép.

— Bizony, az én keményakarátú Imre öcsém sem ismer megalkuvást a magyarságát illetőleg!

— Hiszen, kedves jó Bálintom! — felelte Révésznek a püspök, — szeretem, becsülöm én Imrét; mert ilyen készülletű ifjú már régen ment ki a kollégiumból ... Ám, nem szeretném, ha zavaros útra indulna.

— Amikor próbaprédikálásra ment, valóságosan hozsánnakiáltozással fogadták azok a dúsvérű, szilaj szentmihályi hajdúk! — mormogta a régi, megszokotthoz ragaszkodó Benedek Lajos Alsó-Szabolcs- és hajdúkerületi esperes. — Amint az odavalósi rektortól haliám, ahogy a szentmihályi bástyás templom udvarára betette lábát, a komoly, büszke hajdú férfiak és asszonyok virágot szórtak a lába elé, mintha csak Jézus Urunk lett volna! ... Bezzeg! ... Hm! ... Bárlan esperestjök vagyok az ebugattáknak, mégis, ha egyszer-egyszer Tiszalök avagy Nánás felé tovább szállok

az esperesti vizitációra, a forspont miatt is mindig míreg-morognak!

— Hm! Hm! — Erre az esperesi önvallomásra a sárga-feketének tartott szelíd öreg Szoboszlai Papp István is elmosolyodott. A böszörményi vaskalapos esperes még inkább dohogásra fakadt:

— Ügy ám, főtiszteletű uram ... Ilyenek ezek a lánchordta szentmihályi nyakas hajdúk ... Tőlem a forspontot is sajnálják ... Illik rajok, amilyen a gyülekezet, olyan a papja ... Azt az elrugaszkodott papjokat, Borsányi Bors Jánost sem hiában kellett elmozdítani a nagyon tiszteletre méltó papi állásából...

— A katonai és polgári hatóságok erőszakjával!

— Révész Bálint halkán közbe vetette.

— Ammán igaz, hogy a revolucióból ugyancsak kivette részét... Nem értem! Nem értem, hogy a szentmihályi hajdúk mégis mindmáig miért háborognak és izgágáskodnak amiatt a boldogtalan Bors János miatt?! — vélekszette a megcsontosodott öreg esperes.

— Azért csak ammondója vagyok, hogy Imre öcsém várhat még! ... Főtisztelendő uram! ... Higgadtabb, tapasztaltabb, prudentia pasztorálissal bíró, idősebb papi ember kell Szentmihályra, aki a népben a felszított ribilliós szellemet jóérlmü magatartásával és tanításaival ellensúlyozni tudja . .

— Hm ... Én szeretem, szeretem, becsülöm Imrét! — Az ősz püspök elgondolkozva bólogatta fejét. Majd felkelt bőr-karosszékéből. Százfiókos ódon irattartó szekrényéhez tipegett. Pillanatig tétovázva megállott a szekrényél. Azután az egyik fiókból porzóval bőségesen meghintett, ropogó papírlapokat húzott elé... Óvatosan az ajtó felé is odapislantott még előbb. — Hm! ... Ó, szörnyű, hajthatatlan és merész lélek volt ez az Imre már szenior korában... Az aradi akasztófák gödrei még be sem gypesedtek s az idegenekről — a békét borzasztóan felforgató forradalom letiprása után! — éppen a mi szeretett Debrecenünkkel kapcsolatosan, hm, ilyesmiket le merészkedett írni: — „Mindnyájan tudjuk, hogy a legközelebbi pár évtized alatt, a közlekedési eszközök s az ipar és a

kereskedés nagy lendülete s a politikai viszonyok változása következtében annyi idegen érdekekkel és elemekkel jött érülközésbe és vegyülésbe e gyülekezet népe, amennyivel ezelőtt egy pár száz esztendő alatt sem... Nem mondom, hogy ezen elemek már önmagukban mind gonoszok, de azt állítom igenis, hogy mind a közerkölcsiségre, mind a vallásos és nemzeti jellemre nézve próbáló, szédítő és rontó hatással bírnak. Ne feledjük soha, hogy miként másutt e hazában, úgy éppen e mi gyülekezetünkben is, a református nép vallásos jelleme szorosan össze van forrva a magyar nemzeti jellemmel, annyira, hogy egyiknek, bármelyiknek romlása: romlása a másiknak is ... És, hogyha a mi népünk ma elveszti vallásos öntudatát és önbecsérzetét, holnap már nemzeti nyelve és hazája iránti szeretetét kezdi elveszteni ... Mert kétségtelen bizonyos, hogy ha teljes erőben virágzó népnevelés nem lesz: egypár évtized alatt egy jellemtelen és minden rosszra felhasználható szédelő népcsoport fog itt létrejönni s ennek és a folyvást áramló idegen elemeknek és érdekeknek hatása következtében, ez a város és gyülekezet, egykori dicsőséges, szép, tiszta, nemes és határozott jellemét el fogja veszíteni!”

— Hm! ... Minden magyar igazságot nem mond el a populé előtt, még kevésbé ír le az ember! — Kisbaconi Benedek Lajos esperes riadtan összekapcsolta kezét. — Olyan tüzes fejű, szókimondó ez az ifjú, hogy tán még, fejével sem gondolva, ki is prédikálná a mi legfájóbb, legvégzetesebb titkos magyar igazságainkat?!

— Az, bizony, megteszi! — Révész Bálint büszkén elmosolyodott. — De, ne felejtjük, hogy ezernyolcszáz-negyvenkilencben, augusztus hava negyedik napján egymagában megoltalmazta a rabló muszkáktól a kollégium kincseit!

— Tiszteletes uram?!

— No, mit kíván a nemzetes kurátor úr? — Révész Bálint az eddig a sarok bőrkánapén szótlanul pipázgató böszörményi hajdú birtokos kurátorhoz for-

dult. Az éles arcú, komor nézésű hajdú úr pillanatig kiemelte a pipaszárcsutorát:

— Én akkortájt, mint főhadnagy, a Bocskay-huszárokkal Komáromnál hadakoztam oda Klapka gyenyerális alatt s erről a debreceni esetről mindmáig nem hallottam semmi hitelest!

— A szerencsétlen végű debreceni csata után történt ez, kurátor uram! — magyarázta megindultan Bálint pap. — Amikor szabadrablásra engedték a városunkat és egy csapat, mocskos, vad orosz katona, a kollégium könyvtártermébe is betört... Az érem* gyűjteményt is dézsmálni kezdték, de Imre öcsém, a kollégiumnak akkor egyedüli rendes lakója, egymaga rájuk rontott... Rettenetes kiáltásaival, haragtól, elszántságtól szikrázó nagy barna szemével, szörnyű izmos, fenyegető alakjával valóságos babonás félelmet gerjesztett bennük s hanyatt-homlok megfutamította őket... Ezentúl, mint a főtiszteletű püspök úr is jól tudja, még a tájkát is rettegve elkerülték a könyvtárnak . .

— Jól tudom én mindezt! — Az óvatos öreg püspök megindultan simogatta hegyes, szikár állát. — De, éppen az ilyen tüzes lélekre, az ilyen, az igazságaiért mindjárt vagdalkozó éles kardra, hajh, különösebben a mai gyászos időkben, ügyelnünk kell... Bal-mazújváros, ahol éppen most halt meg Sólyom Balázs, az öreg pap, közelebb esik Debrecenhez, mint a szabolcsi szilaj Büdszentmihály ... A népe is alázatosabb ... Mint a Semsey urak robotosai, megszokták az uraságnak és a Szent Eklézsiának türelmes szolgálatát ... Ez a hely talán inkább megfelel a mi forrongó kollégiumi ifjú segédtanárunknak.

— Biz az jobb lesz! — mondta Révész Bálint.— Hiszen, gyermekkorát ott élte át s az újvárosi szegény földnépe-magyarok, valamennyien ismerik, szeretik, a magok fiának tekintik Imrét!

Révész Imre, a debreceni kollégium mindenképen első diákja, a machinista praeses, a nagykantus mélyhangú basszistája, volt esküdt diák, majd kontra-skríba, szenior, segédtanár, később debreceni nagy-hírű pap, országgyűlési követ, tudós magyar östörténeti és református egyháztörténeti író, nyelvész, korának egyik első szónoka, a kollégiumból kibocsáttatván, ekként lett az újvárosi szegény földművelő magyar parasztnak, a Semsey-család jobbágyainak Árpád fejedelem vezéreire emlékeztető hatalmas papja ... Ó, igaza volt a körültekintő Benedek Lajos esperesnek, valóban kiprédikálta a megfélemlítettektől, az óvatosaktól, megalkuvóktól és a hatalmon levőknek hízelkedőktől visszafojtott titkos, örök magyar igazságokat, hogy a felzaklatott, a kétség s reménykedés között ernyedten hányódó magyar lelkek új erőt bontsanak ... Az újvárosi szegény földműves magyarok cicomátlan fehér templomában Jeremiás prófétával bizony bátran elmondogatta:

— Egy nemzet, melyet veszélyek fenyegetnek vagy nyomnak, bizza életének sorsát minden egyebek felett saját erejére, az igazságra és az Istenre!... S a fegyverforgatástól és hadakozástól egy nemzetnek sem kell iszonyodnia, amikor ezt saját élete és javai fenntartásának természeti ösztöne, saját nemzeti becsületének és dicsőségének fenntartása kívánja ...

Az 1850-es években a cseh-osztrák beámter, zsan-dár, finác s cserepár katonság volt a rab-Magyarországon, a letiport, meggyalázott, mindenéből kifosztott árva magyar nép felett a — kényúr. Csak a lovas-betyárok, az erdők-mezők szegénylegényei állották velők a nyílt harcot. A bitorlók nem tudtak másként védekezni, mint a „rögtönítélő bíróság”-gal és a hóhér-kötéllel ... Persze, elébb meg kellett fogni a betyárt, ami nem volt játékmunka. A rejtelmes föld, a rejtelmes lelkű nép mind barátja, rejtegető je volt a szegénylegénynek. Sok-sok idegen pribék a fűbe harapott

előbb, mintsem hurokra került egyik-egyik betyár. Újvárosnál: a Hortobágyon, a híres debreceni erdők rengetegeiben, a nyíri buckák között hullámzó nádasok rejtekeiben és a Tiszamentén elhúzódó kúnpusztákban lóháton, könnyű kocsin, gyalogszerrel sűrűn előbukkantak a bujkáló betyárok. Váratlan rajtaütéseiket sem a vásárjárók, sem a rézfejú* zsandárok nem tudták kivédeni. A spiclikedőknek meg itt-ott kigyuladt a házok, tanyájok ... Az útszélre dobott véres holtemberek sűrűn előfordultak... Az efféle erdő, mezőt járó cifraszűrösök, fürtös, gubás, szilaj lovaslegények dalolgatták duplapuskával vállukon s a nyeregkápához akasztott táblás rézfokossal:

*Ne keresd azt, hogy én hun nevelkedtem,
Csakhogy derék betyár lett én belőlem:
Cseréj mellett nőttem fel, mint az gomba,
Zsidót öltem húsz esztendőös koromba.
Zöld erdőbe s kint a pasztán, ha rám érik az álom,
Gyepen vetett nyoszolyám feltanálom.*

A legények, akik a ló után, ökrök után kimentek a pusztára, a pásztortüzeknél — béklyót téven a lóra, — a lefutó csillagos éjszakákon sokat, sokáig beszélgettek, mesélgettek, nótáztak erről a betyárvilágról, amelynek egyik-egyik cifraszűrös hőst villámsebes lovával személyesen ismerték ... Ott, a hamvadozó pásztortüznél a borongós éjszakákon izgult lélekkel, káprázó szemmel el-eldarvadoztak az újvárosi legények is. A birkózáson, újjhúzáson, bottal való összecsapáson túl voltak már ilyenkor... Messziről, nagyon messziről, a setét mély pusztából piros fények lókdtek az egáljára. Talán valami tanya égett ott? Vagy kigyuladt valahol a kiszáradt vizű nádas? ... A hamvadozó pásztortüzbe is bepiskált botvéggel valamelyik ... A tüzes sárkányként neki tarjászokó láng-

* Rezeg sisakjuk után nevezték a régi zsandárt rézfejúnek.

nak szétlobbanó fénye megvilágította a ragyogó szemű fiatalarcokat... Hetykén megszólalt az egyik:

— Bizony, most megtréfálhatnánk az Ábrist!

— Az éjszaka nekünk kedvez! — tódította a másik s a pásztortűz parazsa alól kapart korommal feketére kenték bezsírozott arcukat. Lóra kaptak ... Dübörögve megállottak a faluvégi csárdánál. Csörögve beszakadt a csárdaablak.

— Ha az életed kedves! — így kezdték a mondókát. Ábrahám halálra rémülten szolgált nekik étel-italal. Még pénzt is adott nekik.

— Ne citerázzon a térded annyira, te, hé, Ábris!

— Holnap úgysis ismét eljövünk s visszafizetünk mindent!

— Kit pénzben, kit fokossal! — tréfálkozott a harmadik kormosarcú, mert valamennyien újvárosi jógazda-fiúk voltak. Magukban úgy gondolták, hogy mindez csak tréfa és másnap „étel-italért” megfizetnek, pénzét visszaadják az Ábrinak ... Ám, az ijedt kocsmáros, amikor a kormosarcú legények dalolva elvágattak, szörnyű óbégatással mindjárt a zsandárkaszárnyába szaladt.

— Öten voltak, öten, kérem ... Mindnek kormos volt az arca! — Vacogó jajgatással panaszkolta. A zsandárok nemcsak magok pattantak nyeregbe, a sivalzséreknek is megfűvatták a riadótrombitát. Az egyik „patruly” az elhamvadt páasztortűznél még ott talált néhány álmosképű sihedert, gyanútlanul, nevetve beszéltek el a jóhízemű fickók:

— A bíró uram fia volt az. — A többi négy gazdalegénynek is bementék a nevét. — Tréfát akartak csinálni, hát itt korommal bekenték az arcukat! — A zsandárok nem kérdeztek többet. Napfelkeltére mind összefogták, a kaszárnyában bilincsekbe verve őrizték az öt legényt. Hiába siránkoztak a szülék, panaszát hiába vonta vissza Ábrahám kocsmáros. A legények fiatal korát, tréfás szándékát sem vették figyelembe. A Debrecenből kihívott rögtönítélő vészbírák valamennyi legényre kimondták a kötél általi halált. A földesúr Semseyt, a református pap Révész Imrét sem

hallgatták meg, annyi haladékot sem engedtek, hogy a gyorsfutár kegyelemért felkérje Bécsben a — császárt ... Mivel pedig kettétörték a pálcát, a halálos ítéletet menten végre kellett hajtani. Révész Imre, az újjvárosi magyarok fiatal papja, hatalmas tenyerével a vészbírák előtti asztalra csapott.

— Ez istentelenség, uraim!... Én most már egyházamnak ezeket a boldogtalan ifjú tagjait csak az önkény áldozatainak tekinteni s mindazt a szokásos egyházi gyászszertartást megadom nekik, melyek a becsületes, igaz keresztyént halála után megilletik.

— Állásával, szabadságával, fejével játszik a tiszteletes úr! — A vérbírók elnöke elkomorultan megfenyegette a felindult hatalmas ifjú magyar papot.

— Az én lelkemmel csak a Krisztus rendelkezik! — a pap felvetette oroszlánfejét. S amikor a halálraítélt legényeket a siralomházba kísérték, Révész Imre tiszteletes meghúzatta a harangokat...

Soha még ilyen vesztesre-ítélt menetet... Az ünneplőbe kiöltözött legények csizmáján sarkantyú pengett. Lengedezett a széles ingujjuk. Valamennyi közül legdélcegebb legény volt a bíró fia. Mintha csak lakodalomra mentek volna, olyan büszkén lépdelt a bíró fia, oldalán a hatalmas pappal... A tenger nép szünetlenül sírt, átkozódott. Zajongva kísérték a szörnyű menetet, noha Debrecenből sok lovas-, gyalogkatonát kiharancsoltak a keseredett nép fékezésére ... A bíró fiának nehezen járt a csizmája s a hóhér az akasztóféknél morgolódt a késedelmezés miatt.

— Kutya, ne morogj! ... Miért nem segítesz inkább, ha látod, hogy nehezen jár a csizma?! — A büszke legény végre lehúzta a csizmát, s mindjárt odacsapta a hóhér fejéhez.

— No, megállj, kutya magyar! ... Ezt a kötélén majd megszenvetetem veled! — A hóhér fájdalomban és dühében megfenyegette a legényt.

— Szállj inkább magadba, pribék! ... Hiszen, néked még az Istennel kell számolnod! — A felgerjedt hóhér sáppadozva összehúzta magát a hatalmas pap dörgő hangjára. Majd a végrehajtott földi ítélet

után az idegen vészbírákhoz fordult a rettenthetetlen Révész. — Az urak imhol végeztek! — Az öt megterhelt szörnyű akasztófára mutatott az újvárosi pap.

— Most én következek sorra ... A bitófa tövéből magammal viszem Jézusnak ártatlanul letört játékos bárányait.

— A tiszteletes úr magára veszi a felelősséget!

— A hóhér parancsolói megrökönyödötten mást mondani nem tudtak s a zokogva, átkozódva háborgó szilaj, bús magyar tömeggel szemben ellenkezni sem mertek. A templomba vitték a komor koporsókban kiterített halottakat és a nagy magyar pap zokogó s zokogtató siratója után az alföldi kálvinisták zordon fenségű gyászszertartásával, zúgó harangszó, zengő gyászének mellett nem az árokba, hanem a rendes temetőben temették az öt fiatal halottat. A pap „bűnét” azonban oly példátlan nagynak ítélték árva Magyarország akkori bitorló kormányzói, hogy paragrafust sem találtak reá ... Bécsbe, a fiatal „császár elé rendelték az újvárosi papot. Ám, a szembenéző, hajthatatlan ember, — a feledésbe merült hajdú paraszti öreg legenda szerint, — a császárt is meggyőzte a maga igazpapi eljárásának helyességéről. A varázsos erejű papot büntetlenül hazabocsátotta a megilletődött ifjú császár... Később Szentesen, majd haláláig Debrecenben paposkodott Révész Imre, a Tisza-vidéki nemességnek e cédrusfaként kiemelkedő nagy fia, Debrecennek követje, a Magyar Tudományos Akadémiának rendes tagja, a bécsi egyetemnek díszdoktora is utóbb. Igazi szerelme a Hajdúság, Szabolcs és Bihar őszinte magyar népe maradt. „Dús kedélyűnek, nagyszerű érzés- és lélekjárásúnak” jellemezte e síkföldjéhez hasonlatosan nyílt népet, melynek Révész Imre testben és lélekben legnagyobb papja volt.

A kondorosi csárda legendáiból

Az Alföld csárdái közül minden bizonnyal leghíresebb szép Békés vármegyében a kondorosi csárda. Vigasztalan, rideg pusztaságban az 1827-ik évben az akkori betyároknak rejtelmes közreműködésével épült. Ez a Békéscsaba és Szarvas közötti félreeső csárda nem tartozott a nagy országutak lesvető csárdái közé, inkább pihenőzni, megbújni, mulatozni jártak ide a betyárok. Titkos odúkkal, a falba, boglyakemencékbe, pincébe, kéménybe, a kettős padlásba rejtett kamrácskákkal, lyukakkal tele ez a csárda. Olyan messze kivezető alagutak is épültek, melyeken keresztül lovukat elvezethették a földalatti pinceistállókból a menekülő betyárok. A padlástól le a pincéig mindenütt, mindenfelől bujkálhattak a keresztül-kasul lappangó rejtek rókalyukakon. A hagyományok szerint tenger pénzzel vették le lábáról az összeszóvetkezett szegedi ravaszszű építőmestert. Meg is kapta, családjához el is juttathatta a sok kincset, hanem amikor elkészült a munkával, — meggyilkolták, nehogy elárulhassa a betyárok titkát... Ekként kezdődött és támadt olyan regéshíre az Alföldön a kondorosi csárdának, hogy a költők, az írók tollra vették, Arany János szalontai nótárius korában szerzetté és pengette ki:

Kondorosi csárda mellett,
Gulya-ménes ott delelget,
Bent iszák az öreg bojtár,
Csárdabeli szép asszonynál...

Szabolcska Mihály Aranynek a „Kondorosi csár-

dájával” kapcsolatosan írta később a párisi „Grand Kaffé”-ban, a somogyi Pete Lajostól megzenésített közismert dalát, hogy — a „Messze, messze idegenbe” —:

Mi is azon sírni való?
 Hogy a ménes ott deielget
 Valahol a csárda mellett,
 Csárda mellett!

A híres csárda történetében mégis akkor, azóta, azzal kezdődött a legmeghatóbb fejezet, midőn a borongós pusztai betyár- és pásztortanya 1879-től magjává vált az Alföld egyik szép, gazdag, vallásos, hazafias nagyközségének, a mai Kondoros községnek. A titokzatos csárdából községi-fogadó lett s fennállásának százesztendő évfordulóját 1927-ben, szeptember 11-én este — „bizarr”-nak leginkább nevezhető — nagyaldomással megülték. A pusztai hely regés múltjáról, hasznosabb, áldásosabb jelenéről a kondorosi evangélikus lelkész: Keviczky László beszélt érdekesen. A kondorosi műkedvelők -- 1927 szeptember hó 11-én este — a szegedi Herke Mihálynak nótával, tánccal, betyár-pandúr összecsapással tarkított, puskaporfüstös csárda jelenetét is előadták. Azután a két cigánybanda húzta hajnallásig a talp alá valót.

Békéscsabától Kondorosig s vissza vagy 25-30 kilométer hosszú az út... Míg a gépkocsi elszaladt odáig, a hold sugarától elárasztott tájon Povázsay Sándor, a békéscsabai öreg nyomdász sok emlékezést el beszélt a kondorosi csárdáról... Zöld Marci alföldi híres betyárt ugyanaz évben akasztották fel, amikor a kondorosi csárda épült. Zöld Marcinak Becskereki és Palatinszki voltak a cimborái. Liliom Peti, a huszonegy zsandáros Fábián Pista, Rózsa Sándor, Bogár Imréék, Patkó, no meg a kegyetlen hírű, rücskös Babáj Gyurka, sokszor vendégeskedtek itt. A kiskun-

sági Patkónak a kedves dallamú, eredeti szövegű nótáját az Alföldön mindenhol dalolták:

Rongyos csárda, két oldalán ajtó,
Abba mulat az a híres Patkó.
Csapiaménak így adja fel a szót:
Látott-e már egy lovon hét patkót?

Ha nem látott, inie mostan láthat,
Négyet visel e gyönyörű állat,
Az ötödik magam vagyok — nemde?
Kettő meg a csizmámra van verve!

Novák György vármegyei csendbiztos két pandúrjával a kondorosi csárdában bukkant össze váratlanul, véletlenül a Babáj Gyurka bandájával. Ez a nagyon erős csendbiztos és a ragyás pofájú, szörnyű kegyetlen, többszörös gyilkos betyár Babáj Gyurka birokra mentek ... Pecsényének hívták az egyik csabai származású pandúrt s a földön fekvő tusakodó Novák csendbiztos ráordított:

— Most már mindegy, hogy kit találsz el! Lőjj közibénk, fiam, Pecsénye! — A pandúr szerencsés lövéssel Babáj Gyurkát találta hasba ... Még két másik betyárt agyonlőttek itt akkor, csak a negyedik betyár tudott elugrani a kukoricásba... Az erős Novák csendbiztos szívét ám annyira megviselte ez a rettenetes tusakodás, hogy harmadnap múltán maga is — belehalt. Akkortájt ilyenféle nóták járták a Povázsay Sándor emlékezete szerint:

Amint látom: fogy a pénzem,
Még az éjjel dolgom végzem;
Holnap Makón hagy vásár van,
Ki a legény a csárdában?

*

Jó Povázsay Sándornak az ősei az 1700-as évek második felében Zólyomból származtak alá az Al-

földre. Ezek a szorgalmas felvidékiek, a mocsarakban süppedező részeknek áldott, derék megmívelőivé alakultak. Az öreg Povázsay Sándor maga is élte az alföldi betyárvilág legvégét, a két „öregapja” meg valószínűleg benne élt. Arról a híres Zöld Marciről sokat meséltek az öregek. Petőfi Sándor méltónak tartotta, hogy megörökítse Marcit:

Ha gazdag utas jött, Marci így kiáltott:
 „Ide az erszénnyel, ha nem kell halálod!”
 Ha szegény utas jött, ezt mondta szívesen:
 „Nesze az erszényem, s áldjon meg az Isten!”

Fegyverneki puszta, fegyverneki puszta,
 Szegény jó Zöld Marci halálát okozta,
 Négyágú épület volt halálos ágya
 S temetési dala varjak károgása.

Amikor Zöld Marci 1825-ben megüzente a „vármegeye” gyulai komiszárosának, hogy Palatinszki József és Becskereki János két szegénylegény pajtásával átlovagol Gyula városán, a csabai „Zöld” kocsmában a Povázsay Sándor nagyapja, Filipini János volt a csárdásgazda. Napalkonyán kocogtak a „Zöldcsárda” elé Zöld Marciék. Le sem szálltak a nyeregből. Zöld Marci mindhármuknak egy-egy itce bort kért. Filipini János, a csárdás, maga vitte ki nekik a bort. Olyan nagy, vállas ember volt Filipini János, hogy a három lovasbetyár elámúlt, sőt Zöld Marci őszintén megjegyezte:

— Ilyen szép, derék embert még nem is láttam az életemben! ... — Innét mentek azután tovább Gyulára. A gyulai komiszáros Zöld Marci üzenetére pandúrjaival, a hajdúkkal és a felfegyverkezett bátrabb emberekkel megszállott és elállott minden átjárót. Felizgult az egész város, midőn azonban a betyárok a bemondott napon nem mutatkoztak, bezzeg, kibomlott a komiszáros szája:

— Ezeknek is nagyobb a hangjuk, mint a merszük! ... Elmehet már Zöld Marci! Zálogba hagyta a szavát! — Csak akkor kókkadt le a gyulai komiszáros,

amikor a Nap-csárda kocsmárosa beállított a Zöld Marci újabb üzenetével:

— Azt üzeni Marci, hogy máskor jobban ügyeljen a tekintetes úr a rábízott dolgára!

— Mit lotyog, kend! — A komiszáros szinte hogy dühödten felbődült. A Nap-csárdás mentegetődzőleg folytatta:

— Bizony kérem, így van ez! ... Azoknak még arra is volt idejük, hogy megittak nálam egy-egy itce bort és csak azután lovagoltak Sarkadra.

— Tyűh! — A komiszáros mérgében majd elnyelte a nyelvét... A Csaba-felőli oldalon, a Körösnek egy gyaloghídján sétáltak be a városba Zöld Marciék, miközben a lovaikkal kötőfékről lábaltatták át a vizet...

Povázsay Sándornak a másik nagyapja, az öreg Povázsay Máté urani, a kigyósi uradalomban szolgált mint „magtáros”. Szintén jól ismerte Zöld Marcit, hiszen az uradalomnak „kommenciós”, szerződéses betyárjai voltak. Természetben, pénzzel rendesen fizették a betyárokat, hogy az uradalomtól távortartsák a pusztai szabad étellel akkor együttjáró különböző bajokat és betyár veszedelmeket... Ekkor is a csárdából üzentek be a tisztartónak, s az öreg Povázsay Máté vitte el a nekik kiutalt kétszáz pengőt...

— Mit rágják a garast kendtek! ... Nem vagyunk mi kapcabetyárok! ... Elszámította magát az a tisztartó! ... Nékünk kevés ez! — Palatinszki és Becskereki indulatosan csapkodták a kecskelábú asztalt... Zöld Marci békítőleg mondta a kigyósi öreg magtárosnak:

— Ezt majd máskor ki kell pótolni, öreg! — Mivel jól tudott dalolgatni Povázsay Máté, a betyárokkal, hajnallásig ott kellett mulatozni, dalolgatni.

Zöld Marci a gyilkolást, vérontást nem tűrte,

lehetőleg kerülte, Petőfi ekként jellemezte a jóindulatú magyar betyárt:

Minek volt sarkantyú kordován csizmáján?
A szép szó is fogott sörény paripáján.
Nem is a ló, hanem hát a tánc számára
Verette a csengőt csizmája sarkára.

*

A kondorosi csárdában a züllötten, félőrülten csavargó zseniális muzsikus: Csermák is megfordult. Fegyvernekről, Törökszentmiklósról tévelygett el a kondorosi csárdáig. A szegénylegények között sok jobbérzésű, más sorsra érdemes fiú volt, s ezek szívszakadásig elbúslakodtak a részeges, őrült muzsikus szilaj muzsikáján ... Ebben a kondorosi csárdában Erkel Ferencnek, a Himnusz megzenésítőjének, a Bánk bán nagyopera szerzőjének is eredeti betyárkalandja volt. Éppen a pesti Nemzeti Színházhoz szerződötték a már akkor kiváló muzsikus gyulai fiatalembert. Vonat még nem járt errőlfelel. Kocsin indult útnak Szolnokig Erkel. A kocsin magával vitte egyetlen féltett kincsét: — a zongoráját is ... A kondorosi csárdánál pihenőt tartani megállottak. Bent a csárdában javában állott a betyár-tánc s a mulatozó szegénylegényeknek feltűnt a diákos külsejű fiatal utas. Illendően megkérdezték tőle:

- Mivel foglalkozik a fiatal úr?
- Muzsikus vagyok!
- No, akkor Isten hozta! ... Elhúzhatja mind járt a nótánkat! ... Nem kívánjuk ingyér!
- Nincsen velem hegedű.
- Akkor hát miféle szerszámmal szokott muzsikálni az úr?
- Zongorán játszogatom!
- Az meg már mi a csoda?! — Ilyen hangszernek még hírét sem hallották a pusztai fiai s bizony a drága zongorát, Erkel féltett kincsét leemelték a kocsiról.
- Istenem! — Erkel megilletődötten felsóhajtott.

— No, ne féljen a fiatal úr! ... Nem teszünk mi benne kárt! — Nagy gonddal felállították az ivóban a Kondoroson szokatlan hangszert... Erkelnek bizony sorra kellett zongorázni a klasszikus, majd kesergő betyárnótákat... Még később is dicsekedett vele, hogy ilyen lelkes, hálás hallgatósága sohasem volt... Nemcsak dúsan megjutalmazták, hanem az országútszéli betyár veszedelem ellen ákom-bákombe-tűs biztosító levelet is adtak neki a további útra... Az időben Reguly uram volt a kondorosi csárdás. Gyönyörű szép leányai voltak. Szarvasi diákkorában Petőfi Zoltán kijárt mulatozni ide diákpajtásaival: Povázsay Mátéval és az Omaszta-fiókkal. A csabai diákoknak külön nevezetes fuvarosa volt a százhuszholdas Povázsay András gazda. András fuvarozta a csabai diákokat Szarvasra s a „feleúton”, a kondorosi csárdánál mindig pihenőztek. A bográcsos birka-hús állandóan készen várta a vendéget a kondorosi csárdában.

Ezek a „kivetettek”, a kondorosi csárda betyár vendégei tudtak ám mélyen, fájdalmasan érezni. Minden pillanatban puskacső-végre kerülhetett életük, az akasztófa árnyékolta minden léptöket.

Mennyi fájdalommal, milyen szívfájdító nehéz érzéssel dalolták:

Megátkozott engem az édesanyám,
Hogy ne legyen se országom, se hazám;
Tüske-bokor legyen az én szállásom,
Ott se legyen sokáig maradásom.

A kondorosi csárda legrokonszenvesebb vendégei közé a Bogár-fiók, a Bogár-banda betyárjai tartoztak ... A Bogár-fióknak már az apjuk, a fülöpszál-lási, Szabadszállás-vidéki híres öreg számadó-gulyás kemény, különös magyar pusztai jellem volt.* Az odavalósi egyik földesúrnak kocsiszámra lopták a

* Üstökös, 1872 május 25, — „Magyar betyár jellemek.”

szénáját; amikor már megsokallotta, hívatta az öreg Bogár számadót:

— Bogár! ... Kendnek tudni kell arról, hogy kik lopják a kazlakból az alsó járáson a szénát! — A földesúr így egyenest a sarokba szorította az öreget.

— Nem tudok én erről semmit tettes uram! — Váltig tagadott az öreg Bogár.

— Akkor kend maga a tolvaj!

— Olyan ártatlan vagyok én az egészben, mint a ma született bárány! — Erre már még inkább felgerjedt az úr.

— Hazudik kend!!

— Nem hazudok én, tekintetes uram! ... S ha már a becsületedet bántják, kimondom, hogy az alsó járás kerülője a szénatolvaj!

— No, lássa kend, ezt mindjárt megmondhatta volna nékem!

— Nem addig van, tettes uram! ... Mert az nem járná ám, hogy a tekintetes úr most majd erre a kerülőt mindjárt befogassa, vagy akár elcsapja! ...

— Hát mit csináljak?

— Csinálja azt a tekintetes úr, hogy adjon be mindkettőnket a komiszárosnak... S akkor majd előbb engem vonattasson kérdőre, de veretessen is reám jó tizenkettőt, vagy huszonötöt... A többit azután látják a tettes úrék! — Az úr hívatta a komiszárost. Midőn a komiszáros az öreg Bogárt már jól meg is korbácsolta és az minden kérdésre konokul — „Nem tudom! Nem láttam!” — tagadott, feldühösödött parancsolta legényeinek a komiszáros:

— Vigyétek ki ezt a vén huncutot! ... Vágjatok rá vagy huszonötöt! — A parancsra a hatvan évnél idősebb vén gulyást nekirántották az udvaron és a pandúr megkezdte a kegyetlen botozást... Jajgatott a vén gulyás, s amikor már vagy egy tucatot a farára vertek, rápillantott a pálcsás pandúrra:

— Dejszen, fiam, én ugyan nem kínoztatom magamat senkiért... Eresszenek fel! ... Megmondom hát inkább most már, hogy ki lopdosta a szénát! ... Az alsó járási kerülő volt az a szénatolvaj! — mon-

dotta egész lehiggadtan és őszintén a komiszárosnak Ilyenféle betyárok voltak ezek a Bogárek ... Meg amilyen az a másik, a tömlöcbe jutott lovasbetyár volt, akire vallatás közben, hogy a maga dolgát szépitse, ráfogta egy nyomorult „kapca”, vagy másként „gyalogbetyár”, hogy együtt lopták a borjút, sőt éppen a lovasbetyár csalta, vette rá a borjúlopásra. A bíró felhozatta a nehézvasba vert lovasbetyárt, midőn a kapcabetyár ennek is szemébe mondta, hogy együtt lopták az árva borjút, fejét csóválva, büszkén, megvető tekintettel csak ennyit mondott a megrágalmazott betyár:

— No, bíró uram, ilyen gyalázat még soha nem esett rajtam ... Hogy én ilyen kapcabetyárral borjút loptam volna?! Egy rongyos borjút másodmagammal?! ... Emmán mégis sok! ... Ami igaz, nem tagadom én le, uram! Loptam biz én hat ökröt is egyszerre, de — egymagamban ... Hanem borjút! ... És másodmagammal!... Hozzá még ilyen kapcabetyárral ... Uram! — Még mielőtt közbeléphettek volna, felemelte láncravert kezét és úgy arcul vágta az összevissza hazudozó nyomorult kapcabetyárt, hogy az mukkanás nélkül, véresen a földrezuhant. Olyan betyárok is voltak ezek a Bogárek, mint az a másik jázsági Fazekas Dávid. A herényi tömlöc harmadik emeletéről, nehézvasba verve, kétszer megszökött. A Bach-korszakban végül mégis a statáriális bírák elé került Dávid. Mivel nem volt kéznél hóhér, golyó-halálra ítélték Dávidot. Az ítélet kihirdetése után csupán három órát hagytak neki a végrendelkezésre és bűnei — megbánására. Jankovits főkapitányt bántotta ez a dolog, hogy ez a „betyár” így kétszer is megszökhett. Erősen gyanakodott, hogy valamelyik hivatalos személy segédkezett Fazekas Dávidnak ezeknél a képtelenségnek tetsző, hihetetlen, csodálatos megszökéseinél, azért közvetlen az agyonlöveteése előtt maga elé kísértette Dávidot, lelkére akart beszélni, jószóval ki akarta vallatni a halálra menő betyárt:

— Nézd, Dávid fiam, te pár óra múltán már az

Isten színe előtt állasz! ... Szólj! ... Mondd meg hát nyíltan ... Mert nagyfontosságú lenne reám, — megtudni ... Kinek a segítségével szöktél meg taval, íam! — A betyár végignézett a főkapitányon:

— Azt gondolja az úr, hogy én olyan vagyok, mint az a köpni való legény, aki elfecsegi, ha egy szegény leányt levesz a lábáról! ... Igaz, hogy a magam erejéből csakugyan nem szökhettem ki, de még sem árulom el jóltevőmet az úrnak, ha mindjárt megkegyelmeznének is veszendő rongy életemnek! — A Bogárok, Bogár Imrék is ilyenféle betyárok voltak, — jórészüket az üldözés közben golyótól pusztult el. Az egyik legkedvesebb melódiájú és szövegű magyar népnóta éppen Bogár Imréről, a kondorosi csárda híres vendégéről szólt:

Zavaros a Tisza, nem akar higgadni,

Az a híresi Bogár Imre átal akar menni! ...

Átal akart menni, lovat akart lopni, pénzt akart csinálni, bölcsőt akart venni, mert azt a „híres Dúli Marcsát” el akarta venni. Nem volt szerencséje, a csárdában mulatozás közben elfogták, majd felakasztották Bogár Imrét. Ma már egyedül csak a feledésbe ment gyönyörű nótája siratja:

Kiapadt a Tisza,

Csak a sara maradt,

Meghalt szegény Bogár Imre,

Csak a híre maradt...

Ezekkel, az ilyen büszke betyárokkal kapcsolatosan írta — híres Geszten Józsi szabolcsi betyárról emlékezvén — az egykori regénybe illő magyar nagyúr, szabolcsi főispán: Kállay Andris, nagyjó urunk, bátyánk: „A magyar fajnak mindig volt hajlama a a betyáréletre, de kétségtelen, hogy a betyárromantikát a Balkán-félszigetről vette át. Átalakította és eszményesítette azt a maga nemzeti felfogása és ízlése szerint, felruházva azok szereplőit a bocskor helyett sarkantyús csizma, a bő bugyogó helyett rojtos golygatya, a hosszú, piros köpeny helyett pitykés dol-

mány és cifra varrottas szűrrel, fejére nyomva hősének a turbán helyett az árvalányhajás pörgekalapot, s kezébe adva a handzsár helyett az elmaradhatatlan félelmetes fokost. S amikor a Balkán-félszigeti betyár csak nagy csoportokban operál a hegyek és erdők rengetegeiben, az olasz briganti egyedül törében bízik, s a német Räuberhauptmann vérebeikkel nyomozza ki áldozatait, addig a magyar betyár imponál testi erejével, szépségével és vakmerőségével; kihívó, de nem kegyetlen, szereti a lányt, a bort s a dalt. Hegynek, erdőnek felé sem néz, hacsak oda nem üldözik, de szereti az Alföldet, a tanyát, a csárdát. Ilyen gyönyörű betyártípus volt a múlt század 30-as éveinek végén és a 40-es években Szabolcs megyében Geszten Józsi. Nem lopott soha, csak rabolt; nem gyilkolt soha, csak ölt; nem futott meg soha, inkább lelövette magát üldözői által, mint az vele a Bátoriligeten 1846-ban, elfogatása alkalmával meg is történt. Midőn a nagykállói várból az 50-es évek elején megszökött, végül is a vámospércsi határban lőtték agyon a zsandárok Kállay András emlékezte szerint. Kállay András egész kisgyermek korában, 1845-46 táján Kállósemjenben egyszer látta is a hosszú, tetteges ellenállás után sebesülten elfogott hírhedt betyárt. „Egy ingvállban, vállig érő koromfekete hajjal, a sebeiből vérző, egy ernyősszekér mindkét oldalához odaláncolt betyár olyan volt, mint a laláncolt Prometheus!” Az elfajulásban is megható a nép kegyelete, mely még a „betyár” emlékezetét is nótáiba, regéibe, s mi több: szeretetébe zárja. Fekete István tiszadobi református lelkész úr beszélt nekem egyszer, hogy Geszten-Gesztely Jóska híres betyár holttestét valamiképpen visszalopták szülőföldjére és a tiszadobi temetőben eltemették hozzátartozói. Idestova száz éve már a betyár temetésének, a sírja máig gondozott, s máig virágokat ültetnek rá rejtelmes kezek. Nótáját különfélén változó szöveggel máig is dalolgták:

Gesztén Józsi a csárdában,
Maga iszik a kocsmában,

Piros kendő a kezében,
A babája laz ölében.

A kegyetlenkedő rablógyilkosok — Janosik, Pintye Gligor, Milfai, Onyalka, Dobosiu, Veszélka, Macsvánszky és a többi hasonszőrű rémek — leginkább idegen eredetű nációkból eredtek. A legjellemzőbb betyárbúcsúztatót is, — hejh, betyár erdők, hejh, betyár utak! — a kondorosi csárdában hallottam, a csabai nótás öreg Povázsay Sándor nyomdász dalolta:

Nagyváradon van egy Akasztófa,
De sok legény fityegett már róla,
Szél lengeti gyolcsingét, gatyáját,
Összeveri sarkantyús csizmáját...

Olyan melódiák ezek, mint mikor a pusztai nádist zúgatja a fergeteg és a buckákon a katángkórék összesúgnak, magános csárdák rezgőnyárfája sóhajtozik... Petőfi Sándornak, Kállay Andrásnak, Arany Jánosnak, Abonyi Lajosnak, Szabolcska Mihálynak, nótás Pete Lajos főszolgabírónak, dalköltő Balázs Árpádnak, íziglen magyar léleknek kell lenni, hogy mindezt megértsük s a magunk fájdalmas örömeinek vagy keserű büszkeségének átérezzük ... Az idegennek, — hejh de sokan vágnak már itt minálunk is ilyenek! — sem az írás, sem a szó, sem a dal, sem a muzsika soha, de soha meg nem magyarázza:

Mi is azon sírni való?
Hogy ia ménes ott delelget,
Valahol a csárda mellett,
Csárda mellett...

Soós Elemér ezredes regényes élete

A sóvári Soós-család, amelyből az 1844-ben született, 1929-ben csendesen elhunyt sóvári Soós Elemér honvédezredes, a volt magyar királyi honvédség egyik legjellegzetesebb magyar íőkatonája eredt, még az Árpád-királyok korabeli ősi honfoglaló magyar családok sorába, a Boksák nemzetségéhez tartozik. A Boksák már IV. Béla, V. István, IV. László, III. András királyok alatt vezérkedők voltak. Az Árpád-házi királyok kiváló hadiszolgálatukért óriási birtokokkal jutalmazták a hatalmas katonacsaládot. György mester nevezetű ősök a morvamezői csatában IV. (Kún) László király oldalán mint egyik lovas magyar seregnek a vezére, Ottokár cseh király és hadainak legyőzésével Habsburg Rudolfot megsegítve, a magyar hősiesség és vitézség mérlegbedobásával, a Habsburgok későbbi világuralmának ekként egyik megalapozója lett. Ez a Boksa, Baksa György mester kapta királyi adományul 1285-ben Sóvár, Sópatak, Deine sárosmegyei falvakat „az ott létező sóbányákkal és sókutakkal”. A „Tarken — Tarkő” hegyen Sóvár várát 1288-ban építette fel György mester. Családja, leszármazol a kincseket érő sóbányák és sókutak után nevezték el magokat: sóvári Soósnak. 1314-ben György nevű fia már „Sóvári-néven szerepel, 1423-ban pedig már a sóvári Soós-névvvel élnek. Nemcsak kősót bányásztattak, hanem „a sótartalmú vizet tömlők segítségével emelték ki a bányáüregből és főzés által termelték a sót”. Hatalmukat, kiváltságaiikat, — pallosjoggal is rendelkeztek — uradalmaikat a

későbbi nagy királyok alatt is megőrizték, bár az ellenkirályok” Ferdinánd és Zápolya országpusztító harcainak kezdetétől, majd a török megszállás alatt és a császári német hadak dúlásai idején, a gyászos kuruc-labanc vetélkedések között sok pusztulás, siralom érte az ősi magyar családot. Náluk is, hol fel, hol alá fordult a kerék. Magát a kőből épült Sóvárat kétízben lerombolták. A Wesselényi-összeesküvésből kifolyólag birtokaik kétharmadrészét veszítették, sóbányáikat is elfoglalták. A szétharácsolt sóbányák a XIX. század első feléig a Soós-család birtokában voltak névleg. Soós Elemér édesapja: Soós Sándor Máriássy-gyalogezredbeli volt főtiszt, egykori nemes testőr, a „selyembogár” tenyésztés magyarországi meghonosítója 300 ezer forint váltságdíjért engedte át végleg a kincstárnak a kincses ősi sóbányákat, amelyekről Potemkin Ödön Sáros vármegye leírásánál még 1863-ban is azt írja, hogy „Sóvár sófőző intézetében évenként átlagosan 96.000 métermázsa sót termelnek ki”. Ennek a nagymúltú sóvári Soós-családnak egyik Zsigmond király korabeli őse a legelső magyar katonai rendnek, az „Aransárcány lovagrendnek” vitéze volt. Ezt az aransárcány lovagi jelvényt a „rend” vitézei nemzedékeken át örökítődéleg ősi címereikbe átvették és feltüntették. Ez a farkába harapó, a címerpajzs belső részét körülölelő aransárcány, — mely aransárcány lovagi jelvénye volt Bocskay Istvánnak, a fejedelem kegyelméből és ősi címeréből az 1605-ben nemesített hajdú vitézeknek is különös kitüntetésül jutott, a Bocskayakkal közös törzsből eredő sóvári Soós uraknak ezredévre visszatekintő aranykosszarvú, tündérr királynős ősi vitézi címerét is ékesíti.... Az 1844-ben, az aransárcány-címerű Abauj-nádasdi kastélyban született Soós Elemérnek az ezeresztendős ősi magyar nemzetség nagy hagyományain kívül, mire felcseperedett, körülbelül ez a vezéri címer maradt meg és mintegy 6577 darab Árpád-kori, Zsigmond- és Hunyadiak korabeli oklevél, XVII. és XVIII. századbéli percsomag, szóval az óriási családi levéltár ritkabecsű töredéke. A Soós-

család emez, még töredékeiben is hatalmas történeti értéket egyesítő oklevéltárát 1880-ban a Nemzeti Múzeumban helyezte el örökletétül Soós ezredes. A történetírásnak — a magyar várak történetének felkutatásával és megírásával — a nyugalom éveiben, majd a lesújtó sivár összeomlás után maga Soós Elemér is egyik tiszteletreméltóbb, fáradhatatlan, lelkes magyar mestere lett. 1861-től viszont — születése évéig, 1844-ig visszamenőleg — egész katonai életéről eredeti rajzokkal, bájoszép kis akvarellekkel, gyönyörűen megélnkített naplója páratlan. Én is mostani írásomhoz gyöngyöket — imhol — két marokkal és repeső szívvvel markolgotok Soós ezredes emlékeinek aranypántos ládikójából.

Az Abaúj-nádasdi Soós-kastélyhoz, ahol Soós Elemér született, ekkor még 1600 holdnyi földbirtok tartozott. Az ezerezstendő jó és gyászos napjain olyan bensőséges kötelék fejlődött a kastély urai és falu népe között, hogy a nádasdi hű falusi nép máig a „Soós urak cselédjének” vallja magát. Hiszen ez a „cseléd” nevezet a régi magyarok lelkében, nem jelentett semmi megszegyenítőt, semmi lealázást, kivetni valót. A „nagy család, — az úr” a kisebb hozzátartozóit nevezte „cselédnek”, aminthogy az Alföld magyar gazda portáin a gyermeket sem nevezik máig másként, mint „kis cselédem”.

A nádasdi kastély dombon épült, oszlopsorozatos, folyosós, nagyúri építkezés volt. Az U-alakú kastély-épületnek nagy üvegháza is volt. Citrom-, narancs, pálmafák, déli növények, örökkön nyiló virágok pompáztak benne. Ez üvegház enyhelyében a rózsák bokraiba fészket raktak, télen át is énekelve repdestek a madarak ... Édesanyjokkal — eléggé korán meghalt a drága! — itt szerettek időzni nagyon a gyermekek. Az arany-sárkányos kastély tornácáról az egész gyönyörű Hernád-völgyét belátták ... A magyar akaratosságnak kedvesen jellemző esete fűződik a nádasdi kastély újszülött fiúgyermekének mindjárt a megke-

reszteléséhez. A kastély nagy ebédlőjében, újszülöttjén mosolyogván, boldogan mondta az édesanya:

— Elemér legyen a neve! — Thern Ferenc fő-tisztelendő úr, a nádasdi plébános ám vonakodózkodott:

— Nem lehetséges, hisz ez, kérem, olyan igazi pogány név!

— Mit mond a tisztelendő úr?! — A volt kapitány, a volt nemes testőr nádasdi földesúr, Soós Sándor, a hevülékeny édesapa már el is vette a paptól a szenteltvizet. — Elemér léssen biz az! — S ráfrescsentette a szentvizet... Ilyen előzmények után lett a kis Soós Sándor Vilmosból: — Elemér. Édesapja, a kemény magyar volt császári tiszt, rokkantsága miatt nem vette ki részét az 1848-1849. évi szabadságharcból és Schlick császári tábornok 1849-ben, éppen a régi ismeretség révén, a muszkák bejövetelkor, a muszka fosztogatók ellen, kozák őrséget rendelt ki a nádasdi Soós-kastély és gazdaság megoltalmazására. Ezen alkalommal megtörtént, hogy a kozákok agyonlőtték az urasági majorban garázdálkodó orosz fosztogató katonákat. A kis Elemér a kozákokkal nagyon összebarátkozott. Együtt jártak lovagolni. A lovaglást egész piciny korától gyakorolta Elemér. Kitűnő lovas édesapja alig négyéves korában lóra ültette fiacskáját. Elemérke első kis háts-lovát „Bolahának” nevezték s Elemér lehetett ötéves, amikor édesapja után átugratni akarta a határbeli patakot... Bátor lovas édesapja a széles loccsanásra hátrapillantott. Ekkor látta, hogy bizony a kis Elemér ugratás közben belepottyant a patakba és a nyakig lubickáló gyerekek a fehér porcellán nanking-nadrágja is lucskos, sáros lett... Tanulságul nem azt vonták le, hogy ilyen picinyke embersarjadék, mivel könnyen nyakát törheti, ne ugrasson máskor patakot, hanem hogy a lovagláshoz ezentúl inkább ne húzzanak rá kényes nanking-nadrágot...

Elemérkének ez a boldogsága, hogy kis lovával szabadon végig tombolhatta a mezőt s megpihenni drága édesanyja ölébe hajthatta fürtös fejét, 1854-ig tartott. 1854-ben meghalt a jó édesanyja. Közben a

nevelőmesterek is munkába vették már, — „prefektusok”-nak nevezték ezeket. Éppen eleget tanult ezektől a savanyú emberektől; mert midőn édesapja 1856-ban a kassai katonai iskolába beadta, a felvételi vizsga alapján mindjárt a második évfolyamba írták be. Akkor már mostohaanyja is volt a kis Elemérnek. Még mostohább volt ám az a hely, ahová most Kassán bekerült. Leginkább idegen eredetű, kiszolgált cseh, morva, polyák, német altisztek gyermekeiből verbuválódtak össze a kassai „Stift” növendékei. Ezek a már hazulról durva, idegen nyelvű fickók kezdetben igen komiszak voltak a kis magyar úrfihoz. Később a kis Soós a Farkas, Mattyasovszky, Semsey, Horváth nevű magyar pajtásaival összefogott és meg-meg ugrották, móresre tanították az egész cseh hadosztályt. Nemcsak az oktató mesterek s a pályatársak voltak itt komiszak, durvák, hanem még az a kincstári fehérnemű is, amelyet a gyerekekre húztak. Olyan vas-kos, durva portéka volt ez, hogy egészen varasra dörzsölte a kis Elemér bőrét. A koszt meg olyan silány volt, hogy szegény Elemérke sokszor és szívesen felcserélte volna azt a nádasdi kastély konyhájának moslékba dobott hulladékaival. A szilajságát, hevülékenységét az uzsonna, a hús, az egész ebéd elvonásával hűtögették. Olvasni is csak azt volt szabad, amit hivatalosan engedélyeztek. Az iskola parancsnoka Teppner nevű kapitány volt. Barnarcú, villogószemű, bömbölőhangú császári kaszárnya-ember volt ez a Teppner kapitány. A gyerekek „rettenetesen” féltek tőle. „Ihr Buger”-nek nevezte őket. Egyszer a tiltott „Weltgeschichte (Világtörténet)” igen súlyos kötetét — éppen a francia forradalomról fordult benne szó! — vaderővel fejéhez vágta Elemérnek, azonkívül sétét zárkába is lecsukatta a tudvágyzómszjas kis Soós Elemért.

Ebből a meggyűlölt iskolából 1859-ben szabadult ki Soós Elemér. Az Olaszország elleni háború alkalmával „kimustrálták” a negyedik évfolyamból. Ekkor a hainburgi gyalogsági iskolába ment. Itt két évet töltött. Itt kétszáz pengő volt az évi tandíj. Ekkor már

azonban édesapja anyagi helyzete nagyon rosszra fordult. Elfogyott a családtól elharácsolts ősi sóvári sóbányáékért váltságdíjúl és kárpótlásul fizetett 300 ezer forint. A kastéllyal a nádasdi 1600 holdas maradék ősi földbirtok is elterhelődött, úgyszintén a kassai emeletesház, a tállyai öt szőlő a szép öreg felső- és alsóépítményekkel ... Soha nem lehet elfeledni azt, hogy az egyik gyönyörű tokaj-hegyaljai Soós-szőlőt „dukát”-nak hívták. Ennek a szőlőnek a termését mindig aranydukátokért vásárolták meg Szentpétervárra, az orosz cári udvar részére ... A gazdálkodáshoz nem volt szerencséje, felülről sem kapott támogatást Soós Sándor, a volt-gárdista földesúr, aki Széchenyi eszméi után Magyarországon — Abaúj vármegyében először — meghonosította az eperfák ültetését és a selyemhernyók nagybani tenyésztését. Finom, illatos, ragyogós, szakajthatatlan is volt ez az abaúji selyem. A tízévi selyemhernyótermést feldolgozás végett egyszerre küldötte ki Olaszországba Soós Sándor. Pár év abba is beletelt, mígnem az olaszok a tündöklő színű, ragyogó készselyemszöveteket — óriási ládákbán — visszafordították Nádasdra. A messze utak oda-vissza fuvarja, a selyem nyers feldolgozása az idegenben, tenger pénzt felemésztettek, nomeg odakint is jól megdézsmálták az illatozó selyemszál tömeget. Soós Sándor, a gárdista-földesúr, egyébként sem született kalmárnak. A délceg gárdista az abaúji, sárosi, zempléni szép asszonyoknak, szép leányoknak különben is mindig hőszívű tisztelőjük volt és tengerpénzt „kóstált”, illatos, ragyogós, drága selyemszövetjeit. — jártában-keltében — csókért, ölelésért, legkivált a jószóért is inkább: elajándékozgatta ... Végül rájött, hogy selyemszövőgyár nélkül félmunka, mitsem ér a nagybani selyemtermelés, azért ilyen szövőgyár létesítéséhez támogatást kérni Albrecht főhercegnél, az akkori helytartónál kihallgatásra jelentkezett az egykori nemes gárdista. Midőn az ékes német nyelven tisztán, világosan, értelmesen elmondott minden a dologra vonatkozót, ezzel a lesújtó, elutasító szóval válaszolt Albrecht:

— Aber mein lieber Herr von Soós, wir wollen aus Ungarn kein industrielles Land machen! (De, hiszen mi, kedves Soós úr, nem akarunk iparúzó országot csinálni Magyarországból!) — Soós Sándornak minthacsak bizakodó, hűséges magyar jószívére ütöttek volna s mégcsak ennyit mondott a főhercegnek:

— Dann kaiserliche Hoheit, habe ich kein Wort mehr! (Császári fenség, akkor nekem sincs több szavam!) — Sarkon fordult. A büszke magyar nemes faképnél hagyta a meglepődött s a tányérnyalóktól és alázatos lakájoktól ilyesmihez nem szoktatott nagyhatalmú főherceget.

Soós Elemér a hamburgi kadett-iskolából kettős kitüntetéssel, mint valóságos káplár jött ki. Sajat kérelmére 1861-ben a debreceni 39., a Dom Miguel legmagyarabb, hajdú gyalogezredbe helyezték. Akkor Olaszországban: Vicenzában állomásozott az ezred. Soós Elemér nagynénje, Melczerné-Soós Fanny nagybirtokosnő 300 forint évi segélyt biztosított kis „hadapród” unokaöccse részére. A gyermek Soós Elemér 1861-ben, 17 éves korában, mindjárt hadapródörmester és szolgálatvezető lett a híres hajdú-ezrednél. A subickolt nagybajuszú öreg-bakák jórésze apja, akár nagyapja lehetett volna a „gyerek”-nek. Szolgálaton kívül — ősi hajdú szokás szerint — „kendezte” ezeket a méltóságos, szörnyű „vén csontokat”. A vérből való egyvér gyerek-örmestert ezek nagyon megbecsülték. Szerették is, mint a kis édestestvéröket. Mint hű komondorkutyák pásztorgazdájukhoz, ezek a vén subickos bajszúak is halálra készen ragaszkodtak tejfeles képű kis magyar „kadétjukhoz”, hiszen Soós szabadideje jórészt is közöttük töltötte és a sárgafekete zászló alatt jóakarátú, figyelmes istápolójuk volt. Igaz ügyeikben védte őket. Zsebpénzéből füstöl-nivalót, egyszer-egyszer üdítő italt, harapnivalót juttatott nekik. Tanácsolt. Hazavágyó leveleiket szépen megírta. Amikor pedig már tiszt, hadnagy úr volt, vasárnap, ünnepnap a szabadpihenőkön, a kaszárnya

egyik-egyik zugolyában maga köré gyűjtötte a hontalan, árva, öreg magyar katonákat, a tizenkét, huszonegy esztendőket kiszolgált vén subickosokat, a minden idegen fajzat lábkapcáit... Ezek a méltatlanul félreszorított hűségeselek, bátrak-bátrai, ragaszkodó szeretettel ülték körül a kiskadét, majd ifjú hadnagy urukat. Józaneszű, értelmes fajta ez. Az életrevaló, ügyes katonák megértőleg fogadták, hálásan hallgatták Soós Elemérnek minden kedves tanítását, amidőn a hazuról érkezett „Vasárnapi Újság” érdekes magyar közleményeit felolvastatta nekik, a szép hazai képeket, rajzokat megmutogatta nekik, vagy a magyarokra vonatkozó történeti könyvekből el-el magyarázgatott nekik. Egyik-másikójukat találóan lerajzolta. Régi, régi, még hazuról hozott népdalokat, a kasszárnyai hánykódó életben támadt katona nótáikat el-eldaloltatta ... Ezeknek a különös fajtájú embereknek, ritka bátor katonáknak a „gyerek” Soós-kadét legkedvesebb parancsolójuk volt már ekkor. Egy Vecsey és Döry nevű voltak ekkor Soós Elemér kadétársai. A pádovai fotográfusnál fehér Waffenrockjukban furcsa kadéti sipkáikkal együtt is „levétették” magukat.

Az ezred egyik híres századparancsnoka Ghika herceg, kapitány volt. Mint mesterlövő is nevezetes volt Ghika. Egyszer, több iskolázottabb, értelmesebb, jólövő altiszttel együtt Soós kadétot is meghívta ebédre. Tulajdonképpen nem annyira meghívás, mint parancs volt ez: — ekkor el kell jönni ebédre! A katonás ebéd után ki szivarra, ki pipára gyújtott, s Ghika kapitány kivitte a kertbe bakavendégeit. Itt kint .pisztolylövészetre berendezett lövőhely is volt... Vidáman beszélgettek. Az egyik altiszt — úgylehet a debreceni kollégiumnak rúgott diákja? — gondtalanul pöfékelte a zamatos kincstári dohányt a kurtaszárú makrából... A szálló pipafüstnél talán éppen hazafelé, a nánási sugártorony irányába gondolt? ... Egyszer csak hozzáfordult Ghika kapitány:

— Héj, te! ... Állj ki! ... Hadd lövöm ki a szádból azt a pipát!

— Ne tessék már tréfálni! — A jóképű hajdú altiszt nem vette komolyan a dolgot. Mosolyogva vonogatta vállát.

— Csak tán nem félsz?! — Incselkedett gunyorosan a kapitány.

— Tessék idelőni! — A hajdúlegény, a büszke Dom Miguel-káplár hidegen felelte. Alig arasztos száru pipával szájában, tizenöt lépésre, mint egy ércszobor, keményen megállott... Mindenki feszülten nézte, hogy mi lesz most? ... A kapitány csakugyan szétlőtte a pipát a nyakánál... Megkönnyülten sóhajtottak fel a bajtársak, de még ezzel nem fejeződött be a történet. Most meg a jóvérű hajdúaltiszt lépett a kapitány elé, tisztelettel, higgadtan így szólt a mesterlövő Ghikához:

— Most meg énnékem lenne egy alázatos kérés kapitány uramhoz!

— Mondd ki hát! Mi volna az, fiam?!

— Hát, most azután én kérném meg a kapitány urat... Hogy kerítsen és tartson ki a szájában egy ilyen pipát... Mert most meg majd én lövök! — Ghika kapitány meglepődötten nézett derék altisztjére, s mivel hirtelenében megfelelőleg szólni sem tudott, a konok hajdú is odavetette: — Csak nem fél, kapitány uram?! — Erre már Ghika hercegnek is megjött a hangja:

— Szamár! — felelte merész altisztjének és egy kézintésére, a kínossá vált altiszt-vendégek mindjárt, mindnyájan tisztelegve is távoztak... A Dom Miguel-bakák, az Isten első katonái meg már ilyenek voltak!

*

Soós Elemér a Dom Migueleknél 1864-x>en lett hadnagy. Haschkónak hívták a századparancsnok kapitányát. Akkor a Pó-vizénél, egy kis faluban állomásoztak és az a disznóeset itt megtörtént, hogy a cigánydobos készakarva beszakította az elnyűtt dobőrt. Soós hadnagy kihallgatásra vitte a cigányt.

— Lassen Sie, Herr Lieutenant, dem Mann ein-

undzwanzig geben! (Csapasson rá huszonegyet, hadnagy úr!) — A kapitány egész kurtán így ítélkezett. Parancskiadás után tehát felfektették a „pankra” a cigányt. Két altiszt munkába vette. Rettenetesen sírt, jajveszékelt, könyörgött a cigány. Soós hadnagy nem született pribéknek — alighanem ez a pribékkifejezés is cseh eredetű szó? —, az ötödik botütésre beszüntette a fájdalmas büntetés végrehajtását. Másnap a könnyűszerrel szabadult cigánynak ismét kihallgatásra kellett menni, hogy megköszönje a megérdemelt botbüntetést ... Meg is köszönte, de eléggé furcsán, még könyörületes jóltevőjét mártotta csávéba a komisz cigány, amidőn nagy hetykén kívágta a kapitány elé:

— Alásan jelentem, százados úr ... Nem faszoltam ki a botbüntetést egészen! — Soós hadnagyban majd meghűlt a vér s századparancsnoka kérdésére őszintén beismerte:

— So ist es, Herr Hauptmann! (Valóban így van, százados úr!) — A kapitány ezen a beismerésen még nagyobb haragra gyulladt és az irodában alaposan lehordta lágyszívű hadnagyát, mégis tekintettel buzgó szolgálataira, nem vitte feljebb az esetet, hanem újból elrendelte:

— Lassen Sie dem Mann nocheinmal einundzwanzig aufzählen! (Adasson a fickónak mégegyszer huszonegyet!)

A cigány ezúttal hiánytalanul meg is kapta a maga „porcióját.”

1866-ban Soós Elemér hadnagy két másik tisztársával egy régi kolostorban lakott. Annyi volt ott a patkány, hogy pisztollyal lövöldözték. A tisztiszolga főzött nekik, 10-12 forintba került az egész havi étkezés. Hatvanhárom év után és a mai finnyás idők-höz, ízléshez hasonlítva, nem érdektelen, hogy mit és miként kosztoltak a Dom Miguel-ezred tisztjei... A früstök, kivonulás előtt, egy-egy tányér köménymagos levesből állott, komisz kenyeret aprítottak bele.

Ebédre húsleves járta. A marhahús burgonyával és mártással külön fogás volt. A hajdú bakaszakács a paradicsom-, hagyma-, kapor-, köszméte-, tormamártásokat ismerte. Gyümölcs, sajt, befejezésül feketekávé kerekítették ki a mindennapi ebédet. A marhahúsleves olykor elmaradt, a leveshúsból ilyenkor gulyást vagy más pecsenyét kászoltítottak. Az olasz folyók vizéből, a Piavénál, Pó folyónál halat is fogtak. A hal burgonyával készült. A vasárnap és ünnepnapokra a paprikás csirkét is előteremtették, a csipetke és saláta nagyon is ízlett hozzá. A túrós galuska, a lekváros dereleje is ünnepies étel volt. Esténként teáztak, vajas- vagy túróskenyér teljessé tették az egészséges vacsorát. Míg a béke évei tartottak, ott Lombard-Veneziában, a Piave mellett, Belluno város hegyvidékein 39-es hajdú vitézeivel olasz brigantikra vadászgatott az ifjú Soós hadnagy. A Pó vizében meg a D'Arge-féle úszásra tanítgatta a poros Alföldön született hajdúbakaságot.

1866-ban június hó 24. napja, az osztrák-magyar hadseregre diadalmas custozzai-csata napja emlékezetes, dicsőséges nagy nap maradt Soós Elemér életében is. Báró Bibra ezredes vezetésével a hajdúsági Dom Miguel-ezred teljes erejével résztvett a rajok nagy diadallal végződött véres csatában. A „császáriak” Lamarmora olasz generálisnak majdnem kétszeres haderejét gázolták vérbe, porba. Sok-sok ezernyi olasz vitéz holtteste borította el a custozzai csatateret, az összetört olasz sereg roncsai lelküket veszítve menekültek a Minció-folyó felé, de a 39-es Dom Miguel gyalogezred is fájdalmas, nagy véráldozatot hozott itt. A Monte délia Croce körül vívták véres harcaikat. A temérdek hősi vértől ázott magaslatért szuronnal, karddal, szemtől szembe állva dúlt itt a szörnyű, kegyetlen harc. A 39-esek az olasz 3. gránátos ezred vitéz legényeivel kerültek össze. Ribits, 39-es főhadnagy, a zászlós tiszt, az első szakasszal a roham alatt elsőnek tört be az ellenséges állásba. Már is megkapta a gyilkos szúrásokat és halálos golyót. Csupán ennyit tudott még visszakiáltani az utánuk

nyomuló negyedik szakasz ifjú hadnagyparancsnokának:

— Soós, die Fahne! (Soós, a zászló!) — Földrebukott s már halott is volt az ezredzászlót védő főhadnagy. Soós mindjárt előreugrott halott bajtársához, mert látta, hogy az olasz gránátosok mindenáron meg akarják kaparintani a Dom Miguelek tépertselymű hadilobogóját ... Húszan utána kaptak, de Soós hadnagy súlyos kardjával közévagdalt a zászlóért kapdosó olasz kezeknek. Egyik olasz tisztnek kettéhasította fejét, másik szörnyű kardcsapásával másik olasz tisztet is harcképtelenné tett... Kegyetlen dühvel, keseredettséggel tombolt itt a harc. A tusában egy olasz is Soóshoz dőfött, a fiatal hadnagy balkezével markolta el az éles szuronyt. Hisz azzal sem törődött ekkor, hogy a gyilkos fegyver megsebezte balkezének négy ujját... Végzett ezzel az olasz gránátossal is s boldogan szorította magához az ellenségtől megmenett, visszahódított ezredzászlót, melynek a tusakodásban kitépett málladozó selyméből egy darab éppen Soós hadnagy mellére esett... Ezt a darabka zászlóselymet és azt a vérfoltos zsebkendőt, mellyel a lezajlott tusa után vérző kezét bekötözték, elhozta, ereklyéi között megőrizte az öreg Soós ezredes ... Soós hadnagy a Monte délia Groce-ra 37 pirosajtókás hajdúbakájával verekedte fel magát, s mikorra befejezték a szuronnyal, puskatusával, karddal vívott kegyetlen harcot, már csak hét pirosajtókás vitéze volt életben, a többi harminc elesett a magaslatért és az ezredzászlóért vívott szörnyű harcban. Soós hadnagy nem mulasztotta el kitüntetésre ajánlani a hét hős hajdúbakát. Vele fukarabban bántak el parancsnokai, a custozzai csatában tanúsított kiváló teljesítményeiért „őfelségének” 1866 július 21-én keltezett dicsérő oklevelét kapta. Későbbben, midőn Soós hadnagy a kisézüst és nagyarany vitézségi érmekeket életben maradt hét hajdúvitézének kiosztotta, az egyik, Pogácsás nevezetű, dorogi 39-es hajdúbaka a többiek nevében is őszintén kimondta:

— Szép és derék dolog, hogy minket a hadnagy

úr ajánlásával most ennyire kitüntettek; de hát akkor igazság szerint a mi hadnagy urunknak is miért nem adtak valami nagyobb, méltóbb kitüntetést?! — Soós ezredes magyar szerénységét jellemzi kedves felelete: — Hát miért adtak volna, fiam? ... Hiszen, én csak vezettelek bennötöket! — Idővel mégis hozzájutott szembetűnőbb kitüntetési jelvényhez is, az uralkodó 1890-ben megengedte, hogy az általa alapított Signum Laudis-éremet a katonai érdemkereszt szalagján viselhesse. Meghatóan érdekes befejezésül, a több mint 70 éves s a világháború idején is ténylegesen szolgáló Soós ezredes végül — a custozzai romantikus hőstettnek elismerésül — a kardokat is megkapta vitézségi érdemérme piros-fehérsávozású selyemszalagjára 1917-ben...

*

Soós ezredes a custozzai csatátéren a magyar bánaknak a hadtörténelemben, az iskolai tankönyvekbe illő reges hősiességét meghatódottan látta és fel is jegyezte. A rómaiak Mucius Scaevolájáról az egész világ beszél, mert hogy olyan óriási lelkierő volt benne — elrettentő példamutatásul — karját ajándék nélkül tűz fölé tartotta, elégette ... Soós Elemér fehérdolmányos, pirosajtós 39-es öreg hajdúbakája a sok közül csak egy névtelen, szürke magyar közkatona volt. A művelt nagyvilág nem tartotta számon soha az Európát századokon át önfeláldozóan védő magyar hősiességet; sőt Trianon óta a tudott dolgokat is letagadják, Becsmérelnek, gyalázzák, gúzsba kötik, kifosztják, hitványabbaknak szolgálak dobják az ezer esztendő óta folyton vérző, minden más népnél hősiesebben küzdő, nemes katonamagyart... Illő, kell tehát, hogy legalább mi, a világ lázárjai számontartsuk, megbecsüljük és példaképül szeressük a mi dicső katonáinkat. Ez a custozzai 39-es öreg hajdúbaka is olyan paraszti hősiességet mutatott, ami nem kisebb a karját elégető Mucius római lovag hősiességénél... Az ifjú Soós hadnagy a véres csata után maga is a kötözőhelyre

menvén, ámulattal és könnyeborult szemmel csodálta meg ezt a subickolt bajuszú, fenséges, hatalmas lelkű öreg hajdúbakát ... Ilyen lelkierőt csak a magyar tud mutatni és éreztetni... A felcserek a kötözőhelyen éppen a roncsolt lábát fűrészelték le az öreg Dom Miguelnek ... Mintha nem is az ő testéről lett volna szó, olyan egykedvűen, mukkanás nélkül nézte a szörnyű műveletet a közben kurtaszárú pipájából nagyokat pöfékelő vitéz ... Majd amidőn a felcserek befejezték a kegyetlen, véres munkát, a szalmán fekvő öreg hajdúbaka jobbkezevel megmarkolta levágott lábszára bakancsának az orrát és az egész véres tetejét, a bakancsot a lábszárával együtt — sercenő köpés kíséretében — kidobta a sátorból... Vajjon a földnek mely népe tud felmutatni még ilyen lelkű katonákat?!

*

A remek férfivá fejlődött Soós Elemér, — miután Lombard-Venezia a magyar katonák vitézsége dacára elveszett, miután a szép olasz földet a sok kiépített váracs-láncolatokkal végleg elhagyták, miután a 39-es Dom Miguel-ezredből is utóbb Alexis orosz nagyherceg ezrede lett, — két felejthetetlen esztendőt Bécsben, udvari szolgálatban töltött. A magyar nemes testőrségnek lett a tisztje. 1870-71-ben szolgált a nemes testőrségnél. Ezidő alatt egyidejűleg a hadiiskolának is hallgatója volt. Itt, a magyar nemes testőrségnél szövődött holtig tartó barátsága a későbbi kiváló heraldikus Csergheő Géza gárdista pajtásával. Már az édesapáik is jóbarátok voltak, sőt ők is mindketten együtt gárdistáskodtak. A nemestacskándi Csergheőkből különben — ez eléggé ritka eset — három nemzedék: széppapa, nagyapa, édesapa, Csergheő Ervin alezredesnek derék magyar ősei, egymásután nemes gárdisták voltak ... Soós Elemér a gárdától még ugyan visszatért szeretett 39. gyalogezredéhez, már itt azonban csak egy esztendőt töltött. 1873-ban, hazafias magyar érzését követve, századosi ranggal átlépett az 1869-ben felállított, még mindig csak szervezkedő,

ifjú magyar királyi honvédségbe ... A magyar királyi honvédségnek ez a szervezetlensége, ez a szűkös csecsemő-korszaka nehéz feladatok elé állította, súlyos terhek vállalására kötelezte a századokon át kiélesült fegyelem keretéből, a magyar katonai eszményekkel oly sokban ellentétesen nyugőző hagyományok köréből átlépett császári, királyi tiszteket. Első nagy feladatuk a megbízható altisztek nevelése volt. A legénység kiképzésénél az altisztek szerepe tudvalevőleg legjelentősebb. A csapattiszteknek az altisztek a legfőbb segítői. Ezek a derék segítőtársak a legénységet szinte darabonként átgyúrnák a vezetőisztek kívánalmaival. Szabadságolt állományú tisztek ugyan elegendő számmal állottak rendelkezésre, ám több volt a lelkesedésük, mint a tudásuk, azért egy új hadsereg megszerzésénél, melynél nemcsak a nemzeti jelleget kellett tapintatosan és következetesen kidomborítani, hanem a jó katonai nevelést is céltudatosan végre kellett hajtani, kevésbé voltak használhatók. Az irányító szabályokat, szabályzatokat nem ismerték, vagy legalább is alig konyítottak hozzá, márpedig minden nevelésnek, így a katonai nevelésnek is a kipróbált, biztos tudás az alapja. Magaviseletükhöz is szó fért,

Soós Elemér Miskolcon, egy tisztiértekezleten bődületes esetnek volt a szemtanuja. A Terstyánszky ezredes, dandárparancsnok által tartott tisztiértekezletre belépven, az egyik szabadságolt állományú huszártiszt kardot rántva tiszelt és jelentkezett. A visszatsző viselkedés tragikomikus hatását még inkább fokozta, hogy a meglepődött dandárparancsnok — a marcona kinézésű tiszt úr kardrántását látván — kínos zavarában az éjjeliszekrényen fekvő revolveréhez nyúlt... Vagy megtörtént az is, hogy mikor a tiszt urak szakaszaikat elővezették, az egyik szabadságolt állományú gyalogos tiszt a parancsnoka előtti tisztelgés közben kardját a földbeszúrta és — otthagya. Hasonló, számtalan eset következtében szükségessé vált, hogy ezeket a tiszteket is sokmindentre külön oktassák és tanítsák. A legénység mindent összemarkoló kiképzését és nevelését a laktanyák hiánya is hihet-

lenül megnehezítette. A legénység szétszórt elhelyezése sokszor leküzdhetetlen akadályok elé állította az oktató csapatbiztosokat. Ezeket a nehézségeket, ezeket a bosszúságokat kiváltképpen az olyan tisztok szenvedték, akik, mint Soós Elemér, a legszigorúbb katonai intézetben nevelkedtek és tizenkét esztendeig — közben a háborúba is belekóstolva — szakadatlanul olyan csapatnál szolgáltak, amelynél a rend, a fegyelem és minden, ami ezekkel jár, alkották, töltötték ki a katonai életet. A hazát, nemzetét nagyon szeretnie kellett, az önmehtagadásra is rá kellett szánnia magát, hogy ezek közé a kezdetleges, sokszor szabadoságig fajult állapotok közé mégis beilleszkedhessen.

— Barátom! — mondotta később, az élete alkonyán is vezéri megjelenésű öregúr, — nagyon, de nagyon nehezemre esett ez a szolgálat... A nemzetemhez való hű ragaszkodásom azonban mindent legyőzött s irányt szabott tevékenységemnek, melyet becsülettel megállani ígykeztem!

Soós Elemér, már mint százados, a 39 gyalogezred, illetőleg a császári és királyi sorhad kötelékéből kilépve, a magyar királyi honvédséghez való átvétele után, Kassán, az egykori legendás 48-as honvédtábornok, Máriássy János kerületi parancsnoknál jelentkezett szolgálati beosztását kérni. Máriássy, maga is felvidéki régi nemes úr, nagyon szívesen fogadta a híres Dom Miguel-ezred volt tisztjét és utasította, hogy azonnal vonuljon be a Nyíregyházán állomásozó 9. honvédszászlóaljhoz. Ezidőben bizonyos Schnur őrnagy volt a 9. zászlóalj parancsnoka, az állandósított századnál pedig Petrás Gyula és Andrássy tettelegessített hadnagyok voltak beosztva. Soós kapitány bevonulásakor mindjárt a munka legforrójába jutott. Átvette rögtön a 250 főnyi újoncsorványt. Az igazi csapatbiztos a gyakorlótéren lehet megismerni, az egyik főkipróbálója meg a gyakorlati, a harcászati kiképzés eredményes keresztülvitele. A gyámoltalan „zöldfülü-

ből” ő csinálja és teremti az igazi katonát. Berekedésig folyik az embert dagasztó mestermunka. Soós Elemérrel is bizony ott az Nyíregyházán megesett, hogy mire fürge, ügyes, használható, értelmes katonává átgúrta azt a 250 bundást, tökéletesen, teljesen, annyira berekedt, hogy már a „zárvizsgán” vezényelni sem tudta újonc csapatát. Más tiszt vezette fel, mutatta be a vizsgáztató dandárparancsnok, Henneberg ezredes előtt a pirosnadrágos, pirossapkás csapat különféle gyakorlati tudásait. Mint a „parancsolat”, úgy történt minden és Henneberg ezredes kifogástalanul megdicsérte a rekedtségében is olyan kiváló kiképzőnek bizonyult Soóst. Történetek vele ezen szemle-vizsga alkalmából még eredetibb, a honvédség patriarkális korát is kedvesen jellemző esetek. Soós Elemér a gyakorlatozásokhoz menet rendszerint Mezössy Gyula barátja „Karáró”-nak nevezett lovát szokta lovagolni. Ebédutánra a vásártérre most is kirendelte a makrancos, vad lovat, de mert ezúttal a dandárparancsnok is jelen volt, a vásártérre érvén, intett a legénynek, hogy vezesse el a megbízhatatlan paripát. Henneberg ezredes észrevette ezt a kis jelenetet s amidőn lóról, lovaglásról van szó, a legjámborabb lovastiszt is szívesen évődik gyalogostiszt bajtársa rovására, Henneberg éppen vérbeli lovastiszt volt, tehát nem minden él nélkül odavetette Soósnak:

— Miért nem ül fel reá?! — Soós Elemér világéletében mindig, mindenütt, minden körülmények között őszinte, egyenes, szókimondó, egész férfi volt, azért most is őszintén, kertelés nélkül megmondta:

— Ezredes úr! .... A ló nagyon vad s nehezen enged a hátára! — Nosza, támadt erre az őszinteségre nagy kacagás; maga Henneberg is jóízűen nevetett, midőn huszáros bajusza alól félhangosan megjegyezte:

— Szóval nem mer ráülni! — Ez azután el is döntötte a dolgot. Soós Elemér keményen felpattant a fickándozó lóra. Biztos kézzel megfékezte azt és az Árpádkori lovasvezérek daliás leszármazottja meg-

mutatta a gúnyoroskodó német Hennebergnek, hogy a ló — embert érezvén a nyeregben — „nagyon szépen engedelmeskedett”. A másnapi gyakorlatra is a hírhedt „Karórágó”-n lovagolt ki Soós. Schnur őrnagy Henneberggel kocsira ült és az agarait is kivitte magával. Ezúttal egy Nyíregyházához közelebb eső falu alá masíroztak. A zártrendű gyakorlatok után Henneberg kiadta a feltevést egy — támadásra. Akkor még, persze, a jó öreg Werndl-puska volt a bakaság leghűbb „élettársa”. Háromezer lépés messzeség már derekas távolságszamba ment. Közvetlenül a falu szélén állították fel a „jelző-ellenséget”. Ropogás, meleg harc kezdődött s midőn a „támcsapatok” is bevonultak a „tűzvonalba” és legjavában folyt a harc, a „vak-tölténnyel” bőven ellátott legénység szapora puska-puffogtatására a tarlón kiugrott egy — nyúl ... Schnur őrnagy nem tudta türtőztetni magát s menten „hajrát”-t kiáltott. Az agarak nekinyújtózkodtak, egyideig ennek a nyúlkergetésnek izgató benyomásai alatt az egész „harcjáték” megállott... A nyúl volt az ügyesebb s midőn a faluszélen átugrotta a sövényt, a nyomot veszített agarak ott a rejtelmes sövénynél tehetetlenül nyüzsööltek és ide-oda hiába futkostak.

— Hejnye! — Erre Soós Elemérben is felpezsdült a még Ázsiából eredő ősi vadászvér. Sarkantyúba kapta sárgáját... A még mindig a sövénynél szimatoló, bután fel és alá szökdöső agarakat „hajrá!” kiáltással, a sövényen átugratva, nyomra vezette . . ., Faképnél hagyták a dandárparancsnokot... Az agarászás hevében maga Soós is elfelejtette a mindinkább távolabbról puffogó harci gyakorlatot... A falu másik szélén az agarak is észrevették a hajszolt füles vadat s most azután már nem is tágitottak. Egyesült erővel, jókora futam után elcsípték a nyulat. Még mielőtt a bundáját megtépték volna, Soós Elemér arrébb terelte az örömtől nyivogó agarakat és most a megfojtott nyúllal kezében, egyszerre eszébe jutott a dandárparancsnok és az újoncsorvány-vizsga és a közben elcsendesült harci gyakorlat... És hátrahévízén, megilletődötten látta, hogy a csapat már be-

vonulóban Nyíregyháza felé oldalog ... Tyűh! ... Az óráját megnézve, eszébe jutott Soós Elemérnek, hogy hiszen a dandárparancsnok szemleútját folytatni Debrecenbe készült, sőt mondotta is, hogy a gyakorlótérrel most egyenest a vasúti állomásra megy. Hát gondolt egyet ez az egyenes katonaeber és lovát ügetésre fogva, toronyiránt nekivágott az indóházak. Mire odaért, a dandárparancsnok segédtszével a vonatban ült. Nevetve, jókedvűen fogadta el Soóstól a kedveskedően felkínált friss vadászszákmányt.

— Szép, derék nyúl! ... A gyakorlatokkal is nagyon meg vagyok elégedve ... Kiváltképpen a harcban való kiképzést kell nagyon megdicsérnem, százados uram! — Az „extra” nyulászatot „spricerió” névvel nevezte el későbbi írásában Soós Elemér. A dicséretéből eléggülten következett, hogy Henneberg brigadéros — a nyúlpecsenyét is szeretvén — nem vette rossznéven ezt a kis „spriceriót”. Midőn pedig Soós Elemér afelett sajnálkozott, hogy rekedtsége miatt nem maga mutathatta be a csapatokat, jóindulatúlag hozzáfűzte a brigadéros: — Nem baj, majd máskor!

— Erre azután a vonat el is indult.

Soós Elemérnek a pályafutása a honvédeknél is elismert, nyílt és lefelé, mint felfelé férfias, igazságos, nem zsarnoki, sem hunyászokodó pályafutás volt. Miskolcon, Kassán, Budapesten, Lúgoson, Sopronban, mindenütt dísz, büszkesége volt honvédeztredneinek. A legénység atyjaként szerette a kemény tartású, kemény szavú, de mindig igazságos, komoly, bölcs főkatona embert. A tisztikarban is mindig a szilárdságot, a jellemerőt, az őszinteséget jelképezte nagy katonai tudásaival és tapasztalataival. Nem volt rángatható báb, sem a felsőbb kegyek szélfűvása után hajladozó nádszál. Lelke tiszta, elméje világos, akarata hajlíthatatlan, kardja ragyogó fényes volt mindig.

Már ekkor, tényleges szolgálata idején foglalkozott a régi magyar várakra, régi magyar rokonsaládokra vonatkozó kutatásokkal. 1883-ban őrnagy, 1887-ben alezredes, 1890-ben pedig már ezredes, a soproni 18-as honvédgyalogezrednek parancsnoka volt ez a derék, a régi magyar királyi honvédségnek már megjelenésére és modorára is egyik legszebb, méltóságos vezéri alakja, aki teljesen hivatásának és családjának élt. A kiváló festőművész: Korányi Anna bárónő volt szeretett, nemes hitvestársa.

Soós Elemér ezredes, mint ezredparancsnok, három évig állott a soproni honvédezred élén, amely parancsnoksága alatt a magyar királyi honvédség mintaezredévé emelkedett. Itt is a biztos tudás, a rendtartó szeretet, az igazságosság, a hazudozást, álnokságot nem tűrő önértzet és a széles tudás jellemezték parancsnoki kormányzását. Ezekből az időkből egyik volt fiatal honvédhadnagya, Frey Lajos (később déli-vasúti felügyelő), két epizódot jegyzett fel Soós Elemérről, melyek megvilágítják Soós emberi jellemét.

Az őszi újonckiképzés befejeztével Soós, mint ezredparancsnok, kiment a gyakorlótérre, megszemlélni és megtapasztalni a kiképzés eredményeit. Frey hadnagynak is elő kellett vezetnie az újonczakaszát. Azt a parancsot kapta, hogy mutassa be a különféle tüzelési módokat. A hadnagy teljesítette a parancsot, mikor egyszerre csak közbesüvített éles hangjával Soós ezredes:

— Nem jó!... Hadnagy úr, a vezényszó nem jó!... Újra! — Újra vezényelt a hadnagy, ugyancsak ugyanúgy és újból közbesüvített az ezredes: — Nem jó! ... Nem jó! ... A hadnagy úr nem ismeri a szolgálatát!... Gyakorlati szabályzatot ide! — Az pedig (t. i. a szabályzat) mindig ott volt a dobos hátibőröndjében, elő is került azonnal és az ezredes odaszólt a százaparancsnoknak: — Százados úr, olvassa fel a hadnagy úrnak!... Hadd tanulja meg! — És ekkor a százados hangosan felolvasta a szabályzat megfelelő pontját — és a hadnagynak volt igaza ... Soós ezredes eze-
ket hallván, nagyot nézett, majd odafordult a száza-

doshoz e szavakkal: — Na, aki már annyi szabályzat-revíziót élt meg, mint én, annál nem csoda, ha téved! — Ezután pedig a kis hadnagyhoz lépett a hatalmas vezéri jelenség, kezét nyújtott neki, s mivel különben sem szerette soha a suttogást, mint mindig, most is hangosan, ezt mondta az egész legénység előtt: — Bocsánat, hadnagy úr, tévedtem! — Ilyen magas parancsnoki állásban lévő „kicsi-embernek” talán derogált volna ez a nyílt megkövetés, de Soós Elemérnél természetes volt ez. Ami még nem kevésbé szép és jellemző, hadnagyával ezentúl sem éreztetett lap-pangó ellenszenvet sem. Az volt a felfogása ugyanis, hogy ha valaki téved, ismerje be azt őszintén!

A Soós ezredes másik soproni esete már derűsebb, éppenséggel nem szolgálati. A „Kaszinó” bálján, — beszéli Frey hadnagy, — új divattal szereztek meglepetést a hölgyek. Báli ruhájuk felett még egy átlátszó — talán tüllből, vagy miből? — készült zsák-szerű valamit viseltek, amelyben úgy festettek, mintha ingben lettek volna ... Másnap a tisztí étkezdébe, a lezajlott bált kritizálni, Soós ezredes is betekintett egy csésze feketekávéra. Általános nagy volt a megbotráncozás az ifjabb tiszték szerinti — hálóingdivaton ...

— Vajjon nem lehetne-e ezen a divaton változtatni?! — A nyughatatlanabbak felvetették. Végre az egyik pajtás kibökte:

— Ha a hölgyek ingben jöhetnek, akkor mi meg menjünk a kimondhatatlanban! ... Azaz fehér vászon: pantallóban! — Soós ezredes az ötleten maga is nagyot nevetett és helybenhagyta ... A levél csakugyan forduló gyorspostával elment Pestre a híres katonatiszti szabó „Misogá”-hoz, a Misoga mester szabásza meg mindjárt a közelebb érkező gyorsvonattal Sopronban termett, s a következő Kaszinó-bálba már „fehér maszkban” mentek a 18-as honvédtisztek ... És hogy még feltűnőbb legyen a hatás, a tisztikar a

Kaszinó földszinti kávéházában gyülekezett, ahonnet testületileg vonultak fel azután a — bálba. A „hatás” szenzációs volt, a hölgyek elértették a tüntető fehér, lenge nadrágviselet. Az átlátszó felső ruhahúzat — legalább is Sopronban — végleg letűnt... Ímhol a komoly Soós ezredes kedélyes is tudott lenni... Ilyen volt ő, az ezüstös szép fehér körszakállával, — már ifjabb korában is „öreg”, szeretett volt. Mennydörgött, ha kellett, de mégis jó, nagyon jóságos, nemes ember volt Soós Elemér ezredes.

Három évig volt parancsnoka a soproni 18-as honvédezrednek. 1893-ban önként, saját kérelmére, saját megingathatatlan elhatározásából, éppen tábornoki kinevezése előtt, meglepetésszerűig ment nyugdíjba a kiváló magyar katona. Az akkori honvédadlátusszal támadt kínos összeütközése, mint ezredparancsnoknak. Egyik előterjesztését, mely magas-körhöz tartozó személyiség érzékenységét sújtotta és egy megkülönböztetetten protezsált alantosa megrendszabályozására irányult, nem vették figyelembe kellőleg... Ez az igazságos katonát, önérzetes parancsnokot azután annyira bántotta, hogy mintsem megalkudjon, felfogását alárendelje a protekciós személyi érdeknek, bár Fejérváry Géza báró honvéde-miniszter semmiképen nem akarta elengedni a kiváló ezredparancsnokot, bár most már a főparancsnokság részéről is igyekeztek enyhíteni és elsimítani a kulisszák megettí kezekre igen kényes, igen kínos dolgot, Soós ezredes kierőszakolta, hogy legszebb férfikora virágjában, alig 49 éves korában nyugdíjba mehessen... 1861-től 1893-ig megszakítás nélkül mindig csapatnál szolgált. Feljegyezte, hogy hosszas csapat-szolgálatá alatt 15,980 embert képezett ki jó magyar katonának. A magyar eszményt szolgálta egész ifjan, már a császári, királyi 39-es Dom Migueleknél, mint a soproni honvédezred parancsnoka is magyar lélekkel vezette és törekedett betölteni ezredét, bár a jó csornai, kapuvári és még néhány más magyar helység legényein kívül soproni „bóncihterek”-ből és

sopronmegyei svábokból verbuválódott az ezredlegénység többsége.

— Mi magyar királyi honvédek vagyunk, uraim! — mondotta sóvári Soós ezredes, az Árpád-kori lovasvezérek utódja, tisztjeinek. — Magyar jelentést követelek mindenkitől! — Ezredében altiszt csakugyan az lehetett, aki a magyar nyelvet szóval és írásban a szolgálati követelményeknek megfelelően megtanulta. Megalkuvást nem tűrő munkájában az sem feszélyezte, hogy éppen ekkor a soproni helyőrség parancsnoka, a magyargyűlölő Ferenc Ferdinánd, a későbbi trónörökös volt.

*

Soós Elemér, ez a vérbeli magyar katona — folt nélküli lovagi kardját szegre akasztván, bár csalódásokkal lelkében — nem süppedt tétlen, hervasztó tépelődésekbe. Pécelen, szép kúriájában szeretettel fejlesztette kedves kert- és szőlő-gazdaságát... Az anyaföldhöz visszatérése életkedvének derűjét, frissességét újabb lendületekre ragadta. Minden méltatlanságot felejtett és megbocsátott. Az elmúlt időknek csak a szép emlékeiben fűröszttgette lelkét. Előkereste a festőecsetet, a tust kihúzó acélt, a rajzönt, írotollat, az akkor szabad, egységes határu országban kutató utakra zarándokolt régi, dicsőséges hírnevű, magyar várak düledező romjaihoz. Ezekről tervezeteket, rajzokat, kis festéseket készíttetett és történeti adataihoz pedig a levéltárakból, családi levelesládákból, a széjjelszórtan megjelent könyv és egyéb közleményekből is lankadatlan, lelkes kitartással tarlózgatott mindenfelől. Midőn az adatok felgyarapodtak és tudása elmélyült, a hajdani hatalmas magyar várurak szentlángos lelkű leszármazója, hozzáfogott létecéllal kitűzött nagy művének megvalósításához: „A régi magyar várak története” feldolgozásához. Áldozatkészen ritka becsű, megkapó érdekességű tanulmányok sorozatát jelentette meg. Családtörténeti kutatásai nyomán, miközben a sóvári Soós-család várainak, városainak, falvainak s minden kincsnél többet

érő sóbányáinak, sókútjainak izgalmas sorsát feltárta, a magyar nemesi családtörténetírásnak, a gyönyörűséges címerfestő és magyarázó művészetnek is egyik első magyar mestere lett. Az 1896. évi ezredévi kiállításán a krónikairás és festésnek olyan páratlan gyönyörű remekléssel mutatkozott be, hogy ezt a remeket az uralkodó Ferenc József király megcsodálta. A morvamezői lovasvezér Boksa György ősenek történetét, harcait örökítette meg lúdtollal írott, vízfestékekkel rajzolt, festett „György mester” című páratlan művében. Olyan szívárványos, csodaszép, a vadborsóvirág halavány rózsás, leheletszerű, finom hamvasságával veteksző kézírásos krónika ez, mely eredeti magyar pompázásaival, virágos tündér-ötleteivel felülmúlja a középkori könyvíró barátok bármely remekét... Majd hön szeretett feleségével, a nagy festőművésznő, Korányi Anna bárónővel végigjárták és tanulmányozták a német, francia, angol, holland, olasz föld művésztelepeit és világhíres műgyűjteményeit a csendes békeévek lassú folyása alatt... Eközben a nagyszerű rajzoló Soós ezredes megtanulta, tökéletesítette magát a rézkarcolás művészetében, amelynek egyik első mesterévé emelkedett. A Történelmi Társulat, a Műemlékek Bizottsága, a Heraldikai Társaság tagjokul választották. A Hadtörténelmi Közleményeknek munkatársa volt. A budai Hollós Mátyás Társaság tiszteletbeli tagjává megbecsülte az egyszemélyben művész és író katonát... A hetvenedik életévébe lépett „jó öreg ezredes” a gazdaságáról sem feledkezett meg, péceli kandallós kúriájának dús kertjében már édesedett a gohér, a pinceázkokról felgördített az üres hordóit, az abrincok megszoríttatásával, a dongák, szüretelőedények, a hordógyomor öblítésével, kénes megfüstölésével, a bő szürethez jóelőre készülődött a gondos gazda, amikor éppen 1914-ben kitört a háború és a fiatal, mint öreg katonáknak megfűjták az országos harci riadót... Az akkoriban hetvenéves Soós Elemér nem várta meg, hogy hívják, felkötötte újból a „Monte della Croce” legendás harcában kipróbált vitézi kardját s a legelsők között ön-

ként jelentkezett harctéri szolgálatra. Nem rajta múlt, hogy a virágos zászlós, virágos sapkás csapatokkal nem mehetett ki. Felettes katonai parancsnoksága helyőrségi szolgálatra osztotta be és így lett négy éven át a budapesti első honvédpótzászlóalj lábadozó osztagának rajongva szeretett, igazságos, ember-séges, bölcs parancsnoka. Feljegyezték róla ezidőből: „Rövidre nyírt szakállt visel. Fehér, mint galamb. Szép magas, öreg ember. Kissé meghajlott. De beszéde most is katonás és parancsoló. Acélkék szeme derűs, de jaj annak, akire rávillámlik. Egyenes lelke, őszinte jelleme nem tűri az alattomost, becstelent, ámde buzdító, vigaszos, jóságos szavával, a megrázó emberi sorsok felett könnybe boruló szép szemével, áldott keze selymes simításával, meleg cselekedeteivel ezeknek a harctéri tépett, elkeseredett embereknek hol komor, hol bús szemébe visszavarázsolni tudja újból és újból a megnyugvó életöröm mosolyát...” A harctéri Lázárok itt a Soós ezredes úr atyai keze alatt valóban újból bizakodó, erős magyarokká váltak. Az öreg Soós ezredes nemcsak a testi gyógyulást, lelke nemes tüzét adta nekik. A viszonyt, mely parancsnok és emberei között a bajtársias szeretetben élő erőként fonódott, kifejezi és leírja Várházi János II. század, IV. szakaszbeli népfelkelő honvédnek 1915 november 10-én, Soós ezredes úr kihallgatásaival kapcsolatosan s a társak nevében is írt következő kedves, keresetlen szavú, őszinte hangú baka-rigmusa:

Kihallgatásra sorakoznak föl,
Kinek szabadság vagy más eféle köll;
Lábadozó honvéd-fiúk ...
Ezt a rendet csak így hívjuk.

Kérelem, panasz, megoldást itt nyer.
Vagy házirendet ki sérteni mer,
Itt van a fórum, az, ítélőszék:
Bűnhődik, ki a rend ellen vét.

A lábadozó fiúk sorjában állnak,
Türelmesen a parancsnokra várnak.
Némelyik köztük csendesen pipáz.
Harsányan hangzik: „Kihallgatás! Vigyázz!”

Zsebbe kerülnek a füstölgő pipák,
 Hogy az ezredes úr ne találjon hibát.
 Mindenki áll katonás-feszesen,
 Várja a sort, hogy ő is jelentsen.

A jelentés szabályosan halad,
 Mindig egy beszél, a »többi meg hallgat.
 Csend honol a hosszú kaszárnyagangon,
 Szabadságot kér egy honvéd remegő hangon.

„Ezredes úr, alázattal kérem,
 A görci csatában hullott a vérem;
 Majdhogy ott lelem korai halálom,
 Szeretném már látni a pici családom.

Hatnapi szabadságot alázattal kérek,
 A pontos időre vissza is térek, —
 Ölelni, csókolni a piciny pulyáim,
 Rendezni, kimosni a véres ruháim”.

Beszéde egyszerű. Nem hazug. Nem kertel.
 Ezredes úr hallgatja látható jókedvvel:
 „No, hát eredj fiam!.., Az Isten nevébe!”
 Megcsillan két könny acélkék szemébe.

„Látom fiam, a sebkötésed laza,
 Megengedem, hogy mehess haza.
 Nem is hatot... Adok tizennégyet.
 Azonkívül megdicsérlek téged!

„Mert fiam, az nagyon szép erény,
 Ha a katona bátor és kemény,
 Ha kell, hát legyen vakmerő,
 Eendet és fegyelmet ismerő.

..Bátraké mindig a szerencse. —
 Nem is kell, hogy a katona keresse,
 Ha pedáns, — nem fut az mellőle,
 Jut abból, fiam, neked is belőle!”

Van mindenkéhez egy-egy jó szava,
 Ki hozzá fordul, igazítva baja.
 Igaz, hogy hangja katonásan kemény,
 De a ezíve és) esze mindig a helyén.

Beszédének mindig megvan a magja,
 Akármilyen kemény is a hangja,
 Szíve: — (az belülről nevet...
 Mi érezzük, hogy bennünket szeret.

Lábadozó honvédfiúk!
 Egymás között csak úgy hívjuk:
 — „Az apa-helyettes:
 Az öreg, jó ezredes ...”

1918 október 30 ... Ezt a napot — míg magyar emberek élnek — nem szabad elfeledni... Ennek a napnak és a következő napoknak irtózatossá bűneit megbocsátani sem szabad! ... A magyarság meggyalázásának, a magyar hadidicsőség összeomlásának, az ezeréves drága haza elárulatásának, magunk és tömérdek szolgaságba dobott édes testvérünk romlása miatt, — dicstelen, fájdalmas, szégyennapunk ez. Hazánkat és becsületünket veszítettük el ezen a napon. Bátor, nyílt magyar lelkünk is elveszett... A kötelességtudó, ekkor már 74 éves, öreg Soós ezredes a forradalmosított utca pokoli zajgása, a lövöldözések, a géppuskázások, az ezerféle durva veszedelmek sem tartották vissza, hogy ki ne menjen a minden tisztesség és rend ellen fenekedő utcára s hogy ne teljesítse eznapi is vállalt szolgálati kötelezettségét. A népligeti 1. honvédlaktanyából Budára, a messzebb kelenföldi 29. honvédlaktanyába volt áthelyezve már ekkor a lábadozó-osztag, s az öreg ezredesnek a forradalmosított városon keresztül ide kellett eljutni... Nem riadt vissza az istenkísértő úttól, bár megrendítő forgatagba, gyalázatos banditák közé sodródott, mint a nemzeti nagy tragédiának egyik névtelenül érző hőse, elindult és keresztjével végesvégig ment a magyar vértanúság pirostüskés útján ... Erről az útról és a következő napok megrázó, szédületes eseményeiről Soós ezredes naplójából kiszakítok néhány részletet ... így kezdődik:

„Erzsébet-körúti lakásom kapuján reggel 6-7 óra között kilépvén, a szakadó eső kényszerített, hogy esőköpenyem kámzsáját sapkámra húzzam. Alig haladtam vagy háromszáz lépést, mintegy százötven főnyi emberből álló, éneklő, zajongó tömeg megállított:

— Éljen a köztársaság! — kiáltozták. — Az egyik hozzám lépett...

— Le a sapkarózsával! Le a karddal! — Együtt kurjongatták. Megállottam s rájuk szóltam:

— Hagyjanak engem békében ... Szolgálatban vagyok. Ne zavarjanak kötelességem végrehajtásában! — Ekkor egy másik közülök kámzsámat megragadta, lerántotta... A harmadik sapkámhoz kapott, arról az aranyrózsát letépte és kezembe nyomta ... A kámzsa lebontásával a köpenyem nyakgombja kiengedett s kámzsával együtt köpenyemet is lerántotta és a sárbadobta az ismeretlen ... Erre az illetőhöz léptem s rászóltam:

— Hallja! ... Én magát nem bántottam, miért bánt maga engem?!

Láthatólag megilletődött, a köpenyemet felemelte és vállamra tette... A tömeg eközben mindinkább szaporodott. Torokszakadtából kurjongatták:

— Éljen a forradalom! Éljen a köztársaság! — Egy pár katona, kik nyilván felismertek, közbekiáltották: — Éljen Soós ezredes! — és utamra engedtek.”

*

Október 31. november 1-7 napjain, midőn a szépmúltú, sok szenvedő katonára négy éven át áldott működést kifejtő „lábadozó” teljesen széteszolt és felszámolt, az életveszedelem, inzultusok, lelki keserűség dacára híven, rendíthetetlenül teljesítette szolgálatát az öreg ezredes. A Kelenföldre és a népligeti honvédlaktanyába leginkább gyalog tette meg veszélyes, nehéz, kínos, fárasztó útjait.

A budai hegyek között állandóan lövöldöztek, ami nagyon izgatta a kelenföldi laktanya bomlott fegyelmű hadi népét. A megvadult huszonkilencesek csakugyan fényes nappal feltörték a vasajtókat és kirabolták a pótraktárat. Ezt a szégyent azután a lábadozóosztagra akarták kenni, Soós ezredes azonban — miután Gyulay Gábor őrnagy is tanúja volt! — tisztázta a rablás ügyét és megvédte a lábadozó hon-

védfiúk becsületét. November 1-én, halottak napján reggel, midőn az élők a halottaknak illő őszirózsát tüzték sapkájukra, az Astoriánál Soóst és társát, egy szintén gyalogszerrel Budára törekvő honvédtábornokot is megállították. Egy, a nemzeti tanácshoz tartozó főhadnagy felhívta őket, hogy menjenek a szállodába, az emeletre — esküdni! ... Soós ezredes szemébe nézett a fiatalembernek és ennyit mondott neki:

— Én már esküvel és becsületszavammal kötelezve vagyok! Előbb tehát döntsétek meg az egyiket, léptessétek életbe a másikat, akkor azután mehetünk! — Kérésére a főhadnagy karonfogva kivezette őket a tömegeből s így az Erzsébet-hídon átmehtek Budára ... Omladozott, bomladozott a szép Károlykaszárnyában is minden. A jó öreg ezredes most már csak szóval, tekintélyével tudta fogni és rendre szorítani a napról-napra fogyatkozó csapatot. A még együttlevőknek, kiknek szabadságolását előírásosan iparkodott elintézni, hogy mindenkinek legyen kezében a lehiggadtabb időkre bizonyító okmány, józan szóval igyekezett lelkükre hatni a bölcs öreg ezredes:

— Habár megváltoztak a viszonyok, fiaim, csak is a régi fegyelem az, mely képes a rendet fenntartani! — mondotta Soós ezredes.

— A régi fegyelem! ... Az nem jó! — közbe kiáltotta valaki a sorakozott tömegeből. Hiába hívta fel az ezredes, nem jelentkezett, nem lépett ki a közbe kiáltó. A síri csendben végül egy honvéd is odakiáltott az elnémult tömegnek:

— Lépjen hát elő, aki szólott és adja elő panaszát! — Ekkor sután, esetlenül, szégyenkezve egy 20-21 év körül „gyerek” jelentkezett. A jó öreg ezredes maga is megsajnálta és így szólt az osztagnak:

— Lássátok, ez a gyerek nagyon illetlenül viselkedett. Nem is veszem komolyan indokolatlan közbeszólását, arra nagyobb súlyt nem fektetek, de még egyszer és utoljára figyelmeztetek benneteket, tartózkodjatok az ilyen viselkedéstől. Rendbontással és erőszakkal nem fogtok célhoz jutni sohasem! — Má-

sik alkalommal meg Liebstein Vilmos honvéd azt mondta az őt dolgozni küldő őrmesternek:

— Én már eleget dolgoztam. Én bizony már nem dolgozom többet... Dolgozzon más! — Szóval megtagadta az engedelmisséget. Mikor pedig az ezredesnek jelentették és az őt kérdőre vonta, lehozta az egész dolgot. Liebstein csak akkor szorult sarokba, amikor az őrmester és az egész irodaszemélyzet szemébe mondták a csúnya dolgot... Ámde mit lehetett volna tenni itt már ekkor? A budai hegyekből csak úgy csattogott a sűrű lövöldözés, a sajkák rózsái helyéről meg a halottak virágai, a fehér őszirózsák vigyorogtak a felfordult világrend szörnyű kísérteties jelvényeként. A jó öreg ezredes a rajtavesztett honvédhez fordult s így szólt rá katonás hangján:

— Az ilyen hazug emberhez nincs több szavam! ... Azt a jó tanácsot vigye magával mégis, hogy hazugsággal odakint sem sokra viheti az életben ... Leléphet! — Majd az osztagot intette meg az ezredes: — Lássátok, fiaim, az szomorít el ebben a dologban legjobban, hogy az én négyévi tanításaim és jóakaró tanácsaim oly komoly időkben, mint amilyenekbe most sodortattunk, ennél az embernél kárba veszttek ... Pedig becsületes magyar ember, ha hibázik, nem kertel, nem hazudik, megvallja az igazat és ezáltal biztosít magának elnézést! ... Jegyezze meg ezt magának valamennyi, mert ezen nehéz időkben, melyeknek eléje nézünk, nagy szükségünk lesz mindnyájunknak az önuralomra, de főként a fegyelemre!

Elkövetkezett az a borzalmas, rideg, hideg, az utolsó dermedt falevelet leszagató bús novemberi alkonyat is, amikor a szabadságotól okmányok aláírása után, a kelenföldi laktanyából Erzsébet-körúti lakására jó kétórás gyalogmarssal úgy este 6 óra tájt hazatért Soós ezredes. Halálrafáradtan, testileg és lel-

kileg nagyon megviselten ért haza. Este 7-8 óra között Zoltán nevű unokaöccse az izgalomtól fuldokolva rohant hozzájuk:

— Tisza Istvánt megölték, bátyám!

— Végünk van! — zokogta Soós ezredes. Elpatlant minden lelki fék, a kemény magyar urak zokogva borultak egymásra ... Egy hölgy a laktanyában, mikor „osztaga” feloszlása után, saját betegsádbadságoltatása és a szolgálatból elbocsátása ügyében kint járt, fehér őszirózsát tűzött az öreg ezredes sapkájához a leszakított tisztí aranyrózsa helyére ...

— Megengedtem neki! — Mélázott később emlékei felől Soós ezredes. — Három nap alatt elhervadt. Eldobtam! — Láta, hallotta még a Szabadságtéren a végzetes Linder hadügyminisztert is, midőn a helyőrség tisztjeit odagyűjtötték esküre:

— Nekem nem kell katona többé! — Linder, a magyar hadügyminiszter itt kiáltotta világgá a hírhedt judási ígét. Nagy megütközést gerjesztett ez már akkor, és ott is a jelenlevők között... De a Himnuszt rázendítette még a katonabanda, majd a Marseilles zenéjére megindult „az egész társaság” körmenetben a Rákóczi-útnak ... Soós ezredes maga nagyon kiemelten hazament... A darabokra tört ezeréves ország romlásával befejezte végleg katonáskodását, de mégsem hitevesztetten tért pihenőre. Lelke fenségét, bizakodó, tettekre szerezhet és friss kedélyét — a magyar feltámadás reménye alatt — egészen mindvégig, 1929-ben, a 85-ik életévében bekövetkezett csendes elmúlásáig, megőrizte ... Kemény, ragyogó fehér, havas télidőn, a gyönyörű, tiszta, érces hideg Gyertyaszentelő délutánján temették el sóvári Soós Elemér ezredest a Kerepesi-temetőben, a másik nagy magyar főkatona, az öreg Görgey Artúr, 48-as honvéd vezérő főtábornok sírjának közeli szomszédságába került... Fényes kardja — koporsója fedelén — intő jel volt a hátramaradottaknak ... Naplója, katonai pályafutásának a forradalmi idők emlékeivel való befejezése pedig mindnyájunkhoz intézett végrendeke-

zés ... így írt, így mondja — ugyanis a romoktól majdnem teljesen eltemetetten jó öreg Soós Elemér ezredesünk: — Ettől kezdve nekifogtam váraim kidolgozásához ... Csakis a szakadatlan munka hozott enyhülést elborult lelkemre. Dolgoztam és ebben a munkában találtam gyönyört és reménységet a bizonytalan jövőben!

A váchartyáni nagyasszony beszélget

Váchartyánnál a vicinális-vonat ablakából, az úgynevezett Rudnay-kert megállónál — Vádra menetjövét — mindig elméláztam, vágyakodón tekintgettem az ősi park fái közül kiemelkedő vén Rudnay-kastélyra ... Ez a szőlőtökés halmú, selyemzöld rétaljú, ligetes magyar táj a bihari Érmeilékét varázsolta elém ... Vágyakoztam bepillantani legalább egyszer a vén nemesi kastélyba, ahol a magyar nőnevelésnek olyan apostolnői éltek, mint Veres Pálné, Beniczky Hermína, a pesti első magyar felsőbb nőképző iskola megalapítója és leánya: Rudnay Józsefné-Veres Szilárda, az „Emlékeim” írónöje. 1926-ban augusztus havának egyik gyümölcsöket édesítő szép, szelíd napján, Márton Ferencsel, a nagy székely festő és rajzoló-művésszel azután egyszer bekocsiztunk a kastély ódon hangulatú előudvarára. Akkor 85-ik életévét élte özvegy Rudnay Józsefné Veres Szilárda, a váchartyáni kastély nagyasszonya. 88-ik életévében elkövetkezett haláláig vagy kétszer felkereshettem a nagyasszonyt s így részesültem a szerencsében, hogy nekem, egyedül nekem beszélgessen és megossza velem tartalmas, tanulságos hosszú életének gyönyörű magyar emlékeit.

Akkor először a kastély emeletmagas „nagy szalonjában” fogadott bennünket. Fehér fején a fekete csipkedíszes főkötő, fekete ruháján a fehér nyakendőcsokor a mosolygó nyugodt fehér arcocskát — az időnként virágkehelyként kinyiladozó kék szemekkel — leírhatatlanul kedvessé tették. Az inkább zömök

növésű nagyasszony két görbekampós botocskával segítette előbbre elnehezedett lépteit. Százados berendezkedésében, a hozzájuk fűződő hagyományoktól szentelt emléktárgyak között valóban a múlt század „széplelkű” nemeseinek zománcos, emelkedett életét tárta elénk ... Mintegy jelképül az óriási terem egyik sarokmélyedésében Kazinczy Ferenc fehér mellszobra állott, — talán Kölcsey Ferenc képét is láttam? ... Madách szobra ott volt! Arany, Petőfi képmásain elmerenghettem ... A szalonnak ebben a kényelmes, széles hátú nagy székében meg Mikszáth Kálmán pihengetett... Érdekes, mi, kismövésű későbbi vándorok is itt egyszerre itthon találtuk magunkat.

— Nem! Nem! ... Drága nagyasszony! ... Ezt a szivart én nem szívom el! — Valamikor Mikszáth fogyasztgatta ezeket az aransárga, nyúlánk, szikkadttestű szivarokat A nagy palóc Öröktávozása óta az ódon szivartartó ládikában pihentek a maradék szivarok ...

— Minden évben meglátogat s elszív egyet-egyed Raffay Sándor püpek úr! — Elmosolyodott Rudnayné nagyasszony. — Özvegyasszonynál nem szokás dohányt keresni... Vay Sándor is mindig csak a maga cigarettáját szívta nálam!

— Tessék ezt a friss lángost! — A teánál a nagyasszony hű rokonával és kedves íródeákjával, Komjáthy Celesztával szívélyesen kínálkoztak ... A csiki góbé, Márton Ferenc disputát kezdett, hogy a „lángos” ugyanegy a „palacsintával”. Mivel a csikmenasági és csikszentgyörgyi góbék Gsikországban is a legkeményebb fejűek — rá kellett hagyni! Ferinek hiába magyarázná akár a váci püspök urunk főszakácsa, hogy a lángos kenyéértésztaból, a palacsinta pedig tej, tojás, cukor, sóval kavart lisztből készül... Hát abba hagytuk... S közben Márton rajzolni kezdte a nagyasszonyt. A modell-sorban végül megnyugvó nagyasszony vezette a beszédet. Felemlítette, hogy ebben az ősi házban Gyulai Pál „úr” is sokszor megfordult. Rátért Gyulai Pálnak „Az első ős hajszál” címen írt beszélyére s megjegyezte:

— Én soha nem éreztem az ősz hajszál miatt *á* korral járó szomorúságot...

— Ez a kiváltságos lelkek örök ifjúsága! — Szerettem volna közbevetni, de Márton megelőzött:

— A kéz rajzolásával van mindig a legtöbb bajom, azért azt a fáradhatatlan, mozgékony kezecskét ne tessék emelgetni! — Ez a nagyasszonynak szólt... A nagyasszony zongorázni Thern Károlytól tanult. Az irodalomból Dalmady Győző, Győry Vilmos voltak az első tanítói. Nagy és előkelő volt a családi és baráti köre, — a nagyasszony életében mégis az volt a legélvezetesebb, amelyet hazánk jeles költőinek, íróinak és nemzetünk kimagasló egyéneinek körében töltött... Ó, Petőfi! — Petőfit is szerette ... Az 1847. évi kiadású „Petőfi összes költeményei” kötetből, mint kislány, Petőfi képét kivágta, berámáz tatta, leányszobájában íróasztala fölé helyezte ... A nagyasszony legnagyobb kincsének lelkesedni tudását tartotta. Az írói munka „észturnázás” volt neki. „Emlékeim” műve megírásának első ötlete és fogadalma az 1914-ik évben, Péter-Pál előestéjén támadt. A kastély erkélyéről a gyönyörű ősparkba merengtek éppen. Régi, régi dolgokról beszélgettek és Jász Géza, az országos magyar turistaegylet elnöke ekkor vetette fel s a nagyasszony a „gyenge pillanatban” megígérte Jásznak, hogy „emlékiratait” megírja. Másnap már hozzáfogott ... Az a hatalmas „Emlékeim” kötet e kincses magyar női élet és lélek emlékezéseinek csak egy részét fogta össze. A nagyasszonynak a levelesládája maga egész külön kincstár. Élete és kora legkiválóbb férfiival, nőivel barátkozott és levelezett, a sok közül csupán a következő levélírók neveit említem fel:

Kossuth Lajos, Eötvös József báró, Jókai Mór, Madách Imre, Tóth Kálmán, Gyulai Pál, Szily Kálmán, Vadnay Károfy, Dalmady Győző, Győry Vilmos. Gönczy Pál, Thaly Kálmán, Szász Károly, Vaszary Kolos, Csáky Albin gróf, Eötvös Lóránt báró, Vambéry Ármin, Madarász József, Fejérváry Géza báró, P. Szathmáry Károly, Herman Ottó, Szilágyi Dezső, Mocsáry Lajos, Dobsa Lajos, Haynald Lajos, Apponyi

Albert gróf, Szontagh Pál, Bartók Lajos, Ábrányi Emil, Xantus János, Podmaniczky Frigyes báró, Nagy Miklós, Szelestey László, Tomory Anasztáz, Rudnyászký Gyula, a két Rákosi, Pulszky Ferenc, Urváry Lajos, Mikszáth Kálmán, Balogh Tihamér, Tisza István, a női levélírók közül a kufsteini rab Leővei Klára, Felekiné-Munkácsi Flóra, Csáky Albinné grófné, Prielle Kornélia, De Gerando Antónia, Ferenczy Ida, Damjanich Jánosné, Gyarmathy Zsigáné, Majthényi Flóra, Bohusné-Szögyény Antónia, Zirzen Janka, Arany Jánosné, Blaha Lujza, Bulyovszky Lilla, Ruttkay-Kossuth Lujza, Szögyény-Marich Lászlóné, Pulszky Polixéna, Gineverné voltak ilyenek. Ezek közül Haynald Lajos doktor, a kalocsai nagy biboros-érek, szónok, tudós és hazafi a sírontúrról is a magyar testvéri összetartásra, megértésre, az egymás-iránti őszinte becslésre és szeretetre int, figyelmeztet, tanít és kötelez minket a Rudnay József néhoz, a legkiválóbb magyar protestáns nagyasszonyok egyikéhez intézett leveleiben ... Az első levele így hangzik:

„Nagyságos Úrnő! Tulon túl kegyesen ítéel meg. Elszomorkodom fölötte. Mert már nem nyerni, csak vesztetni fogok tudni Nagyságodnál. De ezt is Istenre bízom.

Nagyon kedves ajándékokat küldött: jóllehet a szép képeket már lelkemben hoztam magammal, — s megőrzöm.

Az egész szép, kedves családi kör él emlékezetemben;— annak minden tagjára — a díszes összeségre — Isten szent áldását kéri le Nagyságodnak hön tisztelő alázatos szolgája Dr Haynald Lajos. (Budapesten, 5/3. 1885.)”

A másik levélben így szól: „Mélyen tisztelt Nagyságod parancsolta, hogy egy felejtethetlen jó és bölcs anyának drága hagyatékául szívemben őrzött s Nagyságod előtt szóval elmondott intéseit e lapra leírjam. Teszem ezt a drága Anya kezeit szellemben csókolva.

„Kedves fiam! Ha szenvedsz s nagyon is rosszul megýen dolgoz:

„gondold meg, hogy isteni Megváltód mennyivel többet szenvedett üdvözítésedért;

„gondold meg, hogy bár mit szenvedsz: még mindig jobb a sorsod, mint amilyent érdemelnél;

„gondold meg, hogy százezrek és százezrek, kik jobb szerencsét érdemeltek volna, mint Te, nálad többet szenvednek.

„Ezeket meggondolva, mindenkor elégedett leszel, Istent fogod áldani szeretetetéért, és derült maradj kedélyed.”

Égész — sokszor hányatott és sima fölszín alatt sokszor és sokban kínozott — életem mondja rá: Úgy van! Dr Haynald Lajos.

Mikszáth Kálmán már más szemmel nézi az életet s az embereket. Nevető kedvre gerjesztő fensőséges jókedvvel ítélkezik — saját kora felől. Rudnayné nagyasszony „valakit protezsált” Mikszáthnak, ebben az ügyben válaszolta az a fránya Mikszáth:

„Tisztelt Nagyságos Asszonyom!

B. Lidinek kieszközöltem Wlassicstól 300 frtra szóló ígérteét (évenként). Kérem alásan neki megüzenni, hogy a kérvényét hozza el nekem, illetőleg küldje el, mert nem szeretem az öreg asszonyok hállalkodását hallgatni, — azoknak csak a veszekedés áll jól. Mélyen tisztelő szolgája Mikszáth. U. i. A kérvényben jó lesz 400 frtot kérni, — de kapni csak háromszázat fog.”

*

A leveleken kívül külön kincses érdekességei és értékei voltak a nagyasszony szalonjainak az ott őrizett különböző, régi családi fénykép-albumok. A kékköves, a gyöngyös, a szürke, a sárga, setézőld angolvászon s a selyemhuzatú, a bőrfedelű albumok azzal a leghatalmasabb, legdíszesebb, nehéz ezüstveretű, Greguss Imre-féle művészi címlaprajzos nagy, nehéz emlékalbummal, amelyet a magyar nőképzés első apostolnői — gyönyörű arcképeikkel teljesen — adtak Veres Pálné Beniczky Herminának, az Országos Nőképző Egyesület alapító elnökének, a váchartyáni

nagyasszony édesanyjának, — az emlékezetesebbek. A varázsos albumokból a tiszta, szép, nemes magyarság urai és úrnői sorjázna elő az 1860-as, 1870-es évek csodaszép festői viseletében ... Csodálattal nézem a nagyasszonyt, amikor a száz és száz magyar fénykép eredetét megállapítani törekszik és majdnem mindenikhez hozzáfűz gyöngyszemként egy-egy ragyogó, kedves emlékezést, sőt jellemzést is ...

— És nem fárasztja ez a nagyasszonyt?

— Ó, inkább, minthacsak fiatalodnék és újból átélném életemet, melyért, hogy oly sok jóban, szépben részesültem, eléggé hálás lenni nem tudok Istennek! — válaszolja, s én hódolattal fehér, puha, áldott kis kezére hajoltam. Megértettem ezeréves fennmaradásunk és sok, sok véren, fájdalomon váltott, újból és újból való diadalmas feltámadásunk szent titkát! ... Míg ilyen lelkű nőink voltak, a magyar férfi sem lehetett aljas, meghunyászkodó, gyáva, hitvány! ... Ez a magyar világ pedig, amidőn a férfiak és nők — az akkori szólással a „honfiak” és „honleányok” — az ősi magyar viselet különféle változatainak és ízlésségeinek felelevenítésével a külsőben is tüntetni kezdtek, — 1859-ben, Kazinczy Ferenc századik születési éve országos ünnepségeivel, kezdődött... Ekkor Szász Károly költeményt írt a Kazinczy-ünnepélyre, amelyet a kiváló szónok, Székács pesti evangélikus lelkész, későbbi püspök szavalt el. A megrendítő hatású költeménynek egyik orcapirító verssora így hangzott „A gyermek ajka németül gagyog! ...” A magyar ruhát — részben — ennek a hatása nyomán öltötték fel... Maga Székács kiválóságaival jóval korábban József nádor feleségének, Dorottya főhercegnőnek kedvenc papja volt. A főhercegnő mondta Székácsról fenséges férjének:

— Te! Ennek a Székácsnak több esze van, mint az összes lutheránusoknak! ...

Veres „Jancsi” szolgabíró meg nagyon szilaj, mulatós fiatalember volt. Mindig négy-lovon járt s mikor megnősült, még csak 19 éves volt, úgy hogy a kis feleségével: Meskó Irmával ketten tettek ki harminchét esztendőt. Ugyanakkortájt házasodott harmadszor a főti Károlyi István gróf, ők ketten Orczy Mária bárónővel száztizennégy évet számítottak . . . Foton kötötték meg a házasságot, szokatlanul érdekes körülmények között és helyen történt a gróf leánykérése ... A főti templom Szent Vitusnak szentelt kriptájába, két elsőb felesége nyugvóhelyéhez ment le István gróf, a különben rokona s már eléggé vén leány: Orczy Mária bárónővel, Mária bárónő a két Károlyi-feleség koporsójánál megjegyezte:

— Ó, milyen jó ezeknek itt nyugodni!

A gróf mindjárt rávágta:

— Talán akarnál a harmadik lenni?!

— Igen!

— Akkor légy a feleségem! — És úgy történt.

*

Thern Károly, a Fóti dal megzenésítője, a Peleskei nótárius nótáinak, az 1869. évi igen eredeti Honvéd-dalnak stb. muzsikáratevője, mint zongorajátékos is kitűnt. A váchartyáni Rudnay-kastélyban sokszor kedves bizonyágát adta rendkívüli művészképességeinek. Az egyik alkalomkor a költő Tóth Kálmán, Vadnay Károly és a felesége Thernnel együtt ott voltak. Tóth azon melegiben a következő kezdetű dalt írta:

Váchartyánban hármass halom van,
Ott jártam én a nagytemplomban ...

Thern, ez a kecskeszakállas cipcer-ember, — kinek magasemelkedettségű, katonai kürt- és dobjelekkel élénkített Honvéd-dalát a budavári koronázó főtemplomban, a pesti 1-es honvédzászló 1869. évi szentelésekor, Erzsébet királyné jelenlétében nagy hatással előadták, — sikerülten megzenésítette a Tóth vác-

hartyáni dalát, s Vadnayné Thern zongorakísérete mellett gyönyörűen elénekelte a mindenképen friss szerzeményt... Thern szokott úgyis bravúroskodni, hogy kívánságára a zongorán megütöttek egy billentyűt s ekkor ő ebből a hangnemből a Beethoven, Mozart, Mendelssohn, Schubert, Haydn stb. szellemében, kompozíciói értelmében rögtönzött pár olyan taktust, hogy mindenki ráismert az illető nagy szellemekre ...

Az elegáns Odescalchi Gyula hercegnek, a Tisza Kálmán sógorának a testvére, a kiváló heraldikus Artúr herceg Szkcicón (Bars vármegye) élt. Nem alkuvó nagy magyar lélek volt, de szerette a tréfát is. Szkcicói várszerű kastélya a régi lovagvárak rejtelmes süllyesztőivel, pincéivel volt tele s — bár rövid időre — sokszor megréfálta, váratlanul a föld alá süllyesztette meglepődött vendégeit... A borotvált arcú, szinte-hogy parókaszerűleg ható fürtös hófehér hajával Kubinyi András, a pilini földesúr is igen kemény magyar úr volt. Az 1848/49. évet már mint nagyon öreg ember érte meg, mégis az osztrák zsandárok az 1850-es években rátörtek, felkutatták a házat Széchenyi István gróf „Blick” és „Rückblick”-je után... Amit kerestek, néni találták, az ugatós, mérges kutyák miatt ekkor a szégyenkedő zsandárok dühökben az öreg úrra támadtak:

— Ugyan, hogy tarthat valaki ilyen nagyon ugatós, harapós kutyákat?! — Megfelelt nekik Kubinyi András:

— Hát, mert én nem vagyok olyan nagyúr, mint Ferenc József ... Azért nekem ezek a kutyák a zsandárjaim ...

*

A nagyasszony férje, az elhunyt Rudnay József példaképe volt a puritán, független protestáns felvidéki magyar birtokos uraknak. Amikor Kossuth Lajost 1867-ben Vácott képviselővé választották, a váchartyáni Rudnay József volt a választási elnök. A nagyasszony megőrizte a Kossuth Lajos ferdepajzsú

címerrel pecsételt levelét, amelyben a nagy száműzött — érdekes indokolással — bejelentette lemondását Rudnay választási elnöknel. Rudnay lemásolva, a Hon-ban szerette volna közreadni, de Böszörményi László, a Magyar Újság akkori szerkesztője, mivel a „kormányzótól” megkapta a levél párvját, megelőzte Rudnajt a Kossuth-levél közreadásával... Emiatt fogságra ítélték Böszörményit, s tudvalevőleg a váci börtönben hunyt el és a temetése Pesten óriási tüntetés mellett folyt le... Nagy, hazafias tüntetés volt a tragikus halálú Teleki László grófnak, a szabadságharc egyik külsőországi képviselőjének, a „Kegyenc” szerzőjének Szirákon 1861-ben történt temetése is ... Az országgyűlési követekkel az összes pesti fiakkerek kikocsiztak Szirákra.

A hontmegyei birtokos, országos nevű ellenzéki vezér és képviselő s később Apponyi-párti Ivánka Zsiga, Rudnay Józsefnek volt a sógora. Rudnaynak a nővérét vette nőül. Az esküvőjüket, mely a váchartyáni kastély nagyszalonjában történt meg, el kellett halasztani a lobbanékony Ivánka közbecsúszott párbaja miatt. Ivánka ugyanis Hont vármegye gyűlésén a kövér Paczolayval, az oligarcha Majthényi László báró főispán sógorával tetteleg összetűződött. Pisztolypárbajt vívtak. Sebesülés nem történt. Ivánka ekkor mondta Rudnaynak:

— Hej, te Józsi! ... Ha én úgy tudtam volna löni, mint te szoktál! ... Amikor most olyan nagy kerek centrumom volt! — Ivánka és Majthényi főispán között máskülönben 1860-tól több mint két évtizeden át tartott a legádázabb, kíméletlen, politikai harc. A hontmegyei-esetek sűrűn országos izgalmat keltettek. Jellemzésül csak annyit, hogy Majthényi parkjában volt egy kitömött emberi figura, melyet „Ivánkának” neveztek s a főispán bizalmas emberei ezen gyakorolták magukat a pisztollyal való — céllövésben ..

— No, ezt még eddig magam sem tudtam! — mondta elmélázón Rudnayné Veres Szilárda nagyaszony. Majd az okos fejű, éles vitázóképességű, minden tagadásra kész, zseniális Szontágh Pálnak, Ma-

dách legbizalmasabb, reá nagyon hatni tudó rokon barátjának, a képviselőház későbbi kegyelmes, valószínűs belső titkos tanácsos alelnökének az érdekes fényképe került a kezünkbe. Szontágh, mint a magyar kancellária ifjú hivatalnoka, 1848-ban az ostroinzárolt Bécsből — kocsisnak öltözve — kiszöktette Bem apót, amiért Olmützben raboskodott is ... Még inkább megkapott a nagyasszonynak másik, hangsúlyozatlanul elejtett megjegyzése, mely némileg bevilágít Madách korszakos alkotásának rejtelmeibe:

— Akkor úgy mondták, hogy Madách Szontághról, éppen erről a félelmetesen éles elméjű, végtelenül kedves, varázsos barátja után mintázta „Az ember tragédiájának Luciferjét!

Arról nem beszélek, hogy az anya Veres Pálné és leánya, Rudnay Józsefné a magyar nőnevelés történetében korszakot nyitó „Nőképző Egyesület” életére micsoda erkölcsi és anyagi erőt, vezérlő szellemet jelentettek; hiszen az ősi subplot- és szekrény-fiókokból előkerülő drága magyar ereklyék nézésével, történeteinek hallgatásával alig tudtam betelni. Ezüst burokban, üveglap alatt sárgult a Thaly Kálmán sajátkezü írásával hitelesített Rákóczi Ferenc ereklyénk. A fejedlem piros selyemmentéjének foszlánya volt ez, Thaly a török földön a feltárt fejedelmi sír koporsójából emelte ki az aranyzinór és selyem mentefoszlányokat... Volt ott a Rákóczi-ereklye mellett finomművű acélláncoska rendes picinkó lakattal, picinkó kulcsokkal, — ez még az 1848/49. évi szabadságharc gyászos végének emlékeztetője. Az olmützi, josephstadi, kufsteini, brünni tömlöcök magyar politikai rabjainak emlékezetére ilyen, a rabláncot utánzó acél nyakláncot hordtak az 1850/60-as évek magyar női, — az ifjú Rudnayné-Veres Szilárda is. Előkerült piros bársonyokban, aranyozott markolattal egy úgynevezett „gála Säbel” is, a pozsonyi „VII. Armee Commando Befehls” biztonyságcédulája — Waff en-Pass — szerint 1852 ja-

nuár 28-án „Josef von Rudnay” részére engedélyezték ezt a díszkardot. Elmondható: — ebben az engedélyezésben sem volt sok köszönet, a császáriak annyira félték magyarkézbe kardot adni, hogy még ezen ártatlan díszkardnak is hiányzik a — pengéje! A pengét eltörte, kivette a német s a tokot valamiféle ólomanyaggal teleöntötték, hogy a kardnak a beforrasztott „markolata” se legyen kimozdítható.

A váchartyáni kastély pirosbársony kisszalonyjában volt ez a ritka kedvességű magyar erekiye-kincstár. E sok, sok emléktárggyal, családi festményekkel rakott szobának a mahagónifa és piros bársony adták meg főúri jellegét. Ez a berendezés a dédatya, a nábob ózdi Sturmán Márton feleségének, Mährwald Zsuzsa grófnőnek a hagyatékából ékesítette a váchartyáni kastélyt... Micsoda regényes történeti múlt ez. A Magyarországra beszármazott vasbányász, vasgyáros, nagybirtokos ózdi Sturmánoknak az őse Gusztáv Adolf svéd királynak, a nagy hadvezérnek volt egyik kedves, vitéz marsallja ... Amikor látta a nagyszony, hogy a múlt fájdalmas emlékeinek láttán, préselt virágainak illatától borongósa vallott kedvünk, másik zsilipet nyitott meg, a jóízű esetek, szójátékok, ötletek felsorakoztatásával lelke derűjének arany zuhatagát ömlesztette reánk.

— Maguk, kálvinisták! — szólt. — Kevélykednek, hogy az egyedüli magyar vallásúak ... Pedig csak a püspökeik között mennyi Szász, Németh, Török volt, bár igaz, hogy van közöttük magyar is, de az meg: Ravasz! — Édesatyjáról, faradi Veres Pálról, Nógrád vármegyének Mikszáth Kálmán írásaibau megörökített egykori hatalmas alispánjáról is elmondit egy száz év előtti emlékezést, — hogy a régiek miként tanulták az olvasást... Silabizálásnak nevezték ezt az akkoriban szokásos olvasási-módszert. A „kukoricát” például ilyképpen tanulták olvasni: — k u — ku, u k u — uku, kuku, ca— ca, ica, rica, urica, kurica, — ukurica, kukurica! — Azért ezt sem kell lekicsinyelni, kinevetni, jó magyar-módszer volt ez, s a silabizálva tanító mesterek somfapálcás kezei alól támadtak: Kos-

suth Lajos, Deák Ferenc, Szemere Bertalan, Vörösmarty Mihály, Jókai Mór, Arany János és a többiek... A nagyasszony a „palócok” édes zamatú, utánozhatatlan nyelvén beszélte mindezeket. Megemlékezett a váchartyáni lakodalmakról is, melyeken legjellegzetesebb ételök volt mindenkor a: leves ... A palóc-lakodalom gazdagságát, előkelőségét a levesételeknek sokfélesége fejezte ki és pecsételte meg a leghitelesebben.

— Csak le-éé fe-ééle volt he-éét fe-ééle! — magyarázta a nagyasszony lelket derítő bájjal. A sok közösi nagyúri gazdálkodásról is mondott egy csattanóst. Grassalkovich herceg sehogy sem tudott belenyugodni, hogy óriási uradalmi olyan keveset jövedelmeztek, sőt leginkább „deficitre” dolgoztak. Egy téli napon ezért az összes „tisztjeit” tiszti széket tartani gödöllői várkastélyába hívta. Egész kis hadsereg volt ez, amikor a díszteremben az egymásvégtiben összerakott, zöld posztóval illőn letakart szörnyű hosszú óriási asztalt körülülték a mindenrendű, rangos hercegi tiszték. Maga Grassalkovich herceg is ott ült az asztalfőn, de hiában várt, kérdezgetett, a deficit-gazdálkodás orvoslásáról egyik tisztje sem tudott mondani valami megnyugtatót és elfogadható... Végül az asztalvégről szólásra jelentkezett a jóképű legfiatalabb ispán, a herceg kíváncsian közelebb intette.

— Főméltóságú herceg úr! — A jóképű fiatal ispán fejthajtva megállott. — Engedje meg, hogy pár percre kimehessek és azután bejövet főméltóságod mellé ülhessek s ekkor majd nem szóval, tetteleg bebizonyítom, hogy hol s miben rejlik itt a baj?! — Az ispán jött is mihamar, valahonnét egy darab jégcsapot hozott be magával s — leülve — kérte a herceget, hogy a tisztizék adja kézről kézre, tenyérrel tenyérbe a kövér jégdarabot, míg majd a másik oldalról visszakerül a herceghez. Grassalkovich herceg, bár csodálkozón, ehhez is hozzájárult. Kézről kézre, tenyérrel tenyérbe így csúszott végig a kövér jégdarab, amely midőn azonban jóidők múltával baloldalt visszatért a herceghez, meglepődötten, elámulatlan látták, hogy a jégcsapból alig maradt meg valami,

mert a sok kézben a nagyobb része: — elolvadt...

— Főméltóságú herceg! — A fiatal magyar ispán komolyan felvetette fejét. — Itt rejlik a baj oka, a mi jövedelemnélküli gazdálkodásunkban is! — Megértette ezt a herceg, s ha igaz, a jóképű legfiatalabb ispánját mindjárt kinevezte. — jószágkormányzójának ... A bécsi anekdotát is elbeszélte egyfolyamatban a bájos nagyasszony Ferenc császárról és a kihallgatáson fent járt debreceni civis-küldöttségről:

— Noshát, hogy tetszik néktek Bécs? — A császár a fogadtatás után kegyelmesen megkérdezte a civisektől, szófukarul felelték:

— Szép, szép ez a Bécs!

— Hát az én kincsházamat, a Schatzkammern láttátok-e? ... Azt meg ugyan váljon mennyire becsülittek?

— Nagyon, nagyon sokat érhet az, felséges uram! ... Azt már színtehogy fel sem lehet becsülni! — Az óvatos debreceni főbíró háta mögül ámde egyszerre csak váratlanul közbevágott az egyik galambfehér öreg civis:

— Debizony, felséges uram, annyit még sem ér az, mint minálunk Magyarországon egy kiadós, jó vastag májusi esői — Drága nagyasszony! ... Meg kellett éreznem, hogy a mi szomjas magyar lelkünkben, a mi kiszáradt, leperzselt, gyászos, sivár életünkben Te is éppen ilyen áldott, páratlan májusi esőhullás voltál és maradsz hótiszta lényeddel, búbajos magyar emlékezéseiddel együtt...

*

Boldog vagyok, életem egyik legtisztább gyönyörűsége, hogy még otthonában megismerhettem a nagyasszonyt. Bája, okossága, nemessége előtt Nógrádban, a Veres-család vanyarci ősi kastélyában már Madách Imre is hódolt. „Az ember tragédiája” művének friss nyomású első könyvét Vanyarcra vitte a költő. E könyv — Hugo Viktortól idézett „Que ce livre vous soit dédié comme lauteur vous est dévoué” francia

ajánlásával — a váchartyáni kastély mahagóni-bútoros kisszalonyjának számlálhatatlan kincses emlékei között pihen. Már akkor, amikor Vanyarcra vitte könyvét, magára maradt ember volt a költő s talán éppen egyedül a vanyarci kastély nyújtott neki bizalmas, szeretett, meleg családi kört... Azután mielőtt tovább folytatná korszakos művének olvasását, közben térdére le-lefektette művét s várt addig, míg álmódosásainak titokban, szűziesen körülrajongott fehér ideálja, a szende, szépséges fiatal asszonyka: Rudnayné, Veres Szilárda ki-kiszaladt a másik terembe újszülött kisgyermekét megnézni és édes anyatejjel ellátni .. 1862-ben, Remete Pál napján történt Madáchnak ez az emlékezetes felolvasása, melyet már ekkor Szilárda kiváló gazda férjével, a volt 48-as honvéd, Rudnay József nagybirtokossal hallgatott végig... Ez a másik esetke is a vanyarci kastélyban történt. Madách Imre az éleseszű, élesnyelvű iglói Szontágh Pál legjobb barátjával Vereséknél időzött. A gesztenyefák alatt reggeliztek, Veres Szilárda, a későbbi Rudnay Józsefné akkor még tizenhatéves érzékeny süldő leánya volt. A házasságában és családi életében oly nagyot csalódott Madách a bájos fiatal teremtés varázsának hatása alatt sziporkáztatni kezdte kesernyés kedvét. Hosszan nézte a piruló fiatal leányt, kit szembenézőn koccintani is Madách tanított meg.

— Tudja, Szilárdka, hogy mi lehet egyben bájosan szép, természetes és csúnya? — kérdezte tréfálkozóan a sztrégovai költő-földesúr.

— Nem tudom! — Szilárda még mélyebben elpirult.

— A pirulás! — szólt a költő. — Bájosan szép a fiatal leánynál... Természetes a főtt ráknál ... Csúf az ezüsthatosnál...

— Hát a teli holdat milyen nagyságúnak látja, Szilárdkám? — Erre meg a gyönyörű holdas estén, a fülemilék énekétől telecsattogott kastélykertben tért reá egész váratlanul a szíve vérét oly sok éles fájdalommal és hiábavaló édes vágyódással emésztő költő... Szilárda elcsodálkozott a különös ötleten, Madách

nagykomolyan folytatta: — Erről különbözök a vélemények ... Egyik kerekasztal nagyságúnak látja ... Van, aki tányérnagyságúnak véli s ismét, ki tallérnak nézi! — Madách, a költő-földesúr ilyenkor nem tudott belefáradni az évődésbe. Máskor azt a „skálát” adta elő, amelyen minden fiatal leánynak keresztül kell mennie. — Előbb a hajadonból menyasszony lesz, később meny ... Azután már menyecske ... Végül egészen elmarad mellőle a meny s marad csak az asszony!

— Ejnye! Ejnye! — Veres Pálné, Szilárda édesanyja, a nagyszerű Beniczky Hermin, megfenyegette ujjával „Az ember tragédiájának tragikus sorsú költőjét: — Maga mindig ilyeneken járhatja eszét, hogy minket nőket lekicsinyeljen ...

— Távol áll tőlem ... Különösen, midőn ilyen egészen kivételes nők között vagyok! — felelte Madách hirtelen elborulással, Veres Pálné most komolyra fordította beszédét, ekkor és itt közölte Madáchcsal, a sztregovai költő-földesúrral, hogy Szilárdat, miután a költő hatása alatt teljesen belemerült az élettől távolálló ábrándvilágba s lelkét teljesen áthatotta a költészet iránti rajongás, kiragadja ebből a beteges ábrándozásból és most — bár más meggyőződése ellenére — még tizennyolcadik éve előtt bálba viszi Szilárdat! .... A beteges szervezetű, feleségétől elhagyott, háromgyermekes Madách hosszú pillantást vetett a szembenülő fiatal leányra ...

— Én csak boldogságot kívánok hozzá! —A költő megadással lehajtotta korán öregedő fejét... A szép álomnak vége volt... Szilárdkát, bár sok sírás árán, csakugyan elvitték a szécsényi bálba. Amikor mentek, útközben a ludányi-csárdában találkoztak és koccintottak még búcsú-poharat a „véletlenül” éppen arrafelé járó Madách Imrével és Szontágh Pállal ...

— Aki hosszú ideig él, annak tengersok nevet, emlékezőst kell elraktározni! — Bizonyos levélírásk

keltezéseivel kapcsolatosan odavetőleg megjegyezte menten, hogy éppen augusztus hó 13-án volt a világi fegyverletétel s augusztus 22-ik napján a mohácsi csata napja. — Az is ritkán fordul elő egy családban — folytatta azután az édes mesélgetést —, ami a Beniczkyéknél megtörtént... A nagy Pest vármegyének egyszerre két Beniczky volt a hivatalos vezére, — Beniczky Ferenc, mint főispán, Beniczky Lajos, mint alispán. Mind a ketten nagyra emelték a Beniczky-család országos tekintélyét. Ferencnek, a főispánnak lett a felesége a későbbi népszerű magyar író, a szépséges Bajza Lenke. — Lássá, micsoda különös véletlen ez is! — A nagyasszony arcán rózsás pírt fakaszt a mosoly. — A tárgyaim, az írásaim rendezgetése közben most előkerült egy ici-pici, zöld bársonyba foglalt táncrend... A tanítóm, a költő Dalmady Győző hozta az első jogászbálgáról, amelyen az akkor már tizenhétéves, pesti szépség, Bajza Lenkével is táncolt... Én még akkor olyan süldő gyerek voltam, hogy nem mehettem bálba, de íme, a szép Bajza Lenke és a tizenkilenc év körüli költő Dalmady Győző első jogászbálgáról nékem is maradt emléktárgyam! — Erről a varázsos kis zöldbársony táncrendről másik báli történet is eszébe jutott a Nagyasszonynak. Annyi évtizedek múltán is mosolyog rajta ...

— Valamiféle érdeemes úri legényember komoly szándékkal kerülgette akkoriban a vanyarci házunkat és Losoncon nagy bálhoz készülődtek! — kezdte derűsen a Nagyasszony. — Úgy volt, hogy engem is elvisznek erre a bálra ... El is készítettünk, sőt már be is csomagoltunk mindent, ami a lánynak az ilyen bálhoz szükséges. De, mielőtt kocsira ültünk volna, egyszerre csak megszólal az én drága jó anyám:

— Te, Szilárda! ... Mondd csak, hát te tulajdonképpen már most férjhez akarsz menni?

— Nem, én!

— No, akkor nem megyünk a bálba! ... — Mindent azonnal kicsomagoltatott az én jó anyám! —

E beszélgetéskor a Duna felől szörnyű fekete borulat torlódott az ég aljára ... Váchartyán határába is beérkezett a harsogó fekete fergeteg. Irtózatossággal beleakaszkodott a hartyáni park százados faóriásainak a lombjába. A Rudnayak „medvecímeres” vén kastélyán fenyegetőleg zörögtek a zöld zsalugáterek.

— Ezerkilencszáztizennégyben — szólt a nagyaszonny —, óh, a Nagyaszonnynek egyik büszkesége, huszárhadnagy unokája is Galíciában valahol odamaradt! — A háború kitörése előtt viharzott éppen ilyen ítéletidő ...

— Szegény fák! — Az óvott teremből szorongva néztük a kastélykert hatalmas fáinak koronáján tomboló fergeteget.

— Van azok között nagyon sok hársfa is! — beszélte a Nagyaszonny. — Mi sok hársfát ültettünk! ... Pedig a régi babona azt tartja, hogy aki hársfát ültet, annak a családjában férfiágon kihal... Az én férjem, az én egyetlen fiam is elhaltak ... Ó, kár, kár az ilyen családeért! — Mintha az öreg kastélyt körülomboló vihar is ezt harsogta volna!... A medvecímeres Divék-nemzetségből származó Rudnay-családnak ősi fészke Rudnó volt s örök emlékezetessége marad a „rudnói pap! ... Madva-nak hívták s olyan csodálatos tudású, híres orvos volt, hogy Ausztráliából eljöttek hozzá, Madách Imre is felkereste. „Flóra”, a költőnő, — Tóth Kálmáné, Majthényi Flóra, a Tóth Béla édesanyja! — „A rudnói pap” költeményében megörökítette: Madvát... Másik nevezetesség Rudnó-Novák között a Rudnayaknak máig fennálló, kőből megépített, hét méter kerületű akasztófája marad. Abból az időből állott fenn ez az akasztófa, mikor a hatalmas Rudnay (Divék) nemzetség a pallós-jogán ítélkezett. Az egyik Rudnayról, aki magas méltóságában Bécs kegyéért a nemzeti felfogással ellentétbe jött, a családbeliek maguk elmondogatták:

— No, ez is megérdemelné a Rudnayak akasztófáját!

A Rudnayak a reformáció kezdetén protestánsok lettek. Az egyik ág azután visszakatolizált, ebből sarjadt az esztergomi híres Rudnay bíboros-hercegprímás. Ez a katolikus ág máig él. Az ősi protestáns törzs a nagyasszony férjével és egyetlen fiával férfiágon kihalt...

A váchartyáni nagyasszonynak a 48-as és az ifjabb magyar királyi honvédségről is voltak mondanivalói. Nemcsak rokonai voltak sokan 48-as honvédek, későbbi férje, az akkoriban 19 éves Rudnay József is honvédeskedett alig másfél évvel idősebb Dénes bátyjával... 1848-ban kisleányka volt még ... „Isaszeg nevéhez fűződik Madách Imre Pál nevű öccsének — elmúlása ... Akkoriban a „Kossuth-nóta”, „Isaszegi induló”, „Klapka-induló” stb. volt a kedves, a kis „Szilárda” édesanyja nagyon szépen játszottá ezeket az indulókat zongorán ... Ivánka Imre, a történeti szerepű honvédezredes is a rokonsághoz tartozott. 48-ban is honvédtiszt volt, majd a magyar királyi honvédségnek is tisztje lett s Alcsuton József főherceg főudvarmestere volt a nagyasszony unokatestvére: gróf Vay László. Akkortájt időzött ott Henriette belga királyné, József főherceg nővére. A minden ízében magyar Vay igyekezett a királyné előtt kedves, vonzó képekben megismertetni népünket és a magyar fajt. Nemzeti viseletet öltött az egész falu, velük a királyné is. Pompás cigányzene mellett talán némileg kissé betyáros színezetet is öltöttek ezek a magyaros zamatú mulatozások! Ezt besúgták Bécsbe. Vaynak távoznia kellett Alcsutról s vége lett az aranjúezi napoknak ...

Az 1871. évi őszi váci honvéd hadgyakorlatra is jól visszaemlékezett a váchartyáni nagyasszony. Ez hozta közelebb Ferenc Józsefet a magyarsághoz. A király ekkor Fótton, a 48-as Károlyi-huszárezred alapítójának, Károlyi István grófnak volt a vendége. A nagyasszony az 1880-as évek elején maga is részt-

vett ennek a Károlyi István grófnak a temetésén. A nagyon szép fői templomnak a sírboltjában temették el a grófot. Ennek a templomnak külön legendája és szentje is van ... Úgy hallotta akkor a nagyasszony, hogy a „francia nőt”, az első feleségét, kocsikáztatván a gróf, a lovak valamitől megbokrosodtak s a fiatal grófné a kocsi alá került és halva maradt. A gróf ennek a szerencsétlenségnek a helyére építtette a csodaszép templomot... Azidőtájt avatták szentté „Vitust”, s a pápa Fóth urának ajándékozta a szent hamvait, amely ott fekszik a templomban ... Valóság, hogy abban az időben nagyon sok fiút Vitusnak kereszteltek. A nagyasszonynak is volt egy unokatestvére: Majthényi Vitus ...

A nagyasszony, aki 48-as honvédnek volt a felesége, egy magyar királyi honvédhuszártisztnek meg anyósa lett. Erről és a király részvételével megtartott honvéd-bálról nagyon kedvesen, érdekesen emlékezett ... így beszélt el:

— A 80-as évek legelején, éppen amikor Ilona leányomat bálókba vittem, híre járt, hogy azon a farsangon nagy, fényes „Honvédbál” lesz a király jelenlétében ... Nem azért születtem én magyar nőnek, hogy nagyot ne dobbant volna örömeben az én szívem ezen kedves hírre. És nem azért voltam én felesége egy egykori 48-as honvédnek, hogy ki ne tudtam volna eszelni azt, hogy mivel mutassam ki még külsőleg is az én hazafias érzéseimet. Leányomnak vérvörös illúzióból készült öltözéke az első „Honvédbálra”. Az akkori uszályos divat szerint gazdag virágfüzér vonult végig az öltözékén, jó nagy fehérnárciszok sásszerű, élénkzsinű zöld levelekkel. Teljesen visszaadta a nemzetiszín benyomást. Szép sötét fűrtjeiben ugyanilyen nárcisz, csak természetesen sokkal kisebbek. Ez az ő kedves, nyájas, szép arcához mind olyan nagyon jól illett... Megérkezett a király Ghiczy szárnysegéddel s Ivánka Imréhez lépve, megkérdezte tőle leányom nevét, aki büszkén nevezte meg — hűgát... 1889-ben, azokban a napokban, mi-

dön Rudolf trónörökös tragédiája történt, felkeresett Ilona leányom férje, mint féléves házas Gyöngyösről, hol főhadnagy volt a cs. és kir. 12-es huszároknál ... Azzal a kéréssel fordult hozzám, kérdezném meg nagybátyját: báró Podmaniczky Frigvest, — kinek anyja nagyapjának nővére volt, — hogy vajjon szívesen látnák-e őt a honvédségnél? ... Ha igen, — elhatározta, átmegy a honvédekhez, mert ő inkább szolgálja a királyt, mint a császárt... Szülei — a Marschall-bárók — ösnémet szokás szerint katonának képeztették, tehát a honvédeknél is nagy örömmel látták a képzett tisztet.

*

— Ez az aranyújtásos, piros bársonymente itt — magyarázta a nagyasszony —, a fekete, bársonyruhával, a zsinóros pruszlikkal, dudoros ingvállal, a kötőcskével, menyasszonyi ruhám volt... A magyar akkor még becsülte ősei szép viseletét! ... Hajh! Lassan kivetkőzik, cábár nemzetközi, idegen figurává züllik most már minden magyar... Pedig nézze! ... Micsoda búbajos szép volt ez az aranycsipkés főkötő is ... A húgom, a se nem szőke, se nem barna Barossné-Veres Blanka, Rodomér lord fiának, Harmsworth úrnak ebben hódolt, amikor a magyar asszonyok húsz tagú küldöttsége nemes angol barátunk elé vonult ... Ennek a piros bársony női mentémnek hőfehér pihés prémje pedig — tudja — miből van?! ...

— Nem tudom bizony én! — Szerényen megvallottam.

— Hattyú-prém! ... Oh valamikor régen hattyú is fészkel a mi boldog Nagymagyarországonk ...

*

A nagyasszonyék pesti háza, a Rudnay-ház — híres irodalmi szalonjával a belvárosi Borz-utcában volt. A borz-címeres nagyon régi házról nevezték ezt

az utcát. Az öreg borz-házat gróf Crouyné-Semsey Lívia építtette át háromemeletesre. A nagyasszony az építkezés után megkérdezte a grófnétől, hogy a híres borz-címer ugyan hová lett? ... A grófné nagyon el-ámúlt és németül felelte:

— Most, tüstént megkérdem az ügyvédemtől, hogy vajjon a borz ugyan hová lett? — Az bizonyos, hogy a borz azóta sem került elő . . . A régít, mi magyarok, sem a szokásokban, sem a hagyományokban, sem a viseletben, sem az építkezésekben — valójára — nem tudjuk megbecsülni... Ezért pusztul, ezért jut idegen kézre mindenünk!

Ebben a Borz-utcában van a vértanú Batthyány Lajos gróf fiának, a híres lófuttató Batthyány Elemér grófnak időtől barnított öreg címeres palotája is ... Vén emeletes ház ez már. Egyike a régi pesti Belváros legöregebb házainak ... Elemér gróf egy időben a Dukáról való Schmidtmere földbirtokossal arról voltak nevezetesek, hogy minden akasztásnál ott voltak a nézők — első sorában ...

*

Kiapadhatatlan történetek ezek ... Egész virágos magyar mező ... A nagyasszony tizenhétéves korában, mint Petőfinek a rajongója, nagyobb összeg pénzt gyűjtött. Arra gyűjtögette a pénzt, hogy majd megvásárolja Petőfi kiskőrösi születési házat... A pénz bár együtt volt, az érdekes házvásárlás valamiért abba maradt... A nagyasszony az Egan-családdal is jól volt. Ősmerte az orvul agyonlőtt Egan Edét, a szegény ruthének világhíres pártfogóját. Az Egánok az angoloktól leigázott Írországból származtak hazánkba. Az Egan-családnak egyik női tagja beszélt a nagyasszonynak, hogy mikor az angolok leigázták az íreket, Londonba vitték az ír népnek azt a „szent tanácskövét”, amelyről szokott elnökölni az ír nemzeti gyűlések mindenkori vezetője ... A hódító angolok azzal is jelképezni kívánták hódításuk végérvényességét, hogy a királyi trónjuk alá beépítették az ír nemzet szent kövét!

— Az írek ma mégis már újból szabadok! — Az eltűnődő nagyasszonynak felderült az arca. — Hinnünk kell azért nekünk, hogy ha egy szív-lélekkel akarjuk, a mi kifosztott, feldarabolt hazánk sem marad sokáig gyászos Csonka-ország!

*

A váchartyáni nagyasszony, az Erzsébet-rend nagykeresztese, 1929 július 28-án, hajnali 2 órakor — a virradat első hajnalsugarainál — szenderült végnyugalomra. A csehektől megszállott Nyitrából, a rudnai ősi Rudnay-kastélyból már régebben elhozatta a régi reges „Rudnay-harangot” ... Olyankor szólalt meg ez a harang, amikor a hatalmas Rudnay-családból meghalt valaki... A nagyasszony a fiágon kihalt evangélikus Rudnay-családnak ezt az emlékezetes harangját évek előtt felszereltette a váchartyáni Rudnay-kastélyban ... Leányágon nagy, előkelő családi közösség maradt Rudnay Józsefné után, — a Marschall báró, Andreánszky báró, Gyürky gróf, Berczelly, Bagossy, Csernovics-családok hozzátartozói állották körül közelebről koporsóját... És a halott Rudnayak harangja elzokogta a bús siratót a borulatosan felhódzó nyári délutánon is. Szólt, beszélt, énekelt a harangocska ... A drága magyar múlt minden szép emlékezetességével telesírta az elárvult hartyáni kastélyt, a virágszagú parkot, a fájdalom könnyűitől beharmatozott kis falut; mert nemcsak a szűkebb család és barátok serege, a falu népe is elkísérte utolsó útján a szeretett nagyasszonyt. Az evangélikus egyház szertartásával temették el férje, hozzátartozói mellé a váchartyáni családi sírboltba, honnét áldott emléke túl a mulandóságon még sokáig ragyog, mint a naplementével folyton megújuló csillagok ...

Dely Máttyás a Tündér lovával

A csikósokról mondták, hogy tanyája a ló hátán van. A csikósok — a magyar pusztá legszabadabb pásztorai — magukról dalolták:

Nem kell az án lovam hátára nyereg,
Nem is úgy termett ez a betyár gyerek;
Úgy segítjen! Nem is ér egy fakovát,
Aki szőrín meg nem üli a lovát.

Ez a „szőrín ülés” nem egyedül hányavetiséget, szilaj büszke virtuskodást jelentett, nagyon is természetes oka, értelme volt annak. A csikósnak minden percben készen kell lenni, hogy háti lovára felpattanjon. Nemhogy a rendes, előírással nyergeléshez, a legtöbbször arra sincs ideje, hogy a megtágított „haslót”, a nyeret leszorító széles hevederszíjat háti (tehát nem nyergest) lován felszoríthassa. Állandóan nyergelve tartani a lovat meg nem lehet. Gyötörné, végül tönkretenné a nemes párát. A ló hátabőre meleg időben, a nyereg izzasztó hősege miatt, különben is könnyen felpállik, kisebesedik. A csikósnak nyereg nélkül, szőrén kell megülni a lovat. Mégcsak kengyele sincsen. Szabadon csüng aláféle a lába. A legveszekedettebb szilaj megfutamodásnál mégis oly biztonságban ül lova hátán, mint akit odaöntöttek.

Ha egyszer-egyszer megszaladt a ménés, szörnyű károk, veszedelmek, a számadónak és bojtárnak nehéz gondjai kerekedhetnek. Az ilyen veszedelmeket elhárítani, megelőzni vagy határok közé szorítani férfias szép vezéri feladat. A ménés különféle okból szaladhat világgá. Valami kellemetlen, rejtelmes,

távolról lengedező gonosz szag a pusztának ugraszt-hatja a ménest. A bogáرزó lovak, csikók jókedvből nekiiramodnak. Titokzatos félelmek is támadnak a pásztormondás szerinti „lelkes állatoknál”. Olyan látományok tünedeznek fel előttük, amelyekről az embernek fogalma, sejtelme és megérzése sincs. A düh, a harag, a harcias indulat is nekiszalajtják a szilaj ménest. Régente a fene férgek (farkasok) támadásainál is — védekezésül — tombolva gázoltak végig a nagy pusztán. Azért a ménések sokféle megfutamodásaival kellett számolni, számolt is a csikós. A karikás ostor nem dísznek „fityeg” a csikós oldalán, biztos, erős kézzel villámcsapásként „kivágja” a ló után ... Mint a rónaság madara, repül vele a hátiló, ha midőn lova „vékonyába” vágja a rézsarkantyút. Bár a ritkább eset, amikor sarkantyút használ a csikós ... A csikós hátilova ugyanis nem holmi otromba, tanulatlan útszéli jószág. A csikós, hacsak teheti, sokszáz, vagy ezer ló közül választja ki a neki legmegfelelőbbet. Az ilyen lónak nem — az almásderes, aranysárga, barnapej, bársonyfekete, daruszürke, hamvasfakó, kesely, meggyepej, seregélyszürke, setépej, fátyolfakó, képepej, szattyánbarna, szegsárga, vasderes, pirospej, zsfufakó — színe határoz, hanem, hogy igen gyorsan haladó, jólábú teremtés legyen az a ló. Azonkívül tanulékony, értelmes tehetségűnek kell lenni az ilyen csikós háti lónak. A csikós háti lovának mihamar meg kell tanulnia, hogy minden kormányzás nélkül eltalálja, tudja kiszolgálni gazdája gondolatait. A csikós háti lovának tudnia kell, értenie kell, hogy miként előzze, miként fordítsa, miként terelje össze az esetleg szétszaladt futó lőtömeget. Az ilyen csikós-lónak zabola sem kell. A rajtaülő csikós, teste ideoda hajlásával, mozdulataival irányítani tudja nemes háti lovát. Ezek a mozdulatok magukban jelzik az okos háti lónak, hogy gyorsítsa-e futását, vagy hogy merre forduljon? ...

A betanult csikós-lónak tudása, értelme veteke-dik a juhász legokosabb, fürge kis puli-kutyájának csodaszerű értelmességével. Az ilyen ló hátán, a lovat

megültnitudo gyerek is csodát művelhet. Elég, ha éppen csergetni, csapkodni tud a csikós-ostorral, az ilyen betanított háti lóval szabályosan visszatéríti, összetereleli — a gyerek is — a megszaladt ménest... Az egyik esztendőben Dely Mátyásnak, az akkoriban még fiatal hortobágyi állatorvosnak ilyenféle, de „kimustrált”, öreg szürke csikós háti-ló húzgálta a talyigáját a széles pusztá, a Hortobágy úttalan útjain. Nem az értelme, nem a tanultsága mondta fel a szolgálatot. A lábai gyengültek el. Az izmai renyhültek meg az öreg Tündérnek. Bizony Szalánczy Andrásnak, vagy Tar Gazsinak — hívták legyen bár akár mint s hogy azt a csikóst! — könnybe lábadt szeme, mikor válni kellett s méltányos egyezés mellett átadta a szürkét” Delynek.

— Ezer közül sem kerül ilyen háti-ló, tekintetes orvos uram! — Mélabúsan dévánkozott, simogatta öreg szürkéjét a csikós.

— Illik erre, úgy-e bizony fiam, hogy: szép aszszonyrak, jónak, jójárású lónak, kár megöregedni?!

— Illik bizony, tekintetes atyám uram! ... Nem hiába neveztük mi ezt Tündérnek! ... Node, a tekintetes úr könnyű talyigájával elkocog, eldöcörög, ez a vén Tündér még sokáig! — A ló, mintha csak értette volna csikósgazdája szavát, szikár fejét, hámot érezvén öreg testén, égnek emelte és fogadalomszerűleg a távolban széledező ménes felé nyerített.

— Úgy, úgy, derék szürkém! — Az orvos Istenhez-fohásszal nekiindította az immár talyigahúzóvá „degradált” csikóslovat s ezentúl sokáig békességben, nyugodalmasan együtt kóborolták keresztül-kasul a nagy pusztát pásztortanyától pásztortanyáig. A délibáb varázsjátékú selyempalástot s tündérfátyolt terengedett elébük. A tücskök nekik muzsikáltak víg nótát. Az aranyárgatollú túzokok bizodalmasan körülsétáltak az orvos talyigáját. Édes mézillatot páráztak a búbájos hortobágyi kis virágok. Innét-onnét nyájkolompszó csendült... Az enyhe május tengerzöld és mély színekkel borította el a pusztát... Az ég dunyháspuha kékszínekben ragyogott. — Gyihé! — Ostora

sohasem volt az orvosnak. — Beh, szép is vagy drága Hortobágyom! ...

— Ennél nincsen szebb világrész, tekintetes uram! — A paphalmi méneskútnál a víz meregetése közben mondta ezt az orvosnak az öreg csikós ... A távolból a bojtárok hetykén hajtogatták az itatóhoz a vegyesménest... Az orvos kedves kistalyigáján ülve, a kútnál — a csikóssal — beszélgetni, megállt. A gyeplőszárat az oldalvégre helyezte az orvos. Gyönyörködve nézte, hogy a jól táplált fiatal állatok milyen kecsesen, milyen vígan ugrándozva repülnek a vályúhoz. Némelyik fiatal csikónak szinte hogy bogárgázs jókedve volt. Ezek nem tartották be a rendet és az öreg szürke Tündér megbotránkozására túlszaladoztak a hús vízzel tele vályún ... A rusnyák — mint már az egyéb fiataloknál is szokás! — el és széjjel ugrándoztak. Bohó táncokat kezdtek táncolni a selyem-mezőben, amit végül megsokalt a rendszerető öreg szürke Tündér ... Mire észrevette a beszélgetésben elmerült hortobágyi orvos, az egykori csikóshátiló — csupa rendszeretéből — a régi tűzzel neki nyúlt... Elkapta a talyigát... Ahogy ereje engedte, a szaladozó csikók után iramodott, hogy majd megfegyelmezi, majd a kúthoz és vályúhoz tereli ezt a betyár, szilaj társaságot...

— Tyüh! A fékomadtát! — Az orvos már hiában kapott utána, leesett a gyeplőszár... S nem tudta visszatartani a nekibuzdult öreget... A csikók a talyigazörgéstől — a fékomadtát neki! — még inkább nekivadultak ... Még veszekedettebbül kezdtek futni. Árkon, bokron keresztül tombolt a megvadult nyihorászó falka ... A Tündér sem hagyta magát. Az öreg jól tudta, mi a rend. Nem felejtette, mi a kötelessége. Csupa jóindulatból, mindenütt a csikók nyomában, elragadta és szörnyű erővel vitte a szárny nélkül is repülő talyigát... A veszekedettül hánykódó talyigán repült a fuladozó orvos: Dely Mátyás is ... Kalapja valahol lepottyant. Fürtös haját szétborzalta a szél.

— Ó, pócsi Márijám csak most segíts! — Fel-fohász kodott a nyírbátori minorita barátból lett hortobágyi orvos. Hihető, hogy későn jutott eszébe a fohász? ... A szaladó csikók rettenetes merész ugrását még látta az orvos ... Azután irtózatos döccenés, püf-fenés, roppanás és recsegés következett... Szemefényét elveszítette az orvos ... Időmúltán az odafutott csikósok a darabokra szakadt és zúzódott talyiga roncsai alól szedték ki az eszméletlen embert... Pusztai vízmosás szakadékos mély medrébe zuhantak ... Szegény öreg szürke Tündér fejére esett. Nyakát szegte. Mindjárt kimúlt... A szürkét bőrostól ott a gödörben földelték el, a hortobágyi hatalmas állatorvos Dely Mátyás meg három betört oldalbordájával vagy negyven napig nyomta az ágyat... Utóbb, bár jól összeforradtak azok az egészséges kemény magyar bordák, Dely Mátyás vén korában sem felejtette az öreg szürke Tündért. El-elmondogatta:

— A kötelességet teljesíteni kell, de nem vakon!... Hajh, a jóakarátú, kötelességtudó Tündér miatt, nékem is három oldalbordám bánta, mikor a ménes ott a Hortobágyon valahányban megszaladt! ...

A pándi Szilassy urak

A Szilassy urak ezeresztendős sok családtörténeti regéik mellett s öreg leveleik között őriznek egy Mátyás királyféle pecsétes kiskutyabőr. Ezen a kutyabőrön többszáz aranypénz és ezüst tallér kölcsönül vételét ismerte el Corvin Mátyás. Hasznos kölcsön volt ez, Mátyás ennek a kölcsönnek a fejében adományozta a Szilassy-családnak Losonc-Thugrát. Ez a tiszta, ősi magyar eredetű család, miként az ember-séges sóvári Soósok ősi nemzetsége, soha nem volt „parasztnyúzó”. A Szilassyak atyái, vezetői voltak az alájuk rendelt egyszerűbb, közmagyar népnek, melyeket nemesül „kisebb testvérüknek” tartottak. Az ezer esztendőn jóval túl visszanyúlnak hagyományaik Ázsiának rejtelmes, dicső, nagy ősmúltjába. A nevük is szumir-eredetű szó. Szumir nyelven a „Szilas” — kifejezvé a főharcos fogalmát — „gyorsat” jelent...

Olyan nagyurak, igazi urak voltak a Szilassyak, hogy bár a szeptemvír Szilassy György koronaórt, Torna vármegye főispánját, a Szent István rend lovagját, a „kegyelmes” cím megillette és a grófságot kérhette volna, nem kívánt „gróf” lenni... „Egy Szilassy” — szerinte — „mindig több volt bármelyik Bécsből címeresített grófnál”. Ellenben az öreg Szilassy József úr máig kegyelettel őriz egy aranykoronás kupakú páratlan szép tajtékpipát, a pompázatos nagy dísztajtékpipát József nádor ajándékozta a koronaőr Szilassynak. A nádor-főhercegnek művészi-leg bemetszett relief-képe ereklyeszerűleg ékesíti a hatalmas tajtékpipát. Ez a koronaőr Szilassy olyan tekintélytartó úr volt, hogy a fiuk is mindig „kegyel-

mes atyámuram”, „kegyelmes édesanyám” névvel szólította szüleit. Az már kitüntetésszámba ment, ha az öreg „kegyelmes úr” beszélgetésök befejeztével oda- szólt állva hódoló fiának:

— No, üljön le, fiam uram! — A koronaőr Szilassy első felesége Inczedy leány volt. Erdélyből hozta Bedecs nevű, nyolcvanötéves korában elhunyt inasát, úgyszinte Bagó Samu nevű híres parádés-kocsisát is. Ennél a Samunál senki jobban nem értett a szilaj csikó „betöréséhez”, kiiskolázásához, a négyes összeválogatásához, hajtásához, azért, bár öregedő korában elrészegesedett, megbecsülték, tartogatták a híres Samu kocsist, hiszen a grófok folyton csalogatták és kapván-kaptak volna rajta. Akárhányszor olyan részeg volt Samu, hogy a többi cselédek rakták a bakra, azok fogták be sokszor a lovakat is ... Hanem a „bakon” azután olyan szilárdul ült Samu, mint valami bronzszobor. Pándról Patayékhoz Gombára hajtattván, gazdája sem vette észre Bagó Samu részegségét. A szép, sima, biztos hajtásért méginkább dicsérte Samut, hogy milyen józan most az egyszer! Csak amikor a lovakat már rég kifogták, bekötötték az istállóba és Samu még mindig a bakon ült, tűnt ki a turpisság... A részeg vén kocsis nyitott szájjal elaludt a bakon... A kegyelmes úr némelykor útközben is rajtacsípte Samut a részegségen, s ilyenkor adott is Samunak jobbról-balról olyan pofont, hogy csak úgy csattant... Ha éppen az árokpartra bukott Samu, otthagyták ... Nem támadt különösebb baj ... Midőn kijózanodott, szép kényelmesen és gyalogosan s minden harag nélkül hazakutyagolt Pándra Samu... Többször az öreg Samu kocsis és az öreg Bedecs, az inas, a két erdélyi atyafi, együtt berúgtak... Kegyelmes gazdájok egyszer a majorsági udvaron a lötyögő, bukdácsoló pézsmakacsákat látván, ilyen alkalomból mondotta:

— Részeg itt már a pézsmakacsa is! — Bedecs, az inas, korosodásával nemcsak iszákossá, hanem pákosztossá is vált. Míg a földszinti konyháról az

emeletre felvitte a pulykapecsenyét, egy-egy combot a zsebébe dugott.

— Kilopja ez a vénség a legjobb falatokat! - panaszkolta a kegyelmes asszony, hanem támadt is nagy derűtség és lőn az öreg Bedecsnek még nagyobb zavara, midőn a kegyelmes asszonynak egyik huncut, élelmes macskája, ebédközben, a Bedecs bácsi zsebéből kihúzta a — lúdcombot! ... Ezt a Bedecset, ezt a Bagó Samut kegyelmes apjáéktól, fiók, a kiváló pándi mintagazda, a kemény, szókimondó főkálvinista kurátor, Szilassy György, a Deák Ferenc, a Nyáry Pál és a többi nagy magyarok barátja is örökölte. Mindnyájan sűrűn kirándultak az egész Pest vármegyére nagytekintélyű Szilassy György pándi nábobhoz. Pándtól Pilisig hírhedt, kegyetlen gonosz, hepehupás volt az út. Tulajdonképen négy lóval egy-órás útnak számított, ám voltak olyan idők, amikor három óráig, sőt naphosszat eltartott a Pánd— pilisi út. Nem hiúságból, hanem kényszerből is kellett tehát az a négy ló ... Deák Ferenc ilyen utazgatásai alkalmával ismerte meg a pándi utat és Bagó Samut, a híres kocsist... Deák Ferenc az egyik bús, őszi napon kiváltképen „kitapasztalta” az igen gyalázatos, vendégmarasztaló sáros, hegyről le, hegyre fel igen hepehupás Pánd-pilisi kocsitutat... Pilisen volt a vasúti állomás, s bár szakadt az eső, a szügyig érő mély sárban, a keservesen evickélő négy remek hintós lóval mégis útnak indult Deák ... Szilassy Györgynek napok múltán Pesten lévén dolga, megkérdezte Deáktól:

— No, Ferim! ... Hogyan értél be Pestre a múltkor abban a kegyetlen sáros útban? — Deák, a haza bölcse, a bajusz alól elmosolyodott:

— Hát tudod, Gyuri, eltekintvén a csekélységtől, hogy az utat rövid három óra alatt tettük meg Pándról Pilisig, hm ... Elég kedélyesen utaztunk ... Amennyiben, amikor a partra felkapaszkodtunk, a Bagó volt az én ölemben, ha pedig lefelé mentünk, akkor meg én voltam a Bagó hátán ... Máskülönben, mondom, igen jól eltelt az idő ...

A koronaőr Szilassynak eme György fia nem az idegenektől tanult gazdálkodni, korának mégis egyik első, legkiválóbb magyar mintagazdája volt. A yorkshirei disznót, a rambouilleti juhot Szilassy György honosította meg Magyarországon. A nemes fajlőte-nyésztésnek is egyik legkiválóbb úttörője volt. Az arabsfajtájú lovakat tenyésztette. Két gyönyörű arab-ját egyszer megkívánta az egyik Ráday gróf:

— Amit csak kérsz, bátyám, megadom érte!

— Öcsém, nem eladó! — felelte Szilassy. — Hanem amúgy neked adom! — Emellett rendkívül kiváló kertész volt a pándi Szilassy György. A világ-híres se nem meggy-, se nem cseresznye zamatos gyümölcs, a „pándi meggy” a Szilassy György kitenyész-tése. A pándi-feketerózsa, egyidőben a Margit-sziget-nek csodaritka szép dísze, szintén Szilassy György kertészetéből eredt, valamint a teljes, kettős virágú gesztenye is... Doszkocsil, a morva kertész-mester tizenkét bojtárjával szorgoskodott ebben a híres ker-tészetben.

Pándi otthonában Szilassy György eredeti, emel-lett végtelen vendégszerető magyar úr volt. Csupán a vendéglovak részére százlovas istállója volt... A fiatalságot elég különös névvel, „barom ifjúság”-nak nevezte a felülről lefelé néző öregúr. Híresek voltak a pándi-szüretek és a pándi György-napok. Egyszer megszavaztatta az úrfiakkal, hogy melyik a legszebb leány, s ennek a lábáról azután az asztal alatt lelop-ták a — báli cipőt... Az ifjúság borral töltötte tele a cipőcskét, s kézről-kézre abból ittak, azzal éltették a — legszebb leányt... Az iruló-piruló szépségnek a tánchoz a házikisasszonytól kellett kérni kölesön-cipőt... A következő évben már, akár csúnya, akár szép volt, mindegyik leány két pár cipőt hozott magá-
val — György-napra ...

A Szilassyak egyik váci püspök öse, a király második fiának nevelője annakidején megszerezte csa-

ládja részére a pilisi-uradalmat. Ez később Grassalkovich herceg kezére jutott, majd vejére, Beleznay grófra szállott... Maradt ezért bőven a Szilassyaknak. Szilassy György mintagazdasága, kitűnő birtokának nagyrésze a pándi határban feküdt. A Harsas-tanyája nagyon híres volt. Igazi paradicsomkert volt ez. A „Hársas”-on a vadbokrokot, a vadfákat is mind benemesítette. Pestről, a megyéből, máshonnan is sokan jöttek a gyönyöm gazdaság megtekintésére. Olyanok is sokan jöttek, akiket Szilassy György életében sem látott. A pilisi állomásról fogadott kocsin mentek a Hársas-ra, s ha éppen kint volt a földesúr, az isme retleneket bevitte magával a faluba, a kastélyba — ebédelni. Az egyik ilyen alkalommal két ilyenféle ismeretlen pesti vendég, minekután jól megebédeltek, némileg pestiesen, tehát követelődzőleg Szilassyhoz fordultak:

— Most már azután, kérem, fogasson is be az úr ... Szíveskedjen kiküldetni minket az állomáshoz! A vendéglátó nagyurat meglepte ez a sürgető követelődzés, s mivel nem érezte magát vendéglősnek, vendégei kényelméről és ellátásáról ellenben magától is mindig a legmesszebbmenőleg gondoskodni szokott, megütődötten nézte végig a göndörfejű, élesen metszett orrú, mégcsak nevükről sem ösmert idegeneket:

— Bedecs! — szólt az öreg inasnak —, mondd meg a Samunak, hogy fogjon be és vigye ki a vasúthoz Pilisre ezt a két — pasast! ...

*

Ha magánosan ment be Pestre, noha a belvárosi Kalap-utcában háza volt, a Sas-ban vacsorált mindig Szilassy György. A megyei gyűléseket előző estén itt mindig többen, sokan vacsoráztak pestmegyei urak.

Szilassy György evésközben nem szerette a muzsikát, tudta ezt Berkes, a híres primás, de még Podmaniczky Frigyes báró, a Berkes-banda egyik pártfogója is ... Amikor Szilassy György bement és megrendelte a vacsorát, Berkes menten abba hagyta a muzsikát, de

Podmaniczky báró, hogy az öreg Szilassyt bosszantsa, a cigányra mordult:

— Húzd el a nótámat, mert ha nem húzod, öszszetöröm a vonódat! — Berkes felemelte a vonót s odanyújtotta a bárónak:

— Itt van, kegyelmes uram, tessék ... De a hegedűmmel és a bandámmal én rendelkezem. S ameddig az én jó Szilassy nagyságos uram meg nem eszi a rosztrádlit, én, bizony, nem muzsikálok! ...

Szilassy György, a pándi földesúr, a Lipót-rend lovagja, hivatalt nem vállalt, hanem a megyei választásnál mindig nagy és döntő szava volt. A Szilassyak a magyar református egyháznak mindig kiváló vezető főemberei voltak. Az egyháznak ilyen támasza volt néhai Szilassy Aladár valóságos belső titkos tanácsos, a közigazgatási bíróság elnöke, s ilyen lelkes protestáns világi főember volt a pándi földesúr, Szilassy György is. Egyetlen tiszteletbeli hivatalát, a dunamelléki református egyházmegye gondnoki méltóságát buzgón viselte a pándi református egyház főkurátorságával együtt... Községe színmagyar népét igyekezett őszinte, tiszta, tisztességtudó, dolgos, jólgazdálkodó, vallásos magyarnak megtartani, s a pándi derék református magyarok valóban máig sem váltak méltatlanokká egykori nagy földesurukhoz ... A Szilassy Györgyök, Szilassy Aladárok s az ifjabb nemzedékből a mai herceg Sulkowski Viktorné, Szilassy Paula nagyasszonyunk bizony büszkeségei maradnak mindig a mi sorsverte, igazságtalanul ócsárolt magyar fajtánknak!

Az „ábécés” Gönczy Pál

Ti, akik csak porosságáról, saráról, trágyadombjairól, pásztorkodó életéről vélték ösmerni a délibábozó rejtelmes Alföldet, elképzelni sem tudjátok egy-egy alföldi hajdú, nagykun, kiskun és jász „városnak” lelkileg oly meleg, oly bensőséges, emelkedett, józan, tiszta életét az ő hadnagyaik, szenátorjaik, papjaik, rektor-professzorjaik, tanítóik vezetésével. A városháza, a templom, az iskola alkották szilárd magvát minden ilyen árokkal körülkerített hajdú, kun és jász településnek. A kunnak, hajdúnak van egy vonzó, vezető bethlehemi csillaga is: — a debreceni öreg kollégium! A városkák diákiskolái és az a tenger diák népével városnak, külön köztársaságnak beillő, az alföldi ember szemében épületének tömegeire is szörnyen nagy és hatalmas kollégium, bőségesen nevelték és ellátták a szükségszerű, mindenrendű és rangú iskolázott vezetőkkel a hajdúk, kunok értelmes népet ... És a magok lelkéből lelkedzett bölcs „öreges” vezetésével egy-egy összetartó család volt minden hajdú, kun és jász város. Ezek a fegyverben oly rettentés magyar katonák, zsoldárokat éneklő erős hitekben minden gyakori veszedelmek között fenntartották, fejlesztették a síkföldön óltalmatlanul beépült fehér várost, mely a legmegbízhatóbb magyar értelmiségnek is megannyi szenttüzü kohója volt...

Gönczy Pál államtitkár, a magyar nevelésügynek és iskolai oktatásnak ez a felmérhetetlen értékű és az első magyar „Ábécés” könyvével egyik legelső, nagy úttörő mestere is ilyen alföldi városkából, a szoboszlói lovashajdúk fészkeiből támadt és vágott neki onnét a

sugár torony melletti, egykor bástyás templom árnyékában pihenő, mestergerendás hajdúházból sikerekben gazdag életének. A hajdú birtokos apja „belső ember”, az emeletes városházán „szenátor” volt. Télen a hajdú gyerekek az iskola kemencéjéhez háton vitték a tűzrevalót. A vakációkon a hajdúgazdaság minden titkát, fortélyát megtanulták. A könyvek mellett az ekeszarva, a nyergelt paripa sem volt nekik idegen, férfikort érven, ekként lett Gönczy Pál nemcsak nagy magyar oktatómester és a tanügyi dolgokban vezető államférfi, hanem korszakának egyik első mintagazdája is ... „Pártikulának” nevezték az olyan kisebb-méretű diákiskolákat, amilyen a szoboszlói felsőbb iskola volt. A debreceni főiskolát végzett sok-sok jeles ember kezdte pályafutását az ilyen hajdú, kun kálvinista partikuláknál, így például a Gönczy Pál szoboszlói rektor-professzorából, majdani atyai barátjából: Haranghy Bálintból is később Bihar vármegye főmérnöke lett. A mérnöki tudású Haranghy a gyakorlatiasságot is beleoltotta kis tanítványa lelkébe. A taneszközöket együtt csinálták. A gazdasági és ipari foglalkozásra oly csodálatos készségét meg Lukács István lelkész is fejlesztette az 1817. évi születésű Gönczynél. A debreceni kollégiumban a főiskola bölcsészeti és jogi fakultásait végezte Gönczy, — innét gyökerezett holtigtartó jóbarátságuk volt osztálytársával: Arany Jánossal.

A tanítást, a tanítóskodást 1838-ban kezdette meg Gönczy, Köbölkútra hívták meg tanítónak, de rövidesen a Sárossy, majd Draveczky nagybirtokos családnál Gálospetriben vállalt nevelőséget. A szervező tehetsége itt nyilvánult meg először. A környék tanítóival dal- és zenekart alapított, s ezentúl, amint azt egyik legtisztéletreméltóbb, a pátriárkák korát elért méltatója, Eötvös K. Lajos nyugalmazott királyi tanfelügyelő megírta és tömör életleírásában összefoglalta, — „együtt tanultak, képezték tovább magukat, értekezéseket, felolvasásokat tartottak, tanszereket készíttettek.” Az első magyarországi árvanevelő intézet (szeretetház, gyámintézet) megalapítása és létesülése

is két nagyeszű, nagyszívű debreceni patrícius, a böszörményi hajdú Karap Antal és Diószeghy Sámuel nemes elgondolása és áldozatkészsége folytán — az ifjú Gönczy Pál alkotó munkásságával — az Alföldnek, a hajdúknak „barbár” földjéhez fűződik... A főiskola részéről Gönczyt ajánlották az eddig magyar földön még nem létező intézmény megteremtésére. Elvállalta. Előbb egyévi külföldi tanulmányi időt kért. A két nemes emberbarát költségén Svájcban, Badenben, Bajorországban, Württembergben, Ausztriában végigjárta az ilyenféle irányú tanintézeteket, alaposan tanulmányozta a különféle nevelési rendszereket, a hohenheimi mintagazdálkodás tudományát is. Félév alatt nyelveket megtanult, elsajátította a könyvkötészetet, asztalos- és esztergályosmesterségeket. A bő szakismerekkel így felkészülten azután 1845-ben Karap úrnak zeleméri ötszázholdas birtokán megnyitotta a magyar pusztá legérdekesebb nevelő-iskoláját. Az elemi iskolai tanítás mellett a gazdasági és ipari kiképzés legtöbb ágára kiterjeszkedtek. A selyemhernyótenyésztés, faiskola, méhészet, oltás, nemesítés stb., mind a munkához tartoztak. A szabadságharc elkövetkezte felbomlasztotta a Zelemér-pusztai gyámintézetet. A vezető maga honvédkardot kötött... Később, 1849-ben a muszkák feldúlták az elárvult pusztai intézetet. Gönczy Gálospetriben, feleségének, Végh Jozefának, a gálospetri református lelkész leányának kisbirtokán próbálkozott nevelő-intézet nyitásával; majd 1850-ben meghívásra Pestre költözött. Szőnyi Pál híres nevelő-intézetében lett tanár. Két év múltával maga nyitott tanintézetet, amelyből alakult ki 1859-ben a mindmáig fennálló Lónyay-utcai református főgimnázium, itt Gönczy igazgatósága alatt Brassai Sámuel, Csengery Antal, Gyulai Pál, Székács József, Török Pál, Thaly Kálmán, Tolnai Lajos, Dömötör János, Molnár Aladár, Csiky Kálmán, Baráth Ferenc és más jelesek működtek tanárokként. Mígnem 1867-ben Eötvös József báró a minisztériumába hívta és a kultuszminisztérium népoktatási osztályának élére állította miniszteri tanácsosi ranggal. Eleinte hatásköre az isko-

lák belső életének, a tankönyvek, taneszközök ügyének, általában az iskolaügy „pedagógiai” részének irányítására szorítkozott, a külső szervezkedést kezdetben Molnár Aladár vezette. Az első népoktatási törvényt — Gönczy, a pedagógus, és Molnár, a jogász, együtt alkották. Ez a csodálatos Gönczy Pál, mivel mérnökeik sem voltak, maga készítette a terveket a népiskolák építéséhez. Ámde, mivel hiányoztak a taneszközök is, Gönczy maga készítette az eleinte külföldi gyárak segítségével megteremtett híres Gönczy-féle térképeket, faliabroszokat, földgömböket, szemléltető képeket, tankönyveket, legkiválóbb, egészen az újabb időkig használatos ABC-je után, amelyből közel három nemzedék tanulta a magyar betűvetést, a hálás népnyelv „Ábécés” előnévvel megtisztelte. A magyar oktatás történetében ritkabecsű erekllye az az első földgömbje is, amelyet Ábécés Gönczy Pál maga gyúrt és formált és most a debreceni Gönczy-Egyesület múzeumában őrizik ... A polgári iskolák megszervezése is a Gönczy Pál műve, a Gönczy Pál eszméit, jóbarátja, Csengery Antal, — amint azt a kilencven éven túli idős Eötvös K. Lajos megírta — csupán mint képviselő vitte az országgyűlés elé. .

A leányiskolák összes fokozatait Gönczy szervezte. Az „Országos Nőképző-Egyesület” 1868-ban Gönczy Pál tanácsára és együttműködésével alapította az első magasabb magyar leánynevelőintézetet... Trefort Ágoston mellett később államtitkárként működött, s a tanítóképzés reformját is Gönczy készítette elő. A mérnöki tudású Haranghy Bálint szoboszlói rektorprofesszor, későbbi biharmegyei főmérnöknek ez a nagyesszű tanítványa, aki az ekeszarvától és a műhelymunkától sem riadt vissza, először szorgalmazta az összes iskolafokokozatok gyakorlatiasabbá tételét. Nem a ragyogásra törekedett, hanem az egészséges, józan népneveléssel a jövő nemzedékek „erejét” akarta biztosítani. Méltán nevezte Gönczy Pált Eötvös K. Lajos, — „nevelésügyünk Széchenyijének!” A magyar tanítósnak bizonynyal első és mindmáig legnagyobb vezére volt. A hajdú Gönczy Pál vagyonos,

munkás, szorgalmas nemzetet akart, mert „csak az ilyen lehet független, csak az ilyen rendelkezhet okosan sorsával! Már pedig vagyont, javakat csak becsületes munkával szerezhethet az egyes nemzet is!” ... Nem a Gönczy Pál iskolája az oka, hogy később mégis inkább a felszín, a felszínes ragyogást kereste ez a Nyugatot vakon majmoló, a maga lelkét, józanságát elveszített, s az idegenekkel mindent, de mindent elcsereberélő szánalmas nemzet.

*

Gönczy Pál minden felesleges szószaporításnak ellensége volt. „Úgy keresztül látott az emberein, mint az üvegen!” — mondotta felőle egykori bizalmasa, Csánky Viktor tanfelügyelő.

— Egyik alkalommal a balatonfüredi szeretetház családfői állás betöltése került sorra! — beszélte Csánkynak Gönczy Pál. — Összehívásomra, mintegy huszonötén jelentkeztek. Magam köré állítottam őket. Elmondtam nekik, hogy mi az árvaházi tanító nevelő hivatása ... Ne keztyűsen, a sétabotra támaszkodva nézzék, hogy mit csinálnak a gyermekek a kertben, a szántóföldön, hanem maguk is velük foglalkozva, ereszkedjenek le az ő lelkivilágukhoz és mutogassák: mit, hogyan kell megcsinálni és ne resteljenek, ha kell százszor lehajolni, a gyomot kitépni, a növényeket locsolni stb.... Embereim meggondolási időt kértek, kérem! — Más alkalomkor az íróasztalánál állva beszélt Csánkyval, s midőn a keresett ügydarabra még rá akart jegyezni valamit, írásközben hirtelen elpatant, letört az „írónja” hegye. Csánky szolgálatkészen zsebkése után nyúlt...

— Kérem szépen, majd kihegyezem! — Gönczy fejét feljebb emelve, csodálkozóan ránézett:

— Hát olyan elesett embernek tart engem, barátom! — mondotta —, hogy egy ceruzát sem tudnék kifaraggni? — S ezzel tollkésével az írót háromszori fordításra olyan hegyesre faragta, mint a tű, majd így folytatta a Lipót- és Vaskorona-rendeknek nagyte-

kintélyű lovagja, a hatalmas államtitkár: — Hiszen én, barátom, ha a ruháimról leszakad egy gomb, azal sem zavarom a feleségem, hanem levetem otthon a ruhámat, s magam varrom fel ...

Akkoriban is nehéz kérdés volt a tanítói kérdés személyi, mint anyagi részeiben. Kényes, hálátlan dolog volt e kérdésekről írni, beszélni. A tanítóság által magát őszintén megértetni sokszor Gönczy Pálnak is a legnehezebb feladat volt. Nem egyszer próbálták őt is kikezdeni, de ő ezeket a személyét ért támadásokat soha tudomásul nem vette. Haladt az útján. Végezte kitűzött munkáit. Feleselésbe soha nem bocsátkozott senkivel ... Azokat a személyeskedőket elfelejtették, de ez a nagynevű magyar nevelő mester holtanapjáig mindig csak — emelkedett. A hallgatag, komoly Gönczy a hízelgést, a hiúságot semmiféle megnyilvánulásában nem tűrte. Ritkán lehetett őt mosolyogni látni, nevetni meg éppenséggel a legritkábban, komoly arca csak akkor vált ragyogóvá, ha nagy művészi tehetségű és tudású Etelka lánya játszott a zongorán — esetleg — a heti trió-parti-ban Polgár Pál hegedű és Pisztóry Géza doktor cselló kíséretével... Magas, egyenes, sugárnövésű volt ez a hajdú Gönczy Pál. Szigorú megjelenését a mindig jóságos, barátságos tekintete enyhítette... A mai autón-röpködő futva-kávézik világban szinte elképzelhetetlen, hogy ez a nagy kortársai között is oly hatalmas államtitkár, a Tudományos Akadémiának tagja, még később főrendiházi tag is, Kálvin-téri lakásáról a Koronaherceg-, a Dorottya-utcában és a Lánchídon keresztül mindig gyalog ment a Várba, ahol a hivatala volt... A kilenc órai hivatalos időt soha le nem késte s azonnal mindig munkához látott... A népoktatási ügyosztály akkoriban már teljesen a Gönczy Pál kezében volt. Az ügyosztályokba ugyan ritkán ment az emberei közé, hiszen igen elfoglalt volt, de amikor egyszer-egyszer a hivatalos helyiségekben végigment, meg-megállott, s szokása szerint kérdést intézett egyik-másik tisztviselőjéhez. „Az egyenes észjárású, határozott beszédű embert szerette, megbecsülte, szívesen hallgatta”, a

pöffszkedést és a pózolást megvetette! ... Ilyen hivatal látogatásai alkalmával, derűs humorral el-elbeszélte életéből egy-egy epizódot, hogy emberei azokból az ő felfogását, esze járását megismerjék.

A Gönczy Pál házára illettek a Vörösmarty szavai.

Tele kanna, tele pince,
S mindég kézben a kilincse,
Vendéget nem kelle kérni,
Önként szoktak ők betérni!

A Gönczy Pálék háza valóban ritkán volt vendég nélkül. Arany Jánosék, Csengery Antalék, Török Pál református püspök családjakkal csaknem mindnaposak voltak Gönczyéknél. Brassai Sámuel bácsi az esztendőből legalább annyi időt töltött Gönczyéknél, mint a saját otthonában Kolozsvárott. Erkel Ferenc, Bartalus István, a zeneköltők, Vámbéry Ármin is a Gönczy-ház jóbarátaihoz tartoztak. Liszt Ferenc szintén sokszor megfordult a Gönczy-házban, legkivált a nagy zeneestéken, amikor Gönczynek a tizennégyéves, Etelka lányát arra méltatta Liszt, hogy a máig meglévő zongorán négykézre játszott vele. Minden évben nagy Pál-napokat is tartottak Gönczyék. A későbbi időkben Trefort miniszter, Kemény Zsigmond és István bárók, Gyulai Pál és más kiváló, nagy férfiak résztvettek ezeken a Pál-napokon, Ilyenkor karácsondi boraival büszkélkedett a gazda. Bármely külföldi borral kiállották a versenyt. A Ferenc József asztaláról sem hiányoztak a Gönczy Pál borai. Kemény István báró ugyancsak híres borgazda volt, s méltán büszkélkedett az ő csombordi rizlingjeivel, azért tehát ki akarta próbálni Gönczy Pál barátja karácsondi rizlingjét... S egyszer a gazda tudta nélkül magával vitt egy üveg Gönczy-féle karácsondi-rizlinget s csak utólag vallotta be, hogy egy hétig a fűtött kályha tetején tartotta a felnyitott üve-

get, midőn az azután a nagy próba alatt meg sem moccant, zamatjából mit sem veszített, elment Gönczy Pál barátjához és amúgy magyarosan megrázta kezét:

— Barátom, meghajlok borod kitűnősége és a te β igazi jó borgazda hírneved előtt! — mondotta Kemény báró.

Ezt a karácsondi borocskát szívesen szopogatták a Gönczy Pál vendégei, közöttük Kolozsvárról jó Brassai Sámuel bátyánk. Olykor-olykor egyik-egyik nagyművész koncertjére is zsebébe sülyesztett egy-egy üveg Gönczy-féle sauvignon-bort és a szünetben a nagy világjáróktól is jólismert, szeretett Brassai bácsi a nemes magyar nektárból „traktálta” kedves művészeit. A Gönczy Pálék pesti lakásán ismerőseinek sokszor vendégséget is rendezett Brassai bácsi, — a háziak tudta és előzetes megkérdezése nélkül. Egyik ilyen alkalomkor éppen így tájékozatlanul érkezett haza karácsondi birtokáról Gönczy. Előbb elcsodálkozott, hogy milyen ismeretlen bohém, művész- és tudós-társaság szórakozik derűsen a lakásán! ... Azután ez a legritkábban nevető ember jóízűn, hangosan elnevette magát... Bár Brassai bácsi a legjobb borokkal, a féltve őrzött, kiválogatott almákkal is csemegéztette vendégeit, Gönczynek tetszett ez s nagyot nevetett Brassai ötletén. Hanem azért családjában is szigorúan megkívánta a rendet, pontosságot és a — helyes beszédet. Akinek mondanivalója volt, megkívánta, hogy azt következetesen fejezze be. A helytelen beszédet, a pesti germanizáló és az úgynevezett zsargon-beszédet együtt javígtatták, együtt ostromozták, mert Brassai szintén résen állott... Vámbéry Ármint, midőn Ázsiából hazajött, Gönczyék és Csengeryék karolták fel legelőször. A Gönczyék és Csengeryék szalonjaiban beszélte el az ő csodaszámba menő élményeit és megállapításait, melyeket e két nevezetes szalonban elismeréssel fogadtak s ekként a kételkedők támadásaival szemben az „első igazságot” is megadták Vámbérynek. Egyik alkalommal Gönczyéknél azt beszélte a színdús előadású Vámbéry, hogy talált a rejtelmes Keleten olyan val-

lások szertartásra is, amelynek szabályai szerint a hívek port szórtak egymás szemébe, s hogy ő maga is (t. i. Vámbéry) megtette ezt...

— Még most is szórjál — A hallgatag Arany János súgta ezt a háziasszony, Gönczyné szomszédjának ... Ezek a beszélgetések és a heti nagy zeneesték éjfélig, éjfélutánig tartottak, Gönczy azért már reggel négy órakor az íróasztalánál ült és dolgozott; holott az egész napja úgyszólván pihenés nélkül telt el. Mindenkit fogadott és meghallgatott hivatalában, amikor mégis hivatalából délután három órára hazagyalogolt, várták, lestek a kapuban is a kérelmezők. Akin csak segíthetett, segített ez a következetes, szigorú, emellett nagyon jólelkű, még az ingét is odaadó nagy hajdú ember ... Jómaga azután akárhányszor csak estefelé ebédelhetett, — ami neki sosem volt baj! ... Mindig, mindenkivel gondolt, egyetlen magyar testvére sem volt neki — idegen!

Nem hiába, hogy benne született a hajdú gazdaságban, még a rideg, kőfalak közé szorított Pesten is gyakorolta a — gazdálkodást... Amikor a „mágánintézete” meg volt, a mostani Aradi-utcában nagy üres telket vásárolt, növendékeit — a protestáns dzsentrí színe-virágát — ide vitte ki délutáni „gimnasztikára, a Városligetben tehenészetet, konyhakerészetet tartott fenn, az intézetbe innét szállították a tejet, a felesleget pedig naponként elosztogatta ismerőseinek, részint a szegények között. Tanítványait később hangjokról is felismerte, ha sötét szobába léptek, s azok rajongtak érte. Nem hiába pusztai városban született, az alföldi virágos mezőknek ez a játékos gyermeke, a napsugárt, a virágos mezőt hosszúra nyúlt egész életén át ragaszkodólag, gyöngéden szeretete, „Pest megye flórája” címen könyvet írt, de nagybecsű műve marad az Akadémia által kitüntetett „Selyemtenyésztés és az eperfa művelése” könyve is ... A napsugárt annyira szerette ez a jeles botanikus, hogy szobája ablakain függöny sem volt...

— Ezek elvonják a világot és mindig porfóók! — mondta Gönczy, ez a nagyon vallásos al-

földi magyar ember. Amikor kivételes tehetségekkel megáldott hét gyermeke közül négyet viruló ifjúságukban elveszítettek, akkor sem zúgolódott ez az Istenhívő nagy lélek. Fájt az atyai szíve, nagyon fájt, ilyen megpróbáltatásai között, de a munkában kereste és feltalálta a megvívásztalódását.

*

Karácsondon, Heves vármegyében kastélyos szép birtokot szerzett. Itt töltötte élete utolsó éveit. Itt élte legkedvesebb pihenő napjait a szakadatlan gazdasági munkában. Egy botos-ispánt tartván, mintagazdaságot teremtett itt. Noha az ország egyik legkitűnőbb bor- és dohánytermelője volt, nem ivott egy csepp bort sem, nem is dohányozott. Ugyanilyen természetű volt leghívebb jóbarátja, a nagy államférfi és tudós Csengery Antal. Egyszer a Hajdúságon kifogták ezzel a magyar embereknél ritkán tapasztalható önmegtartóztatásukkal. Gönczy Pál Csengery Antallal, szülőföldjén, a szép Hajdúságon végig kocsi-kázott, hogy a debrecenvidéki iskolákat bemutassa, megvizsgálják és a szükség szerint új iskolák felállításáról gondoskodjanak a pusztákon is ... Onnét jutottak el a Hortobágy-mellékére, ahol egyik gazda tanyáján rövid pihenőre megállottak. Szívesen, magyarosan fogadták őket. A gazda borral és szüzdohánnyal kedveskedett nekik. Midőn a borital után a szüzdohányt is visszautasították, vastag hajdú őszinteséggel kifakadt a gazda.

— Mán, kérem, követem alásan, de ugyan mán hogy tudtak az urak ilyen barommódra felnőni! — Gönczy és Csengery holtig derűsen emlegették a pusztai hajdúember vaskos kiszólását. Ám, nem csoda, ha olyan páratlan zamatú volt a Gönczy Pál bora. A szüretnél maga ügyelt rá, hogy minden fajta szőlőt külön puttonyba szedjenek, külön kádba hordjanak, külön szűrjenek! ... És jaj volt, ha valaki csak egy fürtöt a másik fajtához kevert, pedig nem volt rideg ember, hanem amit egyszer megmondott, annak úgy

kellett történnie! Következetes volt Gönczy Pál. A méhészete is mintaméhészet volt. A méhek barátjai a virágos kertet is szeretik mindnyájan. Gönczy Pál legkiváltképpen a rózsákat szerette. Ha egy „újabb fajtának” hírért meghallotta, egyetlen rózsáért képes volt elmenni — Londonba ... A karácsondi kastélyának kertje valójában az ország egyik leggyönyörűbb rózsáskertje volt. Etelka lányának, a majdani Csiky Kálmánnénak, eljegyzésére éjszaka szaladt ki Pest-ről Karácsondra, hogy a legszebb, legfrissebb rózsákkal lepje meg kedves gyermekét. Ez az ihletett nagy rózsakertész egyébként mindig és mindenkit arra tanított, hogy a virág csak hosszú szárral szép ... A hűség példaképeivel, a fajkutyákkal is szeretettel bíbelődött. Az első pár Szentbernát-hegyi kutyáját, a Szultánt és a Donnát még kölyökként hozta Svájc-ból ... Olyan ember volt Gönczy Pál, hogy Karácsondon a zongorát is mindig maga hangolta fel és ha valahol egy ablak betörött, akkor sem jött zavarba... Ez az igazi „méltóságos” maga „bevágta” a törött ablakot; mert azzal tartotta: „Ha az az együgyű tót meg tudja csinálni, akkor egy intelligens ember még inkább mennivel megcsinálhatja!” A béreseivel nagyon jól bánt. A gazdaság minden ágában megkívánta ugyan tőlük a pontosságot, rendet, munkásságot, mint fajszerető ember szerette volna, ha a művelődésükben is előre haladnak. Vélekezése szerint ugyanis csak művelt lélek képes a gazdaságban igazi kulturmunkát végezni. Ezért szabadidőben maga köré gyűjtötte a béreseit és sok minden okos, hasznos dologról elbeszélgetett velük ... Egy tudálékos faragómester volt közöttük. Ez ugyan érdeklődött minden iránt, de némi kétkedéssel is fogadott mindent. A többek között sehogysem fért a fejébe, hogy: „a föld forog és a nap áll”. A tudákos májszter ezt mind és mindenképpen megfordítva — hitte ... Gönczy Pál viszont akkor volt igazán az elemében, ha sikerült meggyőzni valakit az — igazságról... Mindjárt kihozta a földgömböt és azon próbálkozott megértetni velük a föld alakján a föld forgását, —

„telluriumot” (földforgásmutató) is készített nekik és azon magyarázta nekik a bolygók járását... Az emberek fejcsóválva csodálkoztak ezeken a szerintük való lehetetlen dolgokon, maguk között megjegyezték:

— Mán csakugyan úgy kell lenni, ha a mi nagyjő urunk ezt mondja! — Ez a „megjegyzés” Gönczy Pálnak is fülébe jutott, s midőn szomszéd földbirto-
kos barátjának panaszkodott a „nép tudatlanságán”, a régi vágású szomszéd úr azt felelte neki:

— Barátom, addig légy boldog, amíg a nép tudatlan s amíg a földgömb és a tellurium nem érdeklik! — Egyébként az egész falu „atyjának” tartotta jó Gönczy Pált és ha ez a magyar nép a tengersok kútmérgezés mellett mégis csak előbbre jutott, abban az Ábécés Gönczy Pálnak és az általa alapozott magyar népiskoláknak, népiskolai tanításnak legfőbb részük van ... A hajdú Gönczy Pál Tanárky Gedeonnal, Zsilinszky Mihállyal a magyar kultusz-minisztériumnak három hatalmas, nagy államtitkárja maradnak, — egy-egy árnyékos Pest-budai közkertben mégis hiába keressük némán is beszélő ércszobrukat... Gönczy Pál 1891-ben a messze földön, idegenek között vakációzó unokájának írta, de szól ez a levél minden idők és korok magyar ifjúságának, szól ez az ő máig kiskorú és az idegenek vezetésére hajló, az idegenek mankóján vergődő árva magyar nemzetének is: — „még különösebben örvendek annak — írta Gönczy —, hogy az életben szükséges önállóságot kezded tanulni és megszokni azt, hogy a szülői oltalom helyett, miként kell az ifjúnak már gyermekkorában gondját viselni magának, miként kell bele-tanulni abba, hogy az eléje kerülő nehézségeket hogyan kell leküzdeni és a maga lábán járva, önerején megélni... Ez, a te mostani tanulmányod legfőbb eredménye, ez az életrevalóság megszokásának a kezdete. Nagy kincs ez, kisfiam! A tudománynál többet érő szerzemény, mert a tudományoknak ez a leg-főbbike, ami nélkül a tudományos ismeretek alig érnek valamit!” ... Egy másik, a 14 éves unokájához,

Csiky Gyulához intézett leveléből kitűnik, hogy a testi erőt és ügyességet, ami a nemzeti erő öntudatos-fejlesztéséhez szükséges, mennyire és milyen nagyon értékelte. Örvendezik, hogy az „előrelátó minisztere” (1891) az olimpiai játékok helyettesítésére elrendelte az első magyar „országos tornaversenyeket”. A ritka nagytudású, sokoldalú Gönczy Pál maga sem volt „könyvmoly”, sőt igen erős, edzett férfiak voltak az ázsiai kutató Vámbéry Árminnal. Egyszer, amikor Csengeryék városligeti villájából este hazamenni akartak — omnibuszon, éppen vasárnap este lévén, az emberek megrohanták az omnibuszokat... A nagyon erős Gönczy a nagyon erős Vámbéryvel ekkor elfogott egy közeledő omnibuszt, s az egyik oldalon az egyikőjük, a másik oldalon a másikőjük csupán erős karukkal úgy letudták foglalni a „feljárót”, hogy a tolakodó tömeg visszahőkölt és csendben felszállani engedték a társaság női tagjait, Arany Jánosnét, Gönczynét és családjukat...

— Most már önök is felszállhatnak, kérem! — Mivel még a felszállás után maradt hely, Gönczy Pál most már maga kínálta és hívta fel a tömeget, de azok — Király- és Háromdomb-utcák és vidéke népéről lévén szó leginkább! — tisztelettel, bámulattal tovább távol maradtak és nem mertek már felszállani „arra az omnibuszra”!... Az ép test, ép lélek elvét vallotta, tartotta egész életén az egészséges, józan, bölcs és nagyon erős hajdúszoboszlói hajdú sebesi Gönczy Pál.

Vágó Pál, a jászapáti remete

Ez a föld, a „jazigok” földje, ahol a festő Vágó Pál és Erdélyből századok előtt átszármazott nemes ősapjának minden leszármazól születtek s a jász anyák és jász anyai ősök vére, lelkeségével a jászfajta, a jász élet, a jász föld lángjává varázsolódtak, — még az őskorból gyökeredző történeti nagy múlttal és rejtelmesen szent hagyományokkal ékeskedik. A jász szüzek gyöngyös aranypártája koronázza ezt a mul-
tat. Sárkányos és lófejes címereik Krisztus keresztjénél régebbiek. A rómaiakat, hunokat, avarokat, magyarokat, mindnyájukat előzték a Duna-Tisza közön, eredendőleg az úgynevezett Pannoniát is uralták. Olyan régiek: — történelmük és történelmi tudatok szinte hogy már gyönyörű álmodozás ... Horváth István, a jászapáti tudós Makó Pál irogatták történeteiket, ami reges ... Karthágói származásúak, — ők így is tudták. A római Titusz, Marcus Aureliánus idejében már dicsőséges vitézekként szerepelnek. Ázsiából — más adat szerint — Jeruzsálem elfoglalása után sodródtak Európába és elfoglalták az áldott szép Pannoniát. A római birodalom megegyezett velők, védték a minden időknél leghatalmasabb világbirodalmát a „barbárok” ellen, de viszont a római birodalomtól adót követeltek, mire a római lovasság megtámadván őket, a jazigok, a világ ezen legelső huszárjai kengyelvasas nyergükből egyszerűen ledobálták lovaikról a kengyelvasnélküli oly biztosságtalanul ingadozó római lovasokat. Pannónia akkor tehát birtokukban maradt, de győzhetlen lovasseregük segítségül engedték a rómaiaknak, s Britanniába elhatoltak, a

jászapáti hagyomány tudós Makó Pál latinnyelvű írásaiból is megerősítetten, az angolszászoktól annyira elütő skótokat őseik, a piktek, után éppen a Britanniába átvándorolt jaziglovasoktól származtatja... A szilajkunnal szemben a higgadság, bátorság, állhatatos konokság valóban jellemzik a későbbi, a Duna-Tisza közé szorított jászt... Bár a magyarok „filiszteusoknak” elnevezték a nagjtemplomos, körülárkolt városaikban saját külön szabadéleteket büszkén élő jászokat, a kereszténnyé lett magyar földön „Mária anya” legbűbájosabb, leghívőbb virágos kertje a Jászság lett. A „birinyi” franciskánusok a legfélreesőbb jász-tanyákba ellátogattak és a jász városok sugártornyos nagytemplomait a népből való derék plébánosok gondozták ... A tengersok jószágfalkának csengője, kolompja is a végtelen széles, messze jász mezőkön mind az Urat, Jézust és Máriát dicsérte akkor is, amikor a hódító török nem túrt az Alföldön — harangszót... Ilyen szabad földön, ilyen az ősmúlt hagyományait regélgető, eredetükre, fajtájukra büszke nemes álomlátók ölében támadt, nőtt sudárossá a Napba is keményen belenéző jászapáti nagy festő: Vágó Pál. A nagyapja, az édesapja még a jászoknak voltak a kapitányai, százezernyi szintiszta népnek önként választott vezérei és fő-főbírái. A jászok főkapitánya pedig a mindenkori nádor volt, az a jászkapitány tehát a maga népe körében a nádornak is helyettese volt... Ez a tekintély, ez a hatalom ma már elképzelhetetlen. Ez a tekintély megaranyozta, ez a szeretet bevirágozta a kis Vágó Pali faragott bölcsőjét és midőn, mint Vágó Ignác jászkapitánynak fia a kőoszlopos jászapáti kúrián az 1854-ik esztendőben megszületett, az akkori gyászidőkben is a fényes múlt körülragyogta fürtös fejcskáját az eleven szemű, tatáros arcú gyerekek ... Abban a kúriában a jászok fenséges öreg főkapitánya: József nádor is megfordult, — ez a látogatás még a jászkapitány Vágó Ignácnak szólt, hanem az unoka József főherceg, a nádori dédunoka fiával már a jászkapitányok nagy művész fiát, a „mester” Vágó Pált kereste fel...

Vágó Pál jogot végezett s lelki rátermettségétől elhivatottan, eléggé későn, huszonhat éves korában lépett a művész pályára. A müncheni Akadémiának négy év alatt — minden elnyerhető díjakat, kitüntetésekét megszerezvén — egyik mester-professzor várományosa lett ... Zichy, Munkácsy, Benczúr, Lietzenmayer, Wagner, Mészöly, Székely Bertalan, Lotz még ragyogtak, s az utánok következő Vágó, Gyárfás Jenő, Feszty Árpád, Bihary, Révész, Roskovics, Margittay, Deák-Ébner, Stettka újabb festőcsillag-nemzedéknek ilyen megállapodott ragyogású napok mellett kellett volna feltűnniük ami bizony nagy tehetségük, sok tudásuk és erejük dacára és a magyar művészet örök veszteségére nem valósulhatott meg, pedig hiszen csak az egy Gyárfás Jenő — talán valamennyiük közül éppen a legtragikusabb sorsú! — alig tizenkilencéves korában, 1880-ban Münchenben egy pályamunkával, egy palota éttermének szánt kompozíciókkal megverte Németország művészetének leghivatottabb erőit, s húszéves korában megfestette „Tetemrehívás” feltűnő képét. Vágó Pál a jászöld hagyományaival eltelten a lengyel Matejkót választotta példaképül és a magyar nemzeti történelem festője akart lenni, — de „mindhiába voltak magyarok, az őszinte férfias egyéniséget hiába igyekeztek művészetükben érvényre juttatni, hiába törekedtek a monumentálisra és a nemzeti jelleg felismerésére, a hazai hangok hű utánzására a poros levegőben, a mocsarak tavában, vagy a tűzhely mellett”, — későn jöttek. Az Eötvös József báró, a Trefort lelkesítő s a magyar értékeket felemelő kora elmúlt. Míg a külföldi öreg képek vásárlására Pulszky Ágoston főmegbízott a magyar állam millióit költötte, a magyar történelmi festés előmozdítására csupán az Ipolyi Arnold ötszáz forintos pályadíja szolgált olyan lehetetlen kikötéssel, hogy: „a témákat pedig ő adja a művészeknek ...” A külföldön sokszor koszorúzott Vágónak is „Kiew hódolása a magyarok előtt” nagy történelmi kép vázлата miatt a Műcsarnokban, a kiállítás alkalmából, a reá gőgösen riopakodó, festményét durván támadó Ipolyival és éppen

a művész édesanyja jelenlétében olyan kínos összeütközése támadt, mely kettészakított minden további közösséget és a hivatalos szerveket is ellenségesen befolyásolta az önérzetes, s tetőtől-talpig úr Vágó ellen. Jellemzésül elég annyit, hogy amikor Vágó műtermek építése ügyében felkereste az akkori illetékes államtitkárt — a nevét: hagyjuk a feledésnek! —, ez a következőképpen intézte el a kérdést:

— Gyorsan! Gyorsan! Mit akar? Nincs időm! — Amikor azután a magvas beszédekre szer Vágó Pál gyorsan előadta, hogy mi járatban van, kirobbanó indulattal azt mondta a méltóságos. — Lári-fári! Láttam én már remekműveket, amelyek padlásszobában készültek! — És mindjárt be is csapta az ajtót; mert az ajtó előtt fogadta az egyik legkiválóbb ifjú magyar művészt... És ez a kegyetlen bánásmód, ez a sok méltatlan altatás és rideg visszautasítás — midőn, egyházművészeti alkotásoknál is a külföldiekért a magyar művészeket mellőzték, s az állam csak csontokat dobott nekik — évtizedeken át így irtotta, pusztította művészetünköt; „a magyar szív tisztaságát, a magyar lélek ragyogását!” Nem is csodálható, hogy Vágó Pál is a jó bajorok fővárosában fejedelmi kegyeknek kitüntetett részese, végezetül visszahúzódott jászapáti ősi kúriájába, s alkotásaival csak időnként jelentkező remetévé vált a templomnagyságúvá épített apáti műterméből, miközben a költséges, de az értékhez illőn nem jövedelmező művészi munkálkodása közben ősi szép földbirtokát felélte a büszke, nagy jászmester, a magyar huszárelet, a magyar alföldi és pásztorélet, a magyar történelmi jelenetek és korszakok ezen lángoló lelkű festegetője, aki „mélységes fajszeretetével és művészete robusztus adományaival: művészetünknek egyik legerősebbje — lehetett volna. A legnagyobb és legszentebb lendítő erők: a természethűség, az igazság, a fajszeretet, a magyar fajjelleg ugyanis Vágó Pál minden örökségünkkel maradt töredékes vázlatában, kisebb-nagyobb befejezett minden alkotásában feltalálhatók és érezhetők.

Kézdi-Kovács László Vágó Pál művészi munkásságát különben két főcsoportra osztotta: a magyar história és a magyar népelet festésére. Maga Vágó Pál — hozzám intézett leveleiben — a művészi pályáján való elindulásáról, tragikusan összetört életének, művészi felfogásának leszűrt, fájdalmak árán kierielt igazságairól mintegy a leszámoló bölcs atya végrendelkezéséül, — Gyárfás Jenő elpusztítását is megállapítva, így nyilatkozik:

„Két rettenetes rossz magyar zsánerrel kezdtem pályámat, egyik volt a „Jár a baba”, a másik „A menekülők”. Ez utóbbival pályáztam a Munkácsy-díjra. Ne gondolja valaki, hogy úgy ezen, mint egyéb munkáim által el volnék ragadtatva; nagyon tudom, hogy eme munkák messzebb állnak az én ideálomtól, mint száz kollégám magyar munkája, mégis meg kell jegyeznem, mikor e két képet festettem, még csak egy éve, illetve két éve pingáltam, tehát a mesterségem abc-jénél voltam, és elég nagy dolgot műveltem, ha egy képet, úgy ahogy össze tudtam hozni, nem is nyertem meg a Munkácsy-díjat, hanem Révész vitte el azt egy élettelses, jó magyar izű képevel. Használt-e Révésznek Paris? Nem! Révész kitűnő művész az ő „Sztrájk” című képeben, de a pályanyertes munka és a sztrájk között sok idő telt el kevésbé élettelses alkotásaival, ama bensőség híjával, amely e kettőt jellemzi, s én e körülményen Paris hatását vélem felismerni, azt a hatást, amely nem épít, hanem rombol a mi egyéniségünkön. Mert Révész a mi egyéniségünk, mint amilyen Arany, Vörösmarty, Petőfi, kiknek típusa a magyar történelmi fejlődés eredménye ... Megszakadt ez a lánc, a történelmi kapocs ma az irodalomban is. És mi okozza ezt? — A magyar Paris, a francia főváros torz kiadása, — Budapest!... A lapok ujjonganak, ha egy újabb népszámlálás ismét 100.000 lakossal mutat ki többet Budapest fejlődésében és nem jut eszébe senkinek megrettenni az idegen emberanyag szaporodásán, melyet

gyors egymásutánban nem képes a nemzet tömege felszívni és asszimilálni, hanem az teret szorít a maga ízlésének, szigeteket alkot egy ország jellegében, közéletében, erkölcsében, ízlésében és művészetében, és pedig teret szorít mindennek, ami idegen, ami léha az idegenben. Világvárosi, talán amerikai jelleget ad Budapestnek és előáll egy ország, amelynek fővárosa idegen testrész a haza területén, melynek szíve, lelke más, mint a vidéké, érdekei, tradíciói homlokegyenest ellenkezők. A vidék érdeke agrár, a fővárosé merkantil, a fővárosnak külön vámterület, a vidéknek átlag közös felel meg. Előáll egy főváros, amely nem tud semmit az ezredéves múlttól, vagy ahhoz semmi köze sincs, mert irodalma egyenesen kettévágja a történelmi kapcsolatot a múlt és a jövő között és elszigeteli magát a történelmi fejlődés klasszikus hatása alól... Nem állítom, hogy ez a fejlődés kétségbeejtő, de bátran állítom, hogy nem szerencsés folytatása a 40-es évek, vagy 67-iki bontakozás előkelő alapjelleget: a magyar hazai festőművészet fejlődésére, pártolására, legalább az én kortársaiméra egyenesen káros volt és eredményezte az idegenszerűséget a művészetben és annak irodalmában, úgymint elsőrangú intézményében, a Múcsarnok szellemében.

Minék írom én ezeket és kinek? Lesz-e valaki utánam, aki az én tünődésemet érteni és méltatni fogja? Azt mondhatja bárki, hisz az eredmény nagy, a haladás gyorsabb, mint más eszközökkel képzelhető lenne, sőt szebb is, mintha magyar volna. Én azt mondom, hogy az eredmény nem az, aminek jönnie kellett volna, a gyerek ügyes, eleven, de nem a mienk, nincs hozzá közünk, kiűtött a családból! Az idegen kinevet vele, azt mondja, ez az enyém! Művészetünkre bátran mondhatja ... Nem építettük ki nemzeti nagyságunkat a művészetben, amint szerencsésen kiépült az Jókaiiban, Petőfiben, Aranyban stb., egy csapat óriásban, akiket nem adunk a divatnak alávetett idegen nevekért. Ezek egy-egy oszlopa nemzeti dicsőségünk Pantheonjának, kik-

ben a késő utód a klasszikus nemzeti jelleget fogja látni és magáénak, a nemzet elválaszthatatlan vagyónának ismerni. Kérdem, elmondhatjuk-e mindent művészetünkről? Világért sem. Pedig nemzeti érvényesülésünkre fontosabb, vagy kívánatosabb lenne egy világra szóló nemzeties művészet, amely Európa előtt a virágnyelvén hirdeti, hogy fejlődésének talaja egy minden irányban kifejlett nemzeti élet; mint gazdag könyvtárak, melyek kincseit eredetiben nem ismeri meg az idegen soha ... De hisz minderre, amikről én beszélek, nem is törekedett soha senki, aki a művészet fejlesztésében szerepelt. Ellenkezőleg, maga, az állam, maga a Műcsarnok és a művészet irányadó intézői teljesen félreismerték e kérdés fontosságát és elhibázott intézkedésekkel elterelték a művészetet a fejlődés elkezdett irányától... Jobban szeretnék arról nem beszélni! Nem vádoló senkit, felteszem mindenkiről a legjobb akaratot. A főcél mindenekelőtt kell, hogy a haza üdve, a nemzet gyors haladása legyen. Arra törekedtek a kormányok, arra áldoztak, amikor drága idegen képekből gyűjteményeket szereztek. Mikor Műcsarnokot építettek, képeket vettek és gyűjteményekre, azok kezelésére oly költségekbe mennek, amelyeket nem a mélyen átértzett hazaszeretet, hanem egy utópia indokol, hogy Budapestnek világvárosnak kell lennie és abban óriás idegenforgalomnak. Pedig mindezeknél célszerűbb, biztosabb, végeredményében fényesebb és ezerszer olcsóbb eljárás lett volna a hazai művészet ápolása, szeretetteljes gondozása, a hazai erők megbecsülése, hogy teljes erejüket kifejthessék, ezer alkalomban, szellemi tornában tehetségük, művészetük a lehető legmagasabb színvonalat érje el, hogy itt egy a külföld piacain kapós művészetet valósíthassanak meg, a hazai művészetnek kivített biztosítsanak... Ez egy magasabb nemzeti, hazafias és azonkívül nemzetgazdasági érdek, amelyet a kormánynak és az intézőknek szem elől téveszteni nem volna sza-

bad, még kevésbé ez érdekel ellentétes célt szolgál.

A magyar művészetnek nem is szabad a magyar közönség zsebéből megélni akarni, egy jól kifejlett művészi pezsgés mellett kell, hogy a művészet ne férjen el kis hazánk határai között. A magyar művészetnek felül kell múlnia a nemzet erejét és fejlettségi színvonalát is és mint a világtörténelem nagy iskolái, zászlóvivőként előjárni, a kort megelőzni és magának piacot hódítani a külföld műkereskedéseiben, de első sorban eredetinek kell lennie, nem utáztatnak. A művésznek rendkívül művelt embernek kell lennie, világlátottnak, ha európai színvonalon akar maradni, de műveltsége alapelveit, ha magyar akar lenni, a magyar levegőben kell el-sajátítani. Azért a világ minden művésze között a magyarnak jutott a legnehezebb osztályrész, mert a világműveltséget öntudatlanul sajátítja el az utazott ember, de a magyar műveltségnek tudományos búvárkodás, történelmi ismeretek szerzése az útja és — mélységes tanulmányok. A magyar modern művészetet pedig birtokába vette a budapesti szellem. Magyarul beszélünk, magyarul írunk, de nem vagyunk magyarok. Nem tartjuk lényegesnek, szükségesnek a magyar jelleget, annak nem érzi hiányát senki, aki a művészet érdekeivel foglalkozik, nem érzi hiányát az, aki fest, legkevésbé a műbarát, aki áldoz, gyűjt, me/rt imádja u művészetet éú azzal alaposan foglalkozik, annyira alaposan, hogy szíve, lelke már kultivált nagy művészet által van befolyásolva és a miénktől elhódítva... A magyar műbarátok nem magyar művészbárátok, nem barátai és feltétlen hívei a magyaros fejlődésnek, azt nem tartják lényegesnek, sőt azzal nem is rokonszenveznek. Ő bennük dominál a gyűjtőszenvedély, imádják a műkincseket, amelyeknek kereskedelmi értéke a jövőben előreláthatólag növekedik, azért legtöbbször nem is a kvalitásra, hanem a névre, a szerző nevére utaznak. Amit én egy magyar nemzeti gyűjteménynél egészen hibás elvnek tartok. Az országos

képtár nem műkereskedés, sem ritkaságok gyűjteménye, amelyben a portékák felhalmozva legyenek, hanem ha egy szegény nemzet áldozott reá saját művészete megalázásának árán, legyen az kincseknek, igazgyöngyöknek gyűjteménye. A magyar műbarátok a világ fejlődés legmagasabb színvonalán álló lelkek. Annyira önzetlenek és pártatlanok, hogy hozzájuk fogható önzetlenséget egy idegen ország sem képes felmutatni. Ez a magyar műveit világ jellemvonása.

Őrütségekéi követünk el a sovinizmussal, ahol nem kell és tüntetünk a sovinizmus vádja ellen, ahol ez a gyengeség a helyén való volna. A magywr mecénás, a műbarát, a „műnek” a barátja, rajong a művészetért, tekintet nélkül arra, hogy honnan származott légyen, német-e az vagy francia? Nála egyedül a művészet kvalitása határoz, nem annak származása. Ő olyan gyengeség által, mint a szentimentalizmus vagy sovinizmus, nem befolyásoltatja magát, mert a műbarátnak részrehajlatlannak kell lennie. Hiszen a sovinizmus maga a részrehajlás ... És a magyar műbarát, amikor tüntet az ő részrehajlatlanságával, válik részrehajlóvá, mikor tüntetésből, hiúságból, magasra emeli a hazai fölé az idegen terméket, ilyen volt sokáig maga a Múcsarnok is. Ilyen részrehajlatlanságot más ország fiai között nem találunk. Szegény Franciaország, szegény Olaszország stb., hogy el vannak mögöttünk maradva, az ő államuk, az ő mecénásaik ugyancsak szorítják a hazai művészetet előre ... Helyénvaló volna, hogy a magyar művész is részrehajlatlan legyen és állítsa fel az elvet, hogy ő az országot az országért szereti, tekintet nélkül, arra, hogy micsoda ország, hogy német-e, francia-e, vagy Magyarország, náluk is csak a minőség határoz, nem a név és a származás ... De már mi, magyar művészek csak részrehajlók vagyunk! Mi a mi édesanyánkat, ha nincs is olyan szép, nincs olyan gazdag, mint az idegen művészé, részrehajló imádatlansággal szeretjük és élünk-halunk azért, hogy művészetünk-

ben szeretetünk és az ő neve ragyogjon és diadal-maskodjék. Ezt így tanítja a nemzet géniusza... Szana Tamás egyszer azzal a határozott kijelentéssel állított be hozzám, hogy Petőfit illusztráljam. Én ezzel szemben ama meggyőződésemet hangoztattam, hogy Petőfi olyan tökéletes, hogy sem hozzáadni, sem elvenni nem kell belőle, illusztrálni is fölösleges. Szana azonban nem tágított és olyasmit mondott, hogy nekem már csak azért is kell Petőfit illusztrálnom, mert én is egyik szellemi örököse vagyok Petőfinek! ... Sokat töprengtem azóta, mit örökölhettem én Petőfi Sándortól?! Hát azt örököltem, amit a többi művésztársam, fényes örökséget, amit a cigány hagyott a rajkóra; a nagyvilágot ... Mert a művész hazája széles e világ ... A sors a próféták jövendöléseit komolyan szokta venni, különösen ha veszedelmet jövendölnek. Petőfi is próféta volt. A sors intézkedéseiben sok a humor és sok a malícia. Rendesen siketnek tettei magát, ha valaki áldást mond és készségesen engedelmeskedik, ha átkot kell teljesítenie ... A sors úgylát-szik olvassa a Borszem Jankót is, mert a költő mondasát úgy értelmezte, mint Reb Menachem Cziceszbeiszter: „Legyen a te hazád széles e világ! A hírnek országútja legyen a te lakásod! A természet bőkezűsége a te terített asztalod, minden árok a te vetett ágyad!” Az átok beteljesedett, a magyar művészet évtizedeken át hazátlanul bujdosott, bejárta széles e világot, keresve a hazát, amelyet a költő bőkezűsége reá hagyott. És azt találta, hogy a nagy világot „tömör”, „egységes” nemzetek osztották fel országokra és e tömör nemzetek fiai egyértelműleg, egy szívvel szeretik azt a földet, amelyet hazának mondanak és egyértelműleg féltik minden idegentől, tehát a magyar művésztől is, mert viszont minden ország édesanyja saját fiai-nak, egyedül saját fiait szereti, s a magyar művész azt találja, hogy az ő hazája, az a bizonyos nagy világ nincsen sehol... Haza jön tehát és hazát itthon keres és talál itthon egy népet, amely ezer

darabra van szakadva, s ebben az érdekszavárban alig találja meg a kis társadalmat, azt a kicsi emberanyagot, amelyre minden körülmény között számíthat a haza. De talál egy fényes fővárost, melynek legfényesebb utcáján a legfényesebb palota a művészetnek van szentelve. Ablakai kivilágítvák, odabenn nagy ünnepre készülnek ... A magyar művész koszorúkkal, dicsőséggel jött, amelyeket hazája becsülete szolgálatában szerzett. Bemegy a házba. Odabenn minden a dicsőség tengerében úszik. Ő megáll szerényen a küszöb mellett és előtte, körötte a fény sugaros terembe, az ajkakon, a szemek ragyogásán visszhangzik az ünnepelt neve, egy előtte ismeretlen név: — „a nagy Leon Abry! ... Óh! te Leon Abry!” Ki ne ismerné a nagy Leon Abryt! ... A magyar művészt nem ismeri senki, csak egy előkelő főpap, kinek nevét az ország hálája kíséri. Ez meglátja és megszólítja:

— Ah, ön is itt van? Mit keres ön itt. Önnek máshol van a dolga, miért nem folytatja tanulmányait a külföldön?

— Tanulmányaimat befejeztem, négy világ-rész ifjúsága között a legelső lettem. Haza jöttem első nagy alkotással, „A tetemre hívás”-sal! — feleli a magyar művész.

— Ah, tehát ön nagy művész lett! Milyen jó, hogy mondja, legalább megvonjuk öntől az államségélyt, amelyet eddig élvezett, mert nincs rá szüksége ... Ellenben jó lesz, ha a képet a múzeumnak ajándékozza! — nyilatkozik fellebbezhetetlenül a műpártoló főpap. Aztán vitték az ünnepeltet, — ah, a nagy Leon Abryt! — egyik palotából a másikba, hogy meghódoljon a magyar előkelő világ, a nemzet egy igazi nagyság előtt; de a magyar művészt nem vitték sehova... Nem hívták sehova! És a művész nem találta meg itthon sem hazáját, sőt nem került egyetlen hajlék sem, amely őt és művészetét befogadja... Ez a magyar művész Gyárfás Jenő volt, mindnyájunk reménysége, büszkesége.

Ez a történet egyben igaz is, s magyarázata e fényesen kezdett pálya gyors züllésének.”*

*

Vágó Pál nagyvásznáiból a Huszárság történetesorozat; A szegedi árvízkép; Budavár bevétele; A Torontál vármegyei bandérium; A debreceni ötösfogat (valahol túl a Dunán rejtőzik); A viaskodó bikák; s az elárvult apáti műtermében befejezetlenül maradt: Beatrix és Mátyás király találkozása; a fenséges, gagyogó nagy „Mária álma Krisztus keresztfájánál”; A jázsági téli szánkózás; A pusztán elterülő juhnyáját említtem fel. A zsáner-festés terén müncheni tartózkodása idejéből a „Menekülők”, a párisi időszakból a „Gyík”, majd már idehazulról a „Vonós-négyes”, „Húsvéti öntözés”, „Víg társaság”, „Déliabáb”, „Reggel”, „A táncoló amorettek” s még több, sok-sok szép vásznán az Alföld pásztoréletét festette. Arcképfestőnek is első mester volt, az önarcképe egyszerűen csodálatos ... A pompás „Petőfi illusztrációk”, a „Segítség”-album, „Népfelkelők” (mely az öreg Ferenc Józsefnek annyira tetszett), „Az osztrák-magyar Monarchia írásban és képekben” remek Vágó-illusztrációi, amelyek a két szerkesztőhöz: Rudolf trónörököshez és Jókai Mórhoz hozták közelebb az akkor még ifjú nagyszerű művészt, mind, mind maradandó kincsei a magyar művészetnek, Jókai különben annyira szerette és becsülte Vágót, hogy amikor az Feszty Árpá-

* A nagy Gyárfás az emberekkel és sorsával meghasonlottan, ilyen kegyetlen elbánásra, elmenekült a bérces Székelyföldre. Az egyik felejtett zugban, picinke kis székely városkában — a név itt mellékes! —, az örökös szegénységgel küzdve, az elfelejtettségben egyedül szegény harisnyás-székelytestvéreinek szeretetétől melengetve, Erdély megszállása alatt hunyt el... És az, aki egyetlen alkotásával, „A tetemre hívással” már az egyik legnagyobb magyar művet adta, mint falusi kistemplomoknak, tornácos székely házaknak, kis polgári életnek szentkép, arckép, tájkép, életkép, sőt címkép, cégérek festetője forgácsolta szét, pusztította el „grandiózus” művészi tehetségét.

dékkal, Pataki Lászlóékkal, Spányiékkel a „Magyarok bejövetele” körképünket festette és (Jókai) már régebb idő óta nem látta Vágót, a Fesztyék estélyen Budapest válogatott hölgyvilága előtt hozzásietett:

— Csakhogy megint látom a te csúnya kopasz tatárfejedet, csakhogy megint itt vagy, stb! — Vágót becéző édes szavak kíséretében forró szeretettel megölelte, úgyhogy a daliás jász-piktor az elragadtatástól szédült, a szokás szerinti őszinteséggel mégis mondta a „mesternek”:

— Kedves bátyám, bizonyosan tréfál velem?

— Dehogy tréfálok! Mindjárt meg is mutatom, hogy nem tréfálok! — És azzal, hogy csakúgy csatant, megcsókolta kétoldalról Vágót. Vágó pirulva nézett körül a jelenet felett mosolygó bájos hölgytársaságon s csak ennyit mondott Jókainak:

— Kedves bátyám, hogy irigyelnek most engem ezek a bájos hölgyek¹?!

— Vagy engemet öcsém! — Jókai sem maradt adós. Igazság az is, hogy a mi drága Vágó Pali bátyánk a hölgyeknek, de legkiváltképpen a szép és ifjú hölgyeknek holtiglan nagy tisztelője volt és nem farkadott sem a maga, ezentúl a Jókai — csókjai-val sem!

Styka-Spányi-Margittayval a 48/49-es Bem-
após szabadságharci, honvéd csata-körkép megalkotá-
sában is fő részes volt. E honvéd körkép 70 méternyi
részletét három hónap alatt oldotta és festette meg.
A 18 méteres „huszárképét”, mellyel a Lotz-díjat ér-
demelte ki, alig nyolc hét alatt festette meg. Beleszötte
nagy Napoleon császár legendás alakját is, amint ko-
kárdás-kalpagját megemeli a magyar huszár előtt, —
tudniillik Napoleon mondása: „Ezekkel a huszárok-
kal meg tudnám hódítani az egész világot!” ... A kö-
zelmúlt idők császári és királyi és honvéd huszárait
— a magyar huszárságnak a történelem homályából
való ilyen hódító felvonultatása után — vitéz csataro-
ham közepette vágózásban ábrázolta a magyar em-

berfajtának és a magyar fajtájú lónak ez az utolérhetetlen nagy festőmestere... A nagyarányoknak, a nagy erőnek igazi elhivatottja volt. A millenniumi nemzeti felbuzdulás alkalmából egyik leggyönyörűbb művészi álma, legemlékezetesebb és legmerészebb történelmi alkotása: „Az ezredévi történelmi felvonulás tervezete” volt... A millennium esztendejéhez közeledvén, a jazigok (jászok) és az ősmagyarok múltjával előszeretettel, alaposan foglalkozó Vágó Pál Stróbl Alajos műtermében, a nagy műépítész Alpár Ignác és Gerster urak jelenlétében, megbeszéléseik közben felvetette, hogy nem helyes, hacsak „kiállításal” ünneplik meg az ezredévet! Ilyen kiállításokat a külföldön is tudnak rendezni; hanem jobb szeretné, ha egy „történelmi díszmenettel” bemutatnák, feltárnák a nemzet ezredéves történetét. Amikor művésztársai helyeselték a remek ötletét, éppen az ő buzdításukra az újságban is szóvátette ezt a „kérdést”, megírta, hogy legalább 2000 ember lenne szükséges ehhez a történelmi menethez, hogy: „a német együltőhelyéből tanulja meg a magyar nemzet múltját s legyen büszke, hogy ősei közül imperátorai kerültek ki ennek a népnek!” ... Bizony ez elég világos, bátor beszéd volt s nehogy féreértsék, még hozzátette az izzó lelkű piktor: „Kérdéses, hogy a legmagasabb helyről méltányolják-e ennek a magyar gondolatnak a megvalósítását s kellő számú katonaságot rendelkezésre bocsátana-e a legmagasabb hely?” És mi történik?! ... Nem lett bizony abból harag, sem „felségsértési-per, alig 24 óra múltán egy tábornok, névszerint Rohonczy tábornok kereste fel a művészt, hogy: „a király parancsára a kabinetirodából jött, s legmagasabb parancsra jelentenie kell, hogy a királyt elragadta a ragyogó, gyönyörűséges ötlet. És a kivitelre a Budapesten állomásozó 12-ik és 13-ik császári és királyi közös huszárezredeket rendelkezésre bocsátja! Ezt az ötletet a király, midőn Ferraris portré-festőnek ült, még későbbben is szóbahozta:

— Örök kár volna, ha ez a gyönyörű ötlet a mo-
csárba süppednék! (Es wäre ewig Schade, wenn diese

herrliche Idee in dem Sumpf fiel.) Pedig a mocsárba süllyesztették, a Bánffy-kormány — ki tudná miféle politikai háttérrel, — elbukatta az eszmét. Csupán a 60 méter hosszúságú, 70 centiméter magasságú, mintegy 2000 alakkal népesített — Honfoglalás, Szent István kora, Árpád-házi királyok kora, Nagy Lajos kora, Hunyadiak és Mária Terézia kora, 1848, stb. — tervjazok kerültek a történelmi múzeumba. Maga a történelmi felvonulás elmaradt, a történelmi hűséggel, pontossággal készült (színes) rajzokról, festményekről mégcsak az iskolák, múzeumok, könyvtárak és egyéb közhelyek részére sem készültek másolatok, hogy megtanítsák a későbbi nemzedéket a magyar történet ismeretére, hogy ezáltal kegyeletet és nemzeti érzést fakasszanak és örök időkre megelevenítsék a magyar nemzet egykori nagyságát, midőn a menetben, mint nagyhatalom jelenik meg... Az egészből a vármegyék banderális felvonulását és a Mátyás király udvari életéhez kapcsolt lovagi tornajátékot és ünnepséget mutatták be.

A „magyar huszár-kép” néven ismert történelmi festménysorozat Thallóczy Lajos ötletéből ered, s Lotz Károly és Benczúr Gyula — „a nemzeti becsületre, a magyar művészet becsületére” hivatkozással — vették rá a már akkor sértődött művészt, Vágó Pált, hogy készítse el az 1901. évi párisi világkiállításra. E művészi hevületű huszárkép-sorozat megalkotásában, úgy tudom, a kurucidők rajongó festegetője, a szintén csalódottan elmúlt és felejtett Pataky László is segített neki. Eredeti, kedves eset volt, hogy amikor ezt a világhíres huszárkép-sorozatot remekelte a hatalmas Vágó Pál, egykori Mollináry önkéntes bakaszakaszvezető létére maga is beöltözött császári és királyi — huszárstrázsamesternek ... Mert „civilgunyában” aligha tudott volna parancsolni az ő sokszáz büszke huszár-”modelljének”. Mielőtt Parisba kiállították ezt a huszárkép-sorozatot, a városligeti iparcsarnokban az öreg király: Ferenc József is megnézte ezt a dicsősé-

ges huszár-múltat megelevenítő óriási, gyönyörű festmény-sorozatot. Valósággal megilletődött, elbűvölődött az öreg uralkodó, akit annak idején a 48-ban honvédtábornokká lett Gáspár, volt Miklós-huszár kapitány tanított huszárosán lovagolni. Magához kérte Vágót. Az oly tartózkodó Ferenc József elragadtatásában valósággal „szájába beszélt” a „kedves, szeretett művészének” ... Bánffy György gróf (a király személyi körüli miniszter) és Miklós Ödön államtitkár midőn tapasztalták a királynak ezt a szokatlan elragadtatását, figyelmeztették Vágót, hogy pár sorban, előírásosan kérelmezzen egy magas lovagi rendjelet...

— Én nem kérek semmit! Nekem nem kell rendjel! Nékem elég az, hogy a király ilyen jóbarátom! — Szólt az elhüledező uraknak Vágó. A magyar huszárok festményéért utóbb mégis csak kapott rendjelet, a franciák tüntették ki a becsületrend-lovagkeresztjével ... Ezeknek a gyöngyöm huszárképeknek a történetébe a „Trianon” is belemarkolt, egyik hatalmas részlete Nagyváraddal együtt oláh-kézbe került... Másik nagyobb töredékét a Ludovika Akadémia őrzi. Az újabb idők közös- és honvéd huszárjainak lovasrohamozásairól a jászapáti műteremben lappangott remek részlet... Vágó Pál híres, nagy festményét: a tülekedő bikákat — „Becsületügy a Hortobágyon” — annak idején Ferenc József vásárolta meg, de annál jellemzőbb és lesújtóbb — node, nem éppen Vágó Pálra! — hogy a „Képzőművészeti Múzeum”-ban, bármennyire hihetetlennek tetszik is, egyetlen alkotása sem található.

Jászapátiban hosszú évekig a gazdálkodással is foglalkozott a nagy magyarok hamvaitól szent földhöz, az ekeszarvához visszatért, ez a fejedelmi lelkű, nagyszerű magyar festőművész. De ragyogó tehetsége és művészete mégsem forgácsolódott el és süllyedt el a napi kenyérért a mindent, mindent felégető, elperzselő garashajzáig, mint a székely Gyárfás Jenő beteljesült balvégzete a mestergerendás kis

falusi házikóban. A régi nemesi birtokos Vágó Pál, ha mindjárt szélesen indult nagy művészetének rovására is, megengedhette magának a félrevonulást az ő büszke lelkéhez nem illő tülekedésből és az ő magyar eszményeit is romboló szennyáradatból ... Az öreg jászkúriának öt katasztrális hold területű óriási telkén az ősi ház mellé megépítette a maga — templomát. A pihenőszobájával megépítette itt a gyönyörű lombos parktól ölelgetten az ország legnagyobb festőműtermét. A csodáknak, az ihletéseknek, az alkotásoknak fehérkűszöbös tündérbirodalma lett ez a templomnagy, tornyos műterem. Egyszer a mókáskedvű mester a műterem-épület külső barna falára egy mesteri fürdőjelenetet megfestett — krétával ... Amiből — ki hinné? — olyan világcsoda támadt, hogy a német, francia, angol, sőt amerikai lapok foglalkoztak vele és bemutatták ezt a különös sajtóságú kréta-festményt. Ez a különös fehér krétafestmény ugyanis az „időjárás” előre jelezte és a légköri nedvesség miatt a barna falról le-tűnt, teljesen beszívódott ez a nagyvászonra méltó — művész-móka... Midőn pedig szárazságra fordult, ismét teljes pompával ragyogtak, kidomborodtak, előjöttek a fürdőző női és amorette alakok ... Míg végül valamely szemérmes jászmenyecske lemeszelte az egészet...

Ami a jókedvet, a bölcs életderüt illeti, a leveleiben, írásaiban, éles, őszinte kiszólásaiban Peturkodó Vágó Pál, az ötletes jókedvnek és az egész művészetét beragyogó egészséges életderűnek sem volt szükiben. Fájlalta megrontott, veszendő fajtánk sorsát, de műveiben a magyar erőt, akarást, az ezredévek hitét és felülemelkedő derűjét belevitte művészetébe. Az ecsettel az őselet, az ősjellemképek legmagyarabb, legnagyobb magyar regéigetője volt. A világjáró művészre mély hatással volt Pósa Lajosnak a hozzáírt költeménye:

Hol a csűrön késő őszi:	El ne add az ősi házat,
Gólyamadár kepelget...	El ne add az ősi telket.

Az Alföld nagy festegetője „túlvilági intelemként” fogadta ezt a költeményt, s mint mondogatta, ez is hatott reá, hogy az ő fajjelligű művészetét máifjúkorában értékelni tudó Nyugattól örökre elszakadt és a csendes, szép Jászapáti lakója maradt. Pedig ez a megjelenésére oly méltóságos, tetőtől-talpig bájos, igazi magyar úr — később — fehér fejével, szakállával, minthacsak az öreg Görgei Artúr tábornok lett volna! ... Milyen külön csodák is ezek a Görgei-fejű, Kossuth-fejű régi öreg magyarok! ... A művészetében, művészeti ténykedéseiben mennyire mozgékony, élénk s az ötletekben kifogyhatatlan volt mégis Vágó. A zseniális magyar rajzoló és karikaturista Faragó Józsi — barátom volt! Eldobta az életét, pisztolylövéssel öngyilkos lett ez a mélyen érző, drága Józsi is! — egyszer finoman jellemző művészetével „escamoteur”-ként, szemfényvesztőnek rajzolta meg Vágót, amint az tömegeket varázsol elő a bűvös cilinder-kalapból... Mindebben volt is valami, amikénthogy a „bűvész” sem lehet — legalább is kifelé búvalpácolt ember, Vágó Pál is mindenféle pattogtatta ötleteit, gyújtogatta humorának östüzét... Egyidőben a magára sokat tartó Roskovics Ignác híres szentképfestő bajtársával laktak együtt. — ő, ez a Roskovics is csak küzdött s a szegénységet hagyta örökségül hű hitvesének... A pesti Szűz utcában lakott együtt a két fiatal festő. Vágó Pál már régen aludt, amikor a hajnali mulatozásból hazajövet, illetén furcsán kezdett „morgolódni” a bohókás, nagygyerek Roskovics Nákó:

— Lásd, pajti! — mondotta rózsásfővel az álmaiból felvert Vágónak, — milyen közönséges nevezetűek ezek a pesti utcák! ... Itt van mindjárt a Gólya-utca; az Örömvölgy-utca; nomeg éppen itt van a Szűz-utca! ... Hát, miért nem inkább nevezhetnék ezt például Roskovics Ignác-utcának? — Vágó Pál a párnáról felemelte kajánul villogó tekintetű fejét:

— De szegény ember vagy te, Náci! ... Én rólam bezzeg, ládd, már egy egész hidat elneveztek

ezek a jó pestiek! — Roskovics zavarodottan dörzsölni kezdte a vidám éjszakázástól bedagadt szemét:

— Hol, te?!... Merre, te, Pali?! — Vágó Pál példátlan komolysággal, mintegy neheztelően kivágta:

— Hejnye, te, Náci! ... Hát te még nem hallottad volna hírét: a Vágó-hídnak?!

— A ménkű csapna beléd! — Roskovics mérgeiben becsapta az ajtót, s mintha csak puskából lötték volna ki, úgy átugrott a szobájába ... Ezen, úgy-e, lehet nevetni? ... De lehet, szabad szégyenkedőn, fájón is elgondolkozni... Vágó ragyogó nagyvásznon megfestette „Budavárának (1849. évi) bevételét”, Roskovics a kőbányai plébánia-templomnak alkotta a Szent Lászlós gyönyörű főoltárképet, — meghaltak, elmúltak már mindketten, a budai Vágó Pál-, a kőbányai Roskovics Ignác-utcát azonban hiába keresnénk! ...

*

Egyszer a színész Kassai Vidornak, a legvakmerőbb ponyvarigmus-faragónak is felmeredt a szeme, hangtalanul leesett az álla a Rákóczi-úti régi pesti —Orientben. Pósa Lajosban, Szávay Gyulában, Rákosi Viktorban, Feszty Árpádban, Löwi Árpádban (Réthy Laci), de még a keserű forrásvizeket fakasztó Lőrinczy Györgyben is megdermedt a vér, amikor a jászkapitányfi Vágó Pál kántori komoly képpel és hangsúlyozással előadta balatoni élményét... Egyik rigmusa imhol itt van:

Jó ebédben részesültem,
Volt egy egész réce-sültem,
S általam a réce-sült
Felfalásban részesült
S nincs többé semmi sült,
Mind meg: — semmisült...

Részvett Vágó Pál a Városligetben azon a Hattyú-szigeti népünnepélyen is, — az eperjesi tűzkárosultak javára rendezték —, ahol az aranyozott szarvú magyar ökrök fogatait először mutatták be a pestiek-

nek és a szépség-versenyen a szépséges Székely Kornélia színésznő győzött... Az ötletes Aczél Béla báró viszont itt és ekkor ígért 10, az az tíz darab körmői aranyat mindenkinek, aki az Asbóth Jenő és a Porzolt-gyerekek által „szavatolt” fekete álarcos birkózóbajnokot földhöz lapítja ... Mikor azután egy ügyes mészároslegény elsőkapásból földhözcsapta a fekete álarcos birkózót, egyszerre felzúdult és kicsapott medréből az addig a félelemtől, a szokatlantól lenyűgözött és a tíz-körmöcítől is erősen csiklandozott tömegszenvedély!

— Én is! Én is! — kiáltással egyszerre mindenki birkózni akart a porondhoz mázolt fekete álarccsal úgyannyira, hogy a birkózni vágyó tömeg szenvedélyes kitörése előtt Aczél báró a rendezőséggel elinalt, velők Vágó Pál is!

Vágó Pál Jászapátinak, szülővárosának egy örökbecsű nagy emléket és műértéket hagyott a maga nemmes művészi hírnevén kívül. Azelőtt nem próbálta a „freskót”, nem is készült soha oly nagyarányú falképfestőnek, mégis páratlan remekelést hagyott ebből is. A kéttornyú, jászapáti plébániatemplom még a XII-ik századból ered. Lőréses kőfalak környezik és óvják az Alföld messze ellátszó leggyönyörűbb öreg magyar templomát. Méreteinek arányában, fenséges külső, belső szépségével püspöki székesegyházul illenek. A városának, egyházának, fajtájának hódoló nagy festő eme templom szédületes, hatalmas főkupoláját festette tele olyan szentkép-sorozattal, ami művészi szépségében és magyar elgondolásában is az egész világra — páratlan ... Krisztus keresztjéhez egyoldalról a pogány, más oldalról a már megtért magyar férfiak, nők gyönyörű alakjai sereglenek ... Két teljes évig eltartott ez a Vágó Páltól azelőtt soha nem próbált, ihletett fenségességével szinte hogy már emberfeletti nagy művészmunka, melynek ellenértékéül a királyi adakozó Vágó csupán a felhasznált festék árának megtérítését fogadta el.

Az élete utolsó évei eléggé magánosságban teltek el... Művészetének kaptárjából kezdett kifogyni az egész életen át boldog-, boldogtalannak osztogatott édes lépesméz ... Hol volt már a jó édesanya, a jászkapitányi özvegy nagyasszony, kinek szerető lelkét, áldott két kezét még a sírontúlról is visszasóhajtotta a vén művész-gyerek? ... Elment, eltűnt, a halálporába omlott ifjan a búbajos szép, kedves, drága kis feleség is... A szeretett fiúk: — a Pali, a Gyuszi is szárnyra keltek ... Mérnökember lett mind a kettőből, — a Gyuszi Debrecenben alapított tüzhelyet, a zseniális és találmányairól külföldön már ismert, becsült gépészmérnök Pali Németországból írogatta vigasztaló leveleit... Az ősi birtok már leginkább elfogyott, — egy-egy remek kúria az ősi nagy jásztelkeken, emlékeztetésül, mégiscsak megmaradt Palinak s a Gyuszinak is ... Az öreg Vágó Pálnak bizony, kinek festményétől szerteséjjel ragyognak a jász-kúriák, hiszen számolatlanul, barátságából is ajándékozgatta azt, — bizony, bizony sok mindenről le kellett mondani ... Az imádott haza is összeomlott, fajtánk sok milliója rabbá lett, — Vágó Pál pedig érdemszerint meg nem értett egész hosszú életén át egyedül ennek a földnek szépségét, ennek a fajtának dicsőségét festette úgy-e bizony? ... A hálátlan, hűtelen Budapesten el is felejtették már ... A nemzetközi emlőn más pompázó ecsetű ifjú festőnemzedékek támadtak, de a Vágó Pálok, Feszty Árpádok, Gyárfás Jenők, Biharjak, Patakyak, Roskovicsek, Révészek, Deák-Ebnerek izzó magyarsága és faji jellege nélkül, — neki, a jószágos, tiszta magyar mester és nagyúr Vágó Pali bácsinak remetetársul a jászhűségnek, a rajongó ragaszkodásnak egyetlen ritkaság emberpéldánya maradt... Az öreg Bussay Balázs jászapáti nyomdász volt ez a példát mutató magyar lélek. Ötvenedik évén túl s tisztán rajongó szeretetből, tanítványul, titkáru, bizalmasául szegődött a nagyművésznek és a legjobb magyar jásznak. Az öreg Bussay Balázs nemcsak rajzolni, festeni tanult a nagy Vágótól, hanem anyagi ügyeit is intézte, a hétköznapi élettel együtt járó gon-

doktól, veszködésektől is mentesítette. Amikor egészséges volt, amikor gyengélkedett: Bussay Balázs állandóan mellette volt a nagy mesternek, ők ketten azután őszinte meghittségben el is beszélgettek, — 1929-ben elkövetkezett halála előtt pár évvel még én is felkerestem a jászapáti festőremetét, — tehát tudom, hogy mennyi sok és milyen szent magyar mondanivalói voltak Vágó Pálnak ... Ugyanakkor a recsegős, szédítő deszkalépcsőkön még a kétágú magas toronyba is feljött velem a hetvenhárom esztendejével is daliás, galambféhér Vágó Pál... A templom homlokzata felett vasrácsos keskeny járóka vezet a szabadban át a harangtoronytól az őrtoronyig ... Megérte a szédülést és a bizonytalanságba tapogatózó nyomott érzést... Innét be lehetett látni a Vágó Pálnak legkedvesebb „világot”, — a Mátrát és a jászok áldott, gyönyörű síkföldjét... Elmélázón a vasrácsnak támaszkodott és egyszerre csak a párás pusztából nyílként felszökő sugártoronyca mutatott Pál bátyám:

— Az ott Jászszentandrás! ... Amarrébb meg Jászárokszállás tünedezik ... A sugár jász-nemzet legmagasabb növésű emberei e két helyen teremnek... A palatinus huszárokat erről a gyönyörű földről verbuválták édes szentem! — És mintha csak repülni akart volna, magához ölelni akarta volna szerelmesen szeretett szülőföldjét, két kincses kezét a magasságban áldólag felemelte és széttárta az imádott jász föld és Istenhívő, tiszta, szorgalmas, szelíd és mégis bátran harcrakész népe felé ... Én ezentúl többé — elbúcsúzkodván — végső életében, sem halálában nem láttam Vágó Pált... Bizonyára a hű öreg jász Bussay Balázs fogta le a „mester”-nek pihenésre vágyódó szemét... Beleillett a halálába, hogy az alföldi ősz bánatos naplementjén s az ősi jászhagyományok betartásával, „Lehullott a rezgőnyárfa levele” muzsikájánál, huszonnégy címeres szarvú, bánatos fekete szemű, hófehér ázsiai magyar-ökör vitte ki csendesen, szép csendesen a nagy jász Vágó Pál koporsóját, hamvadó holttestét őseinek virágos temetőkertjébe ... Imádkozzunk, hát, mi is!

Akivel Liszt Ferenc négykézre játszott

A Szentkirályi-utcai bérpalota földszintjén, a klinikákra néző utcai teremben amint nézem, hallgatom az izzó magyar múlt sok kedves emléktárgya között özvegy Csiky Kálmánét, a néhai nagy pedagógus, kiváló gazda, Gönczy Pál volt államtitkárnak, az első magyar ábécés-könyv megteremtőjének Etelka leányát, — a máig friss akaraterőtől ragyogó szempárba tekintve, az érces húrú hárfahangok zengését felidézõ remek nõi hangot hallgatva, a nagyszerû, szép emlékezesek arany zuhatagjától szinte hogy megkábulva, — kiszakad és felszabadul lelkem a világváros nemzetközi lármás, tülekedõ és kegyetlen zürzavarából. Fajtam történetébõl csodás távlatok, mélységek és magasságok tárulnak elém. Benne vagyok, látom, hallom, érzem azt a megtagadott, elrágalmazott, lekicsinyelt, oly sokszor megcsúfolt, és csúfondáros kajánsággal végpusztulásig sorvasztott és dicstelen halálra szánt másik igazibb magyar életünket, mely úri érzéseivel, nemes eszményeivel, mint az õsi szentelt hagyományoknak is õrízõje, bár tartózkodólag elzárkózottan rejtõzködik, alkotó munkáját nem fejezte be. Falai között végezi máig a csendes magvetést. Él, örül és szenved, hogy oszlassa a sötétséget, s a múltunkból tanulságokat, eszményi törekvéseket ragyogtasson a bánatosan, elnyomottan irányt, hitet veszejtett tévelygõk felé ... Tudós Csiky Kálmán egyetemi professzor mûvészlelkû özvegyét, korszaka egyik első zongoramûvész-nõjét, a zengõ szavaknak, virágos magyar szónokla-

toknak eme női mesterét annakidején komája, Mikszáth Kálmán, az 1867 óta működő Országos Nőképző Egyesület különböző ünnepi alkalmából mondott beszédei után a Vasárnapi Újságban egyszer a „nők Apponyijának” nevezte el jellemzőleg ...

— Én még, mint fiatal leány, — emlékezik a nagyasszony, — az 1870-es évek elején Rudnay József nevel, baji Patay Gyuláné-Szathmári-Király Annával lettem tagja az Országos Nőképző Egyesületnek, jó édesanyám védő szárnyai alatt. Akkor a nagy Veres Pálné, Beniczky Hermina és Teleki Sándorné grófné, Teleki Jozefina grófnő (a gyömrői református ágból) voltak az elnökeink. A vanyarci kastélyból gyulladt ki ez az eszmetűz, melyet a gyömrői főúri kastély grófi úrnője segített azután magasra szítani ... Az 1867-es magyar női társadalom legszínjéből huszonkét lelkes hölgy vett részt ezen az első értekezleten, amelyen a többek között Gönczy Pál is ott volt, hogy — mivel lányainkat a zárdai nevelésen kívül a szülők külföldi nevelőintézetekbe adni kénytelenek magasabb kiművelés céljából — szervezzenek olyan magasabb leányiskolát, mely felekezeti különbség nélkül megadhassa minden tanulni vágyó magyar lánynak a magasabb műveltséget... Hatvan esztendő telt el azóta, mióta — Vachott Sándorné volt az első igazgató és a mai Astoria helyén, a régi Zrínyi épületében volt ez az első iskolánk! — iskolánknak első tizenkét növendéke 1870-ben vizsgázott ... Majd később a tanítónői-pályára induló, diadaltól kipirult arcú leánykák is, kezükben a megszerzett tanítónői oklevéllel, a Zöldfa-, utóbb Veres Pálné-utcai szilárd hajlékból kiszállottak ... Teleki Sándorné grófné ugyan — nyolc gyermekét mind maga szoptatta és nevelte ez a páratlan magyar főasszony! — a műveltség mellett inkább háziasnak kívánta iskolánk növendékeit, de a kor kívánalmának megfelelően mégis az egyesület „Haladjunk” jelszavával és kibontott zászlója alatt az egész országból az első leánygárda itt a mi iskolánkban, a mi gimnáziumunkban — érettségizett...

— Olvassa! Itt van! ... Ezt meg egy öreg, lelkes, nagy magyar, igazi úr, a buzgó református ügyvéd és nagybirtokos Sigray Pál írta! — szolt Csiky Kálmánné, az Országos Nőképző Egyesület örökös társelnöke és baji Patay Gyuláné mellett legrégebb tagja s az álló dióiaszekerény-fiókból kiemelt egy mind a négy oldalán teleírt papírlapot. Sigray Pál kéziratban fennmaradt memoárjából kiszakított részlet ez a nagylelkű, áldozatkész tanári kar érdemességének megörökítéséről: — „Jórésze fiatal, nőtlen, másrésze családos, szűkvagyonú, igazán szegénysorssal küzdő férfiakkól állott, mégis vagy teljesen ingyen, vagy a létminimumért vállalták a Nőképzőben való fáradságos tanítás munkáját. A szegények akkor panasznál nélkül tudtak igazán szegények lenni. Nem irigykedtek, ha a más szájában nagyobb falat kenyeret láttak, mint amennyivel a saját étvágyukat csillapíthatták ... Később az élet úgy kárpótolta őket, hogy egytől-egyig mind kiváló tudósokká, művészekké, a közéletben vezető férfiakká, magas állásokba küzdöttek fel magukat. Áldás legyen a munkásságukon, emlékezetükön...” Ez a tanári kar méltó volt az alapító nagyasszonyaink által kitűzött magasztos célok megvalósításához. S hogy Rudnay Józsefné, Veres Szilárda, a memoár-irodalom kincses tollú írónőjének elnöki örökébe új elnököt választottak, az Egyesület legrégebb tagja, Csiky Kálmánné, — akinek „alkonyuló félben van már élte „napja” s „aki mankó helyett zászlót vesz kezébe”. — üdvözölte az ifjú elnököt.

— Megható ez! — mondotta a nagyasszony, — hogy éppen egyik alapítónknak, Teleki Sándorné, Teleki Jozefinnek az unokáját, gróf Szápáry Lajosné, Esterházy Mária grófnőt kellett üdvözölnöm, akit tehát a sors predesztinált erre a polcra és akinek személyében s a vezetése alatt álló lelkes magyar női táborban látom egyesületünk és munkánk fennmaradását és továbbfejlődését... A mi bájos fiatal, mégis oly izzó magyar Szápáry grófnénk, a Teleki-unoka, Esterházy Mária grófnő a sárosdi nagybirtó-

kos Esterházy László gróf és nejének, Teleki Katinka grófnőnek a leánya. Az ősök nemes hagyományaitól és a magyar fajta szeretetétől lelke teljesen áthatott ... Édesanyján át örökölte és megtestesíti nagyanyja hatalmas magyar lelkét... ímhol egy végtelen kedves kis eset, hogy minő körültekintő volt Jozefin grófnő (a nagyanya) ... Midőn Katinka leánya (Mária grófnő édesanyja) serdülő kort ért, hozzám fordult, mint Mikszáth Kálmán komájához (a fiannak volt keresztapja Mikszáth), hogy tudjam meg tőle, melyik folyóirat megrendelését ajánlhatná leánya (Katinka grófnő) részére? ... Mikszáth jellegzetes apró betűivel — olvassa kérem, de nehogy leközzölje ezt! — a következőket írta nekem: „Méltóságos asszonyom! Kedves Komám Asszony! Irodalmunk olyan szegény az ilyen fajta folyóiratokban, hogy teljesen megfelelő nincs. A Hét áll a legmagasabb nívón, de szecessziós, cinikus és Istentagadó. Az ... újság limonádés, picit frivol és rosszízű újság. A B. Sz. vaskos, unalmas. A többi folyóiratok szóba sem jöhetnek. Még talán a legjobb a Vasárnapi Újság a Heti Krónika című mellékklappal. De természetesen ez sem az igazi. Ilyen csak egyszer volt, a hajdani Koszorú, az Arany lapja. Teleki grófnőnek, aki maga is olyan jól lát a szellemi világban, nem merek ajánlani semmit. Kézcsókkal maradtam tisztelő komája, Mikszáth Kálmán.”

Lesújtó reánk! ... A nagy palóc, ha élne, nyugodt lélekkel még ma is aligha írhatna mást, egyebet.

*

— Ez a zongora valamikor hangversenyi zongorám volt... De levágattam belőle! — magyaráz és mutat puha karosszékéből Csikyné Gönczy Etelka egykori kiváló zongoraművésznőnk, Beethovennek máig legihlettebb magyar megszólaltatója. — Ezen a zongorán Liszt Ferenc többször játszott, sőt érdemesített, hogy mellé üljek és vele együtt négykézre játsszak! ...

Csiky Kálmánné hajdani nagy szalonja az idők fordulataival összezsugorodott és hogy a Liszt mester kezétől szentelt hangversenyzongora itt a drága emléektől zsúfolt kisebb teremben elférhessen, bizony le kellett vágatni a zongorából, melyen Csikyné — Sigray Pál mondása szerint — „finom lelke örömét maga-magának elbeszéli, szomorúságát, fájalmát kipanaszolja, kisírja még ma is ...” Azt is Sigray Pál mondja el, hogy „bár — az alkotmány visszaállítása után — különböző színezetű politikai klubok, sőt főúri körökben szalonok is alakultak, olyan szalon, aminőj Csiky Kálmánné tartott fenn, amely — a politikai vitatkozást kizárván — művészeti, tudományos és társadalmi, mondhatni baráti körre szorítkozott, páratlan volt Budapesten. Nem megtiltva, hanem a háziak tapintatos modora által önként értetőleg mellőzve volt itt a politika. Ezért a legkülönbözőbb pártállású férfiak és nők, mint egy családi körben, otthonosan érezték magukat. A há/úrnő felülmúlhatatlan szívéllyességgel fogadta minden vendégét. Ha nem ismerték egymást, kölcsönösen bemutatta és nagy ügyességgel, néha csak egy kérdésével talált témát, amellyel a társalgásnak irányt adott. Az uzsonnák viszont nem hivalkodó, hanem egyszerű, de elegendő fogásból állottak, leánya Etelka által kínálva ...” Ezeket a figyelemreméltó megjegyzéseket 86-ik életévében vetette papírra Sigray Pál.

Rudnay Józsefné Veres Szilárda, minden időknek ezen egyik legnemesebb magyar nagyasszonya, a legszellemesebb tollú magyar levélíró, az „Emlékeim⁴ remekelője, kinek Veres Pálné életéről szerkesztett emlékkönyvét „Egy szent asszony bibliájának” nevezte Patayné-Szathmáry-Király Anna, következőleg emlékezik Csikyné Gönczy Etelkáról: „Igazi művész ritkán terem, de még ritkább az, ha valakiben kettősen találjuk. Ilyen kettős művész ezen album tulajdonosa. Nemcsak a zenevilágban művész ő, hanem a társadalmi élet terén is: mesterileg tud maga köré vonzani kimagasló egyéneket, nemzetünk korifeusait. (Budapest,

1920 március 12. a szegedi árvíz 41. fordulóján.) Özv. Rudnay Józsefné Veres Szilárda.”

Bizony kevesen voltak, akiknek Arany János egyszerűen „Arany bácsi”, Gyulai Pál „Gyulai bácsi”, Csengery Antal „Csengery bácsi” volt, Csikyné Gönczy Etelka ezt is elmondhatja magáról ... A „vizszonyt”, amely az Arany- és Gönczy-családok kapcsolatait forrón tartotta, kifejezik Arany Jánosnének Gönczynéhez intézett egyik levelének következő vég-sorai: „Isten veled, veletek édes lelkeim. Férjem kezdet csókolja a nagy figyelemért, én lelkemhez ölelve benneteket, maradok mindig lélekből szerető s tisztelő lelki rokonotok. Arany Jánosné (Budapest, október 2. 1874.)” Kedves itt megemlíteni, hogy nemcsak szalontai Arany János, szoboszlói . Gönczy Pál voltak büszkék hajdú mivoltukra és tartották e révén is a hajdú atyafiságot, hanem Gönczy Pál lelke vére, Csikyné Gönczy Etelka is büszkén említi hajdú eredetét. Az Alföldnek ez a remek aranybúzakalásza megrezdül, szemét harmat borítja el, midőn emlékezik:

— Amikor édesapám szobrát ott Szoboszlón leplezték, a hajdúk háromszor meghajtották édesapám szobra előtt a régi fejedelmi Bocskay-lobogót... Azután hozzám is odajöttek és nekem, előttem is meghajtották egyszer az ősi hajdú vezérszászlót! — Eszembe jutott, hogy ezt a hajdút is — poros Alföldjével együtt — milyen durvának, közönséges lelkűnek szokták kisebbiteni... A fiókokból sorra kerültek Brassai Sámuel doktor, Vámbéry Ármin, Baksay Sándor, Mikszáth Kálmán, Tóth Béla és a többieknek köteteg levélsomói is. A nagy zenebarát Brassai-bácsi, mindig Gönczyéknek, majd a Csiky-háznak volt szálló-vendége. A hangversenyeket a zongoraművész „Etelka húgával” együtt járták. Csikyné Gönczy Etelkának a zenéből oktató mestere, az akadémikus és kislelkes, a régi kuruc- és népdaloknak összegyűjtője és Káldyéknek átszarmaztatója: Bartalus István volt. Erkel Ferenc is sűrűn vendégeskedett a Csiky-háznál, Etelka-huga albumába belekottázta ihleteszerű szerzeményének: az „Isten áldd meg a ma-

gyart"-nak, a Himnusznak első ütemeit... E becses kézírásokkal teljes albumról fordulván szó, elmélázott a nagyasszony:

— Ebbe Deák Ferenc, Eötvös József is beleírtak volna ... De, később gondoltam reá magamat, mert akkor még ilyesmivel nem akartam alkalmatlankodni senkinek!

— Görgei Artúr! — szólék.

— Igen! ... Nagyon szerette férjemet! — feleli a nagyasszony. — Úgy-e jellemzi őt, amit beleírt?! — Lelkemet a legendás emlékezések szívárványhídra ragadják. A reszketős öreg kéz öreg betűiből zengő érc-ként reám tekint, hozzám is beszél az öreg „tábornok”: Semper idem! Görgei Artúr, Budapest, 1912 március 31” ... Semper idem! ... Mindig ugyanaz!... Csupán két szó, ám Görgei egészen benne van és kifejezi azt a magyar jellemerőt és mindhalálig hú harcos magyar sorsot, melyet a mi magyar fajtánk nemes női rendjéből Veres Pálné, Telekiné-Teleki Joze-fin grófnő, Rudnay Józsefné, baji Patay Gyuláné-Szathmáry-Király Anna, Kvassay Martha, Szontágh Miklósné-Magyar Ilona, Magyar Kázmérné, Csiky Kálmánná, akár az ifjabb nemzedékből gróf Szápáry Lajosné Esterházy Mária grófnő példáznak Görgei Artúr zordon fenségesség mellett a hajthatatlan magyar nők bubájával.

A buji postamester főhercegi házi orvos fiáról

Czyzewsky Gyula doktornak, a József-főhercegi család házi orvosának és a búbajos szép Margitsziget kiválóan népszerű igazgató-főorvosának az édesapja: Czyzewsky Lajos lovag a régi lengyel nemesség virágos kertjéből bimbózott. Sok várúr, főkatona, nagybirtokos származott közülük, legújabban még a lengyel köztársaság elnökének a felesége is Czyzewskalány volt. Amikor 1848-ban a magyar szabadságharc szent tüze fellángolt, a délceg ifjú Czyzewsky Lajos osztrák katona, fiatal császári kadét volt és a legelsők között szökött Magyarországra. Honvédtisztként verekedte végig a szabadságharcot, s még szerencsés volt, hogy Világos után nem került osztrák hurokra, így meg egyikévé vált a magyar udvarházak „lengyel menekültjeinek”. Rejtőzködött, bujdokolt, itt-ott a gazdaságban és a szilaj lovak belovaglása körül hasznosította magát. Közben el-elkoccintgattak. A zsandártól került pusztai tanyákon, rejtek szőlőkertek vén diófái alatt, rácsos ablakú kúriák vastag falai között ráhízta a cigány — Nincs még veszte Lengyelország... — „kesereg a vajda” éneklésével Magyarországot is fohászokdta és a magyarok hazája felvirulásáért is bőségesen koccintgattak ... 1849-től 1867-ig tartott a daliás Czyzewsky Lajosnak ez a bujdosása ... Csak a magyar alkotmányos élet helyreálltával, Ferenc József magyar királlyá koronáztatása után értesítette lengyelországi atyafiságát, hogy imhol — életben maradt, de már többé soha nem ment vissza ősei föld-

jére... Miután végigcsatangolta az egész akkori rejtelmes Nagymagyarországot és sok szép magyar leány szemébe belekacsintott, a Tisza vizébe belekóstolt, az immár öregedő lengyel legény nem tudott elszakadni tőlünk ... Hivatal után nézett. Jó barátja volt a szintén lengyel eredetű Gervay úr, akkori nagyváradi postaigazgató és az 1867-ik esztendőben, miként a lengyel Zsdánszkynak Hajdusámsonban, Czyzewsky Lajos barátjának Szabolcs megyében, a nyírségi nemesfészek Bujon szerzett postamesterséget... Itt azután végleg helyben maradt. Az öregedő lengyel legény megházasodott. Vaskapui és dobfenéki Sipos Máriát, ősi kálvinista család sarját vette nőül. Ebből a házasságból született — Anna nővérével — Czyzewsky Gyula margitszigeti igazgató-főorvos.

A „postamesterek Gyuszija” néven örökítődött meg a kis szabolcsi Buj község helytörténetében. Hetedhét faluban nem volt másik olyan csintalan nyíri pajkos, mint szép magyar bajszos fejével a mi mostani lehiggadt, bölcs táblabírák módjára elpipázgató, elanekdótázó, tudós igazgató-főorvosunk. Alig pirkadt, máris nekilódult a „határ”-nak s régen „feljött” az esthajnali csillag, mire a Gyuszi gyerek tépetten, maszatosan hazavetődött. Madárfészket szedni a nyíri lápokban, ingoványokban, halászni, rákászni, libuc-tojást szedni, lovat szőrén megülni: — senki különb mester nem volt Czyzewsky Gyulánál. A kondásbojtár volt legkedvesebb cimborája. Együtt őrizgették a nyáját... Az öreg Czyzewsky-atyá egyszerűen azután az úrfit és a szurtos bojtárt maga elé rendelte és az ő saját-külön lengyel-magyar nyelvén, igen-igen mérgesen így zördített Gyuszi-fíára.

— Jól van, fiam! ... Ha már annyira szereted a bojtárkodást, hát légy bojtár, a komád, a kondásbojtár meg legyen az úrfi! ... Egy-kettő! ... Cseréljete ruhát! — Ez a ruhacsere azonnal, menten megtörtént, a postamesteri hivatalban kaszinózó buji nemes urak váltig nevték a lengyel „bratye-postamester” eredeti ötletét... Ami a kaszinózást illeti, a mestergerendás postahivatalban egyszer-egyszer, legtöbbször olyan

vágnivaló vastag, sűrű dohányfüst volt, hogy a postamesterrel németül beszélő felesége a pipafüsttől megszédülten, nem tudván kiválasztani és megkülönböztetni urát, ily kétségbeesett fohászzkodásra fakadt:

— Wo bist du, Ludwig?! (Hol vagy Lajos?)

A kis „Gyuszi úrfi” nem vette lelkére, hogy úrfisorból „bojtárgyerekké” degradálta atyja; hiszen a „bojtár” kopott köntösével, bocskorával együtt járt a kondási hivatal legjellegzetesebb jelvénye, főekessége, a — karikásostor... Ezzel a karikással olyanokat cserdített, kongatott Gyulánk, hogy nemcsak a tapasztalt öreg kocák és csürhevezető kolompos vén ártányok ültek fenekükre ijedtükben s tátották el szájukat ámulatukban, hanem a buji postamesteri hivatal ablaka is belerezdült, sőt Czyzewsky tekintetes postamester úr szíve is belerándult; amikor a kis Gyuszi kanász-köntösében a csürhét hajtogatva Buj község népeinek osztatlan gyönyörűségére oly hatalmasan végigkongatta, oly vidáman végigtülkölte Buj község kanyargós utcáit. Az öreg tekintetes postamester úr fáradt bele hamarébb a „dicsőségbe”, egy hét múltán kiadta a parancsot:

— Legyen ismét úrfi az úrfi! ...

A Gyula-gyerek Patakon végezte a kollégiumot, a lengyel kivételével — a „magyar” anyanyelvként számított! — latinul, németül, franciául, angolul megtanult; az akkor már öregedő édesapja, hogy — mielőtt ő meghalna! — „kenyér” legyen a gyerek kezében, Gyuszit „patikus”-nak adta. Mint a kondás-bojtárságnál, úgy a patikus-bojtársággal is elszámította magát a buji postamester, a fiú — Czyzewsky Gyula — mindenáron orvos akart lenni... Mivel sem az apát, sem a fiút nem lehetett hajlítani, ha egyszer kimondták, hogy például az á-t bé-re másítsák át, — Czyzewsky Gyula minden szülői segítség nélkül, tíz pengő forinttal zsebében nekivágott a rejtelmes Pestnek. Hihetetlen nélkülözések között., ta-

nítással és a mentőknél teljesített szolgálattal keresvén mindennapi kenyerét, avas szalonnán, régen-volt-friss túrón elvégezte becsülettel az orvosi egyetemet; sőt praxisszerzés okából végigdolgozta az összes klinikákat... Kitűnő diplomával Bicskére került vasúti orvosnak. A fiatal, ügyes, jókedélyű és őszinte magyar orvosnak mihamar híre futamodott az egész környéken, a magyarosságot, eredetiséget, életrevalóságot mindenkinél inkább szerető és megbecsülő öreg József főherceg figyelve is ekképpen terelődött a bicskei orvosra. Czyzewsky már ekkor nős volt. A neki mindennél drágább nyíri homokról, a szülőföldről hozta bájos feleségecskéjét, Uray Margitot, a Kölcseyekkel és Kazinczyakkal rokon volt földbirtokos, ibrányi főjegyző, urai Uray Béla házias, nemes magyar leányát, az igazi magyar úri gazdasszonyok, feleség és családanya remek mintaképét vette nőül az ő varázsos tiszavidéki „ides” táj-szólásával .... Uray Bélának Kazinczy Ferenc egyik nővére volt az édesanyja, így az Ibrányon, illetőleg Vaján birtokos Vay grófokkal vérrokon volt közös Kazinczy-ősanyáik révén... A jószóval mindent odaadni kész, a sértett büszkeségében engesztelhetetlen tiszavidéki református nemes urak hatalmas példaképe volt ez az Uray-nagyapa. Két házasságából 16 gyermeke született. Belőlük tizenegyet fel is nevelt, köztük a neves sebész, makói igazgató-főorvos Uray Vilmos doktort és a nagytehetségű építőművészt, a kedves, szerény Uray Zsoltot. Első feleségétől hat, második feleségétől tíz gyermeke lett Uray nagyapónak. Második házasságából olyan szeszélyesen össze-vissza szövődő rokoni kapcsolatok támadtak, melyek páratlanok és külön felemlítésre méltók ... Amikor ugyanis Uray nagyapa első feleségének halála után kibáncódtá magát, gondolt egyet, s megkérte, elvette vejének: Czyzewsky Gyulának a nővérét, a jóságos Czyzewsky Annát s így azután Czyzewskynek sógora az apósa, nővére az anyósa. Czyzewsky feleségének anyósa a sógornője, a Czy-

zewsky-lányoknak nagybátyáik az unokatestvéreik. — noha egyik-másik fiatalabb náluk ...

— Bele lehet ebbe bolondulni, kérem! — so molyog a bajusz helye alól Czyzewsky Gyulának a vője, a bájos Czyzewsky Margitnak az ura, az ötletes tréfaszerző gosztonyi Gosztonyi Bandi öcsém, a székesfővárosi vízművek kitűnő fiatal főmérnöke, s ez a javíthatatlan, mintegy megnyugtatóan, hozzáfűzte ezt is: — Egy nagy előnye mindenesetre volt s van ennek a bonyolódott magyar atyafiságnak, hogy ebben a családban nem gerjeszthetett vizsályt az — anyóskérdés! ...

Midőn Czyzewsky Gyula vasúti orvosnak ilyen kedvező híre kerekedett Bicskén és környékén, az öreg József főherceg felfigyelt rá s udvarába hivatta. Eleinte csak az alkalmazottakat kezelte vele, majd a sikeres orvoslások után maga is kedvet kapott a jókedélyével is gyógyítani tudó bicskei orvoshoz, s végül így lett Czyzewsky a főhercegi-háznak rendes udvari orvosa. A Margitsziget-gyógyfürdő élére már az ifjabb József főherceg (a tábornagy) állította Czyzewskyt még 1906-ban. A Margit-gyógyfürdő világhíressé fejlesztése — a főhercegi család áldozatkészségén kívül — főként és elsősorban dr. Czyzewsky Gyula orvosi nagy tudásához, buzgólkodásához és eredeti találmányú gyógymódjaihoz fűződik. A boldogult öreg József főhercegre, az egykori honvéd főparancsnokra a fiatal orvosnak nem csupán ritka tudása hatott, hanem ritka, nagy testi erejét is mindig csodálta... Máig olyan erős Czyzewsky udvari orvos úr, hogy félkézzel kitolja azt a súlyt, amit közönséges halandó a két kezével sem tud felemelni a — térdéig... Ennek a ritka nagy erejének az „öreg fenséges úr” előtt is többször bizonyosságát adta. Egyszer Afrikából, Olaszországból hármásban hazafelé jövet, Libits, a kedves jószágkormányzó útközben megbetegedett, Fiúménál kényyszerültek megállni és a gyönyörű főhercegi „Villa-

Guiseppe"-ben pihenőt tartani. Czyzewsky doktor fürdőzést, mindennapi füröszttést rendelt Libitsnek. Az öreg főherceg a fürdetés idejére mindig pontosan ott volt és ilyenkor soha el nem mulasztotta a tréfás megjegyzést:

— Jövök az úsztatáshoz! — A szegény beteg Libits mozdulni sem tudott, a vasgyúró doktor — nekigyürkőzvéen — vitte a fürdőkádba, majd vissza az ágyba a hatalmas nagy darab embert. Olyan könnyen, s mégis olyan gyöngéden bánt vele, mint-hacsak pehelykönnyű gyerek lett volna a két karjára ölelt Libits. A főherceg egyszer meg is jegyezte:

— Olyan erős ez a doktor, mint Kisjenőn a tükrös bika!* — S ezt a „tükrös-esetet” Libits is eszében tartotta és legközelebbi alkalomkor, mikor a doktor karjaiban feküdt, kényeskedőn nyöszörögni kezdett:

— Jaj, vigyázz, kérlek! — Megvárta, hogy a doktor óvatosan ágyába helyezze, s ekkor kajánkodón odacsípett: — Vigyázz, te, tükrös!

— Gyógyul a kedves betegünk! — szölt a főherceg, s mind a hárman jóízűt nevettek; mert midőn a beteg így tréfálkozik, nevet, ez már csakugyan félgyógyulás.

*

József főherceg a hidegvízzel gyógyító mezít-lábas wörishofeni Kneipp páternek az egyik leglelkesebb híve, buzgó követője volt. Az akkori fiatal Czyzewsky doktort is magával vitte páter Kneipp-hoz.

— Tanulja meg, doktor, — úgymond a főherceg —, hogy ne mérgekkel, hanem vízzel, gyógyfűvel, természetes módon gyógyítson, mint Kneipp! — Végig csinálták a kúrának minden csínját-bínját. Midőn a fenséges úr, amikor a többiek mindnyájan

* A pásztorkodó magyarok a csillagos homlokú jószágot hívják „Tükrös”-nek.

sert ittak az étkezésnél, egyedül, egymagában mindig bort ivott (a saját borát hozatta ki), a doktor nem állotta szó nélkül:

— Hogy lehet az, fenséges uram, hogy itt, a ser hazájában is mindig csak bort iszik?

— Én életemben csak háromszor ittam sert, azt is megbántam! — felelte az öreg fenség. — Ez a ser csak a németeknek való! Én már inkább bort iszom! — A „füstölést” is szerette. Egy pipa dohányt felé helyezett bármely havannának. (Ez az igazi, tudniillik a „makrá”-nak szűzdohány füstje!) A wörishofeni „Kinderasilt” (gyermekmenhelyt) különösen szerette felkeresni a nagyszívű természet- és gyermekbarát főherceg. Kiváló nyelvérzéke, bámulatos nyelvtudása volt, a világ minden részéből összegyűjtött gyermekekkel, mindegyikkel — olaszul, franciául, spanyolul, angolul, németül, lengyelül, horvátul, csehül, magyarul stb. — anyanyelvén beszélgett, Czyzewsky ámultán megjegyezte:

— Ez igazán csodálatos, hogy fenséges uram ilyen sok nyelvet tud!

— Hát, tudja, doktor! — magyarázta a világ legtermészetesebb hangján az öreg fenséges úr, — nagyon sokfelé voltam katona ... Hát egy kicsi itt is, ott is ráragadt. A cigányon kívül, kicsit még törökül és perzsául is kapiskálok! ... A felséges úr azért is delegált annakidején az itt vendégeskedő perzsa sah mellé! — Az apának ez a nagy nyelvérzéke fiát: József főherceg tábornagyot is jellemzi, pedig amikor egyszer Ferenc József őfelsége, a király, Alcsuton váratlanul megjelent és a főhercegi pár kikocsizása alkalmával meglepte a két gyermeket, József és László főhercegek olyan kínosan törték a németet, hogy a király Dobner német főhadnagyot menten kirendelte melléjük német oktatóul... Az ételből a magyaros káposztaféle étkek, a fokhagymás kolbász és hasonló magyar jók voltak kedves ételei az öreg főhercegnek. Wörishofenből hazafelé kászolódva, előre örömmel újságolta a „doktorinak:

— Estére az átszálló állomáson füstölt kolbász-szal savanyúkáposztát vacsorázunk!

— Fenséges uram! ... De lesz-e füstölt kolbászuk ezeknek a németeknek?! — kérde gyanakvón az orvos.

— Lesz! — büszkélkedett az öreg úr. — Előre megrendeltem a komornyikkal! — Volt is, ízlett is a füstölt kolbászos savanyúkáposzta, ha mindjárt nem is volt olyan, mint az alsuti töltöttkáposzta. Finom rajnai bort ittak rá, s ez a nemes ital az öreg főherceget valamennyire mégis csak kibékítette a német kosztal, bár nem magukkal a — németekkel ... Midőn Bécs felé közeledtek, a doktor megkockáztatott egy kérdést:

— Fenséges úr, valószínűleg itt tölt most pár napot a rokonainál?!

— Mi-it?! — mérgeset villantott az öreg fenséges. Fehéredő körszakállából peckesen kimerészkedő bajszán is jót sodorintott lelke megnyugtatósául. — Én a magam kedvéért soha nem jövök Bécsbe, csak ha a felséges úr iderendel! — Nem is szállottak ki most sem a vonatból, átszállással menten hazafelé indultak Bécsből. A öreg József főhercegnek a királyi parancssóra történt egyszer-egyszeri ilyen ritka udvari tisztelgéseiről jellemző, kedves megfigyelés, hogy ilyenkor huszáros magyar tábornoki díszbe öltözött. Bajszát régi Nádor-huszárosan keményül kifente valodi tiszaujlaki Royko-féle bajuszpedrővel...” És a Burgban amúgy huszárosan úgy vévigustrálta a csupaszképű, sortálló, frakkos udvari lakájokat is, hogy azok ijedtükben szokásuk ellenére kihúzták magukat... Csak amikor továbblépett sarkantyúit pengetve, suttogták szorongón utána azt, ami már az öreg fenséges úr édesapjának, a „palatinus”-nak „kijárt” a Habsburgok fenséges magyar-ágától folyton szurkoló bécsi lakájok, tányérnyaló címeres udvaroncok, egyéb spanyol cerimóniás hoppmesterek részéről:

— Da geht der alte Ragoczi! (Itt megy a vén Rákóczi!)

Az alcsuti gyermekek között kanyaró-járvány dühöngött egyszer. Akkor élt még a kis László főherceg is, bár a kis főhercegek és főhercegnők mindannyian túlestek a kanyarón, gondosan elkülönítve őrizték őket.

— Nem kell félteni a kis fenségeket! — véleményezte Czyzewsky háziorvos. — Úgysem kapják meg, mert egyszer szokás megkapni ezt! — Megszólt az öreg József főherceg:

— Nem vagyok egy véleményen a doktorral ... Nékem háromszor is volt kanyaróm...

— Hogy lehetett ez, fenséges uram?! — A doktor elcsodálkozott, a főherceg mosolyogva felelte:

— Igaz, hogy engem is nagyon őriztek! ... De én mégis csak átszöktem a kerítésen az én falubeli gyerekcimboráimhoz és a hoppmesterék üthették a nyomomat bottal, míg megtaláltak, éppen az olyikszor kanyarós cimboráim között... Olyan jókat játszottunk és úgy szerettem őket, egyszer Pestről hazaszöktem, amikor Budán tanítottak! ... Tanárok jártak hozzám, de, mint kisdiaák, meguntam a tanulást és a pesti életet. Vágyódtam az alcsuti cimborákhoz, tehát egyszer csak — se szó, se beszéd, — gyalogszerrel nekiódultam Alcsutnak. Már Törökbálint felé jártam, amikor mellém robogott egy négylovas hintó... Mint a tüzes sárkányok, olyanok voltak azok a gyönyörű paripák... Amikor azonban mellém, hozzám értek, mintha csak földhöz szegezték volna őket, torpanás nélkül megállottak ... A világhíres lovas és kocsis: Sándor Móric gróf maga hajtotta ezt a sárkány-fogatot, felismert:

— Hová, háva, kis főherceg?

— Haza, Alcsutra, a szüleimhez!

— Hát csak így gyalogosan?!

— Bizony csak így, gróf úr ... Mert már nagyon vágyódtam haza, hát én bizony megszöktem Budáról...

— Hehe, hen! — A híres Sándor Móric grófnak tetszett ez, elnevette magát. — Nohát akkor üljön fel a kocsimra... Egy kis kerülővel Alcsut felé megyek ... Hazaviszem! — Sándor grófnak Biatorbá-

gyon volt a birtoka, s iszonyú erővel nekibocsátotta a sárkányokat... Olyan hatalmas gyorsan kanyarodott be az alcsuti kastély udvarába, hogy a kastély népének felmeredt a szeme a sárkányfogat váratlan megjelenésétől... A kis főherceg édesanyja éppen kint volt az udvaron, szólni sem tudott a rémülettől, mikor felismerte Sándor grófot-«, négy tajtékozó lovával a Józsi fiát pedig meglátta a nyaktörő bravúrjairól híres grófnak fogatán. Szintehogy elnémult, sóbálvánnyá vált a fenséges asszony, legkivált, amikor a négy veszekedett sárkány a grófnak egyetlen gyeplőnyomására cövekként megállott előtte ... A gróf megemeltette kalapját.

— A kis főherceget útközben találtam gyalogosan ... Hát fenséges asszonyom, felvettem, kis kerülővel idehoztam, hogy hamarébb hazaérjen!

— Szent Isten!! — Édesanyám fohászkozott így derűs elmerengéssel, folytatta az öreg főherceg. — A köszönömöt is alig tudta elrebegni, annyira elfogódott. Méginkább örült, hogy a hírhedt Sándor Móric gróf kocsiján épkézláb jutottam haza ... örömeiben megszidni is elfelejtett a szökésért — az én édesanyám!

József főherceg egyébként maga is híres, kitűnő lovas volt, mint palatinusezredbeli fiatal huszártiszt a mai Döbrentei-tér kirakodó piacán egyszer — a tejfeles asztalon keresztül — átugratta a kofaságot és a vásáros közönséget... Amikor az ijedtségből magokhoz tértek, jó öblös svábszóval ugyancsak rakták az áldást az ismeretlen fiatal huszártisztre; de a mérges svábok kibékültek azonnal, amikor a főherceg szelídítésül egy ropogó százasként adatott nekik. Lelkesen megéljenezték, sőt — rangját megtudván! — ezentúl, ha arrafelé lovagolt, még ők kiabáltak rá:

— Fenséges úr! ... Csak tessék már erre jönni!
— Az öreg József főherceget nem hiába avatták fel alig tizenkétéves korában nádor-huszárnak, értette a „hatvágást” is. Kitűnő kardvívó volt. Valamelyik bécsi főherceg atyafiát kardpárbajra kihívta; mert az valamiképpen sértőleg nyilatkozott Józsefnek magyaros szokásairól és a magyar nép és a magyar kato-

nák iránti ragaszkodásáról. Ezt a becsmérő főherceget három országon át kergette József, csak midőn az uralkodónak besúgták, tiltotta meg a király Józsefnek a párbajt.

*

Mint kertész, méhész, jószágtartó és mintagazda is az elsők közé tartozott. A kapanyéltől, az ásótól, a kaszától, a gereblyétől, a metsző ollótól, oltókéstől, „fűrészről, baltától annyira megvastagodott tenyerén a bőr, hogy a mérges darazsakat — az alcsuti úgynevezett „gyermekkert” szőlőlugasának, édesgyümölcsének pusztító férgeit — tenyerével pusztította. A darazszal egyszerűen összecsapta tenyerét s az érzéketlen, vastag markába szakadt fülánkot szálkaként húzgálta ki az öreg úr. A Margitsziget, Alcsut s Fiuménél a Karszton varázsolt „Villa Giuseppe” csodagyönyörű parkja, fái, virágjai, kertészete mind magukon viselték József főherceg kezemunkáját és ihletett elgondolásait. Egyszerű fehér vászonruhában, mezítlábas szandálban végezte a kertészkedést, az idegenek legtöbbször öreg-kertészlegénynek nézték s legfeljebb azon csodálkoztak, hogy annyira „apróra” tudott minden, minden fűnek, virágnak, cserjének, fának annyira tudta, ismerte a botanikus-nevét és minden tulajdonságait — ez a szürkeszakállas öreg kertész ... Ha kínálták, a kidolgozott kérges markába nyomott „borraivalót” elfogadta, szerényen megköszönte ...

— No, ma ismét kerestem egy forintot! — Újságotla feleségének, a fenséges Klotild főhercegasszonynak.

— Te, mindig ilyen tréfákat csinálsz! — félig tréfásan, félig duzzogva felelte a főhercegasszony. A kertészkedő főherceg zsebe, táskája mindig tele volt vágottvégű szivarral, Czyzewsky doktor, a házi orvos, egyszer megkérdezte tőle:

— Miért vágja le így a fenséges úr a szivart?

— Mert már nem olyan jó a fogam, mint fiatal koromban; tehát előre levágom a szivarvégit, hogy ne kelljen bibelődni velők! — Ezekből a vágott-sziva-

rokból jutalmazta a neki tetsző munkásait... Az öreg főherceg legkedvesebb munkásai az alcsuti parkban a dobozi gatyás nemesek voltak ... Ez a Doboz község alig pár lépés Alcsuttól és arról nevezetes, hogy leginkább Dobozy-nevű, mind csupa gatyás nemesek lakják. Dobozy: — Dániel, István, János, Mihály, stb., egész sereg van belőlük. Kis házikója, pár hold földje is van mindegyik gatyás nemes, nemzeti Dobozynak. Ez a vagyonka kevés volt már akkor is ahhoz, hogy számosabb tagú család megélhessen belőle, azért a főhercegi uradalomba jártak dolgozni. Az öreg főherceg nagyon szerette, becsülte őket, kora reggeltől estig legszívesebben maga körül a kertészetben foglalkoztatta a dolgos, ügyes magyar doboziakat ... Amint azt Czyzewsky doktor — hallomással az öreg főherceg után — olyan kedvesen elbeszélgeti, sok jóízű eset előfordult ilyenkor ... A büszke doboziak, ha mindjárt vezérül nézték is, teljesen, tökéletesen magukhoz-számították az öreg főherceget, ennél fogva őszinték voltak hozzá ... Az egyik korai reggel a friss levegőben az öreg főherceg finom szivarjának füstje megcsapta Dobozy Dániel urom orrát...

— Aunye! Fenséges urom, de fajn szaga van ennek a cibarnak! — A főherceg elérte a célzást, kivett, s odanyújtott egy szivart:

— Kóstolja meg... Gyűjtsen rá, hát, kend isi — Dobozy Dánielnek nem kellett kétszer mondani, rágyújtott, büszkén, nagy élvezettel eregette a bodor füstöt, amikor alig pár perc múltán odamegy a másik Dobozy is, az István ... Ámulva látja, hogy milyen büszkén szivarozik a komája, s szól és a következő párbeszéd kezdődik:

— Aunye! ... De fajn szaga van kendnek!

— Van ám, mert fokhagymás kolbászt früstököltem!

— Nem a kend komisz pofájára gondoltam, hanem annak a cibarnak van jószaga, akárcsak a bazsalyikumnak! — A fenséges úr máris elővett egy újabb szivart s magában befelé jól mulatva, ezt a

másik Dobozy-komát is megkínálta, hogy szent legyen a békesség... így most már azután hármashban füstöltek ... Cselédjeinek és ezeknek a kedves kertészkedő embereinek mindig szokott rendezni — majálist... A Mária-völgyben Laci-pecsenye, kalács, bor bőségesen volt a cigánymuzsikához és az öreg főherceg-apánk is jól megtáncoltatta a menyecskéket.

*

A jó szivart, makrapipából a szűzdohányt nagyon szerette, ritka nagy élvezettel fogyasztotta József. Amikor háziorvosa, a fiatal Czyzewsky doktor először tisztelgett nála, mindjárt elébetette a válogatott regalia-média dobozt...

— Csak markoljon bele jól! — biztatta a szerénykedő fiatal orvost. — Vegyen belőle annyit, amennyi csak a markába fér... Ne kíméljen! ... Van nekem elég!

— Fenséges uram! — szabadkozott az orvos —, majd nagyon meg találok szokni a jó szivart!

— Nyugodt lehet, amíg nekem van, addig magának is lesz bőven! — És ekkor elbeszélte a pompás esetet az édesapjától, a nádortól örökölt öreg huszárról ...

— Tudja, ez a véncsont csak azzal a feltétellel állott a szolgálatomba, hogy ha ugyanabból a szivarból szívhat, mint amelyikből én szívok és amennyi neki jólesik! ... Tetszett nekem ez az őszinte magyar beszéd ... Mindjárt leparoláztam vele; mert hiszen lophatott volna annyit, amennyi neki jólesik, én úgysem vettem volna azt észre ... Mondom, nincs is párja az őszinte, egyenes, igaz, szókimondó magyarnak! ... S ha pedig már a huszárommal közös szivarskatulyát használtunk, az én orvosomtól hát hogy is tagadnám meg a kompetenciát?! ... Ha jön, csak markoljon hát mindig bele, s vigyen annyit, amennyi csak jól esik, kedves doktorkám! ...

... Midőn a tündéri Margitszigetnek egykoron főhercegi kezektől ültetett s gondozott vén fái kö-

zött, a sziget öreg „sárga házának” nyitott, széles erkélyén ültünk és a hold és a csillagok szelíden át-törő fényével szemsértő versengésre keltek az éles sugaraktól áradó villamos ívlámpák, midőn az el-vadított fülemülék hallgatni és menekülni kényszer-ültek a jazz-bandnak a sivár Szahara perzselő sze-lét, az afrikai mocsarak dögletes, buja, bódító inge-reit és torz-néger vadhangjainak orkánját felidéző szakszofonok, cintányérok, csörgők, barbár dobok éktelen, vakaróztatós majombögésétől! ... Micsoda nemes gyönyörűség és megnyugtató kibékülés volt nekem Czyzewsky Gyula doktor tiszafából esztergált szárú tajtpipájának füstjénél és az illatozó pipafüst-től körülfelhődzött édes emlékezéseinél kikapcsolódni ebből a zűrzavaros, lármás jelenből és átlen-dülni abba a másik, nyugodtabb, magyarabb mul-tunkba, amely a maga cicomátlan szendességében a leggyönyörűbb magyar romantikát ontja, ha főher-cegről, ha parasztról fordul mesénk.

Magyar Kázmér aranszérús kertje

Magyar Kázmért, a nagykörösi volt követet, Kozma Ferenc oldalán és fővezérlése mellett a nemes magyar fajlótenyésztésnek ezt az egyik hervadhatatlan érdemű megalapozóját, nemcsak a gazdakörökben ismerik, becsülik, szeretik nagyon, hanem az íróknak, művészeknek, tudósoknak is drága „szemefénye” ez az egyik legkiválóbb néprajzi írónk, néprajzi tudosunk és gyűjtőnk. Néprajzi vonatkozású írásai — a magyar béklyó, a magyar bot, a magyar szérú stb. — mind eseményei és kincsei a népeleti szaktudománynak. Az őspásztor, az ősmagyar paraszti életet csodagazdagon összeölelő, páratlanul eredeti gödöllői gyűjteményét pedig a németek, angolok, hollandok, amerikaiak, szóval a külföldön számontartják. Midőn májustól gödöllői hatalmas székelykapus falusi lakházában megkezezi a nyaralást jó Magyar Kázmér bátyánk, az ő kedves életpárjával, a szintén nagykörösi Tanárky Alice nagyasszonyunkkal, a bel- és külföldi látogatók százai egymásután markolják sorra a gödöllői Magyar-porta székelykapujának vaskilincset... Akik egyszer azután belül kerültek, egész életükben nem felejtik el azt a tengertömegű népeleti kincset, de még azt a bájos magyar úri emberpárt sem... A jómúltkoriban én magam is megnyomtam azt a gödöllői kovácsolt vaskilincset, hiszen, mint a kálvinista zsoltárbeli „szarvas a híves patakra”, az én lelkem is folyton vágyódik, vágyakozik a gödöllői Magyar-portára. Üdülés, ünnep, vigasztalódás, a sorssal való kibékü-

lés minden ilyen gödöllői kirándulás és megpihenés a Magyar Kázmérék úri magyar körében és Kázmér bátyám sok madárdalos, kacagó zöld kertjében ... Mondom, hát nyomom, nyomogatom a székelykapu gyalogjáró kisajtójának a vaskilincset, — nem nyílt ... Akkor jutott eszembe, hogy mióta valamely szabadosabb kezű múzeumlátogatók a gazda megkérdezése nélkül elemelének a Magyar-gyűjteményből holmi bugaci sőtartót, körösi kuruc puskaportartó tülköt s még egy makrapipát is. Kázmér bátyánk elővigyázatból csukvatartja a kis gyalogkaput ... Szerencsére szemembe tűnt a kemény kapufélfán a csengőhúzó vasperec, belekapaszkodtam s bár alig szűnyogsóhajtásnyi volt az a rántás, támadt utána olyan édesen, mélyen, hosszant muzsikáló zengés, hogy alighanem a besnyői szakállas kapucinus barátok is meghallották és lent a királyi várkastélyban a „vártát” egész bizonyosan megrezentette ez a bűvös erővel beszélgető érchang ... Megilletődtem, — mondhatom ... Másodszor dehogy nyúltam volna ahhoz az ilyen rejtelmes égi zengőmuzsikát megszólaltató csengőhúzóhoz; node nem is volt rá szükség. Mihamar kérdezte belülről egy láthatatlan férfiember hangja:

— Ki az?!

— Igazjártú magyar! — És meggyőzőbb bizonyosságul a székelykapu nyilasán bedugtam kis somfabotomat néhai drága barátom, a szegedi híres katonaügyi nótárius Bekk Pisti sógornak kecses ezüsfokosával. Száz fokosa közül ez a nyúlánk, finom ezüst „fejlékelő” volt neki a legkedvesebbik. Vagy negyvenöt éven át ezzel az ezüsfokosos bottal járt be mindennap a szegedi híres „toronyalá”, s amikor markomba fogom ezt az ezüsfokost, mindig úgy érzem, mintha megboldogult drága jóbarátom férfias kezét szorítanám ... De közben előkerült már a székelykapu kulcsa, gyönyörű Szentpéter-szakállas fejével az én másik nemes magyar atyai jóbarátom, nagykörösi Magyar Kazi bátyám is nyitotta már a

szentséges magyar hajlék kiskapuját. Kertészkedő munkájában zavartam meg ...

— No, Isten hozott, te pogány egyhítú hajdú! — Dolgos, szikár barna keze eszembe hozta azt a másik tiszta magyar baráti kezet, melynek most már csak a fokos-botját szoríthatom ... A megilletődéstől még mindig ragyogott könnyen elboruló szemem, mindentlátó tekintetű Magyar Kázmér bátyám megkérdezte: — Talán bizony bogár esett a szemedbe?!

— Inkább régi, régi csengők csendültek a lelkembe ... Amikor Aradon a lángoló kiskun hazafi Csák Círiék rendőrfőnöksége alatt minorita páter Asbóth Viki, Brogyányi Kázmér, Szikra Lénárd, Szeged-Alsóvároson a ceglédi Sárgay Tamás franciskánus gvárdián bátyám idején az édesszavú Sinkovics Frici, a nótaszerző Radvánszky Jóska, s a mindig derűs, kövér Pesti Manó páter barátaim boltíves fehér kolostori szobáiból ilyen régi, régi csengők hívó hangjaira indultunk sokszor a kálomista hajdúnak is igaz magyar testvéri szeretettel terített öreg refektóriumbeli délebedekre és vacsorákra, hogy beszélgessünk, tervezgessünk, álmodozzunk a szebb, boldogabb magyar sorsról! ... A sok drága magyar pápista barát és én, az egyetlen tiszántúli kálvinista hajdú firkász, együtt! ...

— Hát szép, kedves csengők lehettek azok is! — Jó Magyar Kázmér bátyám a kertész kötőjével, a park porondos útját nyeső vaskés hosszú nyelére támaszkodván, poétás lelkével megértette, átérezte a messze idők távolából muzsikáló régi csengők, öreg csengők édes szavait... A múltba kissé maga is visszarévedezett, s ekkor mondta:

— Hanem azért ez az én csöngőm sem utolsó csöngő! ... Históriaja van ennek is! ...

Somogyi Gerzson uram „az öreg”! — régi passzionátus körösi gazda volt már a kilencszáztizetes esztendőök elején, amikor Magyar Kázmérék a Körösi

Gazdasági Egyesületet végre-valahára összeeszkábálták. Öreg Somogyi Gerzson a maga részéről helyeselte ezt, de csak — messziről... Törődött volt már akkortájt. Nem igen hagyta el a „portát”. Csupán hír-hallomás után tudott a dologról. Ott lakott messze kint a Kecskeméti-utcában. Egy alkalommal Magyar Kázmér, már mint gazdasági egyesületi elnök, befordult az „öreghez”. Nagyra vette ezt nagyon Somogyi Gerzson s régi emberek módjára, régi dolgokról elbeszélgettek ... Mikor még a járások nem voltak felosztva, s a szabadménes világa járta ... Szóval a Csempe Gyurka idejét emlegették, a galambősz vén csikós viselt dolgain elmerengtek ... A ménestről rátértek gulyára, gulyavilág pusztulására, hogy most már csak a saját legelőn él és hányódik a jószág ... így jött szó a „kövér-völgyéről”, arról a „rötenetős szép” mezőről, amelyik éppen feleútban esik Kecskeméthez. Annak a mesgyés-szomszédságában van... Hát ott legeltek a Somogyi Gerzson uram barmai is kaszálás után akkor, mikor még maga gazdálkodott kint a „Feketén”, de nem lakott kint a tanyán, hanem bent az ősi házban, a városban. A városi portáról kormányozta a tanyai ügyeket. Noha csak napközben járogatott ki, mindig mindenről tudott Somogyi Gerzson. Úgy éjszaka két óra tájt szokott „fölérezni” először, s ilyenkor kiballagott az udvarra. Szétnézett a portán. Kifülett egy kicsit a tanya felé is. Hallgatódzott. Hallgatta, hogy a hűvös harmat felett merről szolgál be a „csöngő” hangja a kövér-völgyéből, ahol a jószág legelt. A csöngő-szaváról azután megtudta, hogy legeltet-e a „gyerek” (a cselédgyerek), sőt hol legeltet, azt is kitudta ...

Ez a mérföldesszavú, pompás híradó „csöngő” akkor is ott hevert az öreg Somogyi Gerzson uram szobájában a kuckóban, amikor ők ketten Magyar Kázmér úrral ugyanott, régi emberek módjára, régi dolgokról beszélgettek ... Magyar Kázmér most közelebbről megnézte, meg is dicsérte ezt a pusztai ércharangszerszámot, s hogy történt? ... Bizony megtörtént, hogy végezetül olyasmi is kiszaladt a száján:

— No, ilyen csöngőm még nékem sincs a gödöllői gyűjteményemben!

— Hát lögyön! — mondotta öreg Somogyi Gerzson uram és mindjárt odaadta, át is adta a mérföldeszavú-csőngőt Magyar Kázmér úrnak. Ez a csöngő Gödöllőn is „híradószolgálatot” végez, a székelykapu bálványfájáról szolgáltatja, muzsikálja a hívó hangot, végesvéig a gödöllői gyönyörű Magyar-portán ...

*

A gödöllői Magyar-portának messze vidékre ritka, az egész Csonka-Magyarországon talán máshol már nem is található gyönyörűséges székelykapuja van. Ha én a „hazától” elszakított „székely-fi” lennék, esztendőben legalább egyszer, májusban kimennék ide Pestről, Budáról, sőt Óbudáról is egy „miatyánkot” elimádkozni. Ez az alkotás nem festett színpadi kellék. Lelkében, anyagában, kivitelében a tündéri székelyotthonoknak valóságos — templomkapuja ... Gálfy Dénes marosszéki székely faragóember a Székelyföldről hozott faanyagból, udvarhelyszéki mintára Bujtás István gödöllői barkácsoló-ember szerszámaival 1902-ben remekelte ezt a kaput és kerítést. E galambdúcos alkotásnak van egy kis- és nagykapuja. Az olajfesték sok színe, elevensége emeli és egészíti ki a domború faragással dúsan díszített hatalmas munka kedves, gyönyörködtető benyomásait. A galambdúc alján végigfutó gerendán ez a felírás olvasható: „Isten segedelméből építteté Magyar Kázmér és hitves társa Tanárky Alice anno 1902.” A másik felírás a kisajtó homlokfáját félkörben koszorúzza. Kezdetleges az írás, fogyatékos a helyesírás. így az igazi. Gálfy mester így találta jónak ... Olvassuk hát, ahogyan a fortélyos székely mesterkéz kivéste: „Egéség a bemenőnek, békeséga kijövőnek, jóakaromé kapun bé mehet, a rossz pedig el mehet.” ... Kazi-bátyám egyszer a Kossuth Lajos-utcán, midőn az aszfaltra éppen sűrűn pocsozott az őszi hideg eső, azt mondta nekem:

— Höher Peter! — Tudniillik térdnadrágom fél-

cipőjéhez bokavédőt kapcsoltam fel. A „nimetes viselet” miatti megrovást akkor én felettébb szégyenlettem. Ám, aki köcsögkalapot visel fején, nagykőrösi uborkával ne dobálódzzon ... Közelebb ugyanis én láttam viszont Magyar Kázmért vándorköszörűs és utcakövezős kemény fejfedő viseletben. Jobbhüvelyk ujjammal a magasságos égfelé böktém, hogy tudniillik odafent is laknak ...

— Köcsögkalap! — Többet azután ennél nem is mondtam ... Ennélfogva a gödöllői Magyar-porta „jóakarói” közé méltán számíthatom magamat, s a székelykapu tiltó-hívó intelme dacára bátran beléphettem a kincses magyar — tündérkertbe ... Valójában tündérkert, külön tündérvilág mindaz, ami itt a Gálfy Dénes székely atyánkfia által faragott hatalmas székelykapun belül rejtőzik.

Mielőtt Magyar Kázmér káprázatos magyar gyűjteményéről beszélnek, magáról a gyűjtőről, tudós magyar Kázmér urunkról mondok el egyet-mást. Nagykőrösnek a szülőltje. A darukrugatásos Alföldnek abból a barnapiros, büszke úrrendjéből származik, ki eredetével nem kapaszkodik vissza és fel az uborkafán egészen Ádám-Éváig. Ha ezeréves medrü nyugodt sodrából kihozzák, legyint s megelégszik annak a kinyilvánításával ·

— Ne papoljon kend! Nékem már a hetvenhetedik őszám tekintetes, nemzeti úr volt!—Bár rangja után „méltóságos titula” illeti Magyar Kázmért, az én lelkemben, az én szememben, az én megítélésem szerint a Deák Ferenc után szabott törzsökös magyar tekintetes urak példaképe ez a bölcs, pompás, jóízű „Kazi bácsi.” Öreg nagyatyja Dömsödön volt kivételes nagytekintélyű főjegyző és nyolcvankilenc éves korában aludt el... Édesatyja Magyar Pál földbirtokos, mint ügyvéd, polgármester, majd királyi közjegyzőként írta bele nevét, életét Nagykőrös helytörténetébe. Az elemi, a nyolc gimnáziumot Nagykőrö-

sön végezte Kázmér. Németszón (1868-1869) Oravicán tanult. Büszke reá máig, hogy az ősi kálvinista iskolák diákjaként — Kösd, Váchartyán, Páty, Bia, Nagykőrös, Dab, Várkony, Vezseny templomaiban fohászkodván — szublegátuskodott és legátuskodott is még. Ezen ünnepi alkalmakból írt egy „szublegátusi” verszetet, fentemlített helyeken elmondogatta:

Kérdezitek talán,
Ki az, aki most
Ide házatokba
Jönni bátorkodott?

Megmondom én,
Mivel tudom,
Nincs) senki,
Aki bemutasson.

Tanuló vagyok én,
Nagykőrösről jöttem,
Nép s világismerés
Volt a cél előttem ...,

Az izgékony, heves mérsékletű, szépért, jóért hevülő kis Magyar Kazi már gyerekkorában legjobban szerette a lovat, — nem véletlen tehát, hogy utóbb, a kolozsmonostori, magyaróvári gazdasziskolák végeztével Kozma Ferencnek, a magyar lótenyésztés kiszélesítőjének és megnemesítőjének lett kiváló „adjuvánsa” ... Még a körösi gyerekkorban a kocsis és az öreg „tehenes” Gyulai Pál, a zamatosán mesélgető pandúrviselt pusztázó ember voltak legjobb emberei egészen az atyai dohánytartóbödönce alkalmoszerű megdézsmálásáig ... Egyidőben lokomotív-vezető akart lenni, nyári vakációját áldozta a lakatosmesterség titkainak kitanulmányozásáért... Gavallérnak született. A házibálokon, névnapokon, majálisokon a legkevésbé kapós kisasszonyokat mindig az ifjú Magyar Kázmér táncoltatta rendületlenül; de ha a nyári vakációk következtek, összes unokáit Dömsödön összpontosította az öreg Magyar László főjegyző úr ... Ez volt ám a tündérvilág az öreg úr téres, nádfedelű nagy házában, meg a Somlyószigeti, a Dunától ölelt

gyönyörű gyümölcsösben, ahol már az Árpádok alatt gyümölcsös kert volt és százéves gyümölcsfák árnyékában kertészkedtek az öreg és ifjú magyarok. Itt kertészkedni kellett a serdülő Magyar Kázmérének is ... Azután a fürdés, halászatok, csónakázás a Nagydunán a Hajós és a Madarassy fiúkkal — felejthetetlenek ... Különösen Madarassy Lajos látó- és megfigyelőképessége volt bámulatos. Gólyaköltözés idején felismerte és megjelölte, hogy „mely gólyák” maradnak Dömsödön, melyek vonulnak tovább Virág-Peregére, Ráckevice ... A dömsödi gólyák közt is — csodálatosképpen — megjelölte, melyik megy a Hajós-, a Madarassy-, a Magyar-porta, melyik a Csilling János, melyik a Rácz Péterek kéményére ... Ugyanez a Madarassy Lajos, midőn a Kis-Duna mellett legelésző tíz, tizenöt libafalkát külön összeteretlék, sikerülten szétválogatta valamennyit...

A béklyóról, a béklyóba vert lovakról — kint a legelőn, a lovakat legeltető parasztyerek társaságában, — már ekkortájt sok szó fordult. Nem csodálható, hogy Magyar Kázmér, ez az őseletünkbe egyik legmélyebben gyökeredző magyar néprajzi tudósnk a halódó szabadlegelők, szabadménések, szabad gulyák, szabad puszták életének végpusztulásra hagyott kincseiből a maga nemében oly páratlan, eredeti gyűjteményt teremtett: a béklyóknak, a botoknak, karikás ostoroknak, sarkantyúknak, kolompoknak, csengőknek, főzőkészségeknek csoda titokzatos, csoda gazdag gyűjteményeit. Am, nemcsak gyűjtögette, meg is írta eredetüket, felhasználásukat, különböző fajtaikat, történetüket ez az őseleti tudásaiban oly kiapadhatatlan, bájos szerénységében, természetességében pedig oly igazi magyar Magyar. „Béklyó” monográfiájának nincs párja a világirodalomban, ugyanilyen becsű „Magyar szérű” monográfiáját éppen Thallóczy Lajos ismerte el nagyszerűnek. A „Magyar bot”-ról, a „Magyar kocsis”-ról, a „Magyar paraszt”-ról stb. sem írta még senki más azt, amit mindezekről Magyar Kázmér — a magyar földművelésügyi minisztérium nyugdíjazott főtisztviselője, a nemesített magyar ló-

tenyésztés kifejlesztője, a kecskeméti, hódmezővásárhelyi, lugosi, karcagi, komáromi, szilágysomlyói, brezsnóbányai, kisszebeni földművesiskola, a téli gazdasági iskolák és tanfolyamok létesítője stb. — megírt... Csak az a kár, hogy midőn annyit hallunk a „magyar kultúrfölnyről”, mindezek (és a rejtőzködő többiek) jórészt még nem jelentek meg és nem válhattak köz-kincsekké: nyomtatásban ...

*

Magyar Kázmér György Vilmos evangélikus püspöknek, a jeles költő, író, spanyol fordítónak családjától vásárolta ezt az ízlése szerint átépített, faoszlopos tornácú, zsindelezett tetős, két utcai ablakos végű gödöllői falusi házát. A fehér meszelt falba illesztett bronzemléktábla tanúsága szerint 1881-től egészen 1884-ig bekövetkezett haláláig nyaralt ebben a barátságos falusi házban a szelíd poéta-püspök. Ma pedig Magyar Kázmér gödöllői házának széles tornáca, szobái, pitvara, konyhája, kamrája s még külön, fent a park-dombján a toronyszoba mind — elragadó szép múzeumi helyiségeknek beválnak. A faragott, festett bútorokról, szöttes, varrottas, hímezett vászon, selyem holmiktól, népies ruhaneműekről, rejtélyes népművészeti apróságokról, kézzel készült ősi házieszközökről, az ötletes magyar nép díszítő remekeiről, a cserép, porcellán üvegedények káprázatos tömegéről — hiszen ez a gyűjtemény együtt már évekkel ezelőtt felülmúlta az 1700 darabot! — nem beszélek. A béklyó, csengő, kolomp, bot, fokos, karikás ostor, sarkantyú, szolgálfa, bogrács, kutyagerinc (tálaló alkalmatosság), csobolyó, kulacs, kobak, lópipa, vartyogó, vonyiga, örv, tű, vaskutya (a régi magyar konyhák szabad tűzhelyeinek egyik fölszerelési tárgya), száz meg száz eredeti, különfajtajú darabjáról sem mesélem el Magyar Kázmér oly kedves megjegyzéseit, apró történeteit. Csupán a legeredetibbek közül markolok ki néhányat. Itt vannak a jászapáti Nagypál Miklós pásztorkodó jász faragó ember botjai. Or-

gona, vadkörte és kecskerágó fából faragja leírhatatlan és elképzelhetetlen remekeit. Hímzésnek tetsző díszekkel, ódon elefántcsontmunka gyanánt hatnak ... A biblia, hazafias történelem, világháború, a virágok, népélet, pásztorkodás kiemelkedő alakjai, eseményei, jelenetei megelevenednek e varázsos botvészetekben. Ezt a bámulatos őstehetségű, tizedik életéve óta árván hányódó pásztort Magyar Kázmér „tekintetes úr” öméltósága fedezte fel a kecskeméti határban és hozta Gödöllőre. Nagypál azóta a néprajzi múzeumnak rendes „udvari szállítója.” A tudósok nagyon megbecsülik az ezermestert.

Tüttő Gábor, Tüttő Gyuri (somogyi pásztorok). Orgonás Jancsi, Domány József (ez pandúr volt, nem pedig betyár), Zöld Marci, Rózsa Sándor, Klincsák Pál, Kelemen Jancsi (uzdi juhász) botja, fokosa, baltája, a szabolcsi úri betyár Huszti Jóska golyótól átlukasztott, virágosra kivarrott „lajbjával” mind tollhegyre kívánkoznak ... Ez a Huszti Jóska eredetileg úrilegény volt. Hadház mellett a „Dugó”-csárdában elevenen megnyúzta a zsidó csárdást, mert rájött, hogy az beárulta a pandúroknak ... Husztit menekülés közben lőtték agyon, Kázmér bátyánk máig tudja a Huszti „nótáját”:

Elment Huszti Jóska	De nem volt jó az írás,
élelmét keresni,	nem volt rajta pecsét...
Dugóbeli zsidó	Megállj kutya zsidó,
írást adott neki.	mevlakolsz te ezér!

Láttam itt egy furulyát is, ez a nógrádi Klincsák Pál kondás számadó furulyája volt. Ez a számadó gazda legeltetés közben mindig furulyáztatott bojtárjaival... Azzal tartotta ugyanis Klincsák: „Ha muzsikál a pásztor, nyugodtabban legel a nyáj és felhízik! ...” A csillagosnyelű karikás-ostorról Magyar Kázmér külön érdekességet tudott mondani! ... Nem hiábavaló dísz az a „forgó-karika”. Ezáltal lesz azzá az igazi szörnyű fegyverré a karikás, mert a csikós ezáltal és így cserdíthet harmincszor, negyvenszer

villámgyors ostorcsapást a megszaladt ménés után, anélkül, hogy a nyélre csavarodnék a szíjfonat.

*

Magyar Kázmér gazdasági főtanácsos — sok minden tehetsége, tiszteletbeli hivatalai mellett — szakácstudományára legbüszkébb. Annyi a néznivaló a gödöllői Magyar-portán, hogy a sok gyönyörködés végezetével beleéhül az ember. Nem kell félni: — étlen, szomjan senkit el nem bocsátanak onnét. E mindenkori ízletes ebédekhez az egyik ősi pusztai magyar fogást, — a fordított kását (csúszik ám arra a körösi borocská!) — éppen maga a méltóságos, tekintetes „gazduram” készíti meggyfa-szolgafán, vasbográcsban, az udvaron rakott szabadtüznél. A tüzet a piros lajbis kis Jámbor Sanyi, nagyjó urunk csatlós legénykéje szokta rakni. Tudós Magyar Kázmér kásareceptje pedig ez: — a vasbográcsban aprított szalonából sül a zsír. A kása a tepertővel együtt pörkölődik. Só, paprika jön hozzá, majd kellő mennyiségű víz töltődik reá. A fővő vízben előbb nyílik a kása, azután szép rendjében rotyog, majd bugyborékol, midőn a vizet elfövi, pöfög (pöszog), s ha végül pedig saját zsírjában megfordul, készen a — fordított kása. A magyar néprajzi és egyéb más tudományok kiválóságai, mint: dr. Bátky Zsigmond, dr. Solymossy Sándor, dr. Czakó Elemér, dr. Czettler Jenő, dr. Kogutowitz Károly, dr. Litke Aurél, dr. Bibó István, dr. Györffy István, dr. Visky Károly, dr. Madarassy László „Ditsérő Levél”-et is adományoztak a halasi kiskun Madarassy László mester zamatos fogalmazásában ... A Magyar Kázmér fordított-kásája egy magasrangú magyar bírót is költői ihletésre ragadott A magyar sárgakásáról szól, a Magyar Kázmér aranyszérűskertjének különleges áldottságait dicsőíti bár, amellet a magyar sorsba belevág doktor Gyurkovich László táblabírónak ezen bizakodó, derűs, sőt, — ami a költészetben legnagyobb ritkaság! — étvágygerjesztőnek is étvágygerjesztő költeménye:

Dicső ünnepségek vagyok krónikása,
Amelyen megszólalt a fordított kása;
Eleddig azt láttuk: pompás bors, sava,
S íme kiviláglott: ékebb a szava.
Ki hitte volna, hogy csendes rottyogása
A magyar léleknek mélységes zsongása...

Felkötöm a kardot, felajzom a lantot,
— Melyre pedig dobék már dübörgő hantot —
Mert szükséges néki most hallatni hangját,
Mikor kongatnunk kell a vész nagy harangját.
Mert dicső magyarom föbe üték kendet,
Mikor csárdás helyett táncolnak „Dseszbendet”,
Mikor a halottól eltiltják a papot,
Mikor nem szentelnek már többé Úrnapot,
Mikor a három szint már-már meg se látják,
Hanem a lobogót vörös színbe mártják,
Mikor hazafiból leve világpolgár,
Aki király helyett bolygó zsidót szolgál!

Ily szomorú a mi sorsunk fordulása!
Jajgatunk, zokogunk... De ím szól a kása:
„Ne csüggedj magyarom, hiszen ha kell éppen,
Van még, aki magyar nevében, szívében!
Kinél, mintha Árpád sátorában volnál!
Kihez, mintha dicső Bendeguzhoz szólnál!
Kinek cifra szüre honfi-szívet takar,
Kinek ólmosbotja üt is, hogyha akar!
A bokorugróban karján Emeséje,
Elmúlt boldog idők aranyos meséje!
„Ne csüggedj!” — azt mondja Kázmérunk kásája, —
„Lesz még balsorsunknak boldog fordulása!”

Magyar Kázmérhoz hasonlítható édes, zamatos magyar beszédű, varázsosan historizáló urat — hosszú életemben — nem igen sokat ismertem és élveztem. A Rákóczi Ferenc rajongó öreg íródeákját: Thaly Kálmánt juttatja eszembe ... Tudott, tudott Thaly írni, hiszen voltaképpen „poétának” indult és a Rákóczi-kort felelevenítő történeti műveinek tömege a mai „átértékelések” idején is maradandó magyar érték. Csodaforrás és aranybánya együtt a kúruc-sírokon lengedező búzamezők magyar végtelenségeiben Thalynek fajt és hazátszerető minden írása ... Mégis, ha visszaemlékezem, a debreceni öreg kollégiumban egyik-egyik egyházkerületi közgyűlés

alkalmával az ozsonnázó kis „cétusban”, egyik-egyik nemzeti civis híve nagyobb áldomásos családi ünnepeken, vagy amikor „pártja” csizmás „eljáróit” a Pap Gyurka- és Kemény János-féle régi Cegléd-utcai Kis-pipa fogadóba összehívta vacsorázni minden esztendőben — egyszer, ilyenkor élveztem igazán a bűvös elbeszélő Thalyt. Gazdag emlékezetéből, óriási történelmi tudásaiból játszva szórta szét a könyvekből hozzáférhetetlen gyöngyöket. Mintha csak a friss, zöld keretből a hatalmas akácfa-erdő fehér virágzás pompája harmatozott volna az elámúlt hallgatók lelkére ... Illat, édesméz, fehér szépség — olykor az akác tüskéje! — találatódott e nagyszerű magyar elme játszi beszélgetéseiben ... Ott Gödöllőn is csupán szememet kell lehunynom az ezredik-év idejéből ültetett, csuda szép óriásokká felsudárazott királyi fenyőfák hamvas zöld lombja alatt, — még a hangjok muzsikája is oly csodálatosan hasonlít! — a fűrtös fejű, borzolt, őszes szakállú Thalyt vélném; holott a szintén fűrtös fejű, őszes szakállú, szintén olajbarna arcú, szintén sötétkék, nagyszemű másik remek magyar — Magyar Kázmér — „réjál”, dalolgat, dúdolgat, duruzsol az igézetes szép magyar múlttól ... Most éppen a nagykőrösi „öreg temetőről” fordult a szóbeszéd. Nagykőrösön jártam tudniillik életemben akkor legelőször, s én hoztam fel a kőrösi-temetőt. Erre vágta rá Magyar Kázmér:

— Bizony, igen jól tette Benkó Imre* barátunk, hogy néked, Pálom, azt a temetőt meg nem mutatta!

— Miért mondd ezt, bátyám? — Csodálkozón felvettem a kérdést, s ekkor mesélte el, hogy mi volt, milyen volt az a tulajdonképpen: „nagykőrösi régi temető ...”

Ez a híres temető Nagykőrös város déli részénél kezdődött. Benne húzódott középtől nyugatnak a — nagy völgy ... „Nagy völgy” lett volna a neve, de „kőrösiesen” csak „vögy”-nek mondták. Itt sáncol-

* Benkó Imre a nagykőrösi református főgimnáziumnak nyugalmazott professzora s a nagykőrösi Arany János Társaságnak érdemes, lelkes elnöke.

ták el magukat a kuruc-világ alatt a rácok, mikor Kecskemét felől orvul Kőrösre támadtak. „Üket” célozta meg a toronyból, abból a szép formátumú kálomista toronyból Tüge Mihály uram azzal az „álgyúval”, amelyet Rákóczi vezére a város védelmére hagyott, de sok kárt nem igen tett bennük az az egyszerű golyóbis; hanem inkább lovasattakkal futamították meg a körösiek a rácokat... Az a nagy-völgy azután mellékesen a boszorkányégetéskor is szerepelt ... E nagy-völgy kezdeténél mindjárt — a közepső, a fő-út mellett balról — szelíd kisdomb emelkedett. Felette bájos temetkező helynek bizonyult „Iduna” részére. Szász Károly költő és professzor költő-feleségét: Szász Polixenát temették ide a magaslatra. Szép, mutatós sírkövébe ezt a „verset” vésték:

Egész teste szenvedés volt,
Egész lelke szeretet.
Az, súlyával földbe vonta,
Ez, a mennybe¹ sietett.
Nemes lelkének a mennyben
Jobb is, mint e földi szennyben.
Ott lesz igazi hazájja,
Kedveseit oda várja ...

Ennek a versnek az első felét Arany János, a másodikat Szász Károly írta, a — szájhagyomány szerint... „Iduna” sírhantját és emlékkövét léckerítés óvta — látszat szerint; de lényegileg a közszereket és e „reális” városban a szinte meglepő kegyelet állott őrt a sír körül, nomet hét hatalmas szilfa-óriás, mint megannyi gránáteros! Ezenkívül orgonabokrok ontották a tavaszi virág pompáját és csalogatták oda a csalogányok százait, ezreit; sőt oda is honosították, amint az orgona a sír tájékáról mind szélesebb körben terült és virult a régi temetőben. Ámbár az orgonás részen túl is a huszonöt holdas temető csupa csalit, csupa fülemile-tanya volt, — ha Herman Ottó ezidőben itt járt volna, zavarba jön, vajjon Halasnak adja-e a pálmát, vagy Kőrösnek? ... Szerinte ugyanis Európa legnagyobb fülemile sokadalma a ha-

lasi Sóstó-szigetén vala, — megbocsájtható, mert Herman nem ösmerte a körösi régi-temetőt, ahol Szetsödy kompániás kapitány úr sírköve és nyugovóhelye is mindjárt az elején, a „szin” közelében volt. Ennek a „sírkőnek” sem hétköznapi a felirata: „Itt nyugszik Szetsödy Mihály kompániás kapitány úr, ki is Esterházy regimentjében szolgált, négy fejedelmek alatt, 50 esztendeig, melyekből 35-öt töltött penzióban. Hartzolt 99 csatában ...” Utóvégre azonban a Magyar Kázmér feje sem káptalan, a „kompániás kapitány úr” halálának évszámára már nem emlékezik, de úgy „fejből való” számításai szerint: — Mária Terézia, József, Lipót és Ferenc valának azok a négy fejedelmek ... Viszont azt már egész biztosan tudja és állítja Magyar Kázmér: — szerencséje Kőrösnek, hogy Herman Ottó nem ismerte a régi temetőt; mert bizonyosan olyan országos skandalumot rendezett volna, arról koldulnék máig a város, amiért huszonöt holdas temetőkerti őserdőjét kivágatta és házhelyeknek „elparcellázta” a — kálvinista eklézsia ... Őserdő volt a szó igazi, csodálatos értelmében az Alföld síkságán, a város belső területén, — hiszen idővel a házsorok átkarolták e gyönyörű erdőt...

Arról volt szó, hogy kultúrintézményeire pénzecskére volt szüksége az „eklézsianak”. Sok pénz kellett, de legalább is annyi, hogy az „egyházi adót” fel kellett volna emelni! ... Adó! Adóemelés — függetlenségi érzésű városban! — lehetetlenség! ...” Talán még tízkrajcáros adópótlékot is kellett volna kivetni a földadó forintja után, — hát mit vétett a régi temető?! ... A százados köris-, szil-, cser- és ki tudná még milyen nemes-fa anyaga úrimód kiadja a költséget! Azonfelül a parcellázás még tisztas, nem várt jövedelem! ... Az akkori „fögondnok” azt indítványozta tehát: „A holtak adjanak helyet az élőknek!...” Elfogadták. A temetőt levágták, nem-sokára be is építették a felét... A másik felét „uborkaföld” gyanánt hasznosította az eklézsia ... Eppen ezen az uborkás-részen állott az „Iduna”

sírja ... A régi-temető tehát — huszonöt holdas őserdő a város belső területén, ez a város tüdejéből kioperált elképzelhetetlen érték — így járt... A sírköveket a „hozzátartozók” elvitethették másfelé. Az eklézsia is a nevezetesebb egyének sírköveit átsorakoztatta hivatalból erre, vagy amarra ... Valahol az „Iduna” síremléke, a Szetsódy uramé is megvan, néhány lelkipásztoré szintén ... Aki a régi idők-ből ismerte ezeket a sírköveket, most is rátalálhat azokra az — alak jókról... írásaikat is elolvashatják azok, akik amúgyis, és könyv nélkül tudják, az idők moha ugyanis a betűket belepte, az eklézsia pedig a kegyelet ellen — a „patinával” szemben — nem vétkezik ... Magyar múltunk ősemlékeit ekként pusztítván, megtagadván és felejtván, mindinkább anyagiabban és az idegen lelki fertőzéseknek botorul, ostobán behódoltan, — vajjon még mire, kire számítunk? És a tovább süllyedést vajjon fenntarthatják-e, megakadályozhatják-e a kiskorú magyar tömegektől meg sem igen hallgatott, nem is igen ősmert, csak a pusztába kiáltozgató magános bölcs magyar Magyar Kázmérok?! ... Ezekre, az ilyenekre, kér, kíván, követel, vár megnyugtató feleletet és őszinte magyar megmozdulást az én „Magyar Sira-tom”, — midőn a derűjében is borongó magyar írásokat írván, kérdező, kutató, figyelő szemem könyvekkel telten rátok mosolyog és nyugalma, vigaszát, boldogságát már egyedül a ritkuló, régi szép magyar temetőkből, innét-onnét fel-felcsendülő régi szép magyar emlékezeinkben találja!

Az ezüstsarkantylús kömpöci ispán

Az 1898-ik esztendőben nagy változás és mozgalódás következett be ott Szeged mellett, a kunok földjén, a nagyságos és főtisztelendő egri főkáptalan-nak híres, nevezetes Kömpöc-pusztáján. Hatezer katasztrális hold föld körüli ez a pusztá. Azideig 3000 hold területen egy nagybérllő és 3000 hold szétosztott területen 186 kisbérllő gazdálkodott az apró tanyaságokon. A nagybérllő részét, a pusztá Nagymajorját most házikezelésre, saját-gazdálkodásba fogta a nagyságos és főtisztelendő egri főkáptalan. A kömpöci új ispán, tekintetes Beér András úr már augusztus hónap elején odaérkezett a zömök kötésű, korábbi inasából tanya-gazdává előléptetett Varga János egyeki hajdú fiúval. A nagybérllőtől a birtok-átvétel s az őszi vetési munkálatok megkezdése mind időt kívántak, idővel jártak. Beér András tekintetes úr, a sujtásos magyar ruhás, pengő sarkantylús fiatal ispán sasorrával, acélszürke szemével maga sem tartozott — az óriási növésű, ijesztő, marcona emberek közé. Bár a pletykát sohasem szerette, Varga Janitól, tisztí inasától, a volt 39-es bakától, mégiscsak meg kellett hallania, hogy s mint vélekszenek felőle a pusztalakók ...

— Genge, szőke embőr! — Mondották, nem éppen a legkedvezőbben. Midőn azután az előírt cselédséget megfogadta, a pusztái népeknél annál inkább nagy meglepődést keltett, hogy tisztí-mindenesnek mégiscsak éppen Máté Albertet fogadta fel. Pedig már a volt-bérllő arra kérte az új ispánt:

— Ezt az embert bocsássa el az ispán úr!... Mert ez igen hörcsögös ember és igen könnyen a vasvilla után kap!

— No, ezért mégsem küldöm el Albertet! — felelte csendesen a kömpöci ispán. — Mivel én egyrészt egy-embertől úgysem ijedek meg ... Legfeljebb: megpróbáljuk egymást, hogy ki bírja, ha mgrja! — Hallotta ezt a beszélgetést a felszolgáló-lány is, s kint a konyhában menten újságolta a többinek:

— Fene embör lehet ez az új tekintetes ispán úr... Nem fél ez még Máté bácsitól sem!

*

A majorsági kezelésű földből 1200 holdat, mint legelőgazdaságot kezeltek akkoriban a Kömpöcön, erre most már 1200 darab fűbéres jószágot is kellett vállalni. Hat pengőforintjával darabonként szép pénz volt azidőben az a 7200 pengőforint... Számadógulyás és csikósról gondoskodni kellett tehát most már. Mindenféle pitty-potty ember nem lehet számadó-gulyás-csikós. Az anyagiakban is nagy felelősséggel jár a számadóság. Hozzáértés s vagyoni biztosíték is kell ahhoz ... A Beér András ispán úr által számadónak felfogadott Tisolczky Istvánnak a hozzáértés mellett — 28 hold tanyás-bérlete is meg volt. Szemre-főre pedig a legremekebb pusztai magyar volt ez a Tisolczky Pista. Sugár, magas, délceg, szép barna magyar ember volt Tisolczky István. Lehetett vagy úgy 35 év körüli; dehogyis gondolta volna a kömpöci ispán, hogy ennek a derék, szép magyar embernek a felfogadása körül még bajok, izgalmak kerekedhetnek. November hónap végén a kisteleki vadászatról midőn estendet hazaérkezett a tekintetes ispán úr, azzal fogadta kedves kis felesége:

— Nézze! Ez a névtelen levél érkezett a postán! — A tekintetes ispán úr távolléte alatt a „számadó-sorban” már előzőleg egy ismeretlen pásztorkülséjű ember is tárgyalt az ispánné tekintetes asszonnyal. Hangsúlyozottan kimondotta, hogy: „öt küldték!...”

A névtelen-levéiben meg most azt írták, hogy: ez a bizonyos nevezetű Tisolczky István még fiatalember ilyen nagy gulya-ménes számadóságához! Meg hogy mióta Csólyos- és Mérgepusztákat „felparcellázták”, sok, igen sok „öreg számadó” lesi a napot kenyér nélkül! ... El kell bocsátani tehát ezt a már megfogadott fiatal számadót! Küldenek ök erre a számadóságra megfelelőbbet! Ha pedig nem így történik, a vereskakas mielőbb kaparni fog a Nagymajorban és a tekintetes „ispány úr” részére is készen már a — meggy-mag! ...

Ez a fenyegető, komisz, névtelen betyár-levél szegret ütött a kömpöci ispán fejébe, s hivatta Istvánt, a fiatal számadót. Illően leültette az irodába. Előbb a jószág-fogadás felől érdeklődött; majd kezébe nyomta a névtelen betyár-levelet. Miközben a levelet olvasta István, Beér András tekintetes úr érdeklődően figyelte a fiatal pásztor arcjátékát, de egy izma sem rezdült meg bizony annak ... „Ez az én emberem!” — már ekkor így gondolta magában az ispán. Az olvasás befejeztével felállott a székről és csak ennyit mondott a számadó:

— Én nem fájlalom a tekintetes uram fejét! ... Lemondok a számadóságról!

— Én pedig nem fogadom el a lemondást, István! — felelte az ispán. — Mert úgy tudja meg kend, hogy én csak a magasságos jó Istentől félek, embertől soha! — István számadó szeme felvillant, hangját is felemelte némileg ekkor:

— Jól van, tekintetes uram! ... Tessen csak olyan nyugodtan lenni, mintha az édesanyja ölében lenne a feje ... Nem fog az megfájdulni! ... Ezt pedig én mondom: Tisolczky István, aki, mióta az eszem tudom, mindig pásztorbottal keresem a kenyereket! ... Próbálja hát csak valaki bántani ezt a tanyát és tekintetes urat, annak velem gyűlik meg a baja ... Dejszen, kérem, engem is jól ösmernek azok az efajta emberek! — Nem is lett ott sem a tanya, sem a tekintetes ispán úr feje körül semmi-nemű veszedelem, midőn azonban híre futott ennek

az újabb esetnek, a pusztá népe előtt kezdetben le-
kicsinyelt „ginge szőke ember”, Beér András tekin-
tetes úr tekintélye most ismét annál inkább nagyob-
bat nőtt.

*

A kömpöci-legelő nem mindig volt csendes, bé-
kés, nyugodalmas legelő. A szegedi Balástya-pusztai
gulya járással volt határos Kömpöc legelője. Az egyik-
szer midőn megint úgy Gergelynap-tájt Kistelekre ko-
csizott a kömpöci új ispán, miként „szénégetőnek
tőkén a szeme”, neki is mindjárt szemébe tűnt az út-
szél baloldalán a kis pásztortanyával, mintegy 250-
350 darab birkafelelővel egy amolyan 30 holdas le-
gelőterület. „Valamilyik kisteleki gazdáé ez!” vélte
magában a kömpöci ispán. Azt is mindjárt elgondolta
magában: „Innét még bajok kerekednek! Mert 30 hol-
don ilyen juhalka úgy sem él meg!” A kömpöci is-
pán jólismerte a juhásztermészetet... Ez azért fura-
kodott ide, hogy: ha Balástya felől szorongatják, átal-
hajt a kömpöci-legelőre ... Ha meg Kömpöcről sötét-
lik a határ, akkor bitangolja Balástyát. Midőn pedig
mind a két helyen szagos a levegő, mint a csiga a há-
zába, behúzódik a bérelt földre ... Ezek és az ilyen-
féle gondolatok nem hagyták nyugodni a kömpöci is-
pánt s hazaérkezéssel hívatta a külső-járás kerülőjét.

— Ezideig még nincsen semmi baj! — jelentette
a kerülő a figyelmeztetésre.

— Előzni kell ezt fiam! — S a lovaskerülőjével
aznap délután átlovagolt Szeged-felsőközpontra* a
kömpöci ispán. Az öreg Vadász Lajost, a szegedi
Felső-Tanyaság központi pusztai kapitányát kereste
fel. Aggodalmainak kifejtése után kérte az öreg pusztai
kapitányt, hogy valamiképpen fogjanak össze a
(bitangok) juhász ellen!

— Kedves Andris öcsém! Nincs nékem emberem
az ilyesmire! — Szólt kedélyesen az öreg pandúrkapitány.

* Az óriási szegedi tanyavilág egyik közigazgatási szék-
helye.

tány. — Nomeg a balástyai gazdák egyszer majd úgyis elhúzzák a nótáját, ha megsokalják a bitangolását!

— Akkor majd én magam is úgy teszek, kedves Lajos bátyám! — Vadász kapitány, az igen higgadt természetű, kövér, nagy darab barna ember, elmosolyodott:

— Öcsém, mindamellett jó lesz vigyázni; mert ez a te juhászod, a leírás után, Ducski Vágó Jankó juhász lesz ... Az pedig megint olyan ember ... Ha bajba van, nem nézi, hogy hová üt! ...

— Kettőn fordul a vásár, bátyáin! — A kömpöci ispán hazafelé lovagol vast, kerülőjét még az úton oktatta a további teendőkről... Ducski Vágó Jankó juhász bitangolásai csakugyan elkövetkeztek, sőt tűrhetlenné váltak Attól kellett tartani, hogy fűbéres jószágot sem kapnak, mivel ahol a juh legel, ott más jószág nem él meg ... Elhatározta ezért a kömpöci ispán, hogy most már végét veti a garázdalkodásnak ... Hűvös márciusi napok jártak. Ilyenkor az ideje a bújkáló-holdvilágnak ... Beér András tekintetes úr, a kömpöci ispán az este következtekor lóra kapott a két kerülőjével. Este kilenc óra tájt már a tett-helyen voltak. Egyik ismerős gazda istállójába bekötötték a lovakat s hármásban a cifraszürbe burkoltan lesre-feküdtek a legelőn ... Középen az ispán feküdt, jobbról-balról úgy 100-100 lépést a két kerülő. Alig egy óra múltával — szépen legeltetve — jött a juhász. Az ispán setéséghez szokott szemével igen jól látta, mintha zsinóron húzták volna, egyenest éppen neki, felé tartott a juhász... A nyakába akasztott subát a kampós pásztorbottal széttárta maga előtt, hogy a lépését ne akadályozza a verődő suba. Kolomp nélkül jött a nyáj ... Az ispán úgy számított, ha közelebe jönnek, összekapja a juhászon a subát és egyszeriben földhöz teremti majd a juhászt... Ámde hiba csúszott a számításba ... A legelő birkák elárulták az ispánt... Széjjel-rebbentek. noha az ispánéknak jószelűk volt...

— Tyüh! A tagadóját! — Ebben a percben Ducs-

ki Vágó juhász lehajintotta a subát és ütött a kampóval ... Bár talpra ugrott, kissé mégis megkésett az ispán ... Az volt a szerencséje, hogy az ütésnél nem a kampó vasa, csak a nyele érte az ispán halántékát... A darutollas pörgekalap kirepült a fejéből és a megtántorodott ispán olyasmit érzett, mintahogyan az édességtől megrepedt sárgadinnye érezheti magát ... Alig másodperc rebbenése volt ez az egész ... A második ütésre már nem futotta ideje a juhásznak, mert az ispán kezében is megperdült a kampó ... A kerülők is futólépést beérkeztek és elmarkolták az atyafit... A cifraszűrök ujjából előkerültek az előre elkészített kötelek. Az emberek a juhászt a nem messze levő gulyakúthoz vonszolták. A kút ágasfájához kötötték ... Arccal befelé fordítva kötötték az ágashoz a juhászt. Két kezét a feje felé húzták, a lábát is átkötötték a csizmaszár alatt... Kezdődött az „ekzekució”... A karikásostorral való — kenegetés ... Nem beszéltek itt sokat... Két oldalról nekieresztették a karikásostort ... A csapósíj végére kötött lószőrscsapóba vékony sárgarézdrotot is fontak a kerülők ... Igen célarányos munka és gyógykezelés esett azzal ... Foszlányokra repedt a pitykés derékrealó. Foszladozott az oldalgombos juhásznadrág. Még a bőre is foszladozott a juhásznak ... Úgyhogy, amikor elengedték és kioldozták a köteleit, a kútágas tövében összeesett a juhász ... Ott hagyták ... A juhász okos pulija ekkortájt a nyáját magától kihajtotta a tilosból... Az ispánék hazalovagoltak.

A külső-járás kerülője — parancs szerint — már hajnalkor jelentette a „fejleményeket” ... A további bitangolástól ezentúl nem kellett félni... Amint a friss levegőn magához tért a juhász, bevánszorgott tanyájába és számárhátra ült... Elhajtotta nyáját a régi járásra, a szegedi Fehértó-laposra... A szomszéd „tanyástól” hallotta mindezt a kerülő, még azt is, hogy nagyon cábáruul, összetörten csetledezett a juhász ...

— Amióta az agyaram kihatadt és élek, még így nem bántak velem! — Igen lekókadtan és szégyen-

lösen búcsúzott el a juhász. Persze, ennek is híre futott s a „genge szőke embőr” ekként lett most máivalóságos ura, parancsolója Kömpöcnek.

*

Egy évre a Ducski Vágó juhász esete után a kis-teleki vásárban volt dolga a kömpöci ispánnak. Pallavicini őrgrof tisztjeivel feljárták a baromvásárt. Mint afféle gazdaemberek, dolguk végeztével a lóvásárba is átmentek érdeklődni... Mindjárt a lóvásár elején sorakoztak a „dutyánok (lacikonyha)”, s azt mondja Wedress Pista-bácsi, az őrgrofék kedves tiszt-tartója a kömpöci ispánnak:

— Bandi öcsém! Nem ennénk egy kis cigánypecsenyét friss, jó szegedi cipóval?!

— Dehogyan nem eszünk, bátyám! — felelte a kömpöci ispán. — Én még sosem voltam elrontó ja a jónak! — Amint tehát ménének a sátrak felé, ottan mindjárt csak a szélsősátnál nagy dudaszó hangzók ... Az ágashoz kötött szamár fülébe ugyancsak fújta a híres juhász-nótát a dudás:

Cintányéron, cintányéron apró szállós pogácsa,
Fáj a szívem, fáj a szívem a juhászra, juhászra,
Arra pedig ne fájjon,
Mert a juhász ritkán hál ám az ágyon!

A kömpöci ispán látja, nézi, ám! ... A dudás, meg a fülelő szamár mellett, hogy éppen „az ő juhász”, ama bizonyos Ducski Vágó Jankó juhász áll... Félig sillerborral tele, gémnyakú üveget lötyögtetett kezében a juhász.

— Hújj! — Mikor meglátta az ispánt, feléje bilentette az üveget és elkurjantotta magát a juhász.

— Adjon Isten tekintetes uram! — A kömpöci ispán ismerte a nép szokását, eszejárását, — No, megállj, te pimasz!” így magában, — tudta, hogy mi a felelet az ilyen kérdésre ... S anélkül, hogy fogadta volna a köszönést, odabökte a saját kérdését:

— Mire végzi kend?

— Hát, ehuné, csak úgy vergődök!

— De nemúgy, mint ma egyéve a kömpöci gulyá-it útnál! — Mondotta az ispán. Rámeredt a juhász, de olyan nagydühösen, ha szemmel gyilkolni lehetne, menten ott halt volna szörnyet a kömpöci ispán. Majd megfulladt, olyant nyelt a dühös juhász ...

— Tyühü — A többit visszaharapta. Ellenben a félig telt borosüveget odacsapta a sátorkaró tövébe... Eloldotta szamarát. Tetejébe pattant és el-ki-menet a vásárból visszakiáltotta Savanyánénak, a „dutyános-nénak”: — Az üvegé majd megfizetők! — Azt mondta erre az igen szeretett, sokat tapasztalt, kiváló ügyes. régi gazda Wedress Pista bátyánk a kömpöci fiatal ispánnak:

— Öcsé, tán sorod volt ezzel az atyafival? — A kömpöci ispán kicsinyég kivillantotta a foga fehérét:

— Igen, kedves bátyám!... Ma egyéve együtt vizsgáltuk a holdjárását a kömpöci pusztán.

— Mindjárt gondoltam! — Pista bácsi sem szólt többet.

Beér Bandi tekintetes úrfi, Beér Kálmán, Debrecen város tekintetes főkapitányának fia, a nagyságos és főtisztelendő egri főkáptalan kömpöci-pusztájának karakán magyar ispánja, nem különcködő divatból szedte magára a sujtásos magyar ruhát, s pásztor-embert, betyárkodó pusztai embert sem Kömpöcön látott először. A Hortobágyot, Mikepércsen a váradi káptalan szép gazdaságát, Balmazújváros sok tóállásos földjét a remek magyar Dalmy Laci „nagyságos úr” nagybérletén, legkiváltképpen a híres nádudvari határban nagybátyja, a volt 48-as honvédtüzérezredes, Lukács Dezső nagybirtokos, a 48-as honvédtüzérség megszervezőjének birtokán s a hortobágyi folyó szélével szomszédos Tökhalom-pusztán nemcsak a lappangó ereket, kalászonató barázdákat, susogó nádasokat, hanem a pusztá népét, rejtélyes embereit, hálás, hű jószágait, szilaj méneseit megismerte, kitapasztalta, egész szív-lélekből holtiglan

megszerette barnapirosan zsendülő gyermekkorától... Ott, a Tökhalompusztán, akkor még élt az öreg „pákász”, Nemes Kenéz Balázs. Éltek még akkor a halban, vadmadárban gazdag gyékényes, kakás, sásfüves, nádbokrétás, a szíksótól ezüstfehér kerületű tóállások is ... Nemes Kenéz Balázs, a kerges vén hajdú, csimbókos haját görbefésűvel szorította szikár hun fejére. Pákász-csónakja fenekén, a sok titokzatos lim-lom között, ott feküdt a lityegős, lotyogós, egycsovú előltöltő-puska. Nem Belgiumban, Angliában, sem Bécsben, Prágában, mégcsak Pesten sem kalapálták ezt az elrettentő kiállítású nádudvari „mordályt”... Mégis az öreg Nemes Kenéz Balázs, midőn célbakapta ezt a szörnyű „madárijesztőt”, biztos kézzel húzta le reptéből a bíbor- és szürke-gémekeket ... Beér Bandi tekintetes úrfinak a pörge nánási szalmakalapja mellől is ilyenféle tollbokréta lengedezett büszkén, amikor a nagy-vakációk kedves alkalmából sárga „Szellő” paripájának hátán kiszáguldott az öreg Csákó István számadó csikós-gulyás pásztortanyájára és cserényéhez ... Az olyan csiklandós kérdéseket sem lehet elfeledni soha, amilyen kérdés, első beszélgetésök alkalmával, az öreg „számadó” lelke legmélyéről váratlanul egyszerre csak kirobbant ártatlannak tetsző szelíden:

— Urficskám! ... Szokott maga zsírosat enni?

— Nem én, öregem! — Bandi úrfi elértette a kérdés jelentőségét, hiszen már rendőrkapitány apjától azt tanulta: „A szád csukva, a szemed nyitva, de az se mindig! ...” Az öreg Csákó Istvánt kielégítette ez a válasz, megelégedése jeléül izmos barna tenyerét az úrfinak nyújtotta, s midőn leparoláztak, újból megszólalt a kurtaszavú öreg:

— Így is van ez jól, úrficskám, mert hejh, sok baj történt már abból, ha az ember zsírosat evett! — Azokon a pusztákon különösképpen támadtak fergeges veszedelmek, ha valakinek eljárt a szája. Sem a tanyája, sem a jószága, az élete sem volt többé biztos ... Abban az időben még sok olyanféle ember

ténfergett a nádasokban, akiknek csak az esthajnalcsillag feljötte után kezdődött a nappal.

*

A magyar ruhát a gyerekkortól, a sarkantyút pedig sihederségétől viseli a ma már Egerben, török-eperfás udvarú házacskájában élő tekintetes Beér András nyugalmazott főkapitányi főintéző úr. Pedig kötekedtek, csúfolkodtak vele a ma már — eléggé fájdalmasan — szokatlan magyar viselete miatt. Az egyik vadászat alkalmával egy csúfolkodó kedvű nagyúr a tekintetes úrnak éppen a sötétkék, rövid, nyakbavető zsinórral ellátott, magyar tavaszi kabátját pécézte ki:

— Hallod-e, Bandi? ... Az én kocsisomnak is olyan gúnyája van, mint teneked! — A tekintetes úr hirtelen kérdéssel felelt a kötekedő cimborának:

— Van-e neked frakkod?!

— Van, hát!

— Van-e rajta gomb?

— Hogy a fenébe ne volna!

— Én pedig, ha olyan nagyúr volnék, mint te, levágnám róla a gombot! ...

— Miért?

— Azért, mivel minden pincér gombot hord a frakkján! — A nevetők a vadászebéd alatt mind a zsinórozott magyar Beér András tekintetes úr pártjára állottak.

Akkor, mikor még Beér András tekintetes úr a kömpöci-pusztán a sík kunföldön, a szegedi Balástyával s kiskunsági Csólyos, Mérges rónáival szomszédosan ispánkodott, nem dühöngött annyira a címkórság ... Az uradalmak gazdasági életében a régi szép: írnok, ispán, kasznár, tisztartó stb. stb. címek járták, a szép, nemes magyar ruhaviselet sem volt még egészen ritkaság. Szegeden Bekk sógor, a katonaugyi délceg nótárius, Kömpöcön

Beér András tekintetes ispán úr, Halason Zseny József önagysága még ragaszkodtak az ősi szép magyar viselethez, s Pusztaszeren, vagy bármelyik más magyar ünnepi sokadalomban, a közmagyarok „ügöncsak” gyönyörködtek bennök... A kömpöci magyaroknak Fülöpszállás volt a követválasztási székhelyök, ahová kisjátzi Szeless Ödön függetlenségi jelöltre leszavazni Beér András tekintetes ispán úr is azonmód bekocsizott. A 48-as kortestanyán feltűnt a tekintetes úrnak egy folyton körülötte settenkedő öreg kiskun atyafi. A vén kun nem győzött eléggé eltelni a tekintetes úr zsinóros magyar ruhájával, ezüstsarkantyús sárga, ványolt, oldalt varrott magyar csizmájával, darutollas pörge szegedi kalapjával; majd egyszerre csak megszólalt az öreg kun:

— Tekintetes uram ... Mondanék valamit, ha szómmal nem vétek!

— Mondja kend, nó!

— Régen láttam, kérem alássan, ilyen jóképű igazmagyar úri embert!

— Nagy tévedésben van kend ... Mert én nem vagyok magyar! ... — Hát, nem látja kend, hogy az orrom milyen görbe! .. ,

— Az sem igaz!... Tisztesség ne essék bátor szavaimért! — Véleményezte a kiskun. — Hiszen jól látok én még, tekintetes uram; mert a maga orra (a tekintetes úrnak sas-orrára célozván!) fajos-orr, nem a homlokából nő ki, mint a kosnak! — A sikerült mondásra hangos derűlségre fakadtak a kunok.

— Ördöge van kendnek! — Még a tekintetes úr is velök nevetett. A vén kiskun azonban nem zavartatta magát, komolyra fordítván a szót, így folytatta:

— Bizony, tekintetes uram, így kellene jární minden úri embernek ... Ebben a mi szép viseletünkben! ... Akkor mi, a köznép sem vedlettünk volna által ebbe a nemistudom miféle idegen gúnyába és züllött kupcihér szokásokba ...

Beér András tekintetes úr, a kömpöci ezüstsarkantyús ispán, a messze kunföldről idők múltával közelebb került Egerhez. A szíve-leikéhez nőtt magyar viselethez, ezüstsarkantyújához, a naivot változott új-korban, a középtiszamenti Tuka-Szilágypusztán is hű maradt, bárán akkorra talán már intéző, vagy főintéző úrnak titulálták a tekintetes urat... A kegyelmes főpásztor, Szmrecsányi Lajos érsek, Szent Margitán végezte éppen a bérmlást, amidőn ebéd előtt Török Kálmán kanonok, a jószágkormányzó úr önegysága, az „uradalom” Szent Margita-pusztá és környékbeli gazdaságainak népes tisztikarát is bemutatta a kegyelmes érseknek. A bemutatásnál a jószágkormányzó úr önegysága mindenkinek megmondta nevét, rangját, Beér András tekintetes úr láttán Érsek urunk, az ő kemény tekintetű, szép, ősi magyar arcával tetőtől-talpig végignézte az egykori kömpöci ispánt, a következő szavakat is mondván még ugyanekkor:

— Erős magyar érzését ezen igen szép ősi viseletével is dokumentálja!

— Igen, kegyelmes uram! ... Úgy van! — Beér András tekintetes úr keményen ráfelelte, s ezüst sarkantyúja is katonásan összependült... Ekkor éppen fekete atillát, zsinóros magyar nadrágot, fehér mellényt ezüstgombbal, rojtos fekete nyakkendőt viselt magán ez az egyik utolsónak maradt magyar tekintetes úr... Azzal a félredobott magyar ruhaviselettel, bizony, kemény lelkét, kemény jellemét, minden kipróbált ősi szép életszokását, a takarón és az állásán túl soha nem rugaszkodó szemérmes tisztességét is levetkőzve, zálogbacsapta, a büszkeséget már nem érező és szégyenletesen elkorcsosult magyar.

A Kossuth-erekly és Kvassay Márta

A brassói és brogyáni Kvassay-család lengyelországi nemes, Kvassov nevű lovag őse Trencsén vármegyében, 1150 körül építtette fel a sebes folyású Vág mellett, az omladékaiban máig látható Kvassov-várát. Kvassovszky, majd Kvassóy néven szerepelt később ez a teljesen magyarrá vált egyik legősibb családunk. Ősi nemességüket Rudolf 1604-ben erősítette meg újból, s a végleg megörökölt Kvassay-nevet az a Kvassay István használta, aki 1665-ben költözött át Kvassóról Brogyánba. Brogyán és több szomszéd helység birtokába a Brogyányi és gróf Forgách, később a rokon Majláth és gróf Hunyady-családok révén jutott a kardot tartó, aranyszarvú „lovas”-címerű Kvassay-család. Századokon át Felsőmagyarországnak történelmi nevű, történelmi szerepű nagy családja volt a Kvassay. Mint a Thököly Imre fejedelem, Zrínyi Ilona, Rákóczi Ferenc hívei, önzetlen hazafiságukról sokszor nagy, áldozatos bizonyságokat hoztak. Katona, diplomata, közigazgatási vezér s mint a gazda jelentősen voltak közülök. Ősi múltjuk sok romantikától és önfeláldozástól ragyog. Annál inkább jellemzi az erősfájú nemesi család nyűhetetlen lelki élességét és gazdagságát, hogy közel múltjukban és az idők változásával meg, az inkább reális-munkákban is nagy alkotókká emelkedtek. Hozzájuk tartozik a zseniális vízi-mérnök, Kvassay Jenő h. államtitkár, a Duna, az Alföld, a Balaton, stb. vizeinek európai hírű, elismert nagy szabályozója, aki gróf Széchenyi István és Vásárhelyi Pál

után a magyar víziügyeknek legnagyobb apostola és a magyar víziügyi szolgálat megszervezője lett. A „Balaton-Szövetség” Balatonföldváron emlékművel megörökítette kegyeletét, e Kvassay-Emlékre Lampérth Géza következő veretes költeményét vészték:

„ŐSI CSALÁD FIA VOLT; LETT ÚJ KORSZAKNAK A
HŐSE.
S ÚJ FÉNNYEL RAGYOGÁ Ő BE A RÉGI NEVET.
ŐSEI FEGYVERREL VÉDTÉK A SZENT HONI FÖLDET,
Ő TUDOMÁNYÁVAL SZÁLLT CSATASÍKRA AZÉRT.
NAGY FOLYAMOT, KIS VADVIZEKET ZABOLÁZVA,
SERÉNYEN
SOK MEDDŐ FÖLDBŐL ALKOTA DÚS TELEVÉNYT.
HŰ FIA A HONNAK, LELKES HIVE A BALATONNAK,
EMLÉKÉT HÁLÁNK LENGJE ÖRÖKRE KÖRÜL!”

Az új korszaknak volt a hőse az az író Kvassay Ede kamarás is, akit tehetségének elismerésül még a Jókai Morék Petőfi-Társasága tagjául választott. A diplomácia terén tűnt fel egy másik Kvassay, — Kvassay István, a konstantinápolyi konzuli főtörvénytörvényeknek nyugalmazott elnöke, nagybirtokos, nemes emberbarát és az „Antibacillin” csodásan gyógyítószer vasakarató feltalálója ... Kvassay Jenő, Kvassay István, Kvassay Mária (néhai Kossuth Ferencné, még előbb a 48-as követ Benyovszky Sándor gróf solti nagybirtokos neje) és az őrszentmiklósi fehér kúria tulajdonosa: Kvassay Márta voltak azok a szerető testvérek, akik közül egyedül Márta maradt a Vértes-hegyek felé néző parkos fehér kúriában. A fejedelmi megjelenésű, mélyen zengő, édes magyar szavú, nyulánk-magas Mártát, a Kossuth Ferenc szeretett sógornőjét, a nagy Kossuth Lajos emlékezetének rajongó papnőjét, a leggazdagabb Kossuth-emlékgyűjteménynek meghatóan hű őrizőjét, együtt- és összetartóját nevezik és emlegetik „Kossuth Márta” néven. A családja szeretetén és háziasságán kívül valóban izzó hazafiassága és a Kossuth-kultuszban való elmélyedése jellemzik Mártát. Dömötör György plébános: „Cipruságak Kossuth Ferencné emlékére” címen költeményes kötetet adott ki s ebben írta Kvassay Mártáról:

Testvéri szív igaz csak egy lehet,
 Ki híven adja magát áldozatra.
 Hűségével jóságát meghaladja,
 Márta hű volt, hű ímindenek felett.

Hia két testvér megosztja kincseit,
 Megosztva bűját, baját, szenvedését,
 A percet is, hogy mind szívökbe vessék,
 Nagyobb boldogság ennél nincsen itt.

Így volt Márta egy egész élten át,
 Együtt járták a véres Golgotát,
 Együtt hordozták a nehéz keresztet.

Most árva lett, miként a párjavesztett.
 Mint árva fűszál, áll egy magán,
 A menedéke egy: — a szent magány.

Kvassay Mártának ez a „szent magánya” az ör-szentmiklósi fehér, meszelt kúria, hol egykor a drága szülők mosolyogtak a vidám kedvvel játszadozó, szép gyermekekre, s hová egykor csilingelő csengő szóval repültek be téli estén a vidám úri szánkók és ahol a derűs magyar barátkozás járta, — minden ereklye-szerű, sok drága emlékével sem rideg, hideg: mú-zeum. A Kvassay Márta emelkedett lelke, kedves ke-délye, háziassága és mindig őszinte, egyenes beszél-getése, vonzó, hívó, marasztaló melegséggel és ragyo-gásokkal tölti el az ereklyés fehér termeket... Van ott olyan kis-szalon-féle, melyet — mióta egyik hi-deg télen friss hurka, kolbász, gömböc, sonka, sza-lonna s miegymást látott benne a nagy szentkép és történeti kép-festő Túry Gyula mesterünk: — „sza-lonnás szobának”, sőt „szalonnás szalonnak” nevez-nek a beavatottak... Ez a hurka-kolbász semmi-képpen nem „szobadisz” Kvassay Mártánál; hiszen Kvassay Márta nagyszerű magyaros gazdasszonyko-dásáról jó Lampérth Géza költő-barátunk versben elmondotta:

Szívét és asztalát tárta
 Elénk jó Kvassay Márta.
 Szellemével vidított,
 S libát, kacsát pirított...
 Ám derűre jön ború,
 Negyedik nap szomorú.

Ez már, hajh, az élet sorja,
Csirkét is héjja rabolja! ...
Minket dolgunk tova hív,
Bárhogy marasszon a szív ...
Búcsút zeng hát a bús hárfá:
Isten áldja kedves Márta:
A remélt viszontlátásra ...

Kvassay Mártának a fehéren terített asztal-
nál van egy sajtát, külön alkalmi fohásza. Vörös-
martytól kölcsönözte. A magános fehér kúria lakója
saját sorsát szokta jellemezni ezzel:

Aki maga néz a tálba,
Azt az étel nem táplálja,
Több annak a igondolatja,
Mint az igaz jó falatja ...

Én megértettem, átéreztem ezt... Egy csendes
kúriában, ahonnét kedveseink már széjjelmentek,
vagy éppen kint a temetőben szenderegnek, meg-
ható, mélyen megható és sejtelmes, drága elmúlt éle-
tektől zsongó a magány ... S ha vendég érkezett, jól
esik eltréfálkozni... Odakintről a faluból harangozás
hallatszik, — valami eszébe jut? — elmosolyodik
Kvassay Márta ...

— Járt-e már Egerben?

— Nem én!

— Hallotta-e, tudja-e, hogy mit beszélgetnek az
egri harangok?

— Nem én!

— Akkor hát elmondom ... így beszélgetnek ...
A liceum csillagvizsgáló tornyának harangja: „Nincs!
Nincs! Nincs! Nincs kincs!” — A kolduló
barátoké: „Minek is vóna! Minek is vóna!” — Mino-
ritáké: „Van is, nincs is! Van is, nincs is!” — Szervi-
táké: „Néha van, néha van, néha van!” — Irgalma-
soké: „Hogyne vóna! Hogyne vóna!” — Ciszterci-
táké: „Van! Van! Van!” — Egri nagytemplom nagy-
harangja: „Van, van, van!” — Szürke nénikéé:
„Hogyha nincsen, ád az Isten!”

Ezt a haldokló honvédzászlótartót — tört ágyútalpon és kereken hanyat-dölve, tört zászlónyéllel és karddal, arcot, ruhát hajszálfinoman kifaragva — még Kiss György remekelte... A tinyei birtokon Kossuth Lajostól az 1840-es években ültetett muskotálykörte-fájából faragta ki ezt Kiss ... Székely József volt honvéd arcát faragta reá ... Ezt a csodaszép körtefaszobort a magyar írók és művészek társasága 1883-ban vitte ki Kossuthnak Turinba ... Nagytehetségű magyar mester volt ez a Kiss György is, — hányan emlékeznek reá? ... Tudjuk-e legalább a gondozatlan sírját, hogy hol van?

Ez a sok különféle becses bútordarab — szobrok, képek, festmények, szekrények, ládák, serlegek, vázák, albumok, írások, könyvek, egy zászló és még sok más, — jórészt mind Kossuth Lajosra vonatkoznak és Kossuth Ferenc hagyatékából valók ... Ezt a fekete szegélyű egész köteg levelet Kossuth Lajos Turinból írogatta „Kedves, édes fiának”: Ferencnek. A drága levélkötegből csakúgy találomra kettőt kihúznak ... „22 Via Dei mille Turin, aug. 29. 1885.” keltezéssel ügye-bajairól, gondjairól, betegségéről, — tüszögés, köhögés, láz együtt! — öregesen elpanaszodik. A házi dolgokat és rendezkedéseket sorra veszi, majd kedvesen, érdekesen „histórizálni” kezd és bájosan kikerekíti a nagy Napoleon császár korabeli francia-magyar szerelmi regényt...

— Vendégeket várok! — úgymond. — Ika* jó fiával Septemberben, első napjaiban; aztán Marton Tóni jó s cousineját, Lefebvre Szerafint is magával hozza, akinek anyja anyai nagyanyád nővére volt. — Emlékszesz a históriájára? Lefebvre kapitány, Napoleon híres Marshalljának, a Danczigi hercegnek unokaöccse volt, 1809-ben, az akkori hadjárat alatt beleszeretett Győrött abba a Kisfaludy-lányba, ott maradt Magyarországon s dacára császára ePenzésének s nagybátyja haragjának: — elvette. Később nagybátyja, a sokmilliomos ex-Marshall, gyermeke-

* Ambrozovics Dezsőné.

len, beteges öreg korában meghívta magához Parisba s örökösének ígerte fogadni, a bolond, azt mondta, hogy ő nem bírja megszokni Parist; hát otthagyták a jó, a gazdag nagybátyát, aki őket természetesen kitagadta s millióit egy húga leányának, Riche grófnénak hagyta, — ezek meg itt nyomorogtak, nyomorogtak, míg meg nem haltak. Ez a te ismeretlen rokonodnak: Szerafínénak históriája. Én mint 18 éves leánykára emlékszem reá, most vagy 54 éves matróna lehet. Miként jut eszébe utazni? Nem tudom; mert azt hiszem, nem igen lehet bővében a pénzmagnak; de azt szeretem, hogy szegény likát s a jó Marton Tónit még láthatom egyszer az életben. Egy kis zaj lesz csendes lakomban, de az se baj!

A másik — a nov. 8. 1885. keltezett — levélből a kegyelettartó, az imádságos, Istenhívó Kossuth Lajos beszélget „kedves, édes fiaihoz”, akiknek minden lépését, vállalkozását figyelemmel kíséri, aggodalmaskodik sorsuk felől, vélekszik és tanácsol bizonyos helyzeteikben, — szóval a legszeretőbb, a hön szerető, Istenáldásos, csókos édesatya! De nemcsak az élőkhöz, hanem a genovai temetőben eltemetett kedveseihez is mennyire ragaszkodik a nemes öreg! Elmondja az imádságos levelében: „Kedves, édes fiam! Lajos igen érzékenyen írta meg, mennyire fáj lalja, hogy most, annyi évek óta először, nem viheti el személyesen halottak napján a fiúi és testvéri szeretet kegyeletes évi adóját Genuába, hanem intézkedett, hogy most se hiányozzék kedveseinek sírjáról a megemlékezés koszorúja. Tudom, hogy Neked is fáj, hogy helyét Te sem pótolhatod személyesen. Ilyen az élet. Tele van kényszerűséggel, s az ember a körülmények rabja, nem élhet a kedély világának; — de ha van kapocs a két lét között, melyet a szív választ el egymástól, Kedveseink szellemei ismerik érzelmeiteket, édes, jó fiam! Mint ismerik az enyimeket is, ki mielőtt nyugalomra hajtanám életfáradt ősz fejemet, minden éjjel benyújtom nekik szeretetem imáját, áldást kérve poraikra, szellemeikre, a

szerepet Istenétől arcképeik előtt, melyek az én házi oltárom. — Ha van egyesülés a síron túl? — Ha van, én közel állok hozzá!”

A sírja felé hajló szent öregnek 1889-ben meg kellett érnie, hogy a hontalanítási törvénnyel a magyar hazából is kiközösítették a magyar népnek imájába és nótáiba foglalt „Kossuth apánkat” ... Ebből a Kossuth Lajosra oly megrendítő alkalomból a költő Ábrányi Emil a hazai föld alig maroknyi részét kivitte Turinba és gyönyörű költeményével — Nézd: eljött tehozzád a hazának földje, Hogy Urát még egyszer lássa, üdvözlje, Hogy megbizonyítsa a régi hűséget. Ha te nem jössz hozzá, Ő keres föl téged! Egykor hősokeket szült ajkad lángszavára, Most csak arra kér, hogy fejedet hajtsd rája! — a maroknyi hazai földet átadták a megrendült öreg Kossuthnak. Kossuth Ferenc fia, az akkor már európai hírnévű mérnök, 1889 július 6-án rögtönzött költeményt írt „Ábrányi Emilnek”, a száműzötteket mélyen megrendítő eset és Ábrányinak Kossuth Lajoshoz intézett gyönyörű költeménye alkalmából. Kossuth Ferenc nem volt költő, de amit itt és ekkor leírt, a leggyöngédebben festegető, igazi nagy költemény:

Lássad ősz fejét a kedves aggastyánnak,
Mint mellére hajlik, e szent föld láttára!
Lássad könnyét, görcsös, ikinos fájdalmának,
Melyet érez szíve, hangod hallatára!
E föld laz övé volt, honának földje!
Joga volt ahhoz, hogy koporsóját földje.

Szólj tovább a szívről, melybe írva, vésve
Van neve az ősz, a kedves aggastyánnak!
Szólj a szeretetről, mellyel, bár elkésve
Áldoz neki népe, szélén a sírjának!
Szólj, mert hangod édes! Szólj, míg hallhat téged!
Mondd el neki költő, hazánkról regédet!

Sokan vagytok ottan, kik, mint imádságot,
Rebesve valljátok az ő szavát, hitét;
Sokan, kik látjátok a szénit igazságot
Tietekiké téve, óhaját, reményét;
Azért, többen vagytok, kik kitagadtátok
Honpolgár jogából, őt, kifosztottátok!

Lássad ősz fejét, a kedves aggastyánnak,
 Mint emeli fel most, lassan, szomorúan!
 Lássad: könnye nincs már kínos fájdalmának...
 Megbocsátott nektek, szelíden és búsan;
 Ez évben, (megszűn ő, magyar polgár lenni,
 De a honszerelmet, el nem lehet venni!

Ezeknek az emlékeknek, ezeknek az eszméknek és eszményeknek, a Kossuth-legendák és ereklyék bűvös világának szűzies papnője, hű őrzője és lelkes ébrentartója az őrszentmiklósi fehér kúriában Kvas-say Márta ... Harcos, régi nagy nemzetség egyik utolsó, édes szavú regéigetője, kinek a klasszikus magyar könyvtára is kincsekkel felér.

— Most közelebb Arany Toldiját olvasom fe! falusi magyarjainknak! — írta egyszer az egyik zord télidőn keltezett levelében. A völgyhajlásban fekvő kis öreg őrszentmiklóst akkoriban nagyon befújta a hó.

A legény Tömörkény István

Valamikor az 1890-es esztendőök legelején kerültem Szegedre. Az újságírás mesterségének a kezdetén böcögtem még, az ősi címerére sokat tartó nemes magyar kemecsei Kemechey Jenő, a Szegedi Híradó akkori szerkesztője, a debreceni Arany-bikában, Magyar-pajtásék muzsikájánál ismert meg. Nem az írásremekeim után, üde, fiatal, jókedvű, bátor magyarságomért szeretett meg „Kamó”, az egykori fehérbarát-növendék. Kemecheynek csakugyan „Abbé du Cemeaux” volt az írói neve is ... Havi 70 pengő forintokért mindjárt elszegődtetett Szegedre. Kemecheytől, a gavallér nemes úrtól, a melegsavú ragyogótollú írótól, az ötletes szerkesztőtől, a Budapesti Hírlap későbbi országos nevű munkatársától sokat tanultam. Fiatal életemnek ez az időszaka igazi rózsás kor volt, ebből a korból gyökeredzik ismeretségem, barátságom Tömörkény Istvánnal.

Mintha csak tegnap történt volna, amikor Kamóval először kocogtam végig a Mikszáth, Pósa, Gárdonyi, Sebők Zsigmond, Lipcsey Ádám, Békefi Tóni, Iványi Ödön, Gyöngyössy László, Becsky Laci, Kisteleki Edus és a többiek emlékezetétől visszhangos „toronyalja”, a kecses tornyú szegedi városháza folyosóin. Kemechey gondos szerkesztőm körülvezetett, bemutatott mindazoknak a kisebb és nagyfejű hivatalos uraknak, akikkel ezentúl naponként érintkeznem kellett. Bár tulajdonképpen a rendőri riporterséget szóztam rám, fent az emeleten bemutatott a szegedi közigazgatás fejének, a jóságos öreg Pálffy „Fercsi” podesztá-

nak is, akiről annak idején Komjáthy Béla feljegyezte, hogy „mély belátású, ha kútba néz” ...

— Most még gyerünk át a bérházba, a szegedi vicispánhoz! — Kérdő tekintetemre a vidám Kamó elnevette magát. A monokli alól hamiskásan csillant meg derűs kék szeme. — Itt lakik a városi bérházban, Weiner Miksa a neve. Derék, barátságos úri ember, bankár és gabona-nagykereskedő egy személyben ... Vicispánnak azért nevezik, mert Kállay Albert főispánnak, a szegedi „Mikádónak” elvállhatatlan barátja, a vadászatban, a tarokkpártinál, sőt a csendes ferbli-játék mellett is nyúhetetlen a cimboraságuk ... Az ujságíró-ember sok pletykát hallhat a vicispánnál. Délajt a város első urait leginkább Weinernál találhatod s a hideg ételek, pecsenyék, libamáj, foszlós pogácsa, francia konyak, likőrök, sör, öregbor, válogatott füstölínivalók, soha ki nem fogynak a vicispán asztaláról...

— Amikor erre jár, máskor is feljöjjön ám kedves öcsém! — mondta búcsúzásul a barátságos szegedi vicispán, akinek egy 1700 derekáról való, ódon, berakott cseresznyefa-szekrényét különösen megbámultam.

— És Tömörkény kollégát imered-e már? — tudakolta Kamó.

— Még nem találkoztunk ... Csupán a réti széna illatú írásait olvastam ... Kiváló, nagytehetségű íróművésznek csodálom ...

— Ez mind igaz! — felelte elkomolyodottan Kemechey, aki pedig maga is hozzáértéssel hörpintgette a Tisza-szállós Kass Jancsinál a „Tisza-fröccsöt” (hosszú nyakú fröccsös pohárból a mámorító francia pezsgőt) a szabadkai Mamuzsich Lázóékkal, a nótás huszárhadnagy Fráter Lóriával. — Mégis tartózkodj tőle! Ezek a Tömörkények folyton csak mulatoznak, duhajkodnak ...

— Hömm! — Kahintottam s mert télidő volt, nyakamat behúztam a bundagallérba ... Kemechey figyelmeztetése olyannyira szíven talált, alig vártam, hogy azzal a híres, félelmetes, szörnyű Tömörkény

„kollégával” személyesen megismerkedhessen! Ez az emlékezetes pillanat hamar elkövetkezett. Az egyik délelőtt „Don Dugónál”, a peckes kis Léway Béla városi iktatónál találkoztunk. A stájer eredetű, Steingaszner (von Mizelbach) Tömörkény Pista nálamnál jóval szálásabb legény volt. Az egykori sápadt patikuslegény, mint a zöldparolis 46-ik gyalogezred strázsamestere a török szandzsákságban novi-bazári katonászkodása alatt kemény férfiúvá edződött és telegráf-póznaként felnyúlt a magasba ... Szürke Mencsikoffkabátjában még nyúlánkabbnak látszott. Boltozott magas, fehér homlokán balról-jobbra hullámosan bodrozódtak a barna hajfürtök. Szép barna szeme komoly nézésű volt. Vékony bajusz ékítette az állban keskenyedő arcát, amelyen több vonás Petőfire hasonlított. Meleg zengésű, kissé fátyolozott bariton hangjának minden szava olyan kedves, jóízű, természetes volt a „szögedies” ö-ző kiejtésével.

— Persze, no! ... Hát, igen! — A bemutatkozás után kezet szorítottunk. Don Dugónak, a kopaszfejű vén tatárnak ragadoztak az álmatlanságtól kidagadt apró fekete gyikszemei. Bajusza szomorkásán lefelére kajlult. A pipagyújtással veszködött Dugó, Egy pakli kénes masinát már szétdobált, mégsem sikeredett neki a pipagyújtás. Pista — papirossal és ceruzával kezében — résztvevően, megértőleg kérdezte Dugótól:

— Van-e valamid az újságba, hé?! — Don Dugó, a Nagy Sándor bátyánk öreg „Szegedi Híradó” lapjának kiérdemesült munkatársa, felmeresztette szemét... Rekedt torkából borizúen csuklandoztak a hangok:

— Pajtikám! ... Várjatok! ... Hadd gyújtok rá elébb! — Ez a szent csunguz főpap, ritka az olyan mongolképű ember, mint Dugó volt, asztalfőkjából tatár hidegvérrel kezdte előkotorni a másik pakli kénesgyufát... Pista rámnézett:

— Gyerünk! — Otthagytuk gyüricszáras mészpipájával, tűzmentes gyufáival az éjszakai borgőzöktől párolgó fejű Dugót. — Kimenője volt az öreg csontnak! — magyarázta Pista.

— Mi újság?... Wasz isnájesz?! — vészkiáltás-

sal végigkilincseltek a hivatalos szobákat. Pistát, aki azidő szerint a Szegedi Naplónak a színes, ragyogó rendőri riportokat remekelte s a meglepő friss, eredeti tárcákon, cikkelyeken kívül heti szivarokért a Hüvelyk Matyit is szerkesztette, havi 5 forintokért pedig németből eredeti angol limonádé-regényeket fordított a Naplónak a riportozás idején elszakított rövid időközök alatt, mindenütt olyan kitörő, zajos örömmel fogadták, mintha legalább esztendők óta nem látták volna, noha mindennap délelőtt és délután pontosan előkerült a torony alá... Ekkor éreztem először, hogy az árnyékában is jólesik kullogni az olyan embernek, akit ennyire és így szeretnek... Amikor, ekként tréfálkozva, végigcsináltuk a riportot, megszólalt Pista:

— Emberek ... Most már mi is elmöhetünk egy kis gelenkibunkra! — Bieber Micu, a huszártisztból vedlett úri rendőrbiztos a fogasról már akasztotta a prémes bundát, én némileg zavarodottan kérdeztem:

— Az meg már micsoda?! — Bieber nevetni kezdett, Pista pingálni való komolysággal magyarázta.

— No ... Tudod? ... Ez csak olyan szójárás ... Nem vonulunk azért mindjárt az egzecirplacra csuklógyakorlatozni! — Közben fürkészőleg rámvillantott. — A kis Gruberéknél, itt a Sasban egy zóna-pörkölt, korsó sör vagy buckái fröccs, ebéd előtt... Talán néked is jólesik már ilyenkor?

Pistának tömegével voltak ilyen szójárásai, a Lim-partjáról, a pripoljei barakkokból hozott bakamlékek bojtortánjai... Hajnali italozásokkor a poharas borovicskát „koporsószög”-nek nevezte. A mi barátságos kiskocsmáink és fogadóink — Kiss Palcsi, Balogh bá, Bálóné, Óozó Poldi, Janik sógor, Martonosi, Lippay Péter, Csányi Agó, Bitó Teca, kis Gruber Gusztó, Búza uram, a „kacsák” (gyönyörű szép három lány), a halász Bitó-sógor — veresabroszos vagy éppen terítónélküli asztalainál adogatta le mondasait, amikor a beszédes kedve megjött. És már csak megvallom: — nem fogott rajtam a Kamó intőszava, sem a derék szegedi vicispán érdemes úri társasága,

pazaron terített asztala sem csábított azontúl, Pistához szegődtem ... És a hal, a jószág, a föld, a zsír, a paprika, a műhely és borszagú szegedi kismagyarok szórakozó helyeit járván, én magam is mindinkább közelebb férkőztem zárkózott magyar népünk rejtőzködő lelkéhez. Az ősbibb, természetesebb, őszintébb magyar élet gyöngyagylókban gazdag mélységei mindinkább feltárultak előttem és kezdettem megérteni, másként becsülni fajtánk névtelen seregét...

Tömörkénynek hosszú éveken át túl a búzapiaccon, az úgynevezett Csongrádi-súgárút egyik sarokházában, fent az emeleten volt a legény-lakása. A minden tréfára kapható doktor Kószó István népszerű fiatal szegedi ügyvéddel, a későbbi belügyi államtitkárral bérelték az egész emeletre kiterjedő legénylakosztályt. Szakadatlan mulatozásoknak híres baráti tanyája volt ez a ház. A Tömörkény-Kószótanya ritkán virradt fel vendég nélkül. Pistáéknak ebből az időből forgott közkézen ilyen közös névjegyük:

TÖMÖRKÉNY ÉS KÓSZÓ PISTÁK
SZOBAURAK,
SZABADÚSZÓK, STB.

E sarokházban, a Pisták lakása alatt szatócsbolt is találtatódott. Nem volt görög származású ez a boltos, mint például a „fölsővárosi” Maros-utcából a jó öreg Manódlí, inkább valamilyen Halbür-Förgeteg névre hallgatott a két Pista boltosa. A „korlátolt” sör, bor, pálinka kimérési jogot is a Pisták járták ki. A két Pisták (na meg a díszes vendégseregeik) voltak a legelső nagyfogyasztói. A házirend pedig az volt, hogy amikor italra szomjúhoztak és megéheztek, fentről az emeleti szobapadlón át jelkopogtatásokkal érte-

sítették Halbür-Förgeteg mestert és az emeleti sarokablakból egyidejűleg lebocsátották az öblös tápéi gyékényszatyort, a jól betanult boltsgazda aztán abba rakta az üveges italt, a harapni- és füstölnivalót, mindazt, amit az urak a cédulára felírtak. Olyan eset is sűrűn előfordult, hogy Tömörkény „Kószócskával” felcsapott boltosnak, ilyenkor az ingyen-kimérés járta. Az utcáról a boltba behúzgáltak mindenkit. Étellel-itallal és egyéb portékával barátságból szolgáltak minden járókelőnek. A környékbeli szegénység szerette is a két Pistát.

Tömörkény „rendes körülmények” között inkább hallgatagon figyelő cimbora volt, rosszat soha senkiről nem mondott. Érdeklődéskeltően, beszédregerjesztően tudott hallgatni és különben nehéz természetű társaságokat összemelegített. A magyar puszták félreeső rónáin vannak így „él” a pásztortűz körül azok az őszfejú pásztorok, amikor kezüket áldásra emelten melengetik a lihogó szent-tűznél és neszelnék a titokzatos magyar éjszakába ... Némelykor harmadnapba benyúlt a mulatozásunk s egyszerre csak dalolni kezdette Pista:

— Hapsaláj, pasaláj! — Bohókás török nótáját még Novibazárban, a mandulafavirágos Lim-folyó partján tanulta Pista, majd végül a széket kirígtu maga alól és „kecskebokájó, csekk, csekk!” harci kiáltással eldöbörögte a montenegrói haditáncot. Másik kedves nótája még — különösen, hahogy az alsóvárosi Csonka-Bukoca-Tanács Ignác dudás ráfújta a kisasszonyfejű dudát! — a cintányérra rakott „apró, kerek pogácsával” kapcsolatban a szerelmes menyecske-ről és a juhászról szólott, akinek az a jellemző főtulajdonsága, hogy ritkán fekszik az ágyra .

Mén a hajó lefelé,
Törökkaniz,sa felé, —

nótáját dúdolgatván, már nagyon, de nagyon elbűsongott Pista, mint akárcsak az az, így a vizenjáró magyarok nótájában megénekelt szegény árva haja-

don, akit nagy Szöged városában elhagyott a szeretője és aki éppen azért a „hajó farában” szomrodottan, egyedül utazik Törökkanizsa felé.

Amikor azután a külvárosi kiskocsmák udvarain virágozni kezdetek az akácok és Pista összekerült olyan 46-os regimentbeli vén csontokkal, akikkel „spanyolviack-országban”, a „görbe-földön” együtt fogyasztották a „császár kenyerét”, azt a bizonyos „hun-öttünk, hun-nem-öttünk kinyeret”, a trombitaként zengő „Laudon, General Laudon rücht ein” régi ropogós „Soldaten-Lied” mellett okvetetlenül rázendítették Tömörkénynek ezt a legeslegkedvesebb, felejthetetlen nótáját is:

Nincs szebb madár a fecskénél,
Fehérlábú menyecskénél...
Fehér lábát imosogiat,
Hideg a víz — húj — nem állhati ...

Az ébredező hajnal pántlikás aransugarakkal szórta körül a remegő fehér akácvirágokat. A bohém Tömörkény István — a „Szegedi parasztok és egyéb urak”, — „Betyár-legendák” — „Jegenyefák alatt”, — „A vizenjárók”, stb. művek remekes szerzője, a gyönyörű magyar földről, a gyönyörű magyar népről, a Tiszapart királyi városáról időközben egész kincses könyvtárt összeírogatott... Hajh, hogy most újból tavaszodik és sírodon, drága Pistám, bontogatni kezdik a bimbót a kisvirágok, fájdalmas lelkemben felmuzsikálgat a régi kedves emlékezések üveghegedűje ... „Hapsaláj, pasaláj!” — a régi bohókás nótád is eszembe jut és elmúlt ifjúságunk virágos akácfaínak illatozó, hús lombjait megindultan fejünkre hajtom, drága Pistám!

Kölcsey Ferenc és az ő nemzetsége

Csodálatos magyar erők és a csodálatos magyar múlt lelkének kristályként tiszta és üdítő forrásai bugyborékolnak elő Kölcsey Dezsőnek: „A Kölcsey, másképp Szenté-Mágócs Nemzetség, Kölcsey Ferenc családtörténeti tanulmány” című művéből. Ez a nemes magyar úr a nemes fajta évezredes életének drága gyöngyáradatát sodrintja elénk, az ősmúlt titokzatos mélységeiből felbugyborékoló forrás hamvastiszta, örökéletet nyújtó vizével s a kutató elmétől megrögzített, céltudatosan hajtott tudományos mederben. Aki ezt a páratlanul nagyszerű családtörténeti tanulmányt megírta, nem készült soha hivatásos céhbeli történetírónak, mégis Kölcsey Dezső olyant alkotott, ami mestermunka. A megrendelésre készült családtörténetek tömegéből tíz éves nemzedék rendjével, a tiszavidéki őstölgyesek tölgykirályára emlékeztető rengeteg ágazatú, rengeteg lombozatú családfájával a magyar múlt őrfájául és címeréül kiemelkedik, hogy tanítson, megnyugtasson, büszkévé tegyen, élni, harcolni, tovább építkezni akaró hitünkben minden veszedelmek, minden tagadások, minden nyílt- és orvtámadások ellenére erősítsen, felvértezen és irányítson minket.

Ez a dudoros törzsű, viharoktól szaggatott, pusztító fűzektől hiába perzselt rengeteg erős, rengeteg sűrű lombozatú tölgykirály, a Tisza-vidék hatalmas Kölcsey-nemzetsége, a „Himnusz” szent, bölcs, tiszta költőjének, Kölcsey Ferencnek családja és páratlan magyar rokonsága szinte páratlan a legbüszkébb ma-

gyar nemzetségek családtörténeteinek sorozatában. Ez a tiszavidéki tölgykirály, ez a Kölcsey-nemzetség nem túrt magán meg semmi idegen eredetű folyondárt, nem fogadott be rengeteg erős, rengeteg sűrű ágazatos lombjai közé semmiféle idegen madárfészket. Kivetett, eltávolított magától mindent, mindenkét, aki és ami nem volt tisztán magyar. A daru krúgatott felette, az ezüstkócsag körül táncolta s koronáján csak a sasok tartottak komor pihenőt, — ez volt, ilyen volt a réti tölgykirály, ez és ilyen a viharokkal dacoló, magános magyar méltóságosságában és tisztaságában a Kölcsey Ferenc nemzetsége is.

A magyarságnak ezt az aranykönyvét csupán egyedül egy: a Kölcsey Ferenc véréből való vér, lelkéből lelkedzett lélek írhatta meg így és ekként, mint ahogy ezt okulásul és üdítő gyönyörűségül Kölcsey Dezső megírta. E könyvből rájövünk, hiába itt minden tagadás, lekicsinylés, hogy a mi igazi, tulajdonképpeni magyar arisztokratáink ezek a Kölcseyek, ezek a kölesei Kendék, ezek a túristvándi nagybirtokos, mintagazda kölesei Kende Zsigmond bárók, nem pedig azok a frissmázolású, aranypapírfüstös, máramarosi gyémántos újabb grófok, bárók, akik idegen uralkodók kegyéből támadván, jórészt vadidegenül ékelődtek a tőlük soha meg nem értett, lenézett és mellőzött nemzeti életünkbe... Az Árpádokkal együtt jöttek, s, miként a Kölcseyek is, kiágazó, bekapcsolódó rokonsaládjainkkal, — egytörzsről is erednek a mi igazi magyar főuraink. A Tiszavidéken, a Tisza-Dunaközön, a Dunántúl, még lent, túl a Dráván, Száván is terjednek az ősi Sente-Mágócs-nemzetség mérhetetlen birtokai. A Kölcsey-család a kölesei Kendékkel a Zeente-Mágóchokhoz tartozik. Mágócs némelyek szerint azonos a káldeai mágus, bölcs pap szóval, — kende vezérlő fejedelmet jelent s a Kalán-nal (maradék magyarul) testvér a török Kalcsaj, Kolcsoj. Már Konstantinos Porphyrogenetos bizánci császár említi a magyarok Kál nevű charkássát! ... Joggal zengeti tehát a költő Kölcsey Ferenc: „Büszke magyar vagyok én; Keleten

nőtt törzsöke fámnak!” Anonymus és régi okiratok, okiratokkal erősített szent családi hagyományok bizonyítják, hogy: „Ond vezér volt Ete apja, kitől a Kalán és Colsoy nemzetség származik.”

*

Colsoy, Kalsa, Kalocsa, Gelsé, Kelse, Kölese, Keltsei, Kulcey, Keulcheynek nevezik őket a századok folyamán, míg végül kijegecesedik és a Himnusz szent, bölcs költőjében örökéletű maradandóságot nyer és örökidőig, az utolsó magyar szem-lehűnyésáig ragyogón ragyog a Kölcsey-név... Szállásbirtokaik a honfoglalással jelentenek egyet. Ezekből a szentelt földekből Kölesén és Gsekén máig vannak első foglalási! földek a Kölcsey-, illetőleg Kölesei Kende-családok kezén. A Zeente-Mágócs, Baár-Kalán, Kölesei Kende, Góg (Gug) Árpádkori nemzetséget, Ond vezér leszármazóit, — szállásaik után győr-, esztergom-, pilisvármegyei, soltszéki-, tolna-baranyai-, valkó-, csongrádvármegyei, szabolcs-zemplén és szatmárvármegyei ágakra lehet osztani. A Kölcsey-szállásbirtokok 1181. évi határjárásáról a kapivári Kapy-család levéltárában Kölcsey Ferenc életében még őriztek okiratot. A Nemzeti Múzeumban őrizett Kölcsey-levéltárnak legrégebb okirata a XIII. századból való, de az ilyen ősi családoknál, melyek annyi pusztulást, vést megértek, szentnek kell tekinteni a nemzedékről-nemzedékre szállt hagyományokat is ... A három liliomos (Csorna József szerint inkább rózsás), vértezett karú, félholdas, csillagos címer, a címert körülfonó szárnyas sárkánnyal, talán még annak a reges őseletnek és családi ősműltnek csodálatos hagyománya, mikor a Zeente („szent” irán-persául)-Mágócs is a hunfajta Zoroaszter által reformált sámánizmusnak főpapja, egyben törzsfő volt?! ...

*

A Kölcseyek ősei eredetileg harcosok voltak. Első foglalású birtokaik mind fontos hadászati út,

vagy országrész védelmi irányában fekszenek (a szatmármegyei ág például a vereckei szoros felé ügylt, a Tisza-Szamos-közt védte). A föld nagyon megkötötte őket. A magyar birtokosrendnek, bár földjeikben megfogyatkozva is — a sok bájos Kölcsey és Kölesei Kende leány, mint a futó arany patak vitte, sokfelé vitte és elszármaztatta az elsőfoglalású földeket! — kiválóságai máig a Kölcseyek és Kölesei Kendék. A magyar vezérek, magyar várurak és főkatonák nemzetségeiből kerültek az idők folyamán főpapok (köztük bíboros-püspök: Alsáni Bálint), vezérek, főispánok, várnagyok, nádor, kuruckapitányok, vicispán, táblabíró, szolgabíró, követ, szabadságghós, tudós, stb., csupán az idegen uralkodóknak tányérnyalója, udvaronc lakája nem vált belőlük ... Talán ez a magyarázata, hogy ez a reformátussá lett nagy és igazi magyar főnemzetség, mely a Sárkányrendnek büszke vitéz lovagot adott, a Habsburgok országlása alatt mindenképpen megillető országos szerephez nem jutott... Nádligetektől ölelt szatmármegyei falvaikban, fehér, meleg kúriáikon, a velük együtt ezer esztendő színmagyar nép szerető körében éltek viszontagságos, majd csendes magyar földesúri életüket. Kölcsey Ferenc, a költő, Almosdról haza-hazatérve, lelkébe szedte a szent hagyományokat és azt a zengzetes magyar népi nyelvet, amely — mint azt Kölcsey Dezső írja — „pogánykori elemeket őriz: még mindig „réjál”, ha dalol; dévaj kedvében ma is a fehér lovat, haragjában a holt-istent emlegeti; a gyermeket ősi finnszóval pulyának nevezi...” Nagyobb dicséretet mondani nem lehet felőlük, minthogy ezek az igazi magyar urak: „sem zajos, sem kétes szerepet soha nem játszottak, az ország és vármegyéjük nyugalmit soha nem zavarták, a zavarosban nem halásztak, a vagyonszerzésben mértéket tartottak, függetlenségüket, őseiktől örökölt hagyományait megőrizték, kötelességeiket mindenkor teljesítették” ... És kilángolták nekünk az aszkétai külsejű, a fehér lovat áldozó „nagyamagócs” ősökre emlékeztető szent pap és váteszt, nem-

zete nagy tanítóját, a költő szabadsághőst, a nemzeti Himnusz kinyilatkoztató ját: Kölcsey Ferencet, aki, legcsodálatraméltóbb képviselőjéül a sokat ócsárolt magyar földbirtokosztálynak, — úgyszólván — iskolánkívüli önműveléssel, mint lírai, epikai költő, drámai műfordító, prózaíró, nyelvész, kritikus, esztéta, elbeszélő, bölcsész, levél- és naplóíró, történet-tudós, közjogász, politikai és akadémiai szónok máig csodás nagy és első vezérlő lángelménk maradt.

Kölcsey Dezső könyvéből a Kölcsey Ferencre vonatkozó fejezetet, midőn élete misztériumából fel- említi, hogy „tizenhároméves korában már megszólalt lantja, csak a legnagyobb megatódással lehet olvasni. Ez a könyv és fejezet megérteti és átéretteti, hogy a „Himnuszt miért egyedül éppen csak Kölcsey írhatta meg! ... Mert — jól mondja és bizonyítja Kölcsey Dezső — „Az ő faj- és hazaszeretetének fája nagyon mélyre bocsátotta gyökereit; ezek a gyökerek nagyon mélyről szívták az éltető nedvet; a magyarság bölcsőjéig, annak őskoráig nyúlnak vissza.”

*

Kölcsey Ferencet, a lánglelkű magyar prófétát a végtelen szerénység bája jellemezte egész életén át. Bár érezte, ismerte, lelkének kivételes értékeit, minden gőg, büszkeség, önteltség távol maradt tőle. Talán éppen ez egyszerűségében rejlett és hatott a fenségessége? Klasszikus arcélú fejének egyik ragyogó szemét még ifjúkori betegséggel elveszítette, hogy a csapások és csalódások ellen kiegyensúlyozott bölcs lelke annál mélyebben és messzebbre lásson. Köznyelven „vak” Kölcseynek nevezték, s ez nem bántotta érzékenységét, sőt mosolygott, ha ezt a fogyatékoságát akár tréfálkozva, akár durva nyerseségből, akár az együgyűség jámborságával ellene fordították ... Köz-tudomásúlag a „költő” többnyire éjjel írta zománcos sorait. Ezeken a végnélküli éjszakákon, ebben a zavartalan falusi csendben ilyenkor járta körül csekei kúriájának dolgozószobájában az — asztalt. Léptei-

nek zajára ilyenkor gyakran felneszelt az urával együtt virrasztó hűséges öreg asszony cselédje, s a maga együgyű nyelvén, mint azt a költő mosolyogva beszélte barátainak, ilykeppen dünnyögött ilyenkor a vén cseléd:

— Nyomatat a vak ló! — Talán nem is sértés ez a vaskos megállapítás? Hiszen akkor még nem voltak cséplőgépek és a magyar aranyszerűkön lovakkal nyomtatták garmadára az aranybúzáat.

A költő falujából az ország, a fajta kiválóságai-val élénk levelezést folytatott. Az erektől, folyóktól átszeldelt „Szatmár” lápos, rétes, soktavas és ezüst-kócsagoktól is lakott földjének árvizei nemcsak a nyulat szorították fel a vén fűzfák bokros koronájára, a vizekben süppedező szénaboglyák tetejére, hanem a költő földesurat is a híres csekei árvizek kényszerítették, hogy a kúriából kimozdíthatatlanul saját falujabeli pap barátjával, még a csekei református esperessel is — levelezzen. Akkoriban nagytiszteletű Kovách úr volt a csekei pap. A papirendből nem lehetett éppen az utolsó ember, hiszen a felesége, a nagy tiszteltű asszony Buday Éσαιás debreceni kollégiumi professzor úrnak volt a lánya ... A Csekét körülnyalogató, az utcákat sár és víz folyássá hígító árvizek alkalmával tehát a költő és papja — gólyalábakon egymás látogatására mégsem mehetvén — gyalogpostával ott helyben is leveleztek. Többnyire a humoros oldalát keresték ki és nézték a kényszerhelyzetnek s egymással tréfálkoztak. A csekei nagytiszteletű úr egyik fennmaradt levelében írta — hihetőn visszavágásul — a következő inkább vaskos kis verset:

Ujjongva kiált fel
Mind Cseke, mind Kölese
Hogy néki is van már
Egy félszemű — bölcse.

*

A költő „Büszke magvar vagyok én” kezdetű költeményében írta őseiről, hogy: „Vigan laktanak ők

rohanó Tisza partjai mellett, hol vadon árnyak alatt barnán viszi habjait a Túr” ... Ez bizonyos értelemben valóság is volt, mert az azon vidéki magyar nem tudván terményeit értékesíteni, mint mondani szokták: — saját zsírjába fűlt. Ez volt sorsuk a milotai Kölcseyeknek is. Híresek voltak jó konyhájukról ... A költő Kölcsey Ferenc nagyatyai nagybátyja, a Biharban élő Kölcsey Sámuel, miközben szorgalmasan értesíti a szatmárvármegyei rokonságot, a költő apjának a Hadik-huszárezredből történendő kiszabadítása ügyében, Ternyey óbesterrel folytatott levelezése eredményéről, a milotai atyafiságtól szakácsot kér . . . Tudta Sámuel úr, hogy felesleges szakács azoknál mindig található Amint özvegy Szegedy Istvánné, Kölcsey Ida úrasszony emlékezik, ekkor adták szájába a milotai szakácsnak;

Csecsét, Milotát felbomoltam,
Csekéhez is hozzáfogtam ...

E kétsoros öreg rigmusból egyébként megállapítható az is, hogy akkortájt a Kölcseyek mely helyeken voltak birtokosok.

*

A költő szelleme, bár Kölcsey Ferenc az ellenkezőt hitte és vallotta, örökké él és működik ... Petőfi Sándor is nem hiában írta anyjához intézett versében: — költő neve a Te fiadnak, Anyám, soká, örökké él... Bizonyossága ennek ez a közelmúltban történt eset is, hogy Kölcseynek két lelkes debreceni tisztelője, Kardos Albert tanár, irodalomtörténész és Zoltai Lajos múzeumi igazgató, helyi historikus, felkuttatták Debrecenben a Kölcsey-házat. Máiig ott áll a Fűvészkert- és Mester-utcák sarkán, a költő itt töltötte tanulóéveit, s a Himnusz kölötőjének diákkori ódon lakóháza most nemzetének méltó megjelölésére vár.

*

A Kölcseyek ezerszázados családtörténete és családfája az olyan sokszor tagadásba vett magyar

fajta tisztaságát és különálló őseredetét is tükrözi. Ez a tükör varázslatba ejti az embert. Képeivel, történetecskéivel, bizonyítékaival, a mi szebb, tisztább, felemelő életünkben az egyenes utakra, a követendő irányokba, egymás szeretetébe, népünk, nyelvünk, hagyományaink, fajtánk megbecsülésébe és igazi méltó értékelésére — visszavezet... Micsoda nap-sugárként csillogó, melegfényű, selymestapintású aranszövedéke például a drága magyar múltnak a Kölcsey Dezső könyvében idézett, a vidéken közszájon forgó honfoglaláskori rege, a tiszaparti Milotáról, az egyik Kölcsey-birtokról, amelyet a gavallér ősök (a „kedvest” jelentő) Milota nevű szépséges, bűbájos bolgár hercegnőről neveztek el ... Ezen a Milotán és a szomszéd Csecse községben lankak a foglalkozásukról (nyílkészítés) elnevezett őslakó Nyilas-családok. A XVII. század tudós református püspöke, milotai Nyilas István innét és közülök származik, későbbi utódai a bőjti Milotayak, közöttük Milotay István, a Magyarország főszerkesztője, — mint ugyancsak Kölcsey Dezső írja, — „a Kölesében volt birtokos Kende ősanjuk révén a Kölcseyekkel vérokonok”.

*

A tízives hatalmas nemzedékrendről, a Kölcseyek és Kölesei Kendék temérdek lombozatú, Keleten nőtt törzsökű családfájáról, mely hiteles okiratok alapján 1142-ből Culcey = Kölese comes-sel kezdődik, ilyen tiszta tölgylevelek és őstörzsökű magyar családnevek ragyognak és bizonykodnak, mint a kölesei és ártánházi Bornemissza, kölesei Farkas, kölesei Nagy, mándi Maándy, ecsedi Báthory, domahidi Domahidy, kömörői Kömörey, szerdahelyi Szerdahelyi, tiszaujhelyi Újhelyi, rozsályi Kun, kerepeczi Werbőczy, matuznai és kovászói Matuznay, kölesei Bak, csepei Zoltán, putnoki Putnok, szentesi és zetényi Makó, vékei Vékey, nagymihályi Pongrácz, bilkei Bilkey, nagybégányi Bégányi, körösladányi Nadányi, csebi Pogány, gönczruszkai Kornis,

reszegei Reszegey, urai Uray, serkei Lorántfy, újfalusi Újfalussy, petrii és zeleméri Dersy, miháldi Ho dossy, adorjáni és ráthonyi Ráthonyi, rétéi Réthey, kiss- és nagyráti Ráthy, darvai Darvay, tiszafüredi és váradi Pankotay-Józsa, kemecsei Kemechey, tiszaszirmai Szirmay, csomaközi Gsomaközy, nagyzsényeyi Majos, hatházi Hatházy, szakadati Szakadáthy, lövői Leövej, ramocsaházi Ramocsaházy, pilisi Pilisy, bárcziházi Bárczay, ludányi Bay, irinyi Irinyi, pécs-újfalusi Péchy, révkomáromi Komáromy, csekei Warju, csicseri Ormos, nagyczégly Wass gróf, köpösi Tolvay, nagybölönyi Bölöny, szolnoki Jármy, kisdobronyi Isaák, csokalyi Fényes, mezőtelegdi Miskolczjr, ippi Bideskuthy, nagyilosvai Ilosvay, iklódi Iklódy, somosi Somossy, chernelházi Chernel, mezőszegedi Szegedy, kis és nagygutai Guthy, alsódraskóczi Morvay, pusztacsászi Császy, egrii Egry, komlósi Komlóssy, nagybányai Horthy, geleji Katona, hiripi Böszörményi, tunyogi Szűcs, homoródszentpáli Szentpály, bábái Bay, kürthi Csaba, budaházi Budaházy, hetei Kanizsai, csepefalui Nagyiday, nagykarolyi Károlyi, gyulaházi Gyulaházy, rimaszécsi és felsőlindvai Széchy, dengelegi Dengeleghy, lászlófalvi Eördöglyi, szakolyi Szokoly, görögmezei Weér, nagykállói Kállay, Perényi báró, vajai Ibrányi, endrédi Szepessy, őri Eöry, nagylónyai és vásárosnaményi Lónyay, borzsovai Borsovay, szigeti Wass, upori Upor és a többi, szinte hogy már itt fel sem számlálható gyönyörű magyar Kölcsey- és Kende-rokon-családok ... Bartha Miklós 1897-ben Kölcsey nagybányai szobrának leleplezése alkalmából mondotta a „magyar szent” Kölcsey Ferencről: „a vele való érintkezés lelki megtisztulás”, Kölcsey Dezsőnek Kölcsey Ferencről, a Kölcsey- és Kende-családokról közreadott eme fenséges családtörténeti tanulmánya is ilyen lélektisztító munka, a későbbi ivadék ihletett tollával — a legsorvasztóbb magyar árvaságban — Kölcsey Ferenc prófeta lelke és szentséges élete beszél hozzánk az ezredéves dicső múlt magasságaiba felemelőleg.

Akácvirágok a költő Váradi Antal sírjára

Ó, vannak, sokan vannak, akik idegen eredettel is megváltották örökjussokat, hogy Árpád hadinépe leszármazol közé számítođjanak ... A költő Váradi Antal és családja is az idegen fajból átnemesüll, itt megörökölt legjava magyarsághoz tartozik. Nem a seft, a kapzsi üzérkedés könnyű haszna, hozta ide nyakunkra a Váradiak őset. Amikor Kossuth talpra hívta a halhatatlan honvédet, a szabadságért fellángolt Bécs eleste után fegyverrel kezében és a halálfejes bécsi diáklégióval 1848 tavaszán jött a szabad magyar hazáért harcolni a költő Váradi Antal édesapja, a délceg bécsi diák-katona: Franz Wéber... E halálfejes légiónak az angol eredetű magyar szabadsághős: Hickmann Károly is egyik őrnagya volt. 1848/49-ben a honvédekkel sok véres csatában és ütközetben részt vettek. Sok légionista diák ifjú testét eltemette a magyar föld, a közülök életben maradtak pedig a dicső szabadságharc szomorú befejeztével világgá széledtek. Sokan osztrák vártömlöcbe kerültek. — Ó, a munkácsi kazamatákban is senyvedtek jónéhányanL. A császár katonáinak befogdosták őket. Akadtak, akik — megszeretvén a magyar népet, magyar földet — bujdosókként itt lappangtak. Magyar családokba házasodtak. Későbbi ivadékaikkal már nemcsak hű, ragaszkodó lelkükben, nyelvileg és egész létükben fenntartás nélkül a magyarságba olvadtak, hanem vállalták az akkor is mártíromságos magyar sorsot is! A halálfejes bécsi diák Wéber Ferenc és őrnagya, az angol szabadsághős Hickmann Károly mindketten a

magyar haza fiaivá lettek és leszármazóikban regényesen újból összeölelődött nemes életök ... Hickmann őrnagy lányát, a bájos Gabriellát ugyanis nőül vette később, éppen egykori derék légionista diákjának, Franz Wébernek a daliás szép magyar fia: — a mi drága Váradi Antalunk ...

A bécsi diák Wéber Ferenc, a szabadságharc bujdosó derék katonája Budán húzódott meg. A német-ajkú, de hazafias budai polgárok a városi iskolában alkalmazták, mint — segédtanítót. Azonkívül házi-tanítóskodott és a jeles zeneértő, művészelkű fiatalember a tabáni templomban is orgonistáskodott. A hajnali miséken, a tabáni orgona bűgő hangjaival Istenhez emelte fehér lelkét és feledte az élet ránehezedő gondjait, a szép lendülettel indult pályájának derékba szakadását... Még itt sem volt szerencséje. Hideg télen a pesti bálból felsőruha nélkül, frakkban ment a zezzugos öreg utcákon tabáni lakására. Átfázott, s a hülésnek olyan betegje lett, hogy a tanítóskodást és a szeretett orgonistaságot nem folytathatta tovább. Budáról Tolna megyébe, a Závod és Tevel közötti kis birtokára ment ifjú szép feleségével megpihenni, életerőt gyűjteni... E kis birtokon egy öreg malomnak a lakóházában, az elmúlt életek sóhajaitól és az öreg malom lisztőrlő köveinek hajdani duruzsolásától visszhangos, rejtelmes árnyékvilágú zugolyszobákban húzódott meg a Wéber-család. 1854 május 2-án ebben a malomban született a mi jó Váradi Antalunk. A gyermekkorban itt hunyt el három testvére, itt hunyt el egész ifjan az édesapja az akkoriban alig másféléves Tóni-gyerekeknek. Ködös őszön, 1855 novemberében hunyt el a Váradi Antal jó édesapja ... Azt előzőleg különös jelenség történt. Magas, hosszú faszor vezetett a kis birtokon az öreg malomhoz, amikor a beteges édesapa az egyik korai, hideg alkonyaton a faluból otthonába igyekezett, a magas fák fészkeiből vijjogva, káromva hirtelen, váratlan mind lecsaptak a megriadt fekete varjak. Rávetették magukat a magános beteg emberre. Szárnyaikkal hozzácsapdostak. Vijjogva, káromva egészen a lakóház kü-

szöbéig kísérték ... És nemsokára meghalt Wéber Ferenc, egész fiatalon... Midőn a koporsóban pihent, már a kórságtól gyötört kis árva fiát is halottnak hitték ... Az öreg sváb dajka úgy dörzsölte fel az új és messzent elnyúló életnek Tónikát... Érdekessége Váradi Antal magyar tehetsége kibontakozásának, hogy ennek a legédesebb szavú, varázsos előadású nagy magyar szónoknak s prózai, drámai írásaival, verses költészetével oly kiváló, zamatos magyar stílusú nagy mesterirónknak a dajkája, az első környezete és iskolája ott Tevel-Závodon — sváb volt...

Ó, arról a malomházról, arról a csendes öreg, félreeső fészekről egyszer-egyszer lebilincselőn tudott regélni az édesen zengő beszédű Váradi! ... A fekete ruhás édesanya itt sírta el könnyeit... A néma malom kövei már nem duruzsoltak. Az árnyak és az emlékek azonban az esték következtével telerajzolták, tele susogták a pitvart, a konyhát, pincét, kamrát, padlást és a mestergerendás kis öreg szobákat is. A deszka ablaktáblákat az est következtével gondosan be kellett akasztani ... Rettegető dolgok történtek akkortájt ezen a vidéken ... A rablók fosztogattak arrafelé ... A zsandárok és a lovasbetyárok össze-össze kaptak. A rejtelmes éjszakákon, lövöldözések, titokzatos robajlások, riogató lármák, ó, hányszor megzavarták a békés kis remetehajléknak alig pihegő éjszakai csendjét... A felriadt gyöngéd, fehér édesanya a varrástól, a sok olvasástól, az éjszakázástól és sírástól égő szemével, ó, hányszor meredt bele a szoba setéjtébe! ... Drága kis fiát, ó, hányszor szorította védőleg meggyötört szívéhez ... Itt tehát nem is maradhattak sokáig a magános árvák, 1857-ben beköltöztek a patakmentén épült, eléggé sivár Tevel sváb-faluba, ahol igen élelmes és igen önző sváb rokonaik is laktak. A teveli sváb elemi iskolában kezdte meg a tanulást az akkoriban testileg csenevész, de értelmével és eleven kedélyével az egész nehézkes

sváb társaság felett messze, magasan kiemelkedő kis Tóni-gyerek ... Még félszázad évnél jóval több idők múltán is nevetni kellett, amidőn a fehérfejű Tóni-bátyánk mosolyogva elmesélte a „klumpás (fapapucsos) „teveli kis svábgyerekek riadalmát... A gyerekek ugyanis mielőtt az iskolaterembe mentek, a pitvarban szép sorrenddel, párosan lehelyezték a — klumpát. A kis Wéber „Dóni” alkalmilag egyszeregyszer azután úgy összevissza csereberélte a párosklumpákat, hogy a gyerekek későbbi nagy riadalmára és bosszúságára sok izgalomba és időbe telt, mire nehezen mindenik előtalálta és összepárolta a — klumpáját. Tevel-falu szigorú sváb-népe napokig felháborodottan beszélt erről a rejtélyes esetről, melyet a „sulmájszter úr” sem hámozott ki soha ...

Ó, ez a Tevel! ... Az irigy rokonoknak sehogyszem volt ínyükre, hogy ez az éleseszű, nagyszerű gyermek az elemi iskolánál tovább tanuljon... Mesterinasnak akarták adni a kis „Donit” ... A vén malomház, a zúgó fásoros kisbirtok miatt sem átalakodtak kellemetlenkedni, majd perlekedni a kapzsi lelkűek ... Végül az özvegynek egyetlen drága gyermekével sikerült beköltözni az őskereszténység és török idők emlékeitől oly regényes, festői szép Pécsre. Előbb bérelt házban laktak; majd az örökség eladása után saját kis házat vásárolt a fáradhatatlan édesanya ... Ó, micsoda tündér királyi lakás volt ez! ... Az udvarán talán még a nagyszakállú, hatalmas törökbasák pécsi uralkodásából maradtak vissza amaz — fügefabokrok, a bájosan cirmos és illatos törökszekfűk, nyúlánk mályvák ... A fiával és „kosztos diákjaival” itt élt évekig boldogan, elégtelen a „kevéssel” szerényen megelégedő édesanya! ... Ó, ez a Tóni is mennyire s mint szerette a neki nemcsak életet, hanem az egész életét adó, áldozó édesanyját! ... Mégis a gyermeknek édes ünnepi örömei akkor fakadtak, mikor a nyári nagy vakációk következtével egy-egy szép estendet befordult — Bácskából jövén — a gazdag földbirtokos és nemes úr, a volt 48-as honvédtiszt: Sztrilich-nagybácsinak csengős,   sallan-

gos fogata és többheti bácskai üdülésre lerepítette a Tóni-gyereket édesanyjával együtt a bácskai jórokonokhoz. Ez a Sztrilich-nagybácsi atyafiságtartó igazi magyar nemes úr volt az ezüstkupakos nagy tajtékpipáival, soha üresen nem küldte be a pécsi özvegyrokonékhoz a kocsiját... Egy óriási tanyaságon élt kint Sztrilich-nagybácsi egész kis sereget kitevő belső, külső cselédnépeivel, szilaj pásztoraival, sok mindenféle jószágaival, gulya-méneseivel, disznó- és juh-falkáival, a szeges nyakörvű, borjúnál nagyobb fehérbundás kutyáival, az óriási tanyaság megvesztegethetlen hű testőreivel... Váradi Antal a föld csodaszépségeit, a nép zengő tömör nyelvét, ártatlan ezer meséjét, regéjét itt ösmerte meg és lett látójává, megértőjévé, szerelmesévé izzó nappalok ragyogó fényében, mint a hold, csillagok hűs, ezüstös, néma, rejtelmes sugárhullámainál annak a páratlan, sehol másutt nem létező boldog, gyönyörű, őszinte magyar életnek, melyet később írásaiba belefoglalt és költői lelkében holtáiglan hordozott... Éjszakákon darutollas, cifraszűrös, táncosparipás betyárok be-belopakodtak a bácskai büszke, gazdag, nemes úri tanyába ... Csodálatos idők: — a félelmetes kutyák nem ugatták a betyárt, s a becsületes, büszke nemes Sztrilich tekintetes úr viszont megvendégelte őket és rendes „komenciót” adott nekik. „Szegény legény volt a fájdalomosan, sajnálkozással említett nevük az éjszaka járó titokzatos lovasoknak... S ha máskor pedig az „idegen zsandár” jött csörömpölve, rézcszakósan, a harsogó kutyák veszekedett rohamait kellett leküzdeniök elébb, s a tanyaiak közbelépése nélkül bizony be sem férkőzhetek a tüksébkrok védfalától határolt magyar tanyaságba ... És még a hideg vizet is sajnálták tőlük... Nem! Nem!!... Amikor még összetartott a magyar, — nem bírták gúzsba kötni, térdre kényszeríteni... Az édesen hazudozók, a pálinkával mérgezők ejtettek meg minket s löktek később minket kifosztottan a gyalázat mocskától bűzös sírgödörökbe ... Onnét az alföldi nagy fástanyáról nemcsak nótafoszlányokat, mesetöredékeket, roman-

tikus történeteket, hanem a férfias magyar múlt szent hagyományainak varázsát lelkében hozta Váradi Antal... Ott, mint a pusztaság szilaj csikóját is megülte, később majd fent Pesten megtanult bánni a karddal. Az öreg néhai Fodor Károly vívómester beszélte, hogy Váradi nála gyakorolt és „szívósabb, biztosabb, snájdigabb vívója” másik nem igen volt a nevezetes Fodor-vívóteremben. A költőt, a színész-nemzedékek rajongva szeretett professzorát csupán huszárgenerálisi ruhába kellett volna öltöztetni — egyébként galambszelíd lelkével — odaillett volna a Hadik, Orczy, Hertelendy, Mecséry, Simonyi óbesterrek mellé... Egész férfi, egész magyar volt, nemes úr is volt a drága Tóni-bácsi, s én az ő lelkével legelőször a debreceni színházban találkoztam össze ... Az „Iskáriótes”-ét játszották, amelyben Jászai Mari a „Magdolná”-val oly elragadó hatásokat keltett... Mint fiatal legény elbűvölten hallgattam és néztem a mesterdarabot.

— Hogy hívják? Ki az a színész? — Az első földszinti sorban, egyik tenyerével félfület ernyőzve, a deresedő szakállas szomszédom, egy hatalmas úr, Zichy Jenő gróf hozzám hajolt... A fiatal Tompa Kálmán „János” apostolt játszott. Fehér tógájában, lángoló kék szemével és Váradi bölcs elméjű, édes szavait édesen zengetve, valóban csodálatos szép színpadi tünemény volt Tompa ... Azután Váradinak a költeményei, a tengersok kincses magyar tartalmú rajzai, elbeszélései, történetei, regényei, társadalmi és magyar történelmi tárgyú színdarabjai, legendái az idők folyamán lelkemet mind több, kedvesebb virágokkal, érzelmekkel, gondolatokkal és eszményekkel töltötték meg ... Micsoda feledhetetlen vigaszom és emlékem maradt, amikor személyesen megismertem Váradit, sőt midőn a jó Váradi Antal atyai barátságával, szeretetével megtisztelt és kitüntetett engem, az ismeretlen kezdőt. Megismerkedésünk, majd elég sűrű találkozásunk az öreg „Egyetértés” szerkesztőségéből eredt. Széles középfekvésű oszlopfallal elválasztott komor, nagy csürszerű teremben dolgoz-

tunk mi többen, s ide mindig derűt s a régi Pest-Buda regényes múltjából históriás tárcákat is hozván, minden héten befordult Váradi Antal. A daliás megjelenésű, csodaszép fejű, liliomkék szemű, édesszavú nemes úr napsugárként beragyogta a komor termet. Kedves szava, felderítő ötlete, zamatos históriácskája mindig, mindenkire volt... A sercegő tollakat lecsaptuk ilyenkor. A Bernát Ottó makrapipájából is kialudt pillanatig a sercegő szüzdohány. Kürthy Emil bá, az „Egy látcsöves úr”, félretette látcsövét, Déry Gyula sem folytatta szabadelőadását az ezerfröccsös hajdan való nagy csatározásokról, nomeg az ádáz harcokat sem „Ricsi” nevezetű megboldogult kollégánk két „éneklő kutyuskájával” ... A már akkor nagyon öreg Mezei Ernő is közelebb settenkedett titokzatos fülhallgatójával, amikor Váradi Antal édes muzsikájú szavával mesélni kezdett... Mintha csak követet választottunk volna, körülkaptuk. A poéta Miklós Jenő is ott volt közöttünk. Akkor is nemcsak a mókust, embertársait szívesen — ugratta ... Váradi Tóni bátyánknak például elég volt annyit odavetnie:

— Méltóságos Uram! — A drága, finom, nagy poétát hivatala, rangosztálya szerint valóban megillette a „méltóságos” cím, mégis menten Mezőhegyesre, Bábolnára irányította ezt a nyughatatlan „Mikulást”.

Az öreg „Egyetértés” bár rég megszűnt, az akkori munkatársi gárda jórészt időelőtt a különböző temető-kertekbe került, noha azontúl már csak igen ritkán, elvéve találkoztunk Tóni bátyámmal, kölcsönös vonzalmunk fennmaradt. Buzdító szavával, szeretetével, atyai jóságával alkalmazkadtán mellettem volt. Mikor vagy tizenhat év előtt — a Petőfi Társaság akkori vezetőségének ellenére, híres-neves hivatalos jelöltjeikkel szemben, a boldogult Szabolcska Mihály és az én szeretett Szávay Gyulám ajánlására, ádáz tusák után — beválasztottak a társaság rendes

tagjául, Váradi Antal, mint főtitkár, mellettem volt és javamra szavazott. A szavazás lefolyása alatt készített írását nekem adta később. Kilencen voltunk a tagjelöltek. Az első szavazást: „I. Általános felvonulás”, — a döntő másodikat: „II. Igen és nem (közelharc)” címen örökítette meg, s a befejezéskor jellemző kedvességével és még nagyobb hitelesség kedvéért alá is írta ekképpen: „Móricz Pálnak emlékül. Váradi Antal főtitkári jegyzetei a lélekzetet visszafejtő pillanatokról. 1916 december 21.”

Őrizek én ezen a nékem olyan kedves, emlékezetes kis alkalmi íráson, szürke ceruzával odavázolt kis jegyzeten kívül egy másik, már komoly irodalomtörténeti becsű és érdekességű, eredeti Váradi Antal levelet is. Valamiféle alkalomból az élete, ifjúsága, küzdései felől kérdezősködtem, ekkor írta könnyekig meghatóan gyönyörű, őszinte, kedves levelét:

„Kedves öcsém, Pali!

Nagy örömmel és köszönettel vettem soraidat, melyek az én szerény munkásságom túlbecsüléséből erednek, s benned a szerető és kedves íróársat, a kiváló derék embert ismertetik meg velem újjól.

Az én életem hosszú, pihenéstelen munka, hiábanvaló törekvés és örökös küzdelem volt látható és láthatatlan, — tehát veszedelmes — ellenségekkel. Szegény özvegy-anyának egyetlen fia, már a bölcsőben arra voltam predesztinálva, hogy folytassam azt a kálváriát, amelyet az édesanyám megkezdett.

Egész életemben színész akartam lenni, — nem lehetett. Anyám mindenét érettem áldozta. Amikor tehát keresőképes lettem, — csak nem cipelhettem magammal: ország-világ komédiásaival, akiknek hátukon a házuk s kebelükön a kenyerük. Leültem tehát a katedrára és tanítottam harmincnyolc esztendőn keresztül...

Egy érdekes epizódját a fiatal koromnak elmondom neked.

Korán virradt Pécsset, már hét óraker menni kellett. Tehát nyargaltam az iskolába, melynek ti-

zenkét esztendejét mind Pécssett végeztem. Szerettek is Pécssett valamikor, egy utcát vagy piacot a nevemről akartak elnevezni, — ha jól tudom: a mafhapiacot. De attól is elállottak azután, még a marhapiac se volt arra jó.

Délig az iskolában ültem, délután újra. Négykor szabadultunk ki a gimnáziumból, akkor nyargaltam egyik kondícióról a másikra. Négytől hatig a Lakitsfamiliánál tanítottam, hattól nyolcig Perczeléknél.

Egyszer reggel a direktor azzal fogad, hogy menjek haza, öltözzem ünnepre, mert Eötvös József báró ma meglátogatja az iskolát és én-nekem kell őt üdvözölnöm.

Megdobbant a szívem. Röptem haza s mialatt édes jó anyám rám aggatta a legtisztességesebb kantusomat, elgondolkodtam magamban, mit fogok én annak a nagy embernek mondani?

Úgy látszik: jól gondoltam el, mert nagyon tetszett neki. Mikor belépett a nyolcadik klasszisa, körülvéve az összes professzoroktól, én elébe álltam s barna, mélységes szeméibe nézve, elkezdtem beszélni. Hogy mit tanultunk mi a tizenkilencedik század uralkodó eszméiből, a Falu Jegyzőjéből, a Növérkéből, a Karthauziból, a Dózsa korából... Minden munkájának egy fontos mondatát idéztem és elmondtam neki, hogy mi legyen a mi programmunk az életre. Vázoltam a magyar ifjú dolgát, kötelességét, hivatását, amelyet ha úgy töltünk be, mint ő gondolta, tanította, remélte, akkor a költő bizvást elmondhatja:

..... boldogulva hon,
Hadd lássam népemet virányidon!...

... Rámnézett hosszasan, a vállamra tette jobbkezét s azt kérdezte:

— Ugyebár, Pestre fog jönni?!

— Ha lehet, kegyelmes uram... Nagyon szegény vagyok ...

— Jöjjön fel! Gondoskodni fogok önről ...

Azt a büszkeséget, azt a boldogságot — ember

le nem írhatja! A tanáraink is büszkék voltak rám de az édesanyám meg éppen hogy sírt örömeiben ... Tehát meg volt jelölve a jövőm útja ...

Egy márciusi délután éppen Lakitséknál tanítok, mikor a családfő belép a szobába és azt mondja:

— Eötvös meghalt! ... — Megremegtem, — majdnem leestem. — Akkor hát nekem is végem! ...

Nagykeservesen szedtük össze azt a pár garast, amivel Pestre jöttem a kitűnő érettségi bizonyítványommal, amelyen azonban még egy karaj kenyeret sem vehettem. Küzdöttem, szenvedtem, belebetegedtem, végre nem bírtam tovább ... Felmentem a kultuszminisztériumba és kihallgatásra jelentkeztem az államtitkárnál. Mészárosnak hívták. Valamikor Eötvös jobbkeze volt.

Nagynehezen bejutottam. Amikor megmondtam a nevemet, az államtitkár fölállott, hozzám jött és azt mondta:

— Tudom! ... A boldogult kegyelmes úr meghagyta nekem, hogy gondoskodjak önről...

Eötvös József kinyújtotta szent kezét a sírból és segített egy szegény, törekvő emberen.

Édes Pali öcsém, ezek a régiak nemcsak nagyjai, ezek szentjei a literatúrának, a virtusnak, a jónak és örökszépnek ... Kövesd példájukat! Igaz híved, Váradi Antal, okt. 31. 1913.”

*

Váradi Antalnak a puritánságát, jogi doktor, ügyvéd fia: ifjabb Várady Jenő örökölte, nagy művész, költő, tehetsége meg Aranka lányának, a Nemzeti Színház búbájosa, nagy művésznőjének lelkében lobog és alkot tovább ... A színpadról, a színészetről, a színészekről, színiakadémiai növendékeinek a szárnyrabocsátásnál gyakran idézte, elmondta Váradi:

Nagy vágyak, álmok fáklyahordozója,
Elég a lángban, melynek gondozója.

Az idők végzetes változásával meg, mielőtt örök-re elnémult volna, az „Ócska hárfá” költeményében írta ez az igazi úr és szerénységében is nagy költő:

Az újkor dalnok versenyében
Cintányér zsong és harsona,
Az én hárfáin hallgat szerényen,
Vásárzaj nem az ő hona ...

Krisztust követő egész lelkét, jóságos lényét kifejezi az Aranka lányának emlékkönyvébe írt másik költeménye:

Atyád ír leánykám cz. emléklapodra,
Taián letörli hosszú évek sodra
Halvány betűimet, — de lelkedem
Évek sodrának nyoma ne legyen.
Amit annak fehér lapjára írtam:
Az megmaradjon mindörökre birtan!
Hit, erkölcs, jó név, tiszta szeretet,
Ebben vedd tőlem örökségedet.
S ha nem felejtetted ezt a lángírást,
Amit szívedbe véstem, — ime lásd:
Áldó kezem kísér az életen.
S ha ez áldó kéz egykor nem leszen,
Ha ez a szív egy jobb hazát talált,
E kéz, — a szív
Még akkor is szeret — s megáld!

Váradi Antal, kinek értékes, érdekes élet- és jellemrajzát vitéz Péterfy Károly nagyon szépen megírta, 1923-ban, március 5-én halt meg. Ahol Iskáriót, Trónviszályok, Tamóra, Tör, A hun utódok, Caritas, Szent Margit asszony, Szent Korona, Mózes, Rafael, s a többi darabjaival megérdemelt sikereket aratott, a Nemzeti Színház gyalogjárója előtt, mindennapi sétáját végezvén, összeesett, — halt meg az öreg költő ... A sírontúlról is, ám vissza-vissza tekint és selymes simogatását eljuttatja szeretteihez a „Legendák” költője ... Somfay Margitnak Váradi Aranka beszélte el az érdekes esetet, hogy, sokat kijárván, minden „premier” előtt kimenvén apja sírjához, a „Férfi szívek” színdarab premierje előtt, december második napján is kiment egyszer a nagy hőésés-

től borított Kerepesi temetőbe... És az édesapja sírját magasan, vastagon elborította a hó, s midőn közelebb hajolt a sírhoz, a nagy fehérségből egy színfolt tűnt szemébe ... Még közelebről meglepődöttén látta, hogy virág ez! ... A rideg télben, a nagy hóban a költő sírján kivirított és szeretett gyermekére rámosolygott két szál édes kis — árvácska ... — Úgy hoztam el! — Váradi Aranka máig őrizi a lepréselt kis virágokat. — Mintha azokat édesapám nekem küldötte volna! — Váradi Antal maga nagyon szerette az akác-virágot. A legkedvesebb virágja, mint „Akácvirágok” gyönyörű költeménye is bizonyítja, az akácvirág volt. Bár a temető rendszabályai tiltják, nem engedik, hogy a hátramaradottak fát ültessenek kedvesök sírja felé, Váradi Aranka addig járt, kilincsel, megengedték, hogy egy akác-fát elültethessen mégis költő édesapja sírjához ... A szép magyar fa, a Magyar Alföld jellegzetes akác-fája ma már nyolc éves, s ha nemzete, tanítványai méltatlanul felednék, teljesült a jó Váradi Antal kívánsága ... A mézes, fehér akácvirágok beillatozzák a szentelt sírt és a mézgyűjtő méhek seregei az akác-virágzásakor a költő álmának folytatásául tovább duruzsolják a himnuszt, a szent tanítást, a virágos föld s fajta szeretetéről és megbecsüléséről... Váradi Antal élete is ilyen magyar mézgyűjtő élet, ilyen akácvirágos mézontó munkásság volt... Ó, vannak, sokan vannak, akik idegen eredettel is megváltották örökjussokat, hogy Árpád hadi népe leszármazóinak legelsői közé számíthatjanak!

Ady Endre körül

Én Szegedről, a Tisza melletti, akkoriban még izzón magyar s a piarista Dugonits-apó nyomán nemes magyar írói hagyományokkal telített s a Mikszáth, Pósa, Gárdonyi, Lipcsey Ádám, Sebők Zsiga, Kemechey, Kisteleki, Tömörkény, Lakatos Károly, Móra István, Lakatos Sándor, öreg Nagy Sándor, Czímer Károly, postás Kovács János, Palotás Fuszti, Móra Ferenc és a többiek szüzi magyar írói munkásságától frissített királyi városból mentem át a zordobb, porosabb Debrecenbe, a függetlenségi 48-as Kossuth-párt „Debreczen” lapjának felelős szerkesztőjéül, amikor onnét a volt jogász Ady Endre, a debreceni kormánypárti újság ifjú munkatársa átváltott a lifgabß^fuTnigabb erkölcsűnek mondódott, pakfonvárosnak, Grószwardájnnak, Pece-parti Párizsnak elnevezgetett, mind Szegedhez, mind Debrecenhez viszonyítottan kozmopolitább, ma már mégis a váltig siratott szép Nagyváradunkba. A forrongó, később forradalminak minősített ifjú Ady — jóra, rosszra hajlón, odaát is, Váradnak egész különleges, zsidó és dzsentriből összeTTovászolt kormánypártját szolgáltaa helyi kormánypárti újság kötelékében... ST hogy az ellentét szikrázóbb legyen, én meg Kossuth Lajos debreceni újságjánál a nekik oly ósdi, elavult magyar hagyományokat, veszendőre engedett kincses magyar életet védtem, ragyogtattam a „balpárti” zöld-piros 48-as tollal... Hittem és éreztem, hogy erre kötelez a magyarságom, s ez a hit, ez a meggyőződés — midőn okosabb lett volna hallgatni, vagy másként, megalkuvóbban beszélni, — sok

őszinte szót, igazándi magyar írást kirobbantott lelkemből, bár többször borzasán és naivul... Akkor tájt a „váradiak” magukat e tájon Nyugat fensőbbeséges különítményének tartották, s készségesen csúfolkodtak a szerintök Ázsiához számítandó, szalonnás civis, debreceni „Porkopólisz” rovására... A debreceniek és Debrecen elleni csúfolódást Ady vezette. Egyszer sikerülten, máskor kevésbé sikerülten. Mindig az elevenjét keresgetve ... Mi, debreceniek sem maradtunk adós a nyugati zavaros árban úszkáló váradiaknak. Ady engem megtett „honkanásznak”. Én sestakerti vinkóra, debreceni kolbászra hívogattam át a váradi bürök-pálinkától, mérges éjszakai levegőtől és a barázdát sem ismerő váradi cimboraságtól meghervasztott, végzetesen befolyásolt „hadi Bandit!” ... Egyszer azután mégiscsak megfogtam, sarokba szorítottam, „meggomboztam” ezt a füstös, fiatal szilajbikaként öklelődző poétát... Ó, nem a nyugatoskodásán kerekedtem felül... A már akkoriban rejtegetett, tagadott ezer és ezer éves eredendő magyarságának egyik őszinte megnyilatkozását, megvilágosító költeményét, megrendítő önvallomását csaptam az íróasztalomra... „Az Érmentén” költeménye volt ez! ... Dankó Pista daltársulatával Váradon járt s édes, tiszta magyar dalaival oly meg-rázón, és felrázón hatott Adyra, hogy az régi szilágysági lelkét pillanatra ismét megtalálta és megírta egyidejűleg egyik legmagyarabb, legőszintébb gyönyörű költeményét, éppen — Dankóhoz ... Ezt a költeményt (1902 november 1.) Ady váradi lapjából „ollóztam” át a jó öreg „Debreczen” tárcaírásául. Érthet ebből Adynak a barátja, az ellensége! A költemény elé és köré akkor a következő keretező írást írtam:

„Ady Endréről, az ösmert váradi újságíróról, ifjú íróársamról írok néhány sort, mielőtt a nekem tetsző egyik versét, az ő utólagos jóváhagyása mellett leközléném. Nem cimboraságból írok fölöle. Mi ketten nem is ösmerjük egymást; amennyiben pedig írásainkból ösmerhetjük egymást, ez az ösmeret-

ség korántsem kapcsolta össze — lelkünket. Sőt Ady íróársamnál, mint az heves ifjúnál természetes is, többször élesebben tört ki az — ellenszenv. De előttem az őszinte ellenszenv tiszteletreméltóbb, mint az alattomosan álmodó hamis barátság, azért az ellentétes irányunk és írásainkban dicsőített elvek, eszmények ellentétje dacára, érdekléltem olvasgattam Ady Endre lávaként izzó, sajnós, többször lávaként pusztító cikkelyeit, amelyek azt a meggyőződést gerjesztették bennem, hogy Ady Endre tehetségét rosszra fordítja. Pusztít, rombol, tagad, csúfolkodik, gyűlöl abban a körben, ameddig ereje hat és éppen azokkal szemben mostoha, akiknek eréből származik, kiknek egyéb bűnök nincs, mint hogy az újmodi piros lobogók dacára hűségesek a magyar föld és a magyar faj cicomázatlan, erős Istenéhez; „noha — Ady Endre szerint — honkahászok, hülyék az ilyenek, amiért a világpolgárság piaci csurapéjéért nem akarják kifordítani önmagukat a — magyar bőrből... Pedig Ady is ebben a bőrből született és saját példájából okulhatna, mennél inkább szabadulni akar belőle, annál inkább pusztul, sorvad az ereje és a vedlésnél tovább nem viheti. Midőn a születéssel együtt fakadt, a családi tűzhellyel együtt melengtetett, a neveléssel együtt fejlesztett nemzeti eszményeket megtagadja, azokat végleg még „s[^]mTirP hatja ki lelkéből. Bármilyen tarka-barka idegen köntöst ölt magára, azért az idegen Istennek sem férközhetik közelébe ... Mi vár így reá? ... Csalódások. Késői bánat. Erőt, tehetséget emésztő küzdelem. A meghasonlás ... Az ősi, erős, éltető napsugár megvetésével — tévelyegvén —, hová vezetheti az útja? Görögtüzes, jégvirágos, rideg, hideg, idegen világba, s midőn becsapódik mögötte a kriptaajtó, — ime, a küzdés vége! — jégtrónusáról megközelíthetetlenül vigyorog reá a vágyván-vágyott eszmény, a nehéz arany és gyémánt köntösös idegen bálvány-Isten, mely érzéketlen iránta ... Ekkor majd, bezzeg, azokról a csúfolt, megtagadott élet-mezőkről vigaszulhatna egyetlen mezei árva virágszál is ... És higy-

jétek el, de higgye el nekem azt különösebben Ady Endre, — az én lelkemben az ellenszenv zordon húrja már engedett, sőt, midőn vergődéseit figyelem, részvétté lágult át... Görögtüzes, jégvirágos világ az övé, melyben a múltó, maradandó, hatás nélküli diadalokat áldozatként dobott szíve vércseppjei árán erőszakolja ki Ady... Azt azonban megengedem, hogy látszatra nem ilyen csüggesztő az Ady Endre helyzete. Nevetgélve, búfelejtő poharakat kocintgatva, mesterséges izgalmak mámorát erőszakolva, a megbízhatatlan újságírói szertelenkedések olcsó tömjénében fűrésztve, elégedettséget, derűt színlelten éli az Istenkísértés sorvasztó napjait, — de mindez voltaképpen csak altatás, altatása a környezetnek, altatása önmagának ... Nem mással bizonyítom mindezt, mint Adynak Dankó Pistához írt gyönyörű költeményével. Ebből őszintén zokog az ő sok vesztett reménye és természetellenesen temetgetett, hiába temetgetett szenvedő magyar lelke... Az én igazságaimat beszéli ez a költemény, amely az elzárkózott léleknek legmélyéből fakadt önvallomásul is megrendítően beillik:

Kanyargós Ér-mentén fekete magyarföld
 Volt az én testemnek életet adója,
 Földből élő ember az édesapám is,
 Olyan rég nem szóltam magyar szóval róla.
 Magyar ott a síkon, szívig magyar minden,
 Magyar a vér is még az én ereimben,
 Hej, hogy olyan ritkán emlékszem meg róla!
 Nem tehetek róla! ...

Én rólam talán ezt eleve rendelték,
 Fáradt volt a lélek, hogy belém lehelték,
 Novemberi nap volt, sárgult már a róna,
 Nincs bennem elég tűz, nem tehetek róla!
 Én bennem csak vágy van, messze, messze szálló,
 Valami névtelen, valami borzalmas,
 Valami sóvárgó ...
 Úgy-úgy agyonhajszol, úgy-úgy kerget innen,
 Úgy-úgy húz magához az idegen Isten:
 Keletről szakadt törzs napnyugatra szállnék,
 Fénynek teremtődtem, s árnyék lettem, árnyék ...
 Nincs bennem magyar tűz — mea culpa — nincsen ...
 Magyar Dankó Pista, áldjon meg az Isten!

Kanyargó Ér-mentén ... Óh, szállj csak rám álom! —
 Lássam ímeg!a múltat. Aranyozott szárnyon
 Borulj rám: hadd tudjak gyermek módra sírni,
 Szálljon meg oly kéj, mit nem lehet elbírní.

Tele van a szívem... Holdas enyhe éjjel,
 Mámorossá tesznek erős vadvirágok,
 Kábultan pihegve hallgatok egy nótát,
 Gyermek szemeimből a könnyű szívárog,
 Egyszerre szakad rám: kárhozat és éden;
 Leányok nótáznak csendes falu végen.
 Reszketett mellettem a vadba oltott rózsa ...
 Ó szent, égből lopott, magyar lelkű nóta!...

Magyar Dankó Pista, áldjon meg az Isten,
 Akinek a lelke elvágódik innen,
 Akit kerget, hajszol sóvár, beteg vágya,
 Akinek a lelke magyar földön árva,
 Megmenti, megtartja a te magyar lelked,
 A te nagy bánatod, a te nagy szerelmed,
 A te duhajságod, a te kacagásod...
 Visszaadtál nekem egy vesztett világot!

Kanyargó Ér-mentém fekete magyar föld
 Volt az én testemnek életet adója,
 Földből élő jaz édesapám is,
 Olyan rég nem szóltam magyar szóval róla.
 Visszajött az űzött, agyonhajszolt lélek,
 Amit csak álmodtam, amibe csak hittem!
 Magyar Dankó Pista, áldjon Imeg az Isten,
 Hogyne szeretnélek, hogyne éltetnélek! ...

Én ennek a gyönyörű költeménynek a közlésével s a hozzáfűzött megjegyzéseimmal lezártam az Ady Bandival való „disputám”-at. Ady a váradi lapjában ezt az írásomat akkor megjegyzés nélkül „lehozta”. Hatott-e reá az írás, — nem tudom ... Csak-hogy éppen a további ujságírók-kötekedéseket be-szüntette, különben is őt nemsokára Párizsba, to-vábbi sokféleképpen megítélt pályájára sodorta el végzete és az egyik vélekedés szerint a mélységek legmélyére süllyedt, a másik oldal harsogó dicsőíté-sével pedig mindenkit túlszárnyalt és elérhetetlen magasságokba emelkedett ez a feketeszárnyú költő-zseni ... Én sem a hajszolói, sem a tömjénezői közé rreih szegődöm ezentúl sem, — hiszen egyik sem tu-lajdonsága a magyar léleknek ... A távolból néztem

a hullócsillagnak káprázatos pályafutását. A sorsában ám a magyar sorsot megláttam és még tévelygéseiben is szerettem, fájlaltam Adyt... Az életben egyszer, egyetlen egyszer találkoztam vele! Én akkor is csak a „régí” voltam, mintahogy máiglan a „régí” vagyok; noha a sujtás azóta lefeszett kopott, nyútt testi „gúnyámról” ... Megintcsak az öreg „Debreczen” lapot szerkesztettem átmenőleg, úgy 1910 körül, s még mindig következetesen tagadója, ellentmondója voltam annak, amit nekünk, magyaroknak, „Nyugat” kifejez és vért, lelket fertőző francia-betegségeivel szállít... Mégis lapom útján és személyes Összeköttetésem megmozgatásával — a lappangó és nyílt ellenszenvet leküzdve — közreműködtem, lehetővé tettem, hogy az ős-civis városban az akkori, ott inkább ellenszenves, részben kifigurázott Nyugatos-gárda, Ady Endre, Móricz Zsigmond és társaik szép előadás keretében szerepelhessenek. Zilahy Gyula színtársulatának „díszelőadása” után az este további részét együtt töltöttük. Ady az asztal másik végén ült... Szóltanul, csendesen, fáradtan ült. Szép fejét félkezére támasztotta... Dió-barna szemének fátyolozott, reszkető fénye, kimondatlan bánatossága máig lelkemben csillog, — mint az elvesztett édes testvért sirató nehéz, nagyon nehéz férfi könnyű ...

Már amidőn Ady — a piros bárkán és a nemzetközi forradalomtól kisajátítottan — rég sírba hullott és sírhalmához odafűzték az egykori debreceni szerkesztőmesterének, a tudós öreg kálvinista Zoltai Lajos debreceni múzeumi igazgatónak elgondolása szerint faragtatott ősi magyar kopjás-fejfát, — a Szilágyságról menekült régi hű barát, a nagy magyar nótaszerző Balázs Árpád beszélgetett felőle kedves szilágysági emlékezéseket. Ezekből hívebben lép elénk Ady, mintahogy a köztudatban lefestgették. Zilahon kedves pihenőket tartott. Balázs Árpád, Kincs Gyula református gimnáziumi igazgató, a „Szi-

lágyság” szerkesztője, Antal Iván főispáni titkár (annyi gyönyörű magyar dalszövegnek a költője) és mások még néhányan voltak a jóemberei. Ezeknél az úri családoknál s a vendéglőben kedvesen, melegen el-elfelejtkezett. Nemcsak a tuskéit, hanem bájosságát, nemcsak az epéjét, hanem lelke édesmézét feltárta és megosztotta ott az ismerőseivel a szőke Szilágyságban. Egyszer Antal Ivánt, a hadgyakorlatra bevonult honvédtisztet, csipkedni kezdette, hogy — „egyenruházott poéta!” ... De komolyan, gonoszul soha senkit nem bántott, s ha valaki mégis sértődést mutatott, rögtön kész volt a selymes simogatásra ... Az arany-sárga könnyű szilágysági bort szopogatva, mely a bikszádi vízhez kellemesen „pászol”, — el-eldalolgattak, legkivált, ha a háznál, mint Balázsnéknál, az azóta már élete virágjában elhunyt bűbajos fehér gyöngyvirág Balázsné, Irén nagyasszony otthonában, — zongora volt... Ady szeretett dalolni... Mélyen zengő hangja volt. A régi dalokat szerette legjobban. Voltak olyan régi nótái, melyekről rajta kívül senki más nem tudott. Ezeket gyerekkorában tanulhatta az öreg béresek s kocsisoktól. A Balázsné zongoráján el kellett játszani mindig a „Zilaji ember nótája” dalt.. Ilyenkor csendesen ingatta szép, nagy barna fejét... Ennek a Balázs Árpádtól megzenésített dalnak a szövegét — a Balázsné buzdítására, hogy a hepe-hupás vén Szilágyról is szóljon már muzsika, — Ady írta és ajánlotta Balázsnak ...

Zilah felett feihődzik most ifjúságom kicsalt vére,
 Vörös fényes a Diákdomb, vérhullott a Terbetére,
 Régi ember, régi vére.
 Istenem, csak egyszer lennék csókos ifjú, boldog másik,
 Ott a híres Mecsek-alján az utolsó áldomásig,
 Olyan boldog, mint a másik.
 Meghaltak már a leányok, kiömlött a szívem vére,
 Vörös-fényes a Diákdomb, vér hullott a Terbetére,*
 Kiömlött a szívem vére! ...

Balázs Árpád 1917-ben Csúcsán, a csúcsai kas-

* A Terbete Zilah egyik temetője s a szőlőtőkés, híres bortermő „Meszes” a Zilahot uraló vén hegy.

télyban találkozott, beszélgetett utolszor Bandi barátjával. Ekkor már tele volt keserúséggel, aggodalommal az Erdélyt féltő lelke! Előre érezte, sejtette és sejtette az ezeréves haza összeomlását és bekövetkezett szörnyű megcsonkítását... Nótaszerző barátját, Balázs Árpádot már korábban ösztökélte:

— Gyere fel, Árpád, Pestre! ... Nem neked való az a kisváros! — Balázs elborongón felsóhajtott:

— Bajos dolog nékem a setétbe ugrani... Mert lásd, Bandi, nékem itt van Zilahon a házam, a szőlőm! — Dehogya is gondolta akkor még Balázs, hogy neki egyszer mindent ott kell hagyni s futva kell menekülnie onnét...

*

Az Ady Endre édesanyjával, Ady Lőrincnével 1928-ban Balázs Árpád, a pesti Nyugati-pályaudvaron, a debreceni gyorsvonat indulása előtt, ismertette meg. Debrecenben, Lajos fiánál, Ady Lajos királyi tankerületi főigazgatónál, a debreceni református bérpalota emeletes lakosztályában is felkerestem a költő édesanyját... Feketében volt, — régi magyar asszonyoknak régente ez volt a viseletjük. Blahánéra emlékeztető arcából — a komorságos szarukeretű szemüvegre rációfolván! — bájt, szelidséget, értelmet sugározó nagy fekete szemek néztek reám tisztán, vonzó derűvel... Gyöngyként pergedező szavainak édes ízét, tiszta zamatát, meggyőző okosságát nagyon élveztem. Egyik-egyik szép magyar szó kiejtésénél „i-zett” Ady-néni... A szilágysági magyarok nyelve ugyanis Erdély és az Alföld nyelvhatárán mindkét fajtájú magyarságnak szókincsétől gazdag és kiejtésében varázsos. Ady Endre a szülei háztól, az Érmenti nagy faluból, édesanyja, édesapja, a háznép, a szilágysági magyarok magyar lelkű beszédjeiből gazdagította és hozta magával az olykor zsoldáros erejű, zsoldáros zengésű nyelvét.

— Az én ides Bandi fiam nagyon jó fiú volt! — Beszélte elmélázón, könnytől csillanó szemmel Ady Lőrincné. — Mi mindent odaadtunk volna neki, de

soha semmit sem kért... Legritkán csak betegeskedései közben fordult hozzánk! — Az egyik megjegyzésemre szívárványos mosolygással felelte Ady-néni. — Az ides Bandim szeme még nagyobb volt! ... S az én fehéredő hajamat sokszor megsimogatta Bandi: „Idesanyám! Ez is én miattam fehéredett meg!” — Elmondta Ady-néni, hogy Bandi fia lelke csak akkor pihent, nyugodott meg, amikor egyszer-egyszer ott-hon időzött... A zárkózott, büszke lélek hét varázs lakatja ilyenkor önmagától felnyílt és az anyai édes szavakra őszintén elpanaszolta a bántalmakat, megcsúfoltatását, keserítő fájdalmait és — megnyugodott ... S ez a felforgatónak kikiáltott rakoncátlan költő ilyenkor az érmelléki falu, a nádligetes Érmindszentnek kis kálvinista templomába eljárt buzgón, mintahogy legelmaradhatatlanabb olvasmánya a jó Károli Gáspártól fordított biblia volt... A Paris¹ pesti és az érmindszenti Ady között minő áthidalhatatlannak tetsző ellentétek! ... Melyik Ady hát az *igazi*? . . Én a megfejtést a keseredett és kisemmi-zett magyar sorsunkban keresném!

A költő édes apjáról, a ropogó kemény csizmás, szilágysági nemes Ady Lőrincről is írok még néhány sort. Földszerető ember volt Ady Lőrinc. A nyakas magyarnak meg kellett érnie, hogy az ősi földön idegen megszálló lett az úr. Egyik fiuk, a költőnek a sírja már a pesti temetőben domborult, a másikat, az egyetlen, a „Lajost” Debrecenhez köti a hivatás... Az öregek tehát elhatározták, hogy Debrecenbe költöznek s „mindkettőhöz” közelebb telepednek... 1928-ban már épült a debreceni Nagyerdőn az öreg Adyék új lakóháza. A pár száz holdnyi „ősi tagot” és a különösen szívéhez nőtt „szőlőt” a Gsikországból beszármazott hét csiki székelynek adta el Ady Lőrinc, — no, majd megtanulják ezek is a szőlő művelését!.... A fenyőfáktól, nyírfától körülölelgetett újabb építésű, szép Ady-kúriából református paplak lett... Csu-

pán a külön birtoknak beillő hatalmas belsőségi telket tartotta meg és őrizgeti még a hetvennyolc éves Ady Lőrinc ... Ennek a mindszenti nemesi teleknek alsórészében változatlanul állott a zöldrácsos ablakú, kétszobás, pitvaros, konyhás, kamrás, pincés, „régí ház” — az Ady Endre szülőháza ... Ady Lőrinc fehér fejével, hűséges öreg magyar szívével most egymagában ebben a „régí házban” húzódott meg ... Itt tervezgett, töprengett, vívódott, kesergett, borongott a vén nyakas magyar, a kálvinista Ady Lőrinc, hogy menjen-e, maradjon-e, s elhagyja-e most már „ő is” a „régit?!” ... A halál feloldotta a nehéz kérdés alól... Eljött kéretlenül és a régí házban csontkezelével lecsukta a boldogtalan magyar költő örökbús édesapjának fáradt szemét... Az érmindszenti temetőben nyugszik Ady Lőrinc ... Fia, a boldogtalan Ady „Bandí” az idegenbe vitte szívé. Ady Lőrinc hű maradt az ősi röghöz és az idegenektől gázolt szép Szilágyságnak drága földjében „ömlött ki a szíve vére”... Költő kellenék, hogy mind ezt a gyászt, annyi magyarnak ezer esztendőök óta itt szétömlött szíve vérét zsoítáros énekébe foglalja és elsirassa vigasztalanul... Ezt a nagy magyar Siratót talán, egyedül Ady Endre tudta volna megírni?! ... Ámgonosz vizekre sodródott a hajój[a. Meg nem értelTén, időelött az idegen kezek ásta cifrasírba hanyatlott a magyar siralmaknak ez a sokféleképpen megítelt látnoki költője. A büszke „keleti törzs” eme fénynek teremtdött zsol-táros ajkú fiát elébb magához húzta, még életében árnyékká sötétítette, azután meg is ölte az a szörnyű idegen Isten, melynek nyomásától elevenen rothadozik ez az egykor oly szép, boldog, büszke, bátor, ragyogó, nemes magyar nép is!

Ady Endre most már maga elért a „révbe.” A halál vize lemosott róla minden földi salakot... Az örökülhagyott gyöngyök fennmaradnak és — fekete, mint fehér tanulságaikkal — ragyogni fognak időt-

len időnkig s úgy történik, valóra válik, amint azt Ady
 „Az Értől az Óceánig” költeményében megírta:

Az Ér furcsa, nagy, álmos árok,
 Pocsolyás víz, sás, káka lakják,
 De Kraszna, Szamos, Tisza, Duna
 Óceánig hordják a habját.

S ha rámszakad ez a szittyamagasság,
 Ha száz átok fogja a vérem,
 Ha gátat túl föl ezer vakond:
 Az Óceánt mégis elérem.

Akarom, mert ez bús merészség,
 Akarom, mert világsodája:
 Valaki az Értől indul el
 S befut a szent, nagy Óceánba.

A nótás somogyi főszolgabíró

A kedves magyar pap, Horváth Elek lengyeltóti katolikus káplán a gyászos 1924-ik évben írta Pete Lajosról, a Páros csillag az ég alján, — a Grand Cafféban, — Nem azért, csak azért, — Álmaimban veled vagyok, stb. nóták dalköltőjéről: „Ragyogó csillagként tűnt fel a dalos magyar égen és haloványult fénnel engedte a magyar közönség sírba szállani... Ezt a nemtörődő szellemet kellene kicserélni a sok millió magyar szívből, akkor nagy embereink bőven akadnának!” ... Minő szomorító, fájdalmas igazság ez! Pete Lajosunk életrsorsa is bizonyosság reá! Pedig Pete Lajost, a volt lengyeltóti főszolgabírót háromszor csókolta homlokon a dalköltészeti istennője. Tehetséget csókolott neki a leggyönyörűbb magyar dalmuzsika szerzésére. Azután dalolta is úgy a magyar nótát, mint rajta kívül senki más — és ébenfa zongorája mellett tüneményes játékos is volt... Talán csak Reményi Ede remekelte így a magyar nótát hegedűjével, mintahogy Pete játszotta a magyar fájdalmat, örömet és lelkesülést a zongorán. Megértette, átérezte minden hallgatójával, hogy: „a magyar dalnak nincsen párja az egész világon!” Jellemez minket mégis, hogy míg egy Carussoért holtá után is ájuldozunk, Pete Lajosunk csodabüvös ének- és zongora-előadó művészetéről alig néhány gramofonlemez-felvétel maradt fenn — véletlenségből...

Somogyi-fi volt Pete. Azon a magyar vértől, tüztől szentelt somogyi földön született, ahol az ősmagyar táltosok, áldozópapok, kobzos énekesek,

varkocsosfejű szilaj vitézek legtovább védték az ázsiai magyar áldozatos oltárt a Bakony szent ligeteiben és a Balaton zúgó nádasai között... Pete Lajos Hetesen 1866-ban, október hó 4-én született. Édesapja szintén Lajos volt és a hetesi Somssich-uradalomnak volt főtisztje. Az ifjabb Lajos az első nótahangokat nagyon szépen zongorázó édesanyjától, Boggyay Annától tanulta el. Hét éves korában már olyan meglepőleg s jól zongorázott a kis Lajos, hogy Somssich Pál tetszéséül értékes arany inggombgarnitúrát adott a zseniális kis emberkének. Édesapja Kaposvárott a legkiválóbb zenetanárnő veit taníttatta zongorázni a kis Lajost. A klasszikus zenével azonban úgy volt, ha egy-egy szonátát kétszer eljátszott, már fejből tudta és itt-ott cigányosan cifrázta is... Németanyanyelvű tanárnője sokszor rákiáltott:

— Aber, Lajos, komponieren sie nicht, das hat schon Beethoven besorgt! (azaz: Lajos, maga csak ne komponáljon, azt már elvégezte Beethoven!)

*

Cigányos zongorázását pesti jogászkorában tökéletesítette. Radics Béla volt a kedves cigánya. A prímás a hegedűvel és Pete Lajos a zongorán a pesti legénylakásban együtt játszogattak ... Első sikereit éppen „jogász csárdásaival” aratta. Szerénységére jellemző, hogy életében mindössze tizenegy művet adott ki... Halála után Bárd Ferenc adta közre veretes három dalkötetét, s még szerencse, hogy Klára leánya egyidőtől lekottázta apja dalait, mert, úgy lehet, ezek is veszendőbe mentek volna, esetleg mások bokkrétázták volna fel velők magokat... Somogyi, balatoni nótáinak szövegét jórészt Márton öccse költötte. A dalos lelkű testvérpárnak egyik ilyen feledhetetlen nótája:

Nem való bokréta türott süveg mellé,
Nem való a szép lány szegény legény mellé,
Mit is jár utána, akinek nincs módja:

Fodros rokolyára, selyem suhogóra,
Puccos viganóra ...

És én inégis-mégis csak járok utána,
Piros rózsa fakad a lábanyomába,
Ezrével nyulának útján a virágok,
Hogy van, hogy mégis míg utána járok:
Töviséken járok ...

Pete Lajos ezzel a nótájával Új-Tátrafüreden olyan hatást keltett, hogy özvegy iglói Szontagh Miklósné, Magyar Ilona, Új-Tátrafürednek akkori tulajdonosa egy Pete-halmot készíttetett az elé a pavillon elé, amelyben a dalköltő lakott. Ezt az „Erika halmot” a néprajzi tudós Magyar Kázmérral kősziklákából halmoztatták össze. A legszélesebb szikladarabba fekete márványlapot illesztettek ezzel az egyetlen nótakotta sorral:

— „És én mégis-mégis csak járok utána!” — Akkor és azóta sokan beleszerelmesedtek ebbe a gyönyörű Pete-nótába ... Pete Lajos Marci-öccse verseire zenésítette meg a többi között a „Betyár legény kemény vasban, — Halász legény a szeretóm, — Ne sírj, ne sírj, szép menyasszony” — híres szép dalait...

*

Pete Lajos, mint közigazgatási gyakornok 1889-ben állott nemes Somogy vármegye szolgálatába. Ezen időben mondta neki a vicispán:

— Te Lajos, lassan körülmuzsikálsz s megénekeled az egész Balatont! — Pete Lajos az „angyali jószágát” — a nyakas, szilaj somogyi népe nevezte el így „angyali jóembernek!” — belevitte a hivataloskodásába is. A „népet” nagyon szerette, a népnek is közszeretett főembere volt. A jóságával ugyan akárhányszor visszaéltek, Pete Lajos jölelke mégis soha el nem változott. Kedvesen jellemzi benne az embert és a hivatalnokot ez az eset, ami még kezdő főbíró korában esett meg vele... Egy megrögzött vadász rabja miatt, annak komisz megátalkodottságáért hivatalában annyira felindult, hogy amikor elvezették a puskás

betyárt, kénytelen volt egy pohár vizet kérni a huszártól, olyan rosszul érezte magát ... A huszár, egy régi megyei huszár, midőn elhozta a vizet, a sarkantyút illőn, keményen összependítvén, így szólt:

— Megkövetem a tekintetes urat... Ilyen hitvány emberért ne tessék mán rontani az egészségét... Máskor ilyen esetben csak tessék egyet köhinteni és kinézni az ablakon ... Ezalatt azután majd én úgy pofon teremtem a nyavalyást, hogy feldagad a képe ... A főbíró úr meg nem látta a dolgot és azt az öt forint bírságot meg majd kifizeti helyettem! ...

Másik alkalommal kocsmai verekedés miatt idézték be a legényeket. Pete főbíró már ki is szabta rájuk a büntetést, de még végezetül szokása szerint „a lelkőkre” is akart beszélni.

— Tudjátok! — magyarázta, — nem mondok én ellene! ... Hát jó, rendes embernek is szabad mulatni, inni és cigányozni is ... Ez még nem bűn! Hanem annyit inni!... Az ember úgy elveszítse az eszét, hogy a legjobb barátjai fejét betörje ... Semmiért! ... Az nem járja! — Mint vérbeli jófúlú muzsikus nagyobb nyomatékuul még hozzátette: — No meg azután gyerekek, hogy is tudtok ti olyan rossz cigány mellett reggelig mulatni?! — Meg is kapta rá a választ. Mint-ha fejbeverésről szó sem lett volna, csupán a „cigány” lenne a fontosabb... A somogyi bicskás legények rámondták:

— Kérem alázatosan főbíró uram, rossz cigány?! ... Az nincs! ... Csak az a különbség, hogy egyikhez több bor kell, mint a másikhoz! ... És mivelhogy ehhez a cigányhoz — egye meg a rosseb! — nagyon sok bor kell, azért rúgtunk be mink most olyan nagyon, tekintetes főbíró uram!

Tudott az őszinte Pete Lajos kemény férfi is lenni — felfelé... Amikor Lengyeltótiban elfoglalta a főbírói állást, a vidéki úriháznál, dzsentriknél és mágnásoknál egyaránt látogatást tett. Csupán az

egyik a gőgjéről hírhedt urat, mondjuk Gyulafi önagságát hagyta ki, mert úgy tájékoztatták, hogy ez az „úr” még egyetlen főbírónak sem adta vissza a látogatását. Rövidesen a látogatások befejezte után Pete főbíró a fiatal feleségével, Csorba Edének, a Somogy megyei Takarékpénztár vezérigazgatójának, somogyi földbirtokosnak bájos barnaszemű lányával a közeli Balaton-Fonyódra utazott... Az elsőosztályú teremkocsiban ültek vagy nyolcan. Igen előkelő társaság utazott együtt, — csupa nagybirtokos. Mindnyájan ismerték egymást, egyedül a fentemlített Gyulafi úrral nem mutatkoztak még be, de miután az „illető úr” szállt be utóbb és még Peténének, a nőnek sem mutatkozott be, Pete főbíró sem vett tudomást a gőgös emberről. A kedélyes beszélgetés közben az egyik úr rájött a különös esetre és csodálkozóan megjegyezte:

— No, Gyula, te nem ismered a főbíródat?!

— Nem tartott rá érdemesnek, hogy meglátogasson! — Hangzott a zord válasz, mire a szelíd Pete legszerényebb hangon csak ennyit jegyzett meg:

— Nem akartam alkalmatlankodni... Mitán úgy értesültem, hogy egyik elődömnek sem tetszett viszonzni a látogatását! — A szíven döfött úr zavarba jött, meg mérges is lett nagyon, s így szólt:

— Pedig szerettem volna beszélni „magával”, mert azt hallottam, hogy túlságosan jó ember ... Meg akartam mondani, hogy nem kell ám mindig igazat adni a parasztnak!

— Tudom ... „Nagyságos uram!” — így folytató a szelíd Pete főszolgabíró. — Nem mindig! ... Csak, ha igaza van!... De akkor feltétlenül! — Ezzel azután befejeződött közöttük a társalgás ... Örökre ... A Pete hidegvére, csendes humora egyébként bámulatos volt. Mégis egyszer Miskolcon nagyon kihozták a sodrából. A „Korona”szállóban szállott meg s az étteremben hallgatta a híres Radics-bandát ismeretlenül ... Azok egyszer a Palmer Kálmán szövegére, a Petétől oly mélységes érzéssel, gyönyörű melódiával megzenésített „Páros csillag az ég alján” nótára is

rázendítettek. Ezt kétféle változatban is húzták, s mert Radicsék nem a Pete főszolgabíró kedve szerinti „letételt” húzták, Pete magános asztalától odaszólt:

— Ez nem jól van így! — Az elkényeztetett pri-más sértődötten fordult az aranycvikkes, ritkásfogú ismeretlen felé:

— Mán pedig a Radics bandája minden nótát jól játszik! — Ez aztán a galambszelíd Pete Lajos-nak is sok volt s az asztalra csapott:

— Ezt a nótát pedig én csináltam ... Hát talán csak jobban is tudom, hogy miként van a muzsi-kája?! — Radicsék beadták a derekukat és Pete fő-szolgabíró úr vezetésével s a borsodi urak társasá-gában következett olyan nemes, gyönyörű nótás ma-gyar mulatozás, amilyen sem azelőtt, sem azóta nem volt a miskolci híres „Korona”-ban.

*

Pete életében, lelkében és művészetében kedves hely, termékenyítő szép szerep jutott a lengyeltóti Berzsényi-uraknak. Az idősebb testvér, Berzsényi Sándor dr., járásorvos és öccse, dr. Berzsényi Gerő ügyvéd nemcsak Lengyeltótinak, hanem az akkori egész somogymegyei életnek is kimagasló, oszlopos vezetőtagjai voltak mind a politikában, mind a tár-sadalomban. Sándornak János nevű, azóta elhalt ügyvéd fia és Gerőnek jelenleg Keszthelyen élő, kirá-lyi közjegyző László fia fonódtak bele Lengyeltóti még más hasonérmű vezető uraival ebbe a magyar nótát, muzsikát oly lelkesen szerető, ünnepi szóra-kozásként művelő Pete Lajos-féle társaságba. Mind a négy Berzsényi, az öregebbek, a fiatalabbak, meste-rei voltak a magyar nótázásnak és hangszereken is Petéhez illő művészettel játszogattak, de csak ma-gyar nótát és mindig magyar nótát. Midőn Pete a zongorából hozta ki az ezernyi magyar csoda-meló-diákat, Berzsényi János hegedűn, az öreg Berzsényi Gerő úr fuvolán, Berzsényi Laci, Magyarországnak ezidőszert a magyar dalokkal tüneményes, csoda-

varázsos, a boldogult Petéhez méltó magyar dalzongoristája, nagybőgővel is helytállóit és kiegészítette ezt az úri bandát. Sokszor Huber Gyula káplán, jelenleg barcsi apátplébános, a Dunántúlnak másik eredeti nótaszerzője, a „Csendesen, csak csendesen”, „Selyemkendő, selyemszoknya”, stb. még sok más gyönyörű magyar dalnak, a legtöbb magyar csárdásnak ihletett, tüzes dalköltője is társult hozzájuk. Huber főtisztelendő szintén kiváló hegedűs is volt, s akkoriban nevezték el Petét és Hubertet „zenei vadvirágokénak. A költő Endrődi Sándor itt a mohácsi hegyen, a lengyeltóti Berzsenyi-szőlőben ismerte és szerette meg Petét, akinek írta és ajánlotta a Pete által gyönyörűen megzenésített: — „Bujdokolva járok bércet, rónaságot, vadon erdőséget” kezdetű, szép kurucos versezetet. A Pete Lajos kedvéért zongora is volt ennek a szőlőpajtának az emeletén. Berzsenyi Sándor „strapára”, hogy esetleg a tetején táncolni is lehessen, — öt forintért vásárolta ezt a közel négyméter hosszú, teljesen tönkrement, ép-hang nélküli szörnyeteg-zongorát, amelytől, midőn a rettenetes zavarodott hangjait kiadta, több billentyűje pedig nem is mozdult, Pete kezdetben megjijedt. Később megjavították s olyan jól felhangolódott, hogy éppen Pete is bravúrosan játszogatta rajta azokat a jóízű, törölmetszett, zamatos somogyi parasztnótáit. Máskülönben a zongorának, a népies magyar nóták zongorázásának Pete Lajossal együtt mesteri, csodásbájú és hatású előadói voltak itt akkor Somogyban. Petének Laci nevű, a háborús betegséggel korraifjan elhunyt honvédtiszt fia, aki néhány gyönyörű magyar dalmuzsikát is szerzett; azután Berzsenyi László, továbbá a hetesi Somssich-uradalom tiszttartójának: Szecsányi Józsefnek, a Pete Lajos édes, kedves, tréfás magyar „Jocó bácsi” sógorának Mancsi leánya, a későbbi gróf Somssich Gyuláné. Pete Lajos egypár szép nótájához éppen Szecsányi József sógora írta a szöveget. Itt Hetesen, ha Szecsányiékkal összejöttek, úgyszólván éjjelnappal zengett, zúgott, bűgött, muzsikált a zongora.

Pete sokszor már panaszkodott is, hogy megdagadtak az ujjai s többet a magyar nótáért, muzsikáért sóvárgó társaságnak már nem is zongorázik... Őt perc múltán, ám, ismét csak a zongoránál ült... Eredeti, külön nagy élvezet volt, Pete Lajosnak „Manca” húga (Somssich Gyula grófné) megtévesztésig úgy zongorázott és énekelt, mint Lajos bátyja... S ha egy szomszéd szobába ekként játszani kezdett Manca-kisasszony, még Pete Lajos maga is zavarban volt, hogy váljon valamiféle el- és átvarázsolt állapotában csakugyan nem ő játszogatja-e ezeket a bábajos, gyönyörű magyar nótákat, csárdásokat? ... Pete Lajos, Pete Laci, Berzsenyi Laci, Szecsányi Manca, Jócó-bácsi, szóval az egész nótás háznép boldogok voltak, amikor egy-egy „fogással” vagy „variációval” egymást meglephették ... Szünet közben felvidításként meg a Jócó-bácsi és a csendeshumorú Pete Lajos tréfálkozásai és mókái szolgáltak. Pete Lajos ugyanis kitűnő hangutánzó is volt. Szájával az „oboát”, zongorakísérettel az úgynevezett „trottyos bandát” s a „dudásokat” is remekül utánozta. Ropant eredeti volt a dudások utánzásának ama része, amikor a dudából a levegő kezd teljesen kiszorulni, ami a hangot is mindig mélyebben s mélyebben szolgáltatja ... Nagyszerűen zongorázta a közeledő és távolodó katonazenekart is, — rendszerint a „Türkische Scharwache”-t játszotta ehhez. Kitűnően utánozta a búcsújáróhelyekre vonuló, úgynevezett „processzió” előénekes asszonyát. Ez az előénekes „Mari nénije” is emlékezetes, feledhetetlen marad a régi somogyiak előtt. A kutyaugatást is remekül utánozta, egyik-egyik vidám éjszakán a csendes falu összes kutyáit dühös ugatásra gerjesztette, s egy vadászat alkalmával, midőn az előtte lépdegelő puskás barátjának kézzel, észrevétlenül a lábszárához kapott s egyszerre morgott, ugatott is hozzá egyet, kínos meglepődésében az annyira megijedt, hogv segítségért kiabált...

Ez a nagy nótás Pete Lajos, akinek a nótáinál virrasztottak a somogyi nagy vadászatokon, aki

Keszthelyen a magyar nótáért szintén rajongó Festetics Tasziló hercegnek sokszor vendége volt. — nem volt úgynevezett „ívós ember”. Nótáit józan fővel, tiszta lélekkel, ihletszerűleg írta, néha egy szép vers hatása alatt, néha minden vers nélkül. Leült a zongorához, elkezdett ábrándozni, s egyszerűcsak felkiáltott:

— Ceruzát!! — S percek alatt kész volt a nóta a fejében, a lelkében, a varázsos keze alatt, de le soha nem kottázta a szerzeményeit; azért bizony halála után nehéz volt kiadás alá rendezni a szerzeményeit ... Mint zongorista és ezzel összekapcsoltan magyar dalénekes, olyan páratlanul, felülmúlhatatlanul csodás volt, hogy midőn Blaháné megismerkedett vele egyik kaposvári szereplése alkalmából, azt mondta Pete Lajos fiatal feleségének:

— Szerencséd, hogy nem vagyok fiatalabb, mert biz elrabolnám tőled az uradat és olyan színészt csinálnék belőle, amilyen Tamási óta nem volt! ... Én még — Tamási óta — magyar nótát így előadni nem hallottam! ... — Pete Blahánénak Balatonfüreden is többször, sokszor kedves vendége volt és nótázásával mindig elbájolta Blahánét. Nótát is írt Blahánéről. Maga a jónövésű, komoly tartású Pete a hamvas, sötétkék szederbogyó szemével, öreg huszáros nagy bajuszával és kerek, himlőhelyes magyar arcával nem volt amúgy különösebb szép ember, de az egész lényéből kisugárzó báj, szelíd jóság, érzéstartalmú művészetének úri magyar zamatja és tisztasága kiemelték és igézetessé tették ezt a melegsavú, nagy magyar nótázót...

Lengyeltóti és a Berzsenyiek nemes baráti köre a pestvidéki homokföldről, a tornyos, cifra, új „ott-honból” haza-haza vonzották a nehéz idők következtével elbetegesedett, kedélyileg megviselt nótás főszolgabíró. Születésétől oly finom, érzékeny lelkére megrendítőleg hatott Magyarország összeomlása, s a magyar népnek nyomorba süllyedése, az idegen erőszaknak és a fertőző, cinikus, önző idegen lelkiségnek felülkerekedése s mindenben, még a művészet-

ben való végzetes elhatalmasodása is! ... Az időelőtt megöregedett Pete Lajos közvetlen halála előtt is lement Lengyeltótiába ... Elzarándokolt az emeletes „pajtájú” Berzsenyi-szőlőbe s éppen itt a Berzsenyi Sándor gyönyörű hegedűkíséretével, zongorázta és dalolta el — az Antal Iván által írt dalszövegre — legutolsó dalainak egyik legszebbikét:

Szép az erdő, őEszel is szép, de jünccs levél rajta,
Szép a mapfény, őszi napfény, de már hideg fajta,
Jó ai kedvem, néha-néha, de már nem a régi,
Őszbehajló bús életem hervadását érzi.

Jöhet már a virágos nyár, de már mindhiába,
Elhervadt az életemnek utolsó virága,
Hol van- az a boldog idő, sok szép bánat,
Amikor még sírni tudott a lelkem utánad.

Antal Iván, Balázs Árpádnak ez a legkedvesebb dalszövegírója, Pete Lajost is többször gyönyörű muzsikára ihlette. Ilyenféle Antal-szöveg és Petemuzsika ez is:

Cifrán kacskaringós a nagy Szamos útja,
Hol is éri végét? A nagy Isten tudja!
Úgy elkalandozik messze idegenbe,
Mintha csak egy szegény magyar baka lenne, székely
baka lenne.
Cserfalomb, tölgyfalomb, hervadoz, hulladoz,
A hulló levelét elviszi a Szamos,
Engemet is visznek, engemet is várnak,
Lehulló levele vagyok egy vén fának, szép Magyar-
országnak.

Somogyban, Baranyában, Zalában, a Felvidéken és Budapesten tengersokát hangversenyzett jótékonycélra, de csak a hervadó koszorúkat, bokrétaikat gyűjtötte halomra. Soha, sehol, még költségtérítés címén se fogadott el tiszteletdíjat ez a gavallér nótázó. Egyik legnagyobb sikerét 1896-ban Budapesten az Újságírók hatalmas nagy hangversenyén Blahánéval, Smedessel, Kubelikkal stb. aratta. Akkor még a magyar nóta nem volt: „hangversenyképes” ... Alig-alig képzelték el, hogy valaki saját zongorakíséretével hangversenydobogón magyar nótákat „csakúgy” da-

lolhasson ... Pete Lajos megcsinálta ezt a magyar csodát... A pest-budai társaság színe-javának több mint ezer hallgatója előtt zongorázta és dalolta szerzeményeit és a csak általa számontartott eredeti somogyi parasztnótákat. „Speciális magyar tüneménynek” konferálta be akkor Vészi József, Rákosi Jenő ugyanekkor írta felőle: „Pete Lajos olyan szerény, hogy előadásainak „Vadvirágok” címét adta, én azonban azt mondom, hogy: hogyha a magyar nóta virágos kertjében van Aloe-virág, akkor az Pete Lajos boszorkányos ujjai nyomán fakad!” Ekkor a jelenvolt Bánffy Dezső báró miniszterelnök fel akarta hozni a minisztériumba, az impresszáriók pedig külföldre csalogatták Petét... Somogyországtól nem tudott megválni, hivatala, családi és baráti köre, birtoka, a hagyományok, a szülőföld és a somogyi nép szeretete odakötötték, másrészt képtelenségnek érezte, hogy egy vármegyei úr pénzért muzsikáljon... Dankó Pista, amikor Kapóson megösmerte Petét, azt mondta az ezernótás nagy cigány:

— Én biz már csak kimondom, ha megharagszik is érte a tekintetes úr, hogy valami őse cigány lehetett ... Másképp a csárdást nem tudná úgy kicifrázni, azon a kutya zongorán! — Viszont maga Pete azt valotta:

— Magyar nótát csak a cigány tud játszani, igazán jól! — Régente Radies Béla, a kaposvári Rigó Jancsi, pécsi Rác Guszti voltak kedves primásai, a mai élő cigányok közül 36-ik Rácz Laci, a debreceni idősb Kiss Béla tisztelték nagyon Petét. Kiss Bélával Tátrafüreden sokat dalolt-zongorázott. A legeredetibb somogyi paraszt- és katonanótákat éppen Pete népszerűsítette, mint:

Lányok, lányok simongáti lányok,
Van-e néktek lerakott szoknyátok?
Ha nincs néktek lerakott szoknyátok,
Nem is vagytok simongáti lányok.
Tisztelem a régi szeretőmet...

Pete Lajos vagy harmincesztendőn át gyűjtögette

ezeket az eredeti, a nép által költött nótákat, amelyekből a mi magyar népünk sorsa hozzánk muzsikálgat, hol hetykén, hol derűsen, hol fájdalmasan. Petétől kellett hallani ezeket! Pete volt, szerintem, az utolsó igazi magyar regős ... Én Petétől hallottam ezeket a drága magyar népdalokat... Somogyban az Igar-melletti Lapa-pusztán úgy harminc-harmincöt év előtt még büszkén dalolták a barnapiros Esterházy cselédek:

Ha kezembe fogom a rézfokosom,
Elkiáltom az ivóban magamat,
Menjen ki hát mindenki az utcára,
Most mulat az Esterházy gulyása.

Igen! De akkor még a Lapa-pusztán és a kaposvári uradalomban maga gazdálkodott a főméltóságú Esterházy herceg. Később már mind a Lapa-pusztát, mind a 36.000 ezer holdas kaposvári uradalmat bérbeadták ki. A „bankos úr” * lett az uradalom bérlője, s az egykori hercegi cselédek kezében nem látni ma már — rézfokost... Az újabb sütetű cselédnóták másfajta világot és szokásokat tárnak elénk. Nincs már ezekben somogyi büszkeség és az elégült paraszt hetyke vidámsága, megdöbbenőn kesernyés koldusnótát énekel, szolganótát sírnak a világ legelső parasztjai: a somogyiak is ... Pete Lajosnak az egyik Lapajpusztai cselédnótája ez volt:

A lapai telefonfa, de magos,
Tetejében a porcolán, de poros,
Rája vagyon tekerve jaz kutya drót,
Le se esik, mégis lead a szót...

Ennek a ronggyá, kapcává gázolt nemes népnek másik kesergőjét meg, melyet mindmáig sem hallottak meg Magyarországon urai, illetéknéppen dalolta Pete Lajos:

Elindultam, el is mentem messzire,
Bele értem egy nagy barlang-erdőbe,
Csak azt hallom fülemile szájától:

* „Bankos úr” néven a „Hitelbankot” nevezték.

Ucsut mérnek a lapai magtárbul...
 Uosut mérnek, üszöggel van keverve,
 Attul nincsen a béresnek ereje.

Ilyenféle dunántúli paraszt- és katonanótákat Tisza Istvánnak is dalolgotott Pete Lajos. Tisza, mint református főgondnok forgolódott a Dunántúlon s Márffy Emil főrendiházi tagnál Kaposvárott hallotta Pete csodaszép paraszti zongorás-nótázgatását. Éjfélutánig ezt az egyik nótát Tisza is megtanulta:

Irigyeim sokan vagynak,
 Mint a kutyák, úgy ugatnak,
 Hagyok nekik víg napokat,
 Hadd ugassák ki magukat!

— No, édes öcsém! — szólott ritkájó tréfás kedvében a hatalmas Tisza, — ezt a nótát talán még majd egyszer magam is elszavalom a képviselőházban! ...

Pete Lajos akkor még maga sem álmodott olyan időről, amikor kényszerül ragyogó művészetével saját javára és pénzért hangversenyezni, cigányos zongorázást is tanítani, — a Rádió közönsége előtt kedvesen ismert Uray Margit volt éppen egyik legjobb tanítványa ... Rákosszentmihályon szakadtak reá ezek a nehéz napok. Nyugalomba vonulván, somogyi kúriáját, birtokát eladván, Szentmihályon vásárolt tornyos kis kastélyt s a veszített háború után a pénz elértéktelenedése, a hadikölcsön és a többi politikai, pénzügyi felfordulások következtében itt vesztette el igen tekintélyes vagyonát, összetört, öreg emberré halványodott... Míg a háború és a forradalom alatt egyetlen dalt sem teremtett a békeségnek ez a dalolgotó szelíd, jóságos szántóvetője, szentmihályi halódásának bús éveit újabb nótái mindinkább búcsúzkodáshoz hangolódnak... Itt zenésítette meg az Antal Iván-féle következő nótát:

A mi kis falunkban szomorú az élet,
 Oda a napsugár is hiába téved.
 Csalfa ragyogásán ezer sóhaj támad,
 A nagy utca sorján feketén, mogorván imbolyog a bánat.

Minden kicsi háznak megvan a nagy gyásza,
 Kiveszett a múltnak boldog ragyogása,
 Hát a régi nóta, hová lett belőle?
 Az is elköltözött s néma fejfák fölött sír a temetőben.

Pete Lajos ötvennyolc éves sem volt, amikor 1924 augusztus 2-án Budapesten elhunyt a nagy nótás somogyi magyar úr. Szegényül halt meg. Sorsára ráillett az Endrődi Sándor kuruci költeményére éppen általa megzenésített búbánatos nótája:

Bujdokolva járok erdőt-rónaságot, vadon erdőséget,
 Eongyos a dolmányom, könny csorog orcámon, sír bennem a lélek,
 Nem kérek én tőled termő nagy mezőket édes szülőházam,
 Csak egy kicsi helyet, hová a fejemet békén lehajthatnám ...

... Ezt a kicsi helyet meg is kapta végül jó Pete Lajos ... A felejtett magyar lángelmék bánatkertjében, a Kerepesi temetőben fekszik, hamvad Somogy tüneményes, nagy nótás fia, ez a magyar dalművészet virágos kertjében száz év alatt talán csak egyszer nyíló áloé-virág ... Hű felesége, — aki férje után a volt honvédfőhadnagy, szintén nagy zenei tehetségű Lajos fiukat is rövidesen elveszítette, — Pete Lajos egyik legkedvesebb dalának ezt a két sorát és kottáját vésette a hideg sírkőre:

Ha látom a vándorfelleget,
 Izengetek vele Teneked ...

A Samassa bíboros árva diákja

Az angol Dickens szörnyű képeket festett büszke szigetországa árvaházairól. Már nyáron dermesztő hideget árasztanak sivár falaik. Avas rántás, penészes prófunt nehéz szagával émelyítenek a börtönszerűleg megkövesült siralomházak. Egyetlen muzsikaszó benők az árvák elfojtott jajongása, — olykor korbácsütésektől ... És, ha jön a tél! És, ha jön a tél! ... Megborzadoztam és őszintén bevallom, hogy ott, Kecskeméten csupán Katona József kedves barátomnak, a kiváló szőlős- és gyümölcsös-gazdának sokszori unszolására szántain rá magamat az 1899 óta fennálló magyar tanítói árvaház megtekintésére; — hiszen az édesanyai szeretet is mézétől kifosztott méhkaptár ma nálunk! Hát, még egy ilyen hivatalos berendezkedés a maga léniázott rendjével, girbe-gurba paragrafusaival ugyan miféle éltető melegséget és édességet nyújthat őszintén az apát vagy anyát, olykor mindkét szülét veszített árváknak? ... Megvallom, magamban, így kétségeskedtem ...

A kecskeméti temetők arrafelé esnek. Itt átéltem, láttam egyszer a Shakespeare, Goethe, Madách, Poe Edgár tollához méltó nagy jelenetet, amikor a kecskeméti görögök régi temetőjének kripta és sírgödör lakóit költöztették korhadt, horpadt, vagy teljesen megújított koporsókban, nyikorgó lapos társzekerekkel és ragyogó napsütésen a nekik kihalított közeli újtemetőjökbe, hogy helyet adjanak a terjeszkedő város egy szép villanegyedének ... A jegenyenyárfát némely vidéken az „Isten orgonasípjának” nevezi a mélyen elgondolkozó alföldi magyar nép, — az al-

földi homokpusztákról felkerekedő szélvihar-kölykök és fergeteg-óriások szoktak orgonázni éjféle viharzásaikkor azon a zúgó-búgó, kettős, gyönyörű nagy jegenyefasoron, amelyen — haladván — a kecskeméti Árvaház tömör tégláépületeit, az emeletes és földszintes épületekből összeölelkező magyar tanyaságot elérni... Katolikus, református, evangélikus, görög katolikus, görög keleti tanítói és tanári árvák élnek és nevelődnek itt elegyesen, s jut itt mindenre, mindegyiknek meleg hely a szépen, barátságosan beépült öt katasztrális hold területen. A katolikus Szív-gárdisták, Kongregánisták édes testvérként élnek, tanulnak, dolgoznak és játszadoznak együtt a protestáns Napsugár, Soli Deo, stb., ifjúsági egyesüléseknek hasonlóan zsenge kis magyar tagjaival. Gyűlölködés, széthúzás, kicsinyes irigykedés, egymás elleni agyarkodás, árulkodás itt nem fertőzik a lelkeket. Ezek a „kicsik” a kint tolakodó, egymást marcangoló „nagyoknak” példát mutatnak, hogy a magyar testvér, mint szeresse, becsülje, támogassa egymást. Emellett rendeseik, tiszták és kedvesen illemtudók. Elszégyenlem magamat, midőn a lányoknak és fiúknak a ruhás és könyves szekrényeibe benézek, — micsoda rendszeret, micsoda tisztaság tárul elém a régi kaszárnyaszobák rideg, kínos, kényszerített erői tetettsége nélkül. Micsoda csin, ízlésség például a lányok hálószobájában!

A sok ágy, a sok éjjeliszekrény, az egy-egy fehér székkal nem kaszárnyai, nem kórházi, nem tömegszállásként riogatnak, hanem mintha valami tündéries, fehér liliomerdőbe tévelyedtem volna be kedves törpe barátaimmal. Magyar himzettes, varrottas, saját szövésű vászontakarók borítják lengén, hófehéren az annyi boldog, ártatlan álomnak szüzi bölcsőjét: — ágyaikat és az éjjeliszekrények lapját. Ugyanígy magyarosan mintázottak az ablakokon a nagy és kis fehér vászonfüggönyök. Bájos ez! ... Szép ez! Megnyerő ez! Kivált, ha még hozzá vesszük, hogy azok a fehér arcú, fehér tekintetű drága kis lányok „buzsáki” dísszel kivarrott „fityuláikban” (főkötő),

a hamar röppenő évek derűs, meleg munkaórái alatt, nemcsak háló-, dolgozó szobáik, nőies, finom magyar díszét, hanem gazdag „kelengyéiket” is összevarrogatják, mindennemű házimunkára kiügyesített kezeccskéikkel... Kalotaszeg, a Matyóföld, Buzsák minden ősi virágja himet nyer kezük hamvas, szorgos öltögetései nyomán. Halas, Balatonendréd csipkéit verni is tudják. Szónek, fonnak is. A vásznon felül — akár székelyeink — a ruhát, a posztóanyagot előállítják a kecskeméti Árvaházban. Saját szabó, suszter, asztalos működik bent. A fiúk — és micsoda ragyogó szeműek, szembenézők ezek! — a diáki tanulmányokon, a mindennapi kiérdemelt és szeretettel irányított játszadozáson kívül szintén végeznek műhely- és gazdasági munkát. Az asztalosműhely, a szlőjd-munka, a méhes, a kertészet, a mezei gazdaság, a gyümölcsös, a jószágtenyésztés — a lányoknak a varró-, kötészoba, a konyha, a baromfiudvar — nyújtanak olyan elfoglaltságokat, melyek őket a földhöz, a természethez kötik, melyeknek tudásával egykor saját tűzhelyeiket gazdagabbá, bensőségesebbé, édes gyümölcsökkel megáldottabbakká tehetik ... Tízholdas külön gazdasága van a kecskeméti Árvaháznak, — a munkát megosztottan, senki nem szakad bele. Amint a dologból, úgy a gyümölcsökből egyenlően osztozik itt mindenki. Itt nincs elsőb és utolsób. Itt mindenkit egyenlően szeretnek, megbecsülnek, az árváknak egy-vér, egy-lélek nevelőmesterei. Itt az erős a gyengébbet nem gázolja le, s a tehetséges a kevésbé megáldottal kevélyen nem érezteti fensőbbiségét. Itt az erősebb segíti a gyengébbet, a tehetséges tanítja a kevésbé tehetségest, azért a gyengébbek sem irigykednek, nem agyarkodnak itt soha az őket testvérileg felkaroló és támogató erősebbekre, jelesebbekre... És derék nevelőmestereik elérték, hogy e növendékseregnek — az elemitől az egyetemig, polgári, kereskedelmi, gimnáziumi, reál, tanítóképzői és a még felsőbb iskolákban is — hetven százalékuk jeles minősítésű tanuló s a kecskeméti iskolákban és intézetekben mindenütt, minden

tekintetből vezetnek. Hálások, ragaszkodók is, hiszen ez a páratlan „árvaház” a hatéves kortól a huszonégyéves korig neveli, védi az arra érdemes „édes gyermekeit” s bármi pályára lépnek, elhelyezésekről gondoskodnak; mert ezek az „árvák” aztán kint az életben is derekasan, emberül megállják helyüket...

Éppen a nyújtón gyakorlatoznak a fiúk. Derekasán csinálják. Megsimogatom az egyik bátor, bizakodó tekintetű fiúcska fejét:

— Mi leszel, kis barátom?!

— Tanító! — Tudatosan, okosan feleli; majd megilletődötten látom az Árvaháznak ötven főnyi „lövész-csapatát” ... Ezeknek nem reszket a kezük. Ezeknek fanatikus, tiszta magyar lelkéhez sem férközhet kísértés ... Felszárad a könnyem, mosolygón zárom lelkembe ezt a felnőtteknek példát mutató gyermeksereget és szilárd alapozású, biztos kézzel és a mai korban már szinte szokatlan őszinte szeretettel kormányozott nagyszerű intézetet, ahol éppen ott jártamkor is, mivel hiszen az ige mellett a kalács sem megvetendő, sőt szükséges a gyereknépnek, a mintaszerű akiokból száz hatalmas darab hizlálásra fogott fehér disznó-óriás rőfögött reám s ezekre a néhai való nem állami tanároknak és tanítóknak a kerekarcú, csinos ruhás árváira.

— Öff! Öff! — minthacsak mondani akarták volna a lomhán nyüzsölő, kövér állatok. — Hurka! Kolbász! Sunka! Ódalas! Karaj! Szalonna! Háj! Tőpörtyűt Sajt! Kisgömböc! Nagygömböc! ... Van itt kéröm mindön! — S bizony, ami boldogságot, elégséget a mai deficites, összezsugorodó, elnyomorodott, szomorú koldusvilágban Greszler Jenő kultuszminiszteri tanácsos fővédősége mellett az atyaias Mares Géza igazgató, a gyerekek „Géza bácsija” és Maresné-Faragó Ilonka tanárnő — a gyerekek bájos „Lili nénije”, a jó Vásárhelyi József címzetes igazgató, Zelényi Kálmán, vitéz Mátray József, Kram-

mer Győző árvaatyák, Krammer Győzőné, Kárászon Ilona, Egely Gizella, Babej Olga, Vallandt Sarolta, Materny Ida árvaanyák átérző, lelkes segédkezésével önerőből és máig deficitmentesen, virágzólag fenntartanak és bemutatnak közel háromszázfőnyi népességű kis birodalmukban, az csodálható, — és mindennek mind mélyebb, régibb gyökeredzése van! ... Alig pár év előtt hunyt el az az egyik kivételes nagy magyar nevelő mester és a magyar árva-ügy, a magyar árva-nevelés felkarolásának korszakot nyitó úttörője és ezen intézménynek megalapozója, huszonzét éven át felvirágoztató ja: — Faragó Béla igazgató, akiről — érdemei elismeréseként ezt a nagyszerű intézetet „Faragó Béla Országos Árvaháznak” nevezik, aki bár homokon, de vasbeton alappal és istenhívő acélos lélekkel imhol századoknak építkezett... Erről a nagynevű magyar Faragó Béláról, a nagy, regesen nagy egri érseknek, Samassa bíborosnak az „árva diákjáról” akarok most nektek beszélni... A szegénységünket, az élehetlenségünket, ázsiai eredetűnek hazudott lomhaságunkat, szív nélküli gyűlölködésünket az alkotásokra hiányzó tehetlenségünket — ezek a cudarok még idehaza is! minduntalan arcunkba csapják, s hogy meg; kishitűbökké tegyenek, minduntalan ránk kenik, szemünkbe szórják ... Holott Faragó Béla testvérünk, a volt jezsuita-növendék, a Samassa bíboros árva diákja, egymagában, s egész alkotó életével megcáfolja, visszaveti a magyar fajtára kent rágalmakat.

Ez a Faragó Béla, a kecskeméti Országos — nem felekezeti tanítói és tanári — Árvaház megalapítója és huszonzét éven át igazgatója Biharország kövér fekete földjén, a mai Hajdúsághoz tartozó Püspökkladányban, 1865-ben, október 28-án született. Az édesapja egyszerű gazdálkodó bihari magyar volt, az édesanyja azonban — az életsorsok csodálatos játékaul — sziléziai eredetű, elmagyarosodott német katonatiszti családból származott és Faragó Béla az árváknak, az árvasorsnak ez a legmegértőbb édesapja és szeretetteljes irányítója tízéves korától már maga is

— árva volt! ... Tanításból tartotta fenn magát. Mint az egri cisztercita atyák gimnáziumának kiváló diákját és a ciszterci diákinternátus árva bentlakosát ismerte meg, méltatta figyelmére, majd szeretetére Samassa, a hatalmas és kemény egyházfejedelem, a Béccsel, akár Rómával szembenező és helytálló egri bíboros érsek. S miután Faragó már az egri királyi katonikus jogakadémián egy évig jogászkodott, mint jeles és nagytehetségű ifjú Samassa bíboros óhajtására és pártfogásával Nagyszombatba, majd az ausztriai St.-Andréba, a jezsuitákhoz ment és a jezsuitarend egyik nagyreményű jelöltjeként itt végezte további tanulmányait. Ámde ráeszmélt, kiérlelődött lelkében, hogy egyéniségének nem felel meg a szerzetesi pálya, azért még felszentelése előtt kilépett a rendből és Budapesten folytatta a már Egerben megkezdett jogi tanulmányait. Mivel teljesen önerejéből tartotta fenn magát, mint jogász, az igazságügyi minisztériumban, majd a járásbírósnál díjnokoskodott, végül a válás- és közoktatásügyi minisztérium nyugdíjosztályának számvevőségéhez került, itt letette az államszámviteli vizsgát és Angyal miniszteri tanácsos mellett fogalmazói teendőket végzett. A fizetéstelen, díjtalan fogalmazói időszak kötelező letöltése miatt nem lépett át egyedül a fogalmazói szakba; hiszen munkájából élt, s nem nélkülözhetette a még oly szerény fizetést sem. Ezen minisztériumbeli állásában dolgozta ki a tanítói nyugdíjalap által fenntartott árvaházak szervezetét. A debreceni és kolozsvári árvaházakat hivatalosan látogatta már, a Kecskeméti Országos Tanítói Árvaházat pedig, mondhatni, az első perctől, az első aktától, szervezte, berendezte, kifejlesztette s annak első igazgatója lett 1899-től egészen 1926 november 26-án elkövetkezett haláláig. Még — közben — a katonai szolgálatnak is eleget tett tartalékos hadnagyi ranggal és hogy így most a pedagógiai jellegű állással megbízták, a tanári képesítést is megszerezte a Samassa bíboros volt árvadiákja.

A kecskeméti intézetét a huszonhét év alatt min-taszerűvé fejlesztette, az 1911-iki földrengés után

romjaiból újjáépítette, a világháború nehéz napjaiban nívóján megtartotta, az összeomlás és kommunizmus zavaros idejében a régi szellemben szilárdul megőrizte, a mindinkább súlyosbodó gazdasági válságok ellenére, minden szükségletében kielégítette. Ezeken a hivatalos teendőin felül a város köz- és társadalmi életében is tevékeny részt vett. Tagja volt, mint „városatyja”, több törvényhatósági szakbizottságnak, elnöke a községi iskolaszékeknek, — midőn különösen a tanyai iskolák szervezésével szerzett maradandó érdemeket, a Katona József irodalmi körnek alelnöke, a Népirodának, a munkásgimnáziumnak megszervezője volt s maga is temérdek kulturális előadást tartott. A háború kitörésekor az Árvaház egyik szárnyát berendezte a Vöröskereszt kiegészítő-kórháznak céljaira és ennek a 200 ágyas kórháznak gondnoki teendőit is vállalta és végezte akkor, amikor még körülbelül a 300 főnyi árvaház ellátásáról a legnagyobb odaadással és körültekintéssel gondoskodott. A beteg, a sebesült katonák körében olyan kedves híre terjedt, hogy a távoli országrészekből az „öreg” Faragó hadnagy úrhoz kíváncsoztak a beteg katonák. S mint a városi Hadsegélyző Bizottság elnöke, viszont a hadbavonultak családjairól, özvegyeiről, árváiról gondoskodott olyan fáradhatatlanul és szeretettel, mintha mindnyájan az ő drága intézetének az árvái lettek volna. Bár maga kecskeméti előkelő református tanári családból nősült, — Szalontay Sándor református főgimnáziumi tanárnak Margit nevű tanárnő leányát vette nőül, — Samassa bíboros árvadiákja egyházának, a helyi római katolikus egyháznak ügyeihez, életéhez sem lett közömbös; sőt mint egyháztanácsos, egyideig a Katolikus Egylet elnöke is, mindvégig jelentős, kiváló, buzgó tagja volt egyházának ... A Károlyi-uralom alatt azonban minden köztisztviségeiről lemondott; mert elveivel nem tudta összeegyeztetni az akkori politikai és társadalmi közszellemet. A proletár-diktatúra alatt, bár már gyengülő egészséggel, megvédte és a külső káros befolyásoktól mentesen fenntartotta lelkéből lelked-

zett — Árvaházát; noha az intézet a kommün alatt nehéz napokat élt át. Az élelmiszerkészlet napról napra fogyott, hozzá még lopták a készleteket. A pénztár kongott az ürességtől, az egyik pékmester ugyan a Faragó Béla „szavára” hosszabb ideig szállított kenyeret, de végül ennek is csak elfogyott a lisztje ... Már már kenyerük sem volt az árváknak és ekkor a kommunisták „fekete listájára” felírt Faragó Béla elment az élelmezési népbiztos „elvtárshoz” és egy „vagon liszt” kiutalását kérte ... Az elvtársak nevetve fogadták a szokatlan kérést, különösebben nevettek az „egy vagon” mennyiségen, — amikor ők a raktárjukból az éhen-halás ellen csak „kilónként” csepegtették a — lisztet... A sok, sok árvának kiutaltak végül — „pár kilót” ... Faragó Béla, árváiról lévén szó, nem ismert félelmet, izzó tekintettel a szemükbe nézett, kemény ököllel egyidejűleg a népbiztos elvtárs asztalára odaütött, mondván:

— A kommunizmus a szegények és nincstelének felkarolását hirdetinagyhangon az elvei között!... Azt kérdem én, van-e nincstelenebb, mint az árva?!... Én kétszáz árva jólétéről vagyok hivatva gondoskodni, s ha nincs liszt a raktárban, hát teremtsenek!! Én nem megyek ki innen utalvány nélkül!! — És megkapta az utalványt és két napra rá az egy vagon kenyérlisztet.

A kommunisták egyszer megint a „tanügyi elvtársakat” berendelték — átképző tanfolyamra ... Faragó Béla, hogy testületének állását, kenyerét biztosítsa, elment a „tanfolyam” bezáró vita-ülésére, de óvakodott vitába elegyedni az átképző elvtársakkal. Tudásával és bölcseségével hiszen percek alatt sarokba szoríthatta és összemorzsolhatta volna Szentgyörgyi, Simkó, vagy Krämer Zsolt elvtársak csekély intelligenciáját... A vita során utóbb hozzá is intéztek egy kérdést: azt kérdezték tőle:

— Mit szól, az elvtárs, a kommunizmus világot megváltó terveiről és fejlődéséről?! — A jelen voltak elszorult szívvel figyelték, hogy most mit válaszol ez a bölcs ember? Tudták, hogy a megalkuvást és félel-

met nem ismerő Faragó Béla elismerőleg nem nyilatkozand a kommunizmusról, s csakugyan, pár szóval, ezeket felelte:

— Emlékezhetnek, az urak! ...

— Nem jól beszél!... Elvtársat mondjon! — persze, rögtön helyreigazították. Faragó zavarodás nélkül folytatta:

— Szóval ... Emlékezhetnek, hogy amikor ezerkilencszáztízben a Halley-üstököszt vártuk, milyen hírek keringtek a világ végéről, a rombolásról, a pusztulásról? ... Ilyen üstökös vonul most végig a magyar égen. Még ragyog, még félünk tőle, egyszerűen eltűnik a láthatár szelén és lebukik a feledésbe — Az „allegóriából” az „elvtársaknak” csak az „üstökös” és a „ragyogás” ragadta meg egyelőre, ha azonban pár napon belül vége nincs a kommunizmusnak, Faragó Béla is a sok, sok hazafi sorsára jutott volna.

A Faragó Béla „hivatalos” neve és megszólítása az árvák részéről egyszerűen, természetesen „Béla bácsi” volt, s éppen ezért kis árváival szemben soha nem tartott hivatalos-órát. Nemcsak az irodája, hanem magánlakásának az ajtaja is mindig nyitva volt az akadálytalanul csetledező-botladozó és az „atyi szóra” oly sűrűn áhítózó kis gyermeki lelkek előtt. Amikor már gyengült az egészsége, s ebéd után rövid ideig karosszékében elszenderedett, rossz néven vette, mindig megfeddette a szintén mégcsak kedves gyerek Lili-lányát, ha az egyszer-egyszer, csupa aggódó gyermeki szeretetből, tudta nélkül elutasította és nem engedte be a „hozzá” kéredezhető kis árváit, akiket nálánál jobban senki meg nem értett, nem szeretett. „Jóságos volt még a szigora is. Sohasem haragudott a gyermeki pajkosságért, szerette a vidám kis lurkókat, s a huncutszemű kis lánybimbókat. Megbecsülte az őszinte hiba-bevallást és a férfias belátást; de szomorúság ült ajkain, villámot szórt szelíd kék szeme a hazugság és alacsony indulatok felett... Mo-

solyogni nálánál kedvesebben senki nem tudott, s a forradalmi időkben ez a már akkor betegeskedő ember a nedves őszi éjszakákon maga is nem egyszer fegyverrel vállán őrizte Árvaházát és a — hófehér gyermekálmokat... Klasszikus nagy tudásával és rengeteg elfoglaltsága mellett sokszor — az esti lámpa enyhe fényénél és a barátságos meleg tanulószobákban — gyermekei közé ült, lelke számlálhatatlan kincseit és tudásait megosztotta velök ... Latin, görög, német, magyar dolgozataik hibáin javíttatott... Estenként — nagy karosszékében — maga is legszívesebben olvasgatott a „villany alatt”. A legújabb irodalmi, történelmi, szociológiai, filozófiai művek érdekelték a nagy nevelőmestert és ez volt a — pihenőzése. Hitét, vallását, még a magyarságát sem a szájában hordozta, szívében őrizte és cselekedeteivel fejezte ki inkább. Bár egyházának hűségesebb fia aligha lehetett nálánál, mégis a vétkes dölyf, vagy kicsinyes türelmetlenség messze, távol állott a Samassa bíboros árva diákjától, aki az Evangélium testvéri szeretetével tudott szeretni és — megbocsátani... Amikor Lili lánya Végvárinak titokban terjesztett, első verseit az oláh megszállás alatt, bezárt ajtóknál, négy fal között — először olvasta fel neki, a férfiaságnak ezt megtestesülését, az elszakított részekben élő magyarság rettenetes helyzetére, a hódítókhoz részbeni alkalmazkodására, s a csonka országban maradt magyarság pártoskodására, gyengeségére, gyávaságára gondolván, — elsőízben látták könnyezni hön szeretett felesége és kedves leánya... A magyar történelem szelleméből merítette ilyenkor erőit, ismerte, átélte, büszke volt reá, s a vigasztalás forrását jelentette számára a nemzeti történelem ... A gyermekek, kis neveltjei, rajongva szerették, s Faragó Béla, már hivatásánál és hivatalánál fogva maga is nagyon szerette a gyermekeket. Azokat megismerni, lelkükbe látni, nála pillanatok műve volt... Egy ízben a főépület frontja előtt sétálván, arra lett figyelmes, hogy egy fiú szokatlanul korán, délelőtt tíz óráját törekszik hazafelé; amikor pedig az iskolában még javá-

ban folyik a tanítás ... Megvárta az ifjút a kapuban, aki nem volt más, mint a haszontalanságáról híres P. A. V. elemista.

— Miért jössz haza? — kérdezte Faragó Béla.

— Béla bácsi, kérem! — felelte a fiú, — hazaküldött a tanító úr, mert a szomszédomnak eltűnt a gyöngyháznyelű bicskája, s énrám fogták! — Pár kérdés elhangzása után beküldte a fiút, akiről egyébként könnyen feltehető volt a bűn elkövetése, — s rábizta a csoportvezetőjére a dolog kivizsgálását, ezen szavak kíséretében:

— Óvatos légy, fiam, szigorúsággal és ítélettel ... Nem P. Á. lopta el a bicskát! — Napok múltával bebizonyult, hogy a zsebkést a károsult zsebéből odahaza, az édesapja vette ki, amíg a fiú aludt.

Révész István prelátussal, kecskeméti plébános-sal, a későbbi izzó magyar lelkű tábori püspökkel meghitt barátságban élt Faragó, s Révész. „A szeretet csodás művészenek és áldozatos hősenek” jellemezte Őt huszonöt éves jubileuma alkalmából. Az egyik növendéke, az akkori kis Varga Gizella, saját kis életének példájával megalapozta ugyanakkor a nagy magyar pap Révész István jellemzését:

— Forrón szeretett Édes Apánk! — mondotta a kis diák Gizella. — Ezelőtt tizenkét esztendővel egy fiatal gyászfátyolos asszony hozta ide alig három arasznyi magas, fehérhajú kis leányát. Mikor a kapuhoz értek, a kis leány keserves sírásra fakadt, mert azt hitte, ha az a nagy rácsos kapu utána becsukódik..., — siralomházba kerül... Ahol éheznek majd a gyermekek s örökösen szomorkodnak. Ez a kis lány én voltam és így képzeltem el az Árvaházat... Csak, mikor eléd kerültem, meleg, erős kezeddal meg-simogattál, az én kicsi szívem egyszerre felmelegedett. Nem tudtam ezt neked másképpen kifejezni az én csacsi öt éves lelkemmel, mint elmondtam a „drótos-tótról” szóló négysoros versikémet... Ez volt az én

akkori összes tudományom. Te azután játszótársakat adtál mellém, s bizony délre elfelejtettem, hogy Anyukám itthagytott s nagyon rövid idő alatt azt is, hogy nincs Édes Apám! ... Azóta tizenkét esztendő múlt el ... A Te kis leányodból nagy leány lett, a drótostót versikéjénél többet is tud, mert „érettségi bizonyítvánnyal” a kezében lép ki az életbe ...

Faragó Béla, a Samassa bíboros nagyszerű árva-diákja, ezernél jóval több árvának volt a nevelője, atyja az első Ábécétől egészen a kenyérkereső pálya megnyitásáig... Az intézet fennállása óta pontosan 1190 növendéket bocsátott el. És még halálában is közöttük pihen ez a száz, sok száz árvának „forrón szeretett édesatyja”. A kecskeméti temetőben az Árvaház egy-bokorba temetett kis halottjainak sírjai között, de legközepeán ásták meg a Faragó Béla sírját... Halottaiban is vigyáz rajok a nemes gyümölcstermő hátráként „megáldott”, jóságos „Béla bácsi” ... Egy kis árvának a holttestét a temető másik, messze zugából kellett felásni és idehozni, s az akkor feltárt, málladozó kis koporsóban, egyéb gyerekjátékok mellett, benne volt egy kis ezüst sípocska is, az elhunyt „gyereknek” a legkedvesebb kis kincse ... Azt a sípot még Faragó Béla tette a kis halott kis koporsójába, — és én hiszek a túlsó világban ... Hiszem, hogy az a kis diák most a maga kis töröksípjával az angyalok között muzsikálja „Béla bácsi” halhatatlan atyai jóságát és nemességét...

Iglói Szontagh Miklósné

Egyszer a Tátra is hozzájutott a tündérszép tündéresszonyához. A csodálatosabbik része mégis az volt ennek a tündérvadásznak, hogy a legfelségesebb magyar hegy királyi birodalmába — a tudós tátrafüredi orvos, iglói Szontagh Miklós révén — éppen az Alföldről került fel egy bűbajos tündéresszony. Tudvalevőleg iglói Szontagh Miklós nevéhez és munkásságához fűződik a világhíres tátrai fürdőzés megalapítása. Iglói Szontagh Miklós az 1860-1870-es években volt Ó-Tátrafürednek az orvosa. A „fürdőorvos” szó itt ugyan nem öleli fel a lényegét, mert ez a tudós orvos, kiváló természetbűvár, merész zergevadász, művelt világfi, s gavallér úr valóságos apostola és szerelmese volt a Tátrának. Mint balneológus korának egyik legkiválóbbja volt. A vállalkozó szellem és a kezdeményező ötletesség sem hiányzott lelkéből. — Pénze? ... Pénze nem volt, ámde vagyonos „feleségei” hozzásegítették az elegendő — hitelhez ... Ó-Füred mellé iglói Szontagh Miklós építtette oda és létesítette, éppen a mesgyés szomszédságban, — Új-Tátrafüredet... Talán Nagylomnic községtől bérelte ezt a mintegy harminc hold területet, amelyen azután egymás mellé, mögé, oldalt, szóval kedves összevisszaságban emeltetett hívogató épületeket. Volt ott minden. Szanatórium: „ó” és „új”. Szálló, — az emeletes „Európa”. Apróbb-nagyobb bérvillák úri-családok részére. Magának is igen kedves, kényelmes úriház. Ezenkívül magánosoknak is megengedte villák építését, úgyhogy egész csomó nagypénzű úriember építkezett oft izlése szerint. Csupán egyetlen ki-

kötése volt iglói Szontagh Miklósnak, hogy mind-ezekben a villákban nem lehetett — konyha ... Mindenki a Szontagh éttermére volt szorítva, viszont ezt regálé-bérlő, magyarul mondva: — zsidóbérlő kaparintotta kezébe ... Az üzlet — ennek dacára — pompásan ment — Újtátrafüred nőtt, szépült, virágzott. Az Alföldről, Felföldről, mindenhonnet csakúgy tódult oda a szép magyar úrinép ... Volt ott: — Szontaghton kívül fürdőorvos, fürdőigazgató, iroda, szanatóriumi személyzet, — és még sok egyéb minden. Dült a pénz a kasszába. A kamat, tőke törlesztése miatt sem az adós, sem a hitelezők feje nem fájt. Évről-évre gyarapodtak az új beruházások. Új lendület, fejlődés, virulás jellemezte a csodaszép Újtátrafüredet; hiszen a „régvi világ” kedélyes, pénzes úri magyar közönsége a nyári meleg hónapokban Újtátrafüreden üdült. Nagy hangulat, nagy melegség tették vonzóvá Újtátrafüredet... Akkor még nem ismerték az „állami akciókat”. Nem kellett se államkölcsön, se adóleengedés! Semmiféle kedvezményre nem ácsingózott senki. Minden ment a maga rendes útján. Szontagh és Újfürede annyira odavonzották az embereket és annyira felemelték az egész Tátrát, hogy utóbb már a két „Füred” sem volt elég. A mágnások megcsinálták maguknak a — harmadik Füredet. Ez az Alsófüred is kétségtelenül szép volt, az igazi élet azonban mégiscsak Újfüreden váltotta ki öröklakását. Alsófüred, mint magok a mágnások is, unott és hideg volt — egy kicsit... Szontagh Miklós közben könyvet írt és előadásokat tartott az Akadémiában is ... Dobra ütötte a „csodát”, hogy a Tátrában télen a déli órákban kiskabátban lehet — sétálni. Télen az igazi csoda — a Tátra. Kellemes, hasznos, sőt tüdőbetegeknek ilyenkor áldás a — Tátra! ... Ezt a téli csodát látni és élvezni sokan felcihelődtek a Tátrába. Benépesült mihamar a Szontagh-féle „téli szanatórium”. Öreg Magyar László úr is Nagykőrös-ről felkereste az újfüredi téli-szanatóriumot. Nyugdíjas volt már, — ráért betegeskedni... A felesége és Ilona lánya is felkisérték a Tátrába az öreg alföldi

urat. Hejh, ez az Ilona, Magyar Ilona! ... Szép, mutatós, kedves, királynői alak és jelenség volt Magyar Ilona. Az ezer héten túl volt már még vagy háromszázzal s mivel iglói Szontagh Miklósnak a második felesége utáni gyászéve éppen akkortájt telt le, a tudós gavallér-orvos éles zergevadász szemével ugyan ráfeledkezett Ilonára ... Éppen ilyen feleséget kívánt és képzelt el magának ... Járt is hát szorgalmasan a szegény beteg Magyar László úrhoz, — igen dicsérte az orvost, s jól érezte magát Üjfűreden az öreg úr... Szontagh Miklós sem bizta másik orvosára az öreg urat... Bár minden lehető megtett a nagykőrösi szép leány apjáért, öreg Magyar László úr kicsit későn szánta rá magát a komoly kúrára, s, bizony a tudós iglói Szontagh Miklós doktor úr sem tudta itt marasztalni tovább a földön. A következő tavaszon meghalt és elmene jó Magyar László. Szontagh Miklós meg olyan” ember volt, hogy ha már az apát vissza nem tarthatta, a leányát, a szépséges Magyar Ilonát marasztalta meg magának, vagyis inkább az oltártól felvitte Ilonát Újtátrafüred fejedelemszonyának és jó tündérének.

Iglói Szontagh Miklósból és a körösi Magyar Ionából szép emberpár lett. A férj, igaz, nem volt már gyerekember. Négy gyermeke is volt már, — három a második, s egy az első feleségétől... Az első két neje is módos család lánya volt. A gyerekeket mindkét részről a nagyszülék kívánták magukhoz. A harmadik Szontagh-feleségnek, Magyar Ionának azért se gyerekkel, se háztartási dologgal, se üzleti és vállalati ügyekkel nem kellett foglalkozni.

— Megengedi a módom, — nyomatékosan így szólt bájos éitetepárjához Szontagh Miklós, — hogy az én szememfénye és Új-Fürednek az úrnője egyedül a társaságnak legyen központja! ... Sőt ki is kötöm, hogy te ne törődj semmivel, csak reprezentálj, drága Ilonám! — Ilona asszony gyönyörűen meg-

felelt ennek a kényes szerepnek. Fellépése, modora, szépsége, kedvessége annyira elérhetetlen és sajtáságos bájú volt, hogy szépsége és minden fölénye dacára sem irigykedtek rá az — asszonyok ... Elismerték. Tisztelték. Szerették. Vendégeket fogadott. Vendégeket látogatott. Az étteremben, sétányon, kiránduláson, társas összejövetelen mindenütt ott volt, s ahol szép, elegáns alakja feltűnt, mindenütt, mindig ünnepezték a kedves modorú Szontaghnét. Szontagh Miklós is nagyon meg volt elégedve a feleségével. Büszke volt reá, hogy ilyen igazi magyar, s ilyen ragyogó úri jelenség. Arról semmit sem tudott Miklós úr, hogy míg ő a hajnali órákon a hegyeket mássza, botanizál, bogarász, a vadászatokat rendezi, betegeit látogatja, — szép felesége sem lustálkodik a párnák között... Hanem felkeresi a mosókonyhát, perel a mosónékkal, vasalónékkal, a konyhakertben a kertésszel, a parkban a másikkal... Megnézi a raktárakat. Tájékozódik. Szörnyülködik a „Wirtschaft” német, sőt csaknem minden ágában, — mert nem minden megy és villan úgy, mint a karikacsapás, ahogyan azt egy igazi magyar gazdasszony szeretné ... A felületesség — még hagyján!... Csalást, csalárd sáfárságot is talált az ilyen „tanulmány-útjain”. Az „urának” ugyan nem szólt, nem is mert szólani, — hiszen megmondotta Szontagh Miklós, hogy az anyagi ügyektől tartsa távol magát... De, ha nem is szólt, megjegyezni megjegyzett mindent Ilona ... Más oldalról ám akadtak — besúgók. Szép szerével értésére adták Szontagh Miklósnak, hogy a felesége — mielőtt a délelőtti „reprezentálás” ideje elkövetkeznék — mindenbe beleütogeti az orrát... Szontagh ekkor finoman értésére hozta Ilonának, hogy nem kedve szerint valók az ilyenféle — beavatkozások! ... Nem mutatta ugyan, fájt ez mégis Ilona asszonynak. Fájt azért is, mert bár a számadásokba nem tekinthetett, érezte, erősen érezte, hogy az „anyagiak körül” bajok vannak ... A nagy forgalomhoz ugyanis nem volt arányban a — tiszta jövedelem ... Fájt, nagyon fájt az is Szontagh Miklósnak,

hogy az urának annyi munkája, lelkiismeretes utánjárása és zsenialitása dacára a vállalat vérkeringése nem tökéletes. Pár év múltán azt is látta, érezte, hogy a gyönyörű tátrai élet Új-Füreden mintha lecsúszóban lenne! ... Férje is idegesnek mutatkozott. A vendéglétszám is egyre csökkent. Nemsokára még szörnyűbb valóra ráébredt: — az ura betegségére ... A Tátrából délre, Abbáziába küldték az orvosok a zergevadást... A téli-szanatórium Új-Füreden már meg sem nyílt... Szontaghék csak a nyárra tértek vissza Abbáziából, s ekkor már a hanyatlás is oda fészkelte magát... A fürdő-élet régi elevevénye megdermedt ... A vendégek mindinkább megritkultak. Maga Szilágyi Dezső elpártolt Új-Füredtől, Alsó-Füredre járt át — étkezni. A hatalmas Szilágyi példáját sok más vendég követte, — a beteg Szontagh Miklós már nem igen törődött ezzel, Ilona asszonynak annál inkább fájtak ezek a dolgok ... A tél következtével nagyobb fájdalom is lesújtott rá... Meghalt az ura!

Ez a téli temetés a Tátrában olyan szívfacsarító... Ritkán látni olyan havazást, mint amilyen ott, akkor Új-Tátrafüreden, a Szontagh Miklós temetésekor volt. A halottas háztól a kápolnáig és a temetkezési helyig alig pár száz lépésen harminc tót napszamos lapátolta szakadatlanul az utat, hogy a gyászmenet vékonyan elnyúlt sora — liba-marsban — végigmenessen odáig ... Szontagh Miklósnét sem támogatta senki, magának kellett mennie és előretörnien a ferge-teges, szakadó hóba süppedezett keskeny kis gyalog úton ... Ez a tél az anyagi ügyek, hagyatéki kérdések rendezésével telt el... Feleségéről gavallérosan gondoskodott Szontagh Miklós, a gyerekekre is tisztes örökség jutott. Érték volt itt sok, pénz azonban — kevés. A fürdőt és haszonélvezetét a „feleség” örökölte, s így az egész nagy vállalat összes gondjával együtt az özvegy kezére szállt. Ugyancsak igénybe vették az idejét. A tavaszi előkészületeket is meg kellett már tenni a bekövetkező — nyári évadhoz ... Gondja, baja, fejtörése volt tehát éppen elég az öz-

vegynek. Úgy április derekán egyszerre csak azt kérdezi az igazgatótól Szontaghné:

— Mondja, kérem, hogy az étterem-bérlete mikor szűnik meg? ... Ezzel a mostani bérlővel szakítani akarok! — Az igazgató nagyon lehangolólag nyilatkozik:

— Nagyságos asszonyom! ... Még három év van hátra!

— És nem lehet kidobni elébb ezt az urat? — kérdi Szontaghné.

— Sajnos, kérem, nem! ... A szerződés köti őt is, de a vállalatot is ... Míg a feltételeknek megfelel!

— Kérem a szerződést, igazgató úr! — Átnézi az özvegy az írást...

— Köszönöm! — Más nem is szólt többet. De amikor elkövetkezett május másodika, azt kérdezi az úrnő a napi ügyekről „referáló” igazgatótól, — A vendéglőbérlet befizette már a negyedévi bért?

— Ah, dehogy, kérem! ... Mindig csak nyolctizedike között szokott fizetni! — Legyint az igazgató. — Akkor is legtöbbször felszólításra!

— Igen?! ... Akkor hát, kérem, igazgató úr, azonnal felmondok ... Tudassa vele, de azt is ám, hogy azonnali hatállyal! — Az igazgató egészen elhűlled.

— De kérem, nagyságos asszony!

— Jó, jó! — feleli Szontaghné. — Látom, hogy Önnek puha a szíve... Az enyém sincs kőből... Két hetet adok az elköltözésre nékie!

— És szabad érdeklődnöm, tán valami bérlőismerőse van nagyságodnak? — kérdi az igazgató.

— Nincs kérem! ... De nem is keresek! ... Házi-kezelésbe veszem a konyhát; mert Füred a konvha útján fog felvirulni igazán ... A konyha a kedélyforrása ... Az a hajtó erő, kedves igazgató úr, itt és mindenütt!

— De, kérném szépen, nagyságos asszonyom! — Az igazgató „meggyőző” beszédhez fog, az özvegy leinti:

— Ne fáradjon, kérem! Tudom én, hogy milyen

itt a helyzet! Tudom, hogy nincs pénz a kasszában!

— Tudja azt is Ilona asszony, hogy befektetésre, forgótökére van szükség és kiváló konyha- és egyéb személyzetre, szakavatott vezetésre, stb.! Tudja, hogy mindez ő körülte még most nincsen meg! Tud jól mindent; ámde azt is tudja, hogy az erős akarat akadályt nem ismer, Szontaghné pedig érezi magában ezt az erős akaratot. — Szóval, kérem, csak közölje a felmondást a bérlő urasággal!

— Kérem! Kérem, nagyságos asszonyom! — Az igazgató most már kényszerült közölni az azonnali felmondást a bérlő úrral.

— Nono, kérem! ... Nem olyan forrón eszik a levest! — A bérlő úr mondotta ezt, mosolygott is hozzá egy kicsit. Kíérett belőle, hogy ő itt nem lát veszedelmet... Nem lesz abból a házikezelésből semmi a világon. Nem is készült az elmenésre; hanem egy váltót azért mégis aláírt a májusi negyed kiegyenlítésére ... Holnap Iglón majd pénzzé változtatja, — úgy vélvén, hogy ő is tudja! ... Inkább erre az összegre van szüksége most a szezon előtt a nagyságos asszonynak! ... Hogy azután Iglóról másnap meghozta a pénzt a bérlő úr s megkínálta vele az igazgató urat, majd leesett az álla a nagy elcsodálkozástól, midőn az igazgató nem vállalta a — pénzt... Hanem odaböködött a szerződés 6-ik pontjára, — ez tartalmazta azt: — „ha bármely fizetési részlet pontosan be nem tartatik, akkor a szerződéses viszonyt a fürdővállalat azonnali hatállyal felmondhatja!”

— A nagyságos asszony, kérem, ehhez tartja magát! — íg} az igazgató.

— Jó, jó! — mondja némileg megilletődötten a bérlő. — Ezt csak izente nekem a nagyságos asszony! ... Most jelentsen be, kérem, hadd beszélék én is vele!

— Azzal ugyan aligha beszél mostanában, tisztelt barátom! — mondja az igazgató. — Ma reggel elutazott ... Több időre utazott el, Budapestre! — A bérlő úr lelkiállapotával foglalkozni nem érdemes, Szontaghné útjait kísérni annál inkább érdekes. Első

útja a rokonsághoz vezetett. Velük közölte terveit. Onnan a Pesti Hazai Első Takarékpénztárhoz ment és ottani összeköttetései révén kerek 40.000 forint kölcsönt megszavaztak neki az — első szóra ... Harmadik útja a Nemzeti Kaszinó volt; no, nem az igazgatósághoz! Marsall urat, a Kaszinó-étterem bérlője! kereste fel, hogy ajánljon neki egy kiváló szakácsot, — a legjobbat, aki csak Budapesten található.. Marsall úr a „magáét” ajánlotta. Nem ő, hanem a szakács volt az, aki éppen felmondott neki, s most Lobkovitz herceggel, a Rudolfal, a generálissal, a budai hadtestparancsnokkal alkudozik a szakács ...

— De némi „különbség” még van a szakács és a herceg között! — Elég volt ennyi, Szontághné rögtön felfogadta a szakácsot. Mindjárt megállapodtak a konyhai és vendéglői berendezés, felszerelés ügyeiben, a bevásárlásokban és abban is, hogy Szontághné nagyságos asszony legyen nyugodt! ... A szakács vállal mindent! Biztosítja a teljes sikert! ... Csak jó főzelékszakácsnőről gondoskodjék a nagyságos asszony, — alföldi magyar szakácsnőről, aki a gyúrt-tésztának is mestere ...

A „bérlő úr” tombolt, de menten pakolt és távozott is ... A konyha és étkezés házi kezelésbe kerültek. Csakugyan újra felragyogott Új-Tátrafüred napja, — fényesebben, magasabban, mint valaha. Szilágyi Dezső — visszatért... A Kubinyi Géza sárga-négyese, Radvánszky Károly pejnégyese elsők között érkeztek be Új-Füredre. Gencsyné, Jánosyné, Rőzerné és a többi hűséges törzsvendég sugárzott a boldogságtól és büszkeségtől, hogy „mit művelt” ez az — Ilona! ... Alig is győzte fogadni a gratulációkat, főleg alig tudott elfogadni: — új vendégeket. A régiék nem akartak mozdulni. Mind azon volt, hogy Ilona-napot bevárja ... Mert ezt most az idén különösebbképpen is meg kell ünnepelni! ... Ilyen fényes, nagyszabású, meleg, kedves Ilona-nap nem is volt még Új-Tátrafüreden; noha a déli órákban egy furcsa kis esetke előzte meg ... Az ebédidő végefelé közeledett már. Főttengeri és dinnyével sürgölődött

még néhány pincér. A névnapot ünneplő Szontághné most is — „pardont” mosolyogván, — elhagyja asztalát és a szokott „stichpróbákat” tenni — kitekint a konyhába. Amint suhan a szemle-útján, a konyhához vezető folyosón két szenvedélyesen marakodó pincér akad elébe.

— Nos, mi ez?! — Reájuk szól az úrnő.

— Ez a csibész az ő vendégének akarja vinni azt a kukoricát, amit én az én vendégemnek „rezorváltam”!

— Ugyan, ugyan, nem restellik magukat?! — Hangzik a csitító szó, de hiába, mert azok csak tovább huzakodtak ...

— Mit, még előttem is?! — és abban a pillanatban egy egészséges csattanás is elhangzott az egyik fiatal úr arcán... E kis eset után körül sétálva a konyhában, visszaült asztalához. Egy törvénytáji elnök felesége azt kérdezi tőle:

— No, mit műveltél odakint, Ilonám?

— Amit az urad szokott a zöldasztalnál ... Igazságot tettem, csakhogy rövid úton, a fehér asztalok érdekében! — Alig mondja el ezt Szontághné, sápadtan, idegesen közelít az asztalhoz az igazgató. Esdő kéréssel tekint úrnője felé. Az volt a tekintetében:

— Esedezem egy szóra! ...

— No, mi az, igazgató úr?! — kérdi Szontághné felkelve, az igazgató felé indulva. — Olyan sürgős?!

— De mennyire, kérem!... Nagy a baj, nagyságos asszonyom! ... Az összes pincérek „szolidaritásba” léptek a társuk sérelme miatt... Letették az asztalkendőt mind... Sztrájkba léptek!

— Igen?! — kérdi Szontághné kissé epésen.

— Igen! ... És sztrájkban is maradnak addig, amíg elégtételt nem kapnak! ... Minden pincér! ... Nagyságos asszonyom!

— Hm!... Ez fatális eset, kérem! — Pillanatig gondolkozik Szontághné, azután szinte felüldülve, majdnem vidáman mondja azt, ami ötletképpen az agyához csapódott: — Hát, sztrájk?!... Letörjük,

igazgató úr! ... Távíratozzon, kérem, Miskolcra, a megbízottunkhoz, hogy azonnal indítson ide különvonattal huszonnégy pincért! — Ez valóban gyorsjáratú intézkedés volt, de el se ment még a távirat, a sztrájkba lépett huszonnégy pincér már is ott állott Szontagh Miklósné előtt alázatosan, rimánkodva, hogy nézzen Istent! ... Ők leginkább családos emberek! ... Hova menjenek, mit csináljanak most így az évad végén?! ... Hanem „a Jancsit, azt a tolvajt”, ők maguk elzavarják maguk közül ... Szontaghné engedett a kérésnek, persze! ... Ezzel a pincérsztrájk ügye megoldódott egyszerűen és simán. Csúpan Kubinyi Géza nem állhatta meg, s elpattintotta a csípős megjegyzést a feketekávés csésze mellett:

— No, csinos névnap történet ... Szép Ilonka ugyan szépen elbánt a Kukorica Jancsival!

A Szontagh Miklósné jól iskolázott füredi személyzetéből legeredetibb volt a három mezőkövesdi matyó „sommása”. Ezek a „szakmányosok” akár uradalmi, akár egyéb munkára szegődnek, tavaszodástól őszt végéig kötik a szerződést. Leginkább csak a télidőt töltik a tengersok hímezett selyemvirágú Kövesden. Szontagh Miklósné, Magyar Ilona jól választotta meg őket, méltán büszkélkedett a három sommás-matyójával ... Ez a három ember az új-tátrafüredi harmincholdas telepnek napszámosa, munkása, igazán mindenese volt akkor, amikor a mesgyés-szomszéd Ó-Füreden harminc napszámot tartott ugyanakkora területen, de csak — tótokat... Az ilyenféle napszámosok feladatai közé az utak seprése, karbantartása és egyéb köznapi dolgok tartoznak rendszerint és odaát Ó-Füreden csakugyan kizárólagosan ezeket a munkákat végezték a harminc tótok ... A Szontagh Miklósné három matyója ellenben — a telepgondozás, kerti munkáin felül — minden más gátszakadásnál ott volt... Ha valami bolondos égi háború hidakat rongált, utakat szaggatott, —

megcsinálták. Ha a villanygépnél esett hiba, huzalon, kazánházban támadt baj és távol volt a „gépész” is, — sebjaj! — a három matyó rendbehozott itt is mindent! Ha a háztetőt kontyozta meg a vihar, ha a kertészt, kocsist dűtötte ágyak valamiféle futónyavalya, a három matyó-sommás ekkor is elintézett, rendbehozott mindent, a legkitűnőbbben helyettesített mindenkit. Hajnalok-hajnalától az éj beálltaig talpon volt ez a három matyó s amit a harminc tót-szomszéd nem tudott soha elvégezni és befejezni a mesgyés Ó-Füreden, — a három matyók füstölgő pipával, nyugodt, tiszta, szép munkával, a saját mondásuk szerint: „urassan” elvégezgették ... Ezek a roppant erős, ügyes, szorgalmas emberek Szontagh Miklósné kezdeményezésére és Magyar Kázmér irányításával szebbnél-szebb kövekből egy emlékhalmot is összeállítottak. A nótás somogyi főszolgabíró: Pete Lajos ott időzését, sok gyönyörű magyar nótázgatását örökítették meg a fekete márványlapba vésett: „... és én mégis, mégis csak járok utánad” — violinkulcsos, vonalas, hangjegyes — dalszöveg bevézésével... Már a magas hegyek nemes virágait: az erikát, kentziát, áfonyát, margitvirágot, nefelejcsét, gyopárt Szontaghné, Magyar Kázmérné, Magyar Kázmér maguk válogatták össze és ültetgették be közösen a Pete Lajos-emlékhalom kövei közé ... E bájos havasi növényzet gyönyörűen megerősödött, különösen az erika díszlett és hatalmasodott el dúsan sok kedves virágtársa közül ... Előbb Szontagh Miklósné hunyt el, majd az új-tátrafüredi „kursalon” egykori nótás főszolgabíróját kerítette sorra a halál...

— Tán valamit a magáéból is, Lajos? — mondotta neki egyszer, ott fenn, régen, a kis felesége a Szontagh Miklósné új-füredi „kur”-szalonjában és Lajos neki eresztette ujjait a fehér-fekete fogú zongorabillentyűknek és egy bűvös nóta szállt ki a hűrok közül, azt játszotta: „Nem való bokréta tūrött süveg mellé! ...” De nem kellett még csak zongoráznia, énekelnie se! Elég volt, ha az új-füredi cigányprímásra, debreceni Kiss Bélára rátekinített és szemé-

vel intett, a primás menten átigazodott és nótái csodaszépekké alakultak ... A „játék” végeztével azután Lajosra nézett, szemével kérdezte a cigány:

— Úgy-e?! — Pete Lajos is csak a szemével felelt és kedves, bájos mosolygással bólintotta:

— Úgy! — De szép magyar boldogság volt mindez! ... Azóta a Tátrát is elszakították tőlünk! ... Hogy áll-e még és milyen állapotban vagyon most az új-füredi Pete-émlék, — ki annak a tudója?

Egy marék föld a vadász Lakatos Károly sírjáról

Az 1914-ik évben, április 15-ik napjának hajnalán a pesti Moravcsik professzor-féle „ideg-klinikán ritka nagy értékű és érdekességű magyar emberi élet lobbant el. Életének 61-ik évében ott meghalt esíkszentsimonyi és ernyesi Lakatos Károly, a legnagyobb magyar vadászati és egyik legelső madarász írónk ... A magyar erdőket, mezőket, nádligetes vizeket vadjaikkal, madaraikkal Lakatosnál jobban senki nem ismerte, nem is szerette soha azelőtt. Selmebányának ez a volt diákja — puskával a kézben, hű vadászskutyával oldalán — össze-vissza csapásolta az országot, s ami a vadászatot, madarászatot, halászatot és a mindezekkel összefüggő rejtelmes szép dolgokat illeti, ezekről, a tengersok szerteséjjel szóródott cikkeit nem számítván, olyan gyönyörű könyveket írt, melyek kincses alapjai maradnak a magyar vadászati, madarászati irodalmunknak minden időkbén. Csupán az általam ismert s könyvritkaságokként talán még kapható, részben remekül illusztrált köteteit említem fel, ilyenek például: — A vadász mesterség könyve, — Az erdei szalonka és vadászata, — Vadászati és madarászati emlékeimből, — A császármadár, — Vadászati és madárképek, — Magyarország nappali orvmadarai, — A halellenségek s irtásuk, — Vadászhit, — Magyarország orvmadarai. — Az agancs és szarv a vadászat kultuszában, stb. művei... Sok gyönyörű, tanulságos megfigyelést összeírt, zamatos, színes, erőteljes magyar költői nyelven az ecsedi lápvilágról, a szegedi Fehértó és

madárfaunájáról, a lápi tűzről, a pákászokról, a halvágóról, a paraszt sportokról, a régi Szeged vadászati és ornitológiai múltjából, a betyár-csárdákról, stb., amelyek a néprajzi tudásokba mélyen beleszántanak ... A vadászkutya-idomításról is sokat írt; mert kiváló mestere volt a vadászaton kívül a kutya idomításának. A tudós Lendl Adolfal hét éven át szerkesztette „A Természet” lapot és önállóan a „Halászat” folyóiratot. Emellett zengőn muzsikáló, a természet képeit csodaszépen festegető, nagy tanításait ihletett bölcs elmével magyarázó és megvilágító költeményeket írt ez a magyar zseni. Műveit, angol, német, cseh nyelvekre lefordították évtizedek előtt. A londoni angol vadászati lap, a „Field”, az egyik legelőkelőbb angol vadászati és sportlap, amely a daliás magyar vadász-írónak képét leköszölte és írásait hozta, egyik könyvének méltatásakor egyebek során ezeket írta: „A magyar vadászati és ornithológiai szakirodalomnak egyik szerény, nagytehetségű, valószínűleg meglepő írója, Lakatos Károly, a „Természet” című zoológiai és vadászati szaklap egykori kitűnő szerkesztője, hajdani nagyrabecsült munkatársunk és szakreferensünk, kinek külön fordítót tartottunk, olyan elragadóan, gyönyörűen írja le közleményeit, hogy azok a vadászt és ornithológust, de még a laikust is tanítják és szórakoztatják. Kötetek számra terjedő munkái kincsháza a vadászati és ornithológiai tudományoknak. Nagy vagyont gyűjthetett volna velük, ha véletlenül Schlossernek (t. i. német írónak) született volna.” Maga Hermann Ottó is így vélekedett felőle:

— Kiváló ember! — mondotta Herman. — De egy hibája van, az, hogy nem németnek született!

Mint a selmeci akadémián kiképezett erdész- és vadász-mester, többfelé, nagy uradalmakban szolgált. Kitűnő lövő, főleg golyólövő volt; de tudványa, írói tehetsége kiragadták, vándorútra hajtották a nyugodt úri életből. A vidéken, majd a fővárosban újságíróskodott. Szaklapokat szerkesztett, nemcsak a magyar, hanem angol, német vadászsport-

lapokba hosszú éveken át írt és így kereste — bohém baráti körében el-el felejtkezve gondjairól, küzdéseiről — a sorstól mindig szerényen adagolt kenyerét ez a ritka nagytehetségű, de példátlan szerény és igénytelen magyar úr. A vizslaversenyeknek kitűnő idomításaival egyik legbecsültebb, sokszor jutalmazott versenyzője volt. Életének gondterhes utolsó éveiből, midőn az elbetegesedett tudós vadász-író három korona napibér mellett a szegedi városi múzeum alkalmazottja volt, legendás vadász-vizslához jutott, ez volt a híres „Csóri”-kutyája ... Egy évre adták át tanítás céljából Lakatosnak a bámulatos tehetségű fiatal kölyökvizslát. Gyönyörű szép, okos, nemes kis állat volt ez a Csóri.

— Életemben még nem láttam ilyent! — Magyarázta lelkesülten színész-vadász barátjának, Virágháty Lajosnak Lakatos. Valóban ilyen tanulékony, érdekes vadászvizslát Virágháty sem látott még soha ... Csóri is annyira megszerette tanítómesterét, hogy úgyszólván elválhatatlan barátokká váltak. Tanítani is alig kellett. A gyönyörűen kifejlődött nemes állatot Lakatos egy-egy halk pisszentéssel, tekintetével kormányozta. Ami angol írsettereknél ritkaság, rendkívül engedelmes, türelmes volt. Lakatos a sikerült tavaszi kacsázásnál, ragyogó szemmel kérdezgette Virághátytól: — Nos, mit szólsz hozzá? ... Ez aztán úgy-e, kutya? — Este hazafelé menet a szófukar kedves öreg vadászember tovább folytatta: — Én ettől a kutyától nem szívesen válok meg... Hidd el, ennek a kutyának lelke van! ... Már akkor is remegek, ha rágondolok, hogy a Csóritól egyszer meg kell válnom! — Virágháty vigasztalni próbálta az elkomorodott nagy darab embert:

— Ugyan, Károly ... Te, aki annyi állatot neveltél, majd találsz magadnak másikat, hiszen van ilyen több isi

— Én mondom neked, nincs több ilyen! — válaszolta búsan Lakatos. — öt ember élete alatt nem találsz ilyent! — S a könny kibuggyant a mélyézésű, hatalmas vadászember szeméből... És csodálatos

módon Lakatosnál maradt a Csóri. Az a földbirtokos, a Csóri gazdája, hirtelen meghalt és felesége — a birtokot is eladván — Lakatosnak hagyta a Csórit. Lakatos boldogan mondotta ekkor kedves színész-barátjának: — Látod, ez az Isten rendelése!...

Augusztusban történt a Csórival ez a megható eset... Nem sokáig tartott a két jóbarátnak, az öreg vadásznak és a fiatal hű vizslának ez az emberfeletties, költeménybe illő barátsága ... Csóri októberben megbetegedett. A gyógyíthatatlan, gyötrő eskrő-betegség vett rajta erőt. Nem tudtak segíteni a gyönyörű, okos, hű állaton. Rövidesen elpusztult a Csóri s ettől az író, a tudós vadász, Lakatos Károly is búskomorrá vált. Nem lehetett többé megvigasztalni Lakatost ... Hű Csóriját a virágoskertben temette el ... Csóri kutyája után nemsokára elpusztult maga a hatalmas, nagy magyar vadász, Lakatos Károly is ... Idegsorvadást kapott és elborult elméjével a pesti Moravcsik-klinikán fejezte be összetört életét... Szeged város nemes tanácsa gondoskodott az ápolatásáról, majd eltemettetéséről is. Ez a temetkezés 1914 április havának 17-ik napján délután következett el. Ott voltam, s hogy a jobbérzésű magyarok kicsit elgondolkozzanak, a többségben lévő közömbösek némileg magokba szálljanak, elmondom, leírom, hogy a „műveltnek” nevezett XX-ik században miként temettek el egy olyan érdemes magyar író, aki angol méltatói szerint is a ritka tehetségek sorába tartozott.

A nyitott koporsót abban a Szvetenay-utcai veres téglafalú, rideg házban ravatalozták fel. Az udvaron az elfásult idegen emberek között álldogált egy magányos, szomorkás asszony, a Lakatos Károly elhagyatott özvegye. A nagyon rokonszenves Józán Miklós, a pesti unitárius vikárius-lelkész is pontosan elérkezett a temetés megállapított idejére. A papon, az özvegyen kívül még négyen összeverődünk gyász-

gyülekezetnek Lakatos Károly koporsója körül. Szegedről egy régi vadászbarát: Meák Géza gyógyszerész feleségével és valami budai öreg néneke jöttek el ... Ekkor csattant közbe a kegyetlen szó, a nyitott koporsónál settenkedő temetkezési vállalkozó félrehívta Lakatosnét:

— Nagyságos asszonyom ... Addig pedig nem szegezzük le a koporsófedelét, addig pedig nem léssen itt temetés, míg nagyságos asszonyom jótállót nem szerez s alá nem íratja, hogy három napon belül pedig fizetve léssen minden temetési költség! — Ez a keselyű már ekkor a szegény özvegytől előre felszedett száznegyven koronát és szóbelileg megállapodtak, hogy a fennmaradó összeget utólag, egy héten belül fizetheti; amire meg is volt a biztosíték az árva asszony keze között lévő sürgönyben, hogy jó Lakatos Károly, nagy magyar vadászati, madarászati, halászati író temetési költségét fedezi és sürgősen küldi Szeged város tanácsa ... Ebben a kínos, gyötrelmes helyzetében hozzám, egyetlen ismerőshez fordult a szegény, megzaklatott asszony ... Megrendülten átéreztem mindent és azonnal aláírtam az elémhelyezett kötelezvényt... Most már így többé nem volt akadálya, hogy leszegezzék a koporsó fedelét... Egyedül Józán Miklós unitárius főpap édes szavaiból áradt felénk a megnyugtató ebben a szörnyű, sivár környezetben, ebben a lesújtó nagy árvaságban, a már elhantoltatása előtt elfelejtett ritka nagytehetségű és a maga pályáján úttörő magyar író, az erdők, mezők kincses, gazdag lelkű írójának, jó Lakatos Károlynak virágtalan fekete koporsója mellett

A rákoskeresztúri temetőig, a harminc koronáért vásárolt „díszsírhelyig” hármában a rozoga egyfogatún, az öreg kiérdemesült lovaktól szállított koporsó után — hosszú az út... Az izzó napsütésen, a porfelhők kavargásai között a golgotai fájdalomakra emlékeztető s magyar mivoltomat mélyen megsze-

gyenítő „utam” volt ez ... Az öreg Lakatos Károly magyar író az óriási temetőkert egyik legfélreesőbb zugolyába temették ... Az özvegy, s a hajdani „jószomszéd” budai néni csak mindjárt onnét a Donáthi-utcából és én, szóval: hárman állottuk körül a száraz homokgödörbe süllyesztett deszkaporsót... Itt nem lobogtak gyászszászlók, nem zengedezett az ének, nem köszörülték torkukat hazug szavakra az ünnepi szónokok, a virágok tömegét se kellett kerülgetni, — Lakatos, bezzeg, tüneményes „Csóri” kutyáját egész nagy virágoskertben temette el! —, csupán a „fősírásó” hadart el egy Miatyánkot... Az ősi pogány-magyarok szokása szerint egy marék homokot én is rádobtam a Lakatos koporsójára, — kikpor és hamu vagyunk úgyis mindnyájan ... A napfényes tavaszi délutánon így eltemettük mi hárman a lófő-székely csíkszentsimoni és ernyesi nemes vadász és magyar író Lakatos Károlyt... Az útszéli elesett magyar harcosok temetése volt ez! ... Mindamellet nem büszkélkednék, ha Lakatosnak egykori angol újságja, a londoni „Field”, mely arannyal fizette az elhunyt sorait, — valamiként, s még valaha értesülne a magyar tudatlanságot, a magyar hálátlanságot, a gyilkos magyar közönyt és a „fajta” legérdemesebbjei iránti szeretetlenséget oly égrekiáltóan jellemző „temetésről” ... Az árva Lakatosnak tenger-tömeg írásai, tudásai is azóta szabad-zsákmányokká váltak ... Valóban ez is olyan eset, amikor kétségbe kell esnünk, amikor szégyelnünk kell, hogy magyarok vagyunk!

Garay Ákos, a huszár-piktor

Az az áldott föld ott a szép Tolnában, Szekszárd, Nagydorog környékén, az Apáti-pusztán, nem messze csapdosó Dunájával, ahol Garay Ákos, a huszároknak, pásztoroknak és lovaknak nagy magyar piktor született és gyermekeveit, boldog férfikorát élte, — az Alföldhöz hasonlatos vidék ... Édesapja, a nyolcvankilenc évet élt öreg Garay Antal, a költő Garay Jánosnak volt testvéröccse. A regényes életsorsú 48-as honvédhadnagy kint a Bésán bárók kastélyos Apáti-pusztáján uralkodott hosszú emberöltőn, mint teljhatalmú uradalmi tisztartó. Édes feleségét, az Ákos gyerekek szépséges, jószágos anyját a Dráva mellől, a híres Baranyából hozta a kemény magyar tisztartó úr. Ez a Heves, Zemplén felől a Dunántúlra átgyökeredzett nemes Garay-család három nemzedékében következetesen a gazdasági, a tisztartói pályán működött. I. Garay János, a reges kuruc lovasvezérnek, béri Balogh Ádámnak volt kedves lovaskapitánya. Váratlan cselvetéssel együtt fogták el őket. Míg a bécsi császárt megkergető pirossüveges „brigadérost” lefejeztették, kedves Garay János kapitányának megkegyelmeztek. A családi hagyományok szerint azonban kálvinistából páristának, kurucból alighanem kissé labancnak kellett lennie ... Egészen bizonyosabb, hogy ott Tolna-Baranyában kamerális tisztartó volt. Fia, I. Mihály, ugyancsak kamerális tisztartó volt a bátaszéki uradalomban. A nagyvagyonú unoka, II. János Szekszárdon élt, mint tekintélyes vaskereskedő, II-ik Jánostól származtak III-ik János, a költő s a szabad-

ságharci hazafias viselkedése miatt osztrák börtönt szenvedett Alajos plébános és a Parisban négy évig időzött, világlátott, legfiatalabb Antal testvérök, a 48-as komáromi honvédhadnagy, Garay Ákosnak az édesapja. Olyan magyar volt az öreg Garay Antal, hogy midőn meghalt, szíven a 49-ik honvédzászlóalj zászlójának selyemdarabjával temették el az Apáti-pusztán.

— Ez itt az édesapám kardja! — Garay Ákos-tól átveszem, szívemhez szorítom az öreg honvédkardot. — Ez a rézbuzogány meg a kuruckapitány ösömé volt! — magyarázgat a kedves Ákos. — Akkor rézből volt a nyele is ...

*

Ákos és testvérei a tanyai iskolát végezték. Olyan szép másik iskola nem volt akkor sem Tolna, sem Baranya pusztáin. Ákos apja lelkes, az uraság, az öreg Bésán báró pedig megértő támogatója volt ennek a hófehérre meszelt iskolának. Az „úrfiak” — az édesapjuk akaratából — a gatyás, mezítlábas béres-, cseléd-gyerekekkel ugyanebbe az iskolába jártak. Ákos ötéves korától visszaemlékezik a „puszta” különféle lovaira, sőt még vagy tízezer lóra, nevek, személyek, eredetök szerint... Apja „négyese”, a hátszlovak, az ígászlovak, az angolfélvér ménés darabonként élnek lelkében. A Kese, Vércse, Kedves, Betyár, Kisruzsza, Kormos, Cigány, Úrfi, a remek szürke Brion, Zsófi, mind édesapjának voltak kedves lovai... Ákos soha nem is pártolt el a lovaktól. A virágos legelők, a mézédés emlékek a fehérhajú művész lelkében hamvas színekkel pompáznak, frissen -illatoznak ... Ezeket a lovakat kezdette rajzolgatni legelőbb, nomet a — huszárokat... Tolnán mindig álmomáozott egy-két század közös huszár. Ezek nem csákós, hanem sastollú kucsmás huszárok voltak és Ákos szent gyönyörűségére egészen az Apáti-pusztáig „elpatrulyoztak”.

A három egyívású Garay-gyerek legelőször nem

lovat, hanem csacsit kapott az édesapjától. Ezeken a mókás, furfangos állatokon tanultak — szamargolni... Ákos csacsiját „Vikinek”, Dénesét „Kozáknak”, a Béláét „Tatárnak” tisztelték. Testvérei nevettek a kis Ákost, amikor a furfangos fülesről lelepottyant és bőgni kezdett ... Bezzeg, midőn a ló hátára kapadoztak, — „szörén, kantár a fejébe!” — Ákos lett közöttük az első, legkurázsibb lovas. A ló hátán az ördögtől sem félt. „Hajnal”, a fakó, angolfélvér volt az első, kedves hátilova. Ezt le is festette öregedett korában ... A boszniai hadjáratban odavitézkedett egykori 7-es huszár, Farkas Pista csikós volt az Ákos első lovaglómestere.

— Ettől a kiszolgált öreg huszártól tanultunk mi „nyargalászni” ... Mert ez a helyes, az illő kifejezés reá! ... A nyereg és a nyargalás egy ősi töből erednek! — Vélekszi elmélázón a magyar ősiség kincseit mindenkinél inkább megbecsülni tudó Garay Ákos ... — Mégis ma csúfságból használják ... Huszároknál a lovaglóiiskolában sűrűn mondogatják a zöldfülű regrutáknak: — Hogy nyargalászik?! ... Tanulj lovagolni, disznó! ... A szétszakadt ősi gyöngyfüzér gyöngyei itt is, ott is, másutt is emígy hullottak szemébe! — kesernyéskedik Ákos. Azok az első nyargalások, ott, a pusztai ménésnél, az öreg tekintetes úr tudta nélkül, a sárgarépával, kalarábéval, zöldpaprikával megkenetetett „csikós” szemhúnyása mellett történtek. A három fiúnak ugyanis minden szabad volt, de csak az atyjok — hátamegett, mert a „tisztartó úr” olyan kemény ember volt, hogy előtte — egy szavára, egy tekintésére --- „haptákba állott” mindenki. Fiait sem büntette soha másként, mint szemöldöke összehúzásával... Éppen elég volt, ha komolyan rájuk nézett, vagy ha három napig nem engedte megcsókolni kezét, egy hétig nem szólt hozzájuk... A vásott, galibaszerző fickók ellen az egész tanyaságból egyedül a kilencvennégy éves „öregbéres”, a csimbókos hajú „Antal bácsi” merészelt panaszra menni a jóságos, szép tekintetes aszszonyhoz ... Mire azonban Antal bácsi nehéz köd-

mönével, nehéz csizmáiban a vendégben soha nem szükölködő szép, öreg gazdatiszti lakáshoz feltípett, a lurkók — az óvatosságból előre kikunyorált ozsonnát majszolván — nevetve, incselkedve szaladtak elébe ... A csimbókos hajú öregapó fejét csóválta, zehernyásan ilyenkor mondogatta áldott jó tekintetes asszonyának:

— Nem kőne ezeknek ennyi (enni) annyi (adni)! — Antal bácsinak egyébként a becsülete olyan nagy volt, hogy midőn kilencvenötödik életesztendjének a küszöbén meghalt, az öreg honvéd Garay Antal tisztartó úr huszonnégy címeres ökörtől húzott, fekete posztóval bevont, feketére festett kocsin temettette el hű öreg cselédjét a pusztai temetőbe ... Ahol most azután a kemény magyar úr és az egyenes magyar cseléd együtt nyugsznak ... De, mit beszéljek még?! ... — Garay Ákos, a magyar huszárok, a magyar pásztorok, a magyar lovak későbbi nagy piktora ilyen csodaszép magyar életből, ilyen csodanemes magyar emberek közül, ilyen drága magyar emlékekkel vágott neki a nagyvilágnak, tehát azzá is kellett lennie, amivé lett, — nem alkuvó magyar művészsorsának keresztjével...

Amikor Garay Ákos elszakadt a pusztától, a budai reáliskolába vitték, Say Móric, a kiváló fizikus volt akkor a budai iskola direktora. A budai reáliskola rajztanára sehogyse volt megelégedve ekkor a híres lovas piktor Garay Ákos rajztudásával, el is b*uktatta Ákost a rajzból. A pesti belvárosi „reáltanodában” sem történt ez másként. Az a szép zsinóros magyar ruhás, hét vezéres szakállú Ney Ferenc igazgató úr igazgatta az iskolát. Az iskola rajztanárának neve rég kimaradt a Garay Ákos emlékezetéből, csak annyi a biztos, hogy a későbbi híres huszár-piktor itt is mindig bukott a rajzból ... Még a fülét is meg-meghúzták:

— Te számár! Te számár! — „Elismert” rossz rajzoló volt a kis Ákos. A minták után — fejeket, orrokat, füleket, szemeket, szájakat, kúpokát, gúlákat, stb. — rajzolgatni semmiképpen nem szeretett. Ákosnak a tolnai huszárok, a pusztai pásztorok, Antal bácsi, a Betyár-lóék, a címeres ökrök — a magyar nép egész hamvas, szívárványos csodavilága — mozgolódtak és pompáztak lelke keleti gyöngyös mélységében ... Miután a „belvárosiban” is kifogta a „szekundát” a rajzból, Pécsre vitte az édesapja. Itten mindjárt lakásra is Irinyi nevű rajztanárhoz ment és éppen eleget bajoskodtak a rajzzal, mégis a pesti „minta-rajztanodából” később Kelety, a híres mesterigazgató is azt írta az Apáti-pusztára: „Ki kell venni! Nem való a pályára!”... Garay Ákos ilyen előzmények és ajánlások után ment ki Münchenbe, ahol összesen négy évet töltött. Raupp, Hackl professzorok voltak a főbb tanárai. — tudták is ezek: mi a ménés, a gulya, meg a Bugac! ... Ennélfogva a sablon itt is csak nyomta Ákost... A fejek, az aktok stb. rajzolásai itt is csak untatták. Ezen a copfos Akadémián talán egyedül Wagner Sándor foglalkozott a lóval, ehhez viszont nem jutott be Ákos ... A tanítványok kétféleképpen oszlottak meg: — Ákos a maga szilaj csikóival nem a stréberekhez, hanem az őszintébb duhajokhoz csatlakozott inkább... A bavarok vastag sörillatú fővárosának éjféle utcáin a Rákóczi-indulót füttyögető jelhangokra, mint a szilaj ménés, feltűnedezének itt is, ott is a tomboló magyar piktorok ... Ebből az időből, művészkedésének — úgyszólván — gyermekkorából származik Garaynak az a festménye, amely az őstehetségű művész nagy magyar művészetét a hosszú emberöltő óta egyedül képviseli és őrzi a — Képzőművészeti Múzeumban ... Ez egy igen eredeti magyar csendéletkép ..., A csutora, dohányzacskó, fokok stb. összeállításából — sokak szerint — az első és egyetlen magyar csendéletkép volt akkortájt... A nagy magyar művész sokoldalú alkotó munkáját és őstehetségét mindenestre halványan, nem kifejezőleg kép-

viseli ez az egyetlen festmény ... Annál rikitóbban jellemzi az igazságtalanságot és a méltánytalanságot, mely ezt az egyik legmagyarabb művésznket egész életén át ennyire mellőzte... Igaz, hogy idehaza sem tülekedett a kiállítók közé. Gyűjteményeiből kiállítóvásárt is csak egyszer csinált...

— Az sem sikerült, pajtás! — szólt az egykori délceg Vilmos-husár strázsamester. Úgy, hogy elmondható és e nagy művésztehetség tragédiáját kifejezi, hogy a mindenkinek kedves, ritka népszerűségű Garay Ákost leginkább csak a reprodukciók után ismerik, iskatulyázták el... Eredeti dolgairól, festményeiről csupán ritka bizalmasai és a művásárlók tudnak. A Kinizsi-utcai bérpalota ötödik emeletén, a magyar dolgokkal túlsúfolt meleg szobában csodálkozó gyönyörűséggel láttam a kincses falakon ilyen Garay-féle eredeti miniatűrszerű dolgokat. A francia nemzet Messonierjét arannyal, dicsőséggel halmozta el a francia életet bűbajos finomsággal örökítő gyémántokért. Garay magyar miniatűrjeiben a franciák felkapott mesterénél ősbibb, kifejezőbb erők rejlenek... Az állam mégis nem talált reá alkalmat, hogy ezeket a miniatűrszerű gyémántművecskéket, mint például a havas kastély a huszárral és a vezetéklovakkal, a kastély a négyfogatú szánkóval, a kastély a régi magyar huszári lovasalakokkal, a gyönyörű apáti kisménes a legremekebb, csodaszép, csodafinom lóportrékkal és a szemmel, kézintéssel, füttyel dirigáló Farkas Pista csikóssal, hófergetegben a postakocsi stb. — megszerezzék és legméltóbb helyükön: a Képzőművészeti Múzeumban elhelyezzék . . . Az a másik már világháborús festmény, — midőn a piros-csákós nyíregyházi 14-es közöshuszárok fergetegszerű erővel átvágtatnak az égő Homonnán, — Szabolcs vármegye és Nyíregyháza város múzeumába kívánkozik és lenne legillóbb helyén ... Olyan aranydarab huszártörténeti kép ez ... Mindet sorra venni nem lehet. Sajnálatos, pótolhatatlan veszteség a magyar művészetre, hogy ez az őstehetség a kenyérért illusztrációkra aprózta fel, forgácsolta szét minden-

képpen eredeti és nemes magyar művészetét. Könyvekben, hazai és külföldi előkelő lapokban számláihatatlan ezer gyöngye, dolga szóródott szét és hányódik felejtetten. Ezeknél, ezekben is mindvégig, mindenkor megmaradt ízigeni magyarnak. Vázlatkönyvei temérdek kincses rajzzal telvék. Az Alföld, a Dunántúlról Somogy, Tolna, Baranya színmagyar népelete érdekelték főként. A Bugac, a Hortobágy egyik legelső festegetője Ákos. A Bugacot Herman Ottó után igazándiból Garay ismertette, örökítette meg tollal, plajbással ... Ennyi tenger számon nem tartott gazdagság mellett sokan táplálkoznak Garay művészetéből ... Rájött, hogy lopogatják az ökreit, lovait, még a pásztoralakjait is, ami pedig már talán nem is — humor? ...

Garayról kevesen tudják, a Néprajzi Múzeumban ám tudják Madarassy Lászlóék, hogy neki van az egyik legszebb pásztor- és népeleti nagy néprajzi gyűjteménye. Hiszen annyira benne él ezekben a titokzatos világokban, hogy a csimbókos, varkocsos régi magyarokról „Régi magyar férfihajviseletek” címen aranynál becsesebb tanulmányt írt és illusztrált. Az országnak, a népeletnek különösségeit a forrásnál ismerte meg. Lóháton, kettős, négyes fogatain — úrnak is igazi úr lévén Garay Ákos! — benyargalásztta a fél-országot, Tolnától a Hortobágyig, a Székelyföldig, majd túl a Dráván Szlavóniáig. Olyan kiváló „lőszakértő” Ákos, hogy egy időben a Jankovich-Bésán grófok szlavóniai pusztáján a híres angol-félvér ménes mellett — merő szeretetből — másfél évig ott élt a hú csikósok között s a jövő-menő betyároktól is mélységes tiszteletben tartatva ... Barátai Ákost méltán nevezték el a „minden lovak apjáj”-nak. Némelykor igen veszekedett, betöretlen, szilaj kocsi-lovai voltak. Összeágaskodott és a recsegő-ropogó rudat keresztbe fordította a megveszekedett „négy sárkány”. Ákos a dülöngélő homokfutó kocsi bakjáról ilyenkor kiáltotta vissza Nyírségről hozott,

vele sáron-vizen híven kitartó, Blahánés-arcú drága feleségecskéjének:

— Ugorjon le, Gizella!... Ugorjon fel, Gizella!...
 — Ezért tehát nem is történhetett másként, hogy midőn a világháború 1914-ben ránszakadt, Ákos meg éppen a világhíres Vilmos-huszárokhoz, a 7-es huszárokhoz szegődött, s 1914-től huszárnak beöltözve piktúrázott a fronton remek ezredével. 1915-től, ténylegessé avatásától is, mint közrendű huszár szolgált. Több ütközetben sok merész patrulyozásban résztvett. Huszárok, tiszték egyaránt szerették, nagyon megbecsülték. Ákos ezernyi és ezernyi rajzban, kis festményben örökítette a híres huszárezred dicsőségét, tarka eseteit, egész kaszárnyai és tábori életét a gyönyörű, okos, halálig hű huszárlovak sorsával együtt... Midőn pedig a nyeregből leszállították, a lővészárókba parancsolták a kurta karabélyos, gyalogosított huszárt, Ákos mester velük akart menni.

— Vannak itt önnél fiatalabbak is! — A főúri gavallér, Berg báró ezredes, a 7-es huszárok harctéri ezredparancsnoka, nem járult hozzá. — Ilyen érték kockáztatásáért nem vállalhatok felelősséget! — Ákos mester büszke is rá, hogy Vilmos-huszáréknál „virtigli strázsamesterségig” felvitte. Maga a felséges ezredtulajdonos, Vilmos német császár viszont az ő „öreg huszár-piktorára” lehetett büszke, mert kiváló ezredparancsnoka, báró Berg óbester úr útján saját név- és kézírású, huszártábornoki díszruhás fényképét megküldötte Garaynak ... A gazdasági egyesületi és lovasdiplomák, könyv- és mulandó ujságillusztrációk készíttetése helyett most már az arra illetékeseknek lehetővé kellene tenni, hogy ez a magyarok Istenétől homlokon csókolt őstehetség tisztán, egészen a lelke szerinti nagy művészetnek élhessen ... És hogy kincses vázlatkönyveinek feldolgozásával, a régi, búbajos magyar huszárság, pásztorkodás, a puszták, a ménés, a gulya sok-sok veszendő, már jórészt csak általa ismert és átértett értékét, szépségét adhassa kifosztott nemzetünknek királyi örökségül.

Az Arany János tűzhelye mellől

Az élet nehéz iskoláit végigjárta Arany János, a volt praeparator, debreceni kollégiumi diák, kisújszállási tanító, vándorszínész, szalontai gimnáziumi konrektor, majd a Rozvány-boítosék házinevelője, utóbb jegyzőségéd, mígnem 1840 elején, alig 24 éves korában Nagyszalonta-hajdúváros másodjegyzőjéül megválasztották és szíve egyetlen szerelmét: Ercsey Juliannát, egy ügyvéd árva és vagyontalan leányát, egész életre hű, megértő hitvestársát nőül vehette. Abban az időben pedig, mint azt Arany sógora, Ercsey Sándor „Arany János életéből” nagybecsű művében megörökítette, Arany nótáriusi fizetése: 80 pengő forint, 12 köböl búza, 6 szekér széna, 6 öl fa, talán még félszer ennyi mellékes jövedelem, nomeg a lakóhely volt. Mindezt pénzre számítva, az összes illetmény alig rúgott 300 forintra, ami abban az időben is elég gyengécske jövedelem volt... Ez a nagyszorgalmú, takarékos emberpár mégis tisztességesen, eléggülten, a jómód látszatával és a szép ízlés csínjával megélt ebből a jövedelemből, amit később néhány holdnyi saját földjük szerény hozadéka hasznosan kiegészített. A kellemes külsejű, jószívű, kortársnői között már hazulról művelt és okos Aranyné lelkiemelkedettségével teljes megértője, boldogtévője volt nagytehetségű és emberként is a legjobb férjének ... A házuk vendégszerető magyar ház volt. Arany maga örömet eljárt kedves Julesájával a házias multságokra, névnapokra, disznótorokra, stb. Ilyenkor dalolt, tréfált, adomázott a művelt hajdú

nemzetes urak módjára. Lelke volt a társaságnak, csupán a táncoktól tartózkodott, minthogy táncolni nem is tudott ... Gitárja pengetése mellett, jól iskolázott, kellemes bariton hangján akárhány nótát éppen a nótacsínáló Arany hozott divatba büszke hajdú testvérei között ... A „Kondorosi-csárda mellett”-en kívül ilyen Arany-nóta ez az egykor, az ősapák idejében olyan kedves dalocska is:

Megkövetem a tejs, nemes vármegyét,
Hallgassa meg egy szegény lány kérését,
Árva vagyok, azon kezdem panaszom:
Nincsen anyám, nincs gyámolom, vigaszom.

Egy legényt szerettem, az mindenem,
Gyámolomul őt rendelte Istenem;
De a legény sorsot húzott: feketét,
Egy nagy könyvbe be is írták a nevét...

Arany, mint szalontai nótárius, tapasztalhatottilyent, hogy a katonának fogott legény kiszabadulásáért egészen a „tejs vármegyéhez” instanciáztak az otthon maradt, árván hagyott szülék, meg a katonalegény árvalány kedvese is ...

Az első arcképet Aranyról, a „Toldi” koszorúzott költőjéről Barabás készítette:

— No, Jankó, ettől ugyan meg nem szabadulsz!
— Petőfi szinte hogy erőszakkal vonszolta Barabáshoz a szerény Aranyt. Az első „fényképe” meg 1863-ban készült. Csodabájos családi csoportkép ez. Akkor készült, amikor Széll Kálmán, a szalontai fiatal pap augusztus havában Pesten nőül vette az Aranyék Julcsáját. Legszívesebben és magyarul is ugyanis „Julcsa, Julcsám” volt a neve a családi körben Arany Juliskának... Akkor már Arany az Akadémia „titoknok” volt. Egyszerűségét e kivételes magas tisztségben is megőrizte. Acsay Ferenc, az egyik legkiválóbb magyar bencés tanár, e időben még mint főiskolás, a Városligetből az Akadémiáig

„omnibuszon” együtt kocsizott egyszer Arannyal, a legnagyobb magyar költővel. Már mint a győri ben-
cés főiskola országos tekintélyű rektora és direk-
tora mindig felemlegette ezt diákjainak:

— Mit gondoltok, kedves fiaim, mit irigyeltem én akkor? ... Nem a fényes fogatokon pompázó is-
rat és hölgyeket, hanem az egyszerű ruhában, om-
nibuszon hazatávozó nagy költőt ... S nem is kiváló
tehetségéért irigyeltem, hanem egyszerű hőlcse-
ségért, amely lelki nagysága mellett semmibe sem
vette a világ haszontalan pompáját. Ó, gondoltam
magamban, vajha én is ilyen lehetnék! S ez az irigy-
ség oly mélyen fészkelte bele magát lelkembe, hogy
örökre példaképem maradt az egyszerű Arany Já-
nosi ...

Nem kisebb másik ember, az elismerő sza-
vakban oly fukar öreg Tisza Kálmán mondotta Széll
Kálmán előtt Arany felől:

— Midőn én Aranyra gondolok, hálát adok a
Gondviselésnek, hogy a nagy költőt a magyarnak
adta. Meghajlok a költő, de meghajlok az ember
előtt is ... Ritkaság az, hogy egy nagy költő a maga
egyszerűségében oly nagy ember legyen, aminő
Arany volt! ...

Aranyt, ezt a nagy magyar embert egyébként
legmélységesebben jellemzi a Sándor sógorához még
Nagykőrösről írt levelének következő vallomása:
„Inkább nélkülözöm, mint lekötelezve érzésem ma-
gam!”

Időelőtt, kora előtt, elhunyt „Julcsája” után kis
unokája, Piroskája lett és maradt a költő nagyapa
szemefénye, vigasza, boldogsága, felderítője. Az irán-
ta való nagy érzést Toldi szerelmének hatodik éneke
több versszakaszában elsóhajtozta, mint ahogy az el-
szakított szalontai nagyrétekben talán máig sírnak,
sóhajokat zengenek a fergetegektől tört, vert náda-
sok! ... Ó, milyen aggódó szeretet csüng, bong, só-
hajtozik a költőnek csak a következő pár sorából:

Piroska! Leányom kis leánya!
 Kedvesem egyetlen kedves maradványa!
 Ki neved a költő álmaiból vetted ...

A gyönyörű, barnaszemű, göndörfürtű kis Piri. majd később a pajzán, jókedvű madárként csicsergő locsogó süldő lány, „Piroska”, az ifjú, drága, édesanya hamari halálából átmentett „kis idegen” vált az Arany-ház éltető, derűs napsugarává. Piroska körében a régi szalontai napokról, eredeti hajdú alakokról — a huszonháromféle fajtájú kőházi Balogh, zsófi Balogh, bécsi Balogh, Istennek hála Balogh —, Piros-kakas csizmadia, Deszka-kár asztalosékról, a gyaroki malomzúgó alatti emlékezetes fürdőzésről, stb. jókedvűen elbeszélgetett ez a kifelé zárkózott, családjában kinyílt rózsavirágként illatozó lelkű nagy költő ember. Egj^ébként pillanatig sem tudott meglenni foglalatosság nélkül. Ha egyéb tenni-valója nem akadt, a klasszikusokból tanult meg újabb száz-sort... Vagy gitárját szedte elő és kipengette, eldúdolta kis unokájának a „mohácsi nótáját”:

Volt nekem egy darúsörű paripám,
 De eladta a szegedi kapitány;
 Ott sem valék az áldomásívásnál —
 Ej no, hiszen több is veszett Mohácsnál!

Volt szeretóm, esztendeig sirattam,
 Az nekem a mindennapi halottam;
 Most is meg van az a gonosz, de másnál —
 Ej no, hiszen több is veszett Mohácsnál!

A becézett drága kis galambja egyedül a kis Piroska volt. A játékos cicaként eleven, körmölős kis Pirinek minden csínytevését elnézte és mentegett a komoly öreg úr. Amikor alig hároméves korában Pestre felkerült a csodásan okos kis Piri, Arany-nagyapja legelőször a következőkre tanította meg:

- Hogy hívnak?
- Széll Piroska ... Az Arany-bácsi unokája.
- Hol lakol?
- Az Akadémiában! — Piri rendkívül jó tanítványnak bizonyult. Csengery Antalék, a szoboszlói

hajdú Gönczy Pál, Horváth Mihály püspök és még néhányan mások voltak a gyakoribb vendégei Arany otthonának. Az egyik ilyen alkalommal valamelyik ismerős családnak az utolsó divat szerint öltözött, igen kivágott ruhás lánya is jelen volt, midőn a pöttyömnyi Piri egyszer csak a fiatal divathölgy elé penderedett és felpipiskedett hozzá:

— Néni! — Mondotta. — Maguknak nincs ott hon siffonjok?

— Van, Pirikém!

— Van benne ruha is?!

— Hogyne volna ... Van!

— Hát, akkor miért nem öltöztetik fel jobban magát?! — Horváth Mihály, a püspök, sokszor nevetve mesélte el ezt a bájos jelenetet.

Az öreg Széll Kálmán szalontai esperesnek, a nagy-idők közel kilencven évet élt kiváló tanujának Juliskája sok kedveset beszélt Petőfiről. A Petőfi ezüst húszasa kiváltképpen emlékezetében maradt Juliskának. Nagyszalontán, tudvalevőleg, több költeményt költött Petőfi, amikor a „Sári nénit” írta. közben — fel s alá járván — ezt az ezüsthuzsast a levegőbe dobálta ... Az Arany-gyermekek valóságosan „imádták” Petőfit, úgy tudott bánni velők a lánnglelkű nagy-gyerekek. Erre emlékeztet a:

Laci te,
 Jer ide,
 Jer, ha mondom,
 Rontom-bontom,
 Ül meg itt az ölemben,
 De ne moccanj, mert különben
 Megtalállak csipni
 Így ni!...

Ez a fránya ember a komoly Arany-apóval is el-elbánt. Bár Petőfi Aranytól bensőségebben senkit sem zárt lelkébe, alkalomadtán Aranytól is elkötődött. Arany egyszer éppen Szalontán, a későbbi

Arany-kertnek elnevezett, kis magyar holdnyi gyümölcsöskertjébe kivitte Petőfit. Erre a kertjére nagyon büszke volt a földszerető hajdú Arany János, hiszen minden fáját maga ültetgette, oltogatta, gondozta ... Annyira, hogy ez a különben oly szerény ember most az egyszer kivételesen el is dicsekedett eme kertészkedő szép munkájával ...

— Úgy-e, szépséges fák ezek, Sándor?

— Mit beszélsz, te, Jankó! — Petőfi kajánul felrántotta szemöldökét. — Ezeket nevezed te fának!? ... Hiszen ezek nem is fák, csak paszulykarók!

A hirtelenkedő Petőfi most maga menten észrevehette és megérezte, hogy eljárt a szája s az érzékeny Aranynak fájdalmat okozott... Azért, amikor a gyepűhöz értek, ahol Aranynak néhány valóban vékonyka, alig ostornyél vastag fiatal diófa-cseméje rezgelődött, kedvesen, békítőleg így folytatta és így találta el a békülés hangját Petőfi Sándor:

— Nahát, János ... Addig élj, amíg majd ezekből a diófákból koporsót csinálhatnak neked! — Erre a mindenképpen Petőfis-jókívánságra az elébb még neheztelően elkomolyult Arany nótárius tiszta szívből, tele tüdőből elnevette magát s összeölelkezett a két költő. A kevéssel megelégsző Arany János talán az ilyen ritka kedves alkalommal kapcsolatosan írta:

Hiszen az útfélen itt-ott
Egy kis virág nekem nyíltott:
Mit leszedve,
Mevolt szívem minden kedve.

Körösi Csorna Sándor abaújmegyei atyafisága

Én itt most cikkem időpontjának keltezéséül az 1929-ik esztendő helyett — az abaújdevecseri Csorna-kastély sok kőlépcsős csukott tornácán belül kerülve, visszafelé fordítom a sok tanulságot tükröző magyar kalendáriumot, — 1879-et írok ... Itt ugyanis a nagyszerű fajtájú magyar ősnemesi család, a ragyolei Csorna István családja az 1879-es évek szép, tiszta, nyugodt magyar nemesi életét éli, mint mikor még ágyúlövésnyiről a közeli Hidasnémetinél nem riogattott és lázított a trianoni gyászos cseh határ... Ellenben egyik-egyik debreceni „nagyszabadságra” csak mindjárt innét Devecserből a néhai öregebb Gabriel, Fáy, Csorna, Soldos, Putnoky urak négyesfogatokkal és a fiatalság lóháton el-elindulának, — nem lehetett lekésni akkor még a debreceni vásárról, hiszen négy-öt hétig eltartott... S amint a ragyolei és tolcsvai Csornák család-fáját, arcképeit nézem, bár merrefelé, bármely úton indulának el, nem maradtak szállás nélkül. Mindenütt közbeesett egy-egy Patay, Jakabfalvy, Janka, Rásonyi-Pap, Réthy, Séllyey, Katona, Bonis, eesedi Csapó, Fáy, Szemere, nagyréthi Darvas, Csáthy, Tussay, Ilosvay, Nikházy, Máriássy Szepessy, Bernáth, Farkas, Soldos, Dókus, Dezsőffy, Bydeskuthy, Vladár és többi más rokoni kúria, kastély ...

Itt a devecseri ifjabb Csorna-kastélyban, — az öregebb, a másik kastély a falu másik részén a pápista, mint kálvinista templomokkal ékes kis hegy-

oldali temetők felé van, — pontosak, hitelesek, megbízhatók a hatalmasan szétágazó családfák; hiszen e kastélyok régebbi ura, Csorna József, a rázsonyi földes úr, Csorna Pista barátomnak nagyszerű magyar édesapja — a volt nemes testőr nemestacskándi Csergheő Géza mellett — a régi Nagy-Magyarország egyik legelső heraldikusa, a címeres levelek és nemesi diplomáknak külföldön elismert tudós magyarázója és megírója volt, — úri passzióból ... A klaszikus zenének is olyan mesteri előadója volt Csorna József, hogy hét éves korában már Mozart-darabokat zongorázott a pesti Vigadóban. A devecseri földesurat a Magyar Királyi Tudományos Akadémia — Eötvös Lóránt báró elnöksége, Szily Kálmán főtítkársága idején — 1900 május 4-én levelező tagjául választotta. Mint műgyűjtő és utazó is a kiválóbb magyar urak sorába tartozott. Büszke családfájuk a legendás székely Háromszékből gyökeredzik. A gellenicei Csornák összékely törzséből szakadt ki a körösi Csornák, mint a ragyolci Csornák ága. A körösi Csornák elszegényültek. Ebből az ágból ment ki Indiába az enyedi diák körösi Csorna Sándor, a magyar ősmúltat és nyelvünk rejtelmes eredetét kutatni. Még századokkal előbb, az 1500-as évek végén származott át Gelencéről Magyarországra egy vitéz Csorna hadikapitány. A nógrádmegyei Ragyolcot kapta. Majd Tolcsván, Rásonyban, a szabolcsi Nagyfalun, abaúji Devecseren és máshol szereztek birtokokat és adták nekünk az egyik legkiválóbb magyar címertani tudóst, az Akadémia „földes úr” levelező tagját: — Csorna Józsefet. A fiának, Csorna Pista barátomnak ötvenedik születése napját ünnepelni gyűltünk össze jóbarátok a trianoni határszéli nemesi kastélyába. Csorna István a legjellegzetesebb magyar úr. Bölcs magyar és hagyományos úri nyugalomosságában a szebb időknek egyik utolsó mohikánjául maradt fenn. Barátságos kastélyának termei, szobái az ódon-szép bútorokkal, kéü, fegyver, egyéb emléktárgyakkal, gazdag irat- és könyvtárral, mind annak a letűnt magyar úri múltnak felbecsülhetetlen kincses érté-

keit és előkelőségét dicsérik és bizonyítják, amit leginkább éppen a készbe beült foglalók szoktak letagadni és kétségbevonni... Pedig hát, hol tartanak ezek az én bölcs Csoma Pista barátomtól? ... Dolgozószobájának az ajtójáról Kempis Tamásnak következő mondását olvastam: „Aki az emberek tetszését nem keresi és nem tetszésükkel nem törődik, az nagy békességben él!”

A deveçseri földesúr, Csoma István, Kempis Tamás bölcs megértőjeként — repülőgépekkel, tenger-alattjárókkal, egyéb más erőszakolt durva, Istent kísértő és embereket pusztító, lelketlen gépcsodákkal, a hiúságos, egymáson is keresztül gázoló gépemberekkel sem törődve — „nagy békességben” így s valóban ezért él... Van még bútorarabjai és könyvtára után múzeumnak beillő dolgozószobája falán — a minden változandóságon felülemelkedő lelkimagasságot jellemző — másik bibliás felirata: „Én és az én házam az Úrnak szolgálunk!” ... Csoma Istvánnak, ennek az ötvenéves szép, deresfejú magyar úrnak a hangja az izgalmakból, köznap felindulásokból kifolyólag sem tűri a magas — c-ét! ... Az ezeréves magyar úri fajtának a legtisztább, nemes példányképe ragyolci Csoma István az ő drága magyar hitvesével: Bydeskuthy Teréziával együtt. Csoma István az ötven esztendejével pátriárkája a családnak. Amikor a lefekvés ideje elkövetkezik, az inas a kastély külső ajtajának kulcsát is mindig beviszi hozzá ...

A családi képek — a tornyos végű, oszlopos nagy ebédlőben — Szemerékről, Gábielekről, Csornákról, Fáyokról, Bónisokról — megható korok történetét elevenítik fel a pruszlikos, főkötös nagyasszonyok, mentés, dolmányos, kardos nagy jó uraimék képeiben ... Találtatódik közöttük egy brokát „kantusos”, búbos sapkás, kis fiúgyermek nagy olajfestménye ... Kis madárkát tart a kezecskéjében. Mellette a feltüntetett antik asztalkán alma, körte,

szőlő, meggyből s pár színes-felére fordított régi kártyalappal szelíd csendélet ékeskedik ...

— Ki ez?! — kérdezte az öreg akadémikus Csorna Józseftől egyszer az egyik női vendég.

— Az én nagyapám! — felelte Csorna, mire a meglepődött hölgy a csodálatos gyermek-képet látván, ámulásban így kiáltott fel:

— Ó, a szegény! ... Milyen fiatalon meghalt! ...

Hatalmas, kemény, szép magyar férfi fejét örökíti az a másik, nem köznapi festmény, amelynek latin felírása — megrendítő!... A Habsburgok magyarirtó bűnözését hirdeti: „Franciscus Bonis, decapitatus” sub Leopoldo I. Anno 1671 die 30. apr.” . . Ezt a Bónis Ferencet — Zrínyi, Nádasdy és Frangepán urakkal — Bécsújhelyben fejeztette le annak idején a bidgyedt ajkú Leopoldus császár ...

Mindjárt a másik szoba — velencei tükrével, berakott, gyöngyös bútordarabjaival a szép sarokszalon — igazi Rákóczi-szoba. Kupeckynek — a párisi kiállításon szerepelt — eredeti Rákóczi-képe. — a Ferenc fejedelem Mányoki festményéről művészi másolat, — Rákóczi Zsigmondról egykorú festmény, továbbá fára festett kuruc lovascsoport, Salvator Rosa lovas kuruc csatajelenete, a nemes család hazaszerezetének, történeti szép kuruc múltjának imádkozó helyévé avatják ezt a gyönyörű szobát... Az ablakiból pedig ki, messze, a Hernád-völgyére ellátni...

Mesteri olajfestmény — főként a testnek színe csodásan tökéletes! — a zászlós Krisztust ábrázolja... Midőn feltámadott és menekülnek előle a zsoldosok ... Ez a kép 1849-ben a Szemerék, a Csoma-Gabriel-család ősenek gibárti kastélyában volt. Az át vonuló orosz hadak kifosztották akkor a kastélyt. Sok családi képet megsemmisítettek, kidobáltak, csupán ehhez a zászlós Krisztus-képhez nem mertek hozzányúlni, inkább térdre borultak, imádkoztak előtte ... Egy megvadult kozák pikáját mégis a Krisz-

tus-képbe szúrta, amiért ott a helyszínen agyonlőtték ...

A másik ösnek: Bydeskuthy Ignáciak geleji kastélyában gyönyörű cári sasos, címeres vasalt ládikát hagytak vissza a menekülő orosz főtisztek. Ez sem közönséges láda ám, — belülről ébenfából faragott, elefántcsont berakásokkal díszített titkos fiókokkal van bélelve... Megsimogattam ... Magyar és orosz az összeomlásban, az árvaságban milyen bús, bánatos testvérpár lett!

Amikor Csorna Pista 1879-ben megszületett, az édesapja — Hosszúfalussy Gyula barátjával — vagy egy félesztendőre Egyiptomba utazott... Akkor még élt a gárdista Csorna Sámuel nagyapától örökölt, a Csoma-családnál kerek százesztendőt szolgált öreg majorosgazda, a hatalmas erejű Tóth Mihály ... Bettyáros világ volt még akkor s a kilencvenkilenc esztendő Mihály bácsi ekkor mondta:

— Csak menjen el nyugodtan az én uracskám ... Majd vigyázok én a kis nagyságos asszonyra, meg a kis úrfinkra! — Hát el is utazott Hosszúfalussy Gyula barátjával a rejtelmes Egyiptomba a körösi Csorna Sándor nyughatatlan véréből alighanem sokat örökölt Csorna József devecseri földesúr. Fiatal feleségecskéje nem tudott könnyen megnyugodni s lefekvés előtt még kitekintett az öreg kastély zárt folyosójára ... Szobája ajtaja előtt ott feküdt ímhol a hatalmas öreg, kilencvenkilenc esztendő Tóth Mihály. Csupán a gubája volt rajta. A kastélytornác csupasz kövén feküdt. Vén feje alá mégis egy kockakövet tett — párnául ... Úgy vigyázott a „kis nagyságos asszonykájára”. A fiatal nagyságos asszony nagyon megsajnálta az öreget.

— Ugyan Miska bácsi, hogy alhat így?! — Résztellegéssel megkérdezte.

— Aranyos nagyságos asszonykám... Én még sohasem aludtam ilyen puhán! ... Hiszen mindig csak a szabadban aludtam idáig! — Amikor pedig a

szabolcsi bicskások a nagyfalusi virágospusztáról mind vakmerőbben lopták és ostromolták a csikókat, a százesztendős Miska bácsi Abaujdevecserből maga ment — rendet csinálni... Akkortájt kiáradt ott Rakamazon túl a Tisza s Miska bácsi éjszaka idején derékig vízben állva leste a lókötőket... Hát jöttek a zsványok... Az egyiket — vesztére — elkapta a százesztendős öreg Tóth Mihály és úgy keresztülhajintotta a magas kerítésen, hogy a nyaka menten kettétört... Az éjszakai hideg fürdő mégis megártott a százesztendős öreg szolganak s most „macskájával”, a tudós akadémikus Csorna Józseffel ott nyugsznak a virágos hegyoldalon, a devecseri csendes temetőben ... Ennek a Mihály bácsinak egyszer a karjába akarta adni Pista úrficskát az édesanyácskája, de Mihály bácsi elhárította a picinkó gyermeket:

— Nagyságos asszonykám — mondotta meghatódottan a gyönyörű öreg —, nem merem a karamba venni az úrficskát, mert attól félek, hogy összetöröm ...

És most eljutottam az egyiptomi királykisaszszony — lábafejéig... Ez a gyönyörű formájú, ébenfa feketeszinű női lábfejecske — talán a Hoszszúfalussy Gyula erős kezétől letörve? — az egyiptomi útról került Devecserbe ... Egész tömeg ritka érdekességű, megkövesült szent szkarabeus bogarat is hoztak, — ha a rajok rótt jelbetüket olvasni tudnám, talán az egyiptomi királykisaszszony lábafejéről is érdekesebb lenne a mesém?! ... A szomorítóbb valóság az, hogy Csorna József ritka értékűT érdekességű óra-, gyűrű- és címereslével-gyűjteményének nagyobb részét a kassai múzeumnak adta és ma ez mind a csehek feneketlen „zsákjában van.

*

A sarokból a nagyszerű öreg fegyverekkel rakott fegyvertábla mellől — még ezek is mind a Csorna József gyűjtései! — teljes fegyverzetű páncélos lovag

merészkedik. Vasöklével szeretne is talán odacsapni a szomszédjában felállított hatalmas — rádiókészülékre ... De bizonyosan megenyhül a vasvitéz, amikor egyszer-egyszer a pesti Hungáriából a Magyarriék édes magyar muzsikája itt, a trianoni gyászos cseh határszélen áradozni kezd ...

Édes anyám kösse fel a kendőt a fejére,
Menjen el a bíró-lányhoz a falu végére;
Mert én azt a barna kis lányt el szeretném venni,
Kérdezze meg, akar-e a feleségem lenni?

A nóta, bár friss-sütetű, mégis csak magyar... Az öreg asztal ellenben, amelyről az illatos feketét iszszuk, valahol Salzburgban még 1537-ben készült... Kint a kastély széles belső, külső udvarain is széttekintünk végezetül... Az alsó, tornácos, széles, mély belsejű házat a Fáyak építették. A kúriás kiállítású mai nagy magtárban valamikor a Soldosok laktak... A katolikus temető kistemploma alá a Putnokyak temetkeztek ... Ah, traktor már itt is van! ... A gazdasági udvar cselédlakásai, göréi, óljai, akjai, hodályai — Pistának juhászata is van! — egész kis 1870-es évekbeli falu képét mutatják a gémeskúttal... Autót, — hál Istennek! — nem láttam. Bent az istállóban, a vastag aranysárga szalmaalmon, a rácsos jászolból ropogtatta a virágszagú szénát vagy tizenhat darab olyan kocsi- és hátiló, hogy a ritkán élvezett gyönyörűségtől — azelőtt esténként odahaza én abrakoltattam a lovakat s a magtárkulcs csörgésre mindig boldogan rámröhögtek lovaink! — felvidult a lelkem, megdobbant a szívem ... Boldogító emlékeivel pillanatig felrajzolt előttem az én gazdag magyar — múltam ...

És már elrepült a vasárnap... Az estével már búcsúzkodtunk ... Ott a sok kőlépcsős határszéli kastélyban él az ezeresztendő fajzású kedves, bölcs magyar úr: — ragyolci és tolcsvai Csorna István drága szép feleségével, bájos két lánykájával, lóra termett, a gazdaságot szerető nagy, derék diák fiával, egész kis sereg hü magyar házinépével, sok

szelíd jószágával a megőrizett ősi birtokon ... A sátoraljaújhelyi vendég nemes öreg piarista tanárokkal: Abelsberg Józseffel, Divényi Gyula „atyus”-sal, a fiatal Lukács József professzossal én is tehát most fohászkodva elmondom: — Isten áldja, óvja az abaújdevecseri földesúri családot a szép magyar hagyományok, úri szokások, ősi vendéglátó szeretet további fenntartóiul és nemes magyar példaképeiül!

A jó öreg debreceni professzorok

Akkoriban még Debrecen nem majmolta az amerikai felhőkarcoló-stílust, sem a pesti „formákat”, — ami odalent már a „mívelt Nyugat”-nak számít ... A Hatvan-utca saroktól ott a nagytemplom s csodahatalmas vén kollégium alján húzódó Fűvészkert-utcában mind ódon divatú földszintes, alacsony házakban lakoztak az eklézsia és a kollégium sok vezetőférfiai. A ritka népszerűségű Bignió csiriz- és keményítő-gyárossal, kitől a csizmadia céhmester Böszörményi Pál furfangos inasa két krajcárért nem „csirizét”, hanem „Bigniót” kért, — mondom! — ezzel a híres Bignióval a királynak is jó tanácsosa, tudós doktor „Török nagyságos úr”, a kollégiumnak minden diákbetegséget emberségesen megértő orvosa volt szomszédos. A sarkon zöldzsalus, üvegestornácú, kétágú kúriában Bálint bácsi (Révész Bálint), az imádságos nagy püspök élt szelíden, békésen, az ő kiváló gazdasszony feleségével. Már bent, a Fűvészkert-utcában szintén zöldzsalus nagy, öreg földszintes papiházból a „kis” Némethy Lajos nagytiszteletű úr, az egykori 48-as honvéd tábori pap tipegett ki elengedhetetlen sétáira, a háza előtti kövezett gyalogjáróra, még a táborból hozott elefántcsontnyelű, gyógyó fekete ébenfából faragott, bojtos öreg tábori lelkészpálcájával. Az ablakrácsba benőtt, sokszázszentdős cserjefás, vénséges kőházikóban az Ábrahámzakállas, gyönyörű ősz székely Szotyori Nagy Károly, a világhíres debreceni kántor, orgonaművész

és fájdalmas kálvinista gyászdaloknak alkotója lakozott. A debreceni református egyház sorbán-következő, inkább már emeletesnek számított, Mélius-korabeli „konzisztóriális háza” tartozéka a híres nótás, remek magyar táncos Hódy Béla egyházi levéltáros volt. Sorra vehetném én még itt a festő-rajztanár Christiani, a könyvkötő Fodor, a grékus ür Orosz, a szűcs Bakos, csemege- és antikvár-boltos nemes Harmathy Pál uraimék kis öreg házait is, — mind alacsonyok voltak ezek a házak, némelyik még nem is boltozott, egyszerűen mestergerendás volt, mégis csodálatosképpen a hitet, hazafiságot, az emberszeretetet, minden jóra, nemesre áldozatkészséget, a rendíthetetlen magyarságot illetően innét, ezekből egészen a magyar Isten zsámolyáig felemelkedtek a sok tiszta, becsületes lelkek ... Azután — közben — a Fűvészkert, a botanikus kert kapuja is erről nyílt. Mindenféle fa, fű, virág, cserje találtatódott itt. Az Alföldön másutt sehol sem látható óriási üvegházában pálmák, bibliabéli pomagránát almafák nőttek, pomeráncs, citrom, fügebokrok virítottak és kínálták majd édes gyümölcsüket. Mindez, persze, tiltott paradicsomi gyümölcs volt a tavasztól ősze végéig a botanikus-kert árnyas útjait járó, szuhos, iromba padjain hámzsáló diákoknak. A papból kertésztudóssá lett „tiszteletes főkertész” Vass Pál bátyánk volt — az azóta már szintén megsemmisült — botanikus-kertnek jóval tovább, mint félszázadon át leghűségesebb öre és finomkezű, gyöngédelelkű gondozója ...

A fás, cserjés, virágos nagykert egyik csendes zugában állott még az „orosz generális” süppedt sírja lelett a nehézkes faragású fakereszt. Ezt az orosz generálist 1849-ben, a debreceni csatában, egyetlen ágyúlövessel agyonlőtték a honvéd diák-tüzérek ... Az óriási kertet határoló utcák civis-házainak, egyházi épületeinek, néhány tanári lakásának udvari, belső épülete is a kint lakos diákok szobái s az élelmiszerkamarák ablakaival éppen a csendes, rejtett botanikus-kertre nyílt. S talán a székely Elek Lajos tanár úr kamrájának ablaka volt ez?! ... A nyitott

kamraablakon ingerlőleg kivillogtak onnét a rudakról csüngő szárazkolbászok, füstölt oldalasok, pácolt, füstölt sonkák, amiket a szemfüles „bagoly diák” — mondjuk — Bagácshy Béla felfedezett, néhány vidám pajtásával. A gondolatot a cselekedet nyomon követte. A kollégium előtti másik kertben, az Emlékkertben „a kőoroszlán” melletti mesterséges vízmedencében vastag, nyúlánk, kemény bambuszfajtájú nádat is tenyészettek az öreg Vass Pál tiszteletes főkertészek, s ebből csesszintettek egy szép hosszú, gyermekkar-vastag szálat valamely óvatlan pillanatban Bagácshyék. Mint a falusi gyerekek szokták a napraforgó kóréval az ereszetalatti verébfészek sodrintásoknál, Bagácshyék két villás-ágat faragtak a remek bambusznádból és azzal valójára szerencsésen, ügyesen kisodrintották a kamaraablakon keresztül az Elek Lajos tanár úr ingerletesen csüngő párossonkáját, — még akkor tanáruaimék sem a henteskirakattól nézték a sonkát...

— No, vakarhatja majd most a fejét Elek tanár! — Mihamar elterjedt, s a kollégium egész nemes ifjúsága jól mulatott a sonka-sodrintó eseten. Talán még a kollégium méltóságos „belügyminisztere”, a tiszteletes „senior úr” is hallott a sonka-sodrintásról, s bár nem mutatta, bizonyára tetszett neki, szemet hunyt... A fiúk megfőzték és közösen jóízűen elfogyasztották a pompás sonkát. Valami „géházi lator” mégis azután besúgta Elek professzornak, hogy miként tűntek el és hogyan fogyasztódtak el a keresve-keresett két sonkái, s ekként a tiszteletes és tekintetes tanáriszék elé kerül az „eset”. Az akkoriban még fiatal historikus, szláv nyelvész, később akadémiai tanár, királyi főgazgató, a zömök, széles termeténél, nehézkes mozgásánál fogva „mackónak” elnevezett, egyébként lobbanékony Géresi Kálmán volt akkor a kollégiumnak egyik ifjabb tanárja. A legkomorabb képet vágta, fátyolozott hangját keményen felemelte:

— Példát kell mutatnunk! ... Meg kell bélyegeznünk ezt a tolvajságot, uraim! ... Ki kell csapni ezt

a haszontalan fickót! — A nagytudású, zseniális Tóth József, az eredeti, bölcs magyar matézis-professzor, temérdek diáknemzedéknek rajongva szeretett öreg „Tóth Jóskája”, a nyírott bajusz alól szelíden mosolygott. Egyideig hallgatta, hallgatta, hallgatta a szörnyű indulatokra gerjedt ifjú tanár nehéz mennydörgéseit s azután egy váratlan, halk megjegyzéssel lecsapott:

— Nem volt az tolvajság, öcsém! ...

— Ugyan, hát mi másnak nevezem a két sonka ellopását?! — Meglepődötten kérdezte a mérges tanár, Tóth József elképesztő keleti nyugalommal felelte:

— Ez csak afféle helytelen csíny volt, kérem! ... Hiszen, nem titokban csinálták, nyíltan megfőzték és mindjárt közösen meg is ették, hm, az Elek kolléga úrnak, gondolom, eléggé kitűnően pácolt sonkáját!

— Azért is ki kell csapni, bizony, ezt az elvetemültet! — Géresi Kálmán méginkább nekihevílt, az öreg Tóth professzor végül megadólag legyintette:

— Noha jeles tanuló ez az ipse, jól van, hát csapjuk ki... Hm! ... Csak majd úgy ne járjunk azután ezzel is, mint a mi egyszeri kicsapott jeles diákunkkal! ... Hogy majd azután ez is vissza ne kerüljön később a kollégiumba, hm, tanárnak! — Mintha csak kettévágták volna a felhevült ifjú tanár mérgeét, nyakig elpirult, zavarodottan kahintott, elhalkultan, megilletődötten véleményezte a szigorú Géresi:

— Hm! ... Hát akkor dorgáljuk meg csupán! — Ekként fejeződött be a sonkasodrintás híres esete, közmegeledéssel. A Tóth Jóska bátyánk hatásos közbeszólásának nyitja, titka, értelme az volt, hogy Oszterlamm tanár úr annakidején a jeles diák Géresi Kálmánt — valamiféle diákcsíny miatt — kicsapatta a kollégiumból és később Géresi is, mint már kiváló ifjú tudós, csakugyan visszakerült a kollégiumba — tanárnak... Nagytekintélyű főigazgató is lett belőle; sőt ráadásul az „öt” egykoron kicsapató Oszterlamm tanár úrnak bájos, drága lányát is feleségül vette ...

A sokáig „sonkási” diák néven emlegetett Bagácsy Béla sem hozott szégyent az ősi kollégiumra, királyi ítélőtáblai bíró lett belőle ... Az öreg Tóth „Jóska” és az egyébként mindig emelkedett, puritán Géresi Kálmán professzor sírjára pedig legyen ez az írás az én szerény emlékkoszorúm!

A tiszalöki kenderdörzsölő

A „Csepüs-, Kenderes-kert” nevezetek ott az én szülőföldemen, azoknak a boldogabb, elégültebb időknek az emlékei, mikor a város-alján, a Radocza és egyéb nagytavak közelében az ősök maguk termelték a kendert. Egyetlen hajdú ház sem volt házilag fonnott, szőtt fehérnemű, vászonnemű dolgok nélkül. Az ősanyáknak az ilyen szeretettel, egyszerű ízléssel szőtt abroszai, asztalkendői, kenyérszakajtókendői, lepedői, ruházati vásznai nyühetetlenek voltak. Idővel a mosás, sulykolás, szapulás után elsimúlt az érdes nyerseségük, selymesekké váltak ... A vőlegény-ing, menyasszonyi ingváll. bölcsős gyermek angyali holmija és utolsó álmunknak fenséges szemfedője testhezsimulón szabódtak az ősanyák szötteseiből. A gyolcsos-tótok, a debreceni nagyvásárookra eljárógató vásznas-cipcerek lenvászon kelengyéi csupán a gazdagok, a kényesebbek szekrényeit töltötték meg.

A tokaji hegy irányában, a Tiszának át menet, a szentmihályi, löki, dobi, dadái, eszlári, ládányi, baji, taktakenézi magyarok tovább kitarítottak kendereskertjeik, kenderszöttes fehérneműik mellett, mint az urizáló, kényes, kevély nánási hajdúk. Ezeknek a tiszamenti helyeknek a zöldelő kenderföldje, kenderáztató tavaikban a csomózott kender sokáig emlékeztették az elrévedező utast a szűziesebb, más, régi, szép magyar időkre. Amikor a fonóka, kukoricafosztóka, csövespaszuly-hántás sorozatában a drága lány- és legény népnek a „kenderdörzsölő” is várton-vári. kedves összejöveteli alkalma volt...

Ó! Mert a szaporakezü takácsoktól és mesélgető anyókáktól űzött vászonszövést, vászonfehérítést sok minden egyéb kendernyűvő munkák megelőzték. Nem elég volt elvetni, learatni, a száraz csomókat a Holt-tó vízében porhanyósra áztatni, vékony, hosszú héjából acélszeg-tüskés gerebeneken rostjait kitilólgatni — a fonást, szövést, fehérítést előzte még a kenderdörzsölés! ... A sudárbajuszú, lenvirágkék szemű Kórik Gábor pajtásék, ott Tiszalökön, ezt a műveletet nevezték röviden „dörzsölőnek”. Ünnepi összejövetel, ünnepi munkaszámba ment ez. B. Kiss Gáborné nénénknek azon az idén tengersok kenderje termett, a kedves nénémasszony ennélfogvást szép szeptemberi szombat estére összehívott vagy tizennyolc-húsz ösmerős lányt. Ilyenkor — holmi rongyos-bélessel egyenesen — egész kemencére való kalácsot sütött a nénénkasszony. A kender kitilolása ugyanis nem elég. A kérges szálakat hiába tépte, törte, szaggatta a tüskéshátú gereben, még mindig akadt, maradt benne holmi éles pozdorja.

Ezeket a pozdorjákat kell porrátörni a — dörzsöléssel ... Holdvilágos, szelíd, szép az este... Az udvar közepén szétterítik a hosszú, széles, nagy rostálóponyvát. A ponyvára három üres, fenékre állított hordón a hatóles lábtót (létrát) is végigfektetik. A két kezükkel ebbe a lábtóba fogódkodnak a vendéglálynok, a lábuk alatt már odakészítve pihen a női kontyszerű pászmába kötött kendercsomó . . . A mezítlábas, fehérbokájú özikék, szüzikék fürge lábukkal ezt a kendercsomót kezdik azután nyomorgatni, gyötreni, kínozni, taposni mindaddig, amíg a kenderben rejtőzködő legpicinkóbb pozdorja is olyan apróra nem törik, mint az a bors, amelyet — az én tiszalöki kedves Kórik Gábor pajtásom szavaival — a bíró hátán törnek ...

Ó, azért soha nem unalmas, egyhangú ez a kenderdörzsölés. Még az a lány is egész bizonyosan elmegy — estére — kendert dörzsölni, akit napközben a hideg lelt... Nem más a varázsa ennek, mint hogy a lányok, midőn munkához fognak, mindjárt rázen-

dítenek a nótára ... Alig dudorásznak el egypár édes dalt, máris ugat a kutya. De nem a holdvilágot ugatja. A kapu előtt sürgölődő alakokra vakog. És már nyílik is a kisajtó ...

— 'csés jóestét! — kívánással sündörködik be Kórik Gábor, utána meg a többi Jóska, Pista, Gyurka, Jankó, Ferkó nevezetű löki legény ... Szép lacsacsán mindegyik a maga választott lánykájához húzódik. Leül elébe a hordókon elfekvő hatöles létrára... Most emelkedik csak igazán hangossá a — jókedv. Lányok legények, ki véknyán, ki vastagon, együtt fujjak mélyézésű, édes nótáikat:

Sárgát virított a repce,
Bárcsak mindig szombat este lenne,
Bárcsak mindig szombat este lenne,
Sej hogy a babám mindig nálam lenne ...

Száll, száll a nóta. Elhallszik, elmuzsikálgat messzire ... A toronyóra is belekondit a piac felől... Mire észreveszik, úgy tizenegy óra felé. bevégeződik a munka.

— Kerüljetek beljebb, galambjaim! — Ez a szíves hívás azonban egyedül a lányoknak szól ... A terített asztalon az illatozó fonott-kaláccsal, rongyosbélessel várják a szorgos kis munkásokat. Nem igen az ennivalón jár az eszük. Inkább hazafelé sietnek. B. Kiss nénénk, Kelemenné, Szentesi Gáborné és a többi „vendéglátó” melegen búcsúzik tőlük: — Édes lelkeim, köszönöm a hozzánk való szívességeket!

— Adjon Isten jóéjszakát kigyelmeteknek is! — Mint fészket rakó madársereg, csicseregnek a távozó lányok. Nem kell őket féltetni, hogy a közelgő éjféلكor, hazafeléútközben, megijeszti őket valami csontvázfejű kísértet, vagy akár a nemjójáratú ember ... A legények: Kórik Gáborék, Erdei Jani, Bodzás Jóska, Nagy Gábor, Papp Pista, Kiss Berci és a többiek, előpenderülnek a palánktövéből, a sövény mellől... A bujkáló holdvilág gyérfényinél is megtalálják a maguk választottját.

Erről is, arról is fel-felfehérlik egy-egy gatyá.

Meg-megsuhan egy-egy szoknya ... A főszolgabíró úr kertjéből erősen illatoznak a rózsák és az estendet kövéren meglocsolt verbéna, petúniák... Végre a kanyargó utcák, sikátorok szegleténél eltűnik minden ... Csupán a kutyák ugatnak, de mindig távolabbról, távolabbról ... Mígnem elunják és abba-hagyják a hiábavaló ugatást... Csend borul az alföldi városra. A Göncöl-szekér lefelé fordul rúdjàval, a sűrűsödő felhőkből már csak a Holt-Tisza mocsaraihoz, gyékényes, nádas főállásaihoz késetten húzódo vadliba-falkák rikkantanak egyet-egyet...

— Tyiu! Tyiu! — De mi ez? ..... Bényei István gazdáék kiskertjéből, a pecsétrózsa-bokorban fészkelő szemérmes fülemile-pár, a holdas éjszaka ezüstöshangú kis énekesei is megszólalnak. Ezek az aprószentek ismerik Marcsát, Klárit, Esztit, Zsuzsót, Julcsát, Sárát, Erzsit! — Tyiu! Tyiu! — Ismernek ők a szomszédságból minden lányt, legényt és — úgy lehet? — a kis fülemilék is éppen most erről a „dörzsölőről” beszélgetnek ... Egész biztosan tudják ők azt is, hogy vajjon a munkácsi rózsaszínparolis 65-ös Ludwig-bakáktól, vagy inkább a piroscsákós, lószőrforgós nyíregyházi 14-es Vladimir nagyherceghuszároktól eredt-e, jött-e el ide, Tiszalök városba, ez a minden lánynak, legénynek oly kedves magyar katonanóta:

Sárgát virított a repce,
Bárcsak mindig szombat este lenne,
Bárcsak mindig szombat este lenne,
Sejhogy a babám mindig nálam lennel

*

Erre a tokaji vásárra tulajdonképpen nem gondolt sem Kórik Gábor, sem Szentesi Jóska, Bodzás Jóska, Veres Jani, Losonczy Miklós, Kulcsár Andris, Bodnár Ferkó és a többi löki legény sem, amikor B. Kiss Gáboréknál, Kelemenéknél, Bényei Istvánéknál, öreg Szentesi Gáboréknál — ott mindjárt csak a „nagy-lógeren” — kenderdörzsölőbe gyűltek, és a

fehérlábú lányokkal szemközt ülve, a holdas estén fűjták, fűjták, szívből, lélekből édesen fűjták, dalolták, kacskaringósan elnyújtogatva, a sok drága magyar nótát, ami ott, a Tisza-mentén, alkalmoszerű esetekből támad ... A zsendelyfaragó és egyéb ácsok tavasztól őszig valójában tengersok forgácsot összefarigcsáltak a löki Tisza-parton. A boglyakemence hamar beroppan az ilyen forgácsstűztől... A frissen sült fonott-kalács, túrósbéles illata ilyenkor a Tiszaig elérzik. A forgács meg a bőrkötős faragómesterek mellékes haszna, — hát adtak belőle. Még nótába is foglalták:

Tiszapartján faragnak az ácsok,
Idehallik a kopácsolások ...
Eredj kislány, kérdezd meg az ácsot:
Ád-e csókért egy kötő forgácsot?

Verje meg az. Isten azt az ácsot,
De drágán adta a forgácsot...
Kilenc csókot adtam neki érte,
A tizediket meg ráadásul kérte.

Fűjták hát, fűjták az édes nótát a tiszalöki lányok, legények. Mint az ezüsthúrú cimbalom és a mélyszavú gordonka együtt, úgy szállott, zengedezett a nótájuk a csendes éjszakában... Több helyről összeölelkeztek a nótahangok, hiszen ugyanazon holdas este több helyen volt a faluban „dörzsölő”. Különösebb baj, kavarodás nem igen támadt volna a boldog löki legényeknek és lányoknak emez, vagy amaz nótázásából csak a község túlsó végén ott ne le*tt volna a Szent István-koronás magyar királyi csend őriaktanya. Csak a nagybajuszú csíki székely Györgypál Pál őrsvezető úr ezen az éjszaka — hejh, melege volt az őrsvezetőnek! — nyitva nem hagyta volna szobája ablakát... S most a nyitott ablakon nemcsak az estendet locsolt virágos kiskert verbénáinak, rezedáinak, tátogóinak, törökszekfüinek mézes illata szállingott be, hanem belopódzott muzsikáló hangjaival a boldog löki legények és lányok nótázgatása is... Mindkét löki toronyban rég elhúzták a „takarodót”...

A vastagbajuszú székely Györgypál őrsvezető úr hiába forgolódott, hiába hánytavetette magát, csak nem tudott elaludni ...

— A tagadóját neki, istállóm! — Eszébe jutott szegény Györgypál őrsvezetőnek, hogy vagy tíz, tizenöt év előtt a borvizes drága szülőföldön jómaga is szívesen eljárt az ilyenféle dörzsölőkbe, fosztókákra, kalákákba... A hazabeli Marcsákkal, Julcsákkal, Esztusokkal, Rákhelekkel Györgypál Pali is éppen ilyen boldogan, éppen ilyen hangosan eldalolgatott fél-éjszakáig... Bizony, ami igaz: igaz, akkor még a pelyhedző bajusszal a világvégéig elkocogott volna Rákhelékhez egy-egy ilyen dörzsölőbe... De katonának is el kellett menni egyszercsak. — Hejh, a tagadóját, istállóm! — még a „gyöngyéletből” is hosszú az a három „kisesztendő”, nem is győzte kivárni a végét Rákhel, férjhezment egy tejfelesszájú jógazda fiúhoz. Földje, marhája azonban jóval több volt, mint amennyit Györgypál Pali — a brassói huszároktól való — „titulás cugszifirer. virtigli korporál” úr részére osztott a földi sors ... Bizony — a tagadóját neki, istállóm —, a puskacsőt magának fordította akkor Györgypál Pál. Az őrmester úr, meg a többi cimborák csak nehezen tudták észretéríteni... Ekkor csapott fel azután csendőrnek, — s így lett, maradt azóta csendőr... A nyitott ablakon bezengedező nótaszónál felkavarodott a lelke . . . Minthacsak az ő szívét forgácsolták volna azok a tiszaparti ácsok, nótázó legények, lányok ... Nagymérgesen pokrócos vaságyából feltápáskodott a „vén csont”:

— Nomajd megtanítalak én bennötöket a regulára! — A borozott nadrágot, sarkantyús csizmát húzván, igen mirgett, morgott a nagybaj uszú Györgypál Pál. Majd másik csendőrtársát, Debreczi káplárt, is felráncigálta: — Már nem is lehet nyugodni éjszaka sem ettől a sok időntúli nótázástól! ... Felszerelni, káplár!... Gyerünk, fogjuk meg a nyelvét ezeknek a duhaj legényeknek! — Nagyhirtelen felszereltek tehát, a szuronyt is feltűzték a karabélycsőre. Szabá-

lyos, szép csendőrlépésekkel elindultak szétzavarni a dörzsölőt.

*

Amelyik kapu előtt valamilyen ügyesebb surbankó legényke istrázsált, az menten észrevette a közelgető kakastollas-veszedelmet. Hirtelenséggel beugrott a dalolgotó fiatalságához:

— Hejh, jönnek a csendőrök ... Jön a nagybajuszú Györgypál őrsvezető! — Lelkendezve jelentette a süldő legény a kemény „ellenség” jövetelét. Támadt olyan szaladás, hogy a kert végén csakúgy recsegett, ropogott a sövény, midőn a legények kerítésen, árkon, bokron keresztül átugrándoztak ... Bár szégyen a futás, — hasznosabb elszaladni, mint a községháza dutyijában háltni... A nevető, nevetgélő lányok egyedül maradtak az udvar közepén, őket nem bántották a csendőrök, inkább leültek közéjük.

— Jányok! ... Miért nem mentek már feküdni? ... Még leragad a szempillátok! — Györgypál őrsvezető engedett a komorságából.

— Nem vagyunk mi tyúkok! — Fehér fogukat kimutatták, ártatlan, hamis nagy szemüket megvillogtatták, nevettek a lányok. Felenyhült látásokra a nagybajuszú Györgypál őrsvezető, s ha netalán pár érettebb, kiszolgált katona ott bakterkedett a lányok között, ezeket is békén hagyta. Pajtáskodón figyelmeztette őket:

— Most már azután ne daloljatok! ... Mert elmúlt tíz óra! — öreg Szentesi Gáboréknál a „nagylógeren” nem szaladtak el a legények, bár itt is előre jelentették a csendőrök jövetelét. Kórik Gábor, Bodzás Jóska és a többiek, szégyenlettek megugrani a fehérlábú, szép kenderdörzsölő lányok mellől...

— Majdcsak lesz valahogy! — így gondolkoztak és még rettenetesebben fújták:

Tiszapartján faragnak az ácsok,
Idehallik a kopácsolások! ...

— Fiúk, hát nem tudjátok a regulát? I ... Tíz órán túl senkifának nem szabad nótázni! — Györgypál örsvezető balkezevel mérgesen megcsavarította vastag bajuszát. — Hé! ... Gyerünk csak befelé! — Közrefogták a nótás legényhadat. Szörnyű setét volt az a kóter... A Gábor legény, a setétben tapogatódzva, felsóhajtott:

— Hej, te, Jóska, mi lesz most?

— Mit tudom én! — Meglehetősen szontyolodottan hangzott a Jóska legény szava. — Én még sohasem voltam itt!

— De még én sem! — így a Gábor.

— Beb. szeretném tudni... Mit szól hozzá majd az édesapám?!

— Az bizony! ... Nekem pedig még hozzá hajnalban ökröket kellene hajtani a tokaji vásárba! ... Mi lesz most, Jóska?!

— Magam is szeretném tudni azt, Gábor, hiszen mink is hajtunk jószágot a tokaji vásárra!

— No, mink most azután jól benne vagyunk a pácba, Jóska! — Miközben így sóhajtottak és savanyodottan tanakodtak a löki legények, csikordult a zárban a kulcs és kinyílt a tömlőcajtó ... Debreczi csendőrkáplár, a ragyás ábrázatú, huncut nézésű káplár, nevetve emelt egy kézilámpást a meglepődött legények arcába:

— Gyerekek! ... Györgypál örsvezető úr most hazaenged bennötöket! ... De máskor tartsátok bé a regulát . . . Még a dörzsölőben sem szabad este tíz óra után a nótát kanyargatni! ... Megértettétek?! ... Mert az örsvezető úr sem lesz mindig ilyen kedviben, hé! — A boldog legények alig félóra múltán már indultak a jószággal a tokaji vásárra ... Szent Isten! ... A löki révnél volt egyszer csak még szörnyű nagy hajcihé, midőn ott a szabolcsi atyafiak és a karakán hajdúk a sok, sok jószággal, a sok, sok debreceni vásárolómesterrel és kofával a hidasnál összetorlódtak .. Hahogy a vastagbajuszú Györgypál örsvezető úr és a ragyás Debreczi káplár oda is el nem érkeztek volna és kemény lábukat bele nem plántálták volna a

hidasnál a Tisza-part szent homokjába, — talán még emberhalál is lett volna itt! ... A magyar csendőrhöz fogható más elsőbb katona nincsen! Ezek a Györgypál őrsvezetők, Debreczi káplárok egyaránt urak az önmaguk és más emberek, bármely szilaj tömeg szenvedélye felett.

Egy kis honvédkutyáról

A kutya és a honvéd már a békeidőn jól megértették egymást s ha nem is minden századnak, legalább minden zászlóaljnak volt két-három kutyája. Bakauraimék ezeknél nem éppen keresték a „pedigrét”; minden fajtájú, kisebb-nagyobb növésű ebek, ebescskék kerültek ezek között, amiként a gyakorlatozások közben vagy az országútról hozzájuk szegődtek és ezentúl a század, a zászlóalj, az ezred körletében és keretében hűségesen megmaradtak ezek a négylábú kis csavargók. Nem külön egy-egy emberhez ragaszkodtak ezek, hanem a századot, az egész zászlóaljat, ezredet szerették leginkább. Szívesen komáztak a „szakácsokkal”. Csupán egyedül a „civil” nem kellett nekik; noha a hatalmas ezredes úrnak sem juttattak többet farkcsóválás, egyet-egyet vakantós örvendezéseikből, mint akár Garabuczi Matyi közvitéznek, onnét a tizenkettedik század, negyedik szakaszának a balszárnya legvégéről ... A hangászurakkal — dobos, kürtös — különösen jól megfértek; hiszen ezekkel a mezőkre, a berkekbe, az árkok partjaira szépen ki lehetett sétálgatni, játszogatni, bolondozni is jól lehetett. Tudvalevőleg sem a dobosok, sem a kürtösök nem voltak hozzá még a legalamuszibb emberek, sőt! ... Ezeknek a gyakorlatok alkalmával is, ha nem is mindig egyenes úton, akadt mindig harapnivalójuk és jutott abból azután a bakaság kedves kutyáinak is. Némelyikről, már a békeidőkből regék kerengtek, ilyen volt például a pesti l-es honvédeknek rémisztően okos, hihetetlenül

fürge, bomlasztóan vidám és játékos „Bernát” nevű fekete kis „pulikutya”, amely az akkor még „dandárparancsnok” József főherceg tábornagyunknak is kedvence volt. Ugyanaz a — „bugyi gyerek” — Lakács őrmester ezredtrombitás volt a legfőbb tutoruk a fekete „Bernát” és a fehér „Biri” pulikutyáknak, — aki az 1918. évi gyászos, fájdalmas és végzetes front-összeomlás után ellenséges kéztől érintetlenül hazahozta a Piave mellől, az összelőtt Queró-falu alól az ezrednek Erzsébet-királynés ezüst-trombitáját a minden veszedelemben, az utolsóig helytálló öszszakállú Reviczky László ezredes oldalán.

*

Amidőn elkövetkezett a világháború, csodálatosképpen nemhogy elfogyatkoztak volna, hanem inkább megsokasodtak a honvédbakaságnak a kutya-kísérői. Nemcsak az ezreddel, zászlóaljakkal, hanem már a menetszázadokkal kisodródtak a különböző harcterekre az „állományi létszámban” soha számon nem tartott kicsi és nagy honvéd-kutyák. Az 1-es honvédek oly népszerű „kapitányának”, a „Dere Jancsi” néven nótákban megörökült délceg, remek katona Dereanó századosnak komondorszerű, hatalmas, okos „Bátor” kutya Galíciában, a kárpáti harcokban, a Doberdón, a Monte San Michelén, tengerek harcban mindenütt jelen volt, többször megsebesült, hogy azután a sokezer drága honvéddel együtt a doberdói irtózatos halálmezőn, a könyörtelen kövek között, maga is elpusztuljon egyik ellenséges támadás alkalmával a hős „Bátor” kutya. Az utászszázad szívós kis parancsnokának (vitéz Pettendy-Pröckl Elemér főhadnagynak) is mindig, minden harctéren voltak derék kutyái. Fennmaradt a Gáspárdy törzsőrmester gyönyörű, nagy fekete „újfundlandijának” emlékezete. Ez a hűséges, bátor, okos, Neró-nevű nagy állat az 1916. évi erdélyi oláh betöréskor gazdájának felesége és kisfia menekülésénél és védelmezése közben veszett el...

És azután elkövetkezett 1918-ban a mindent el-seprő, mindent felbomlasztó, az ezeréves határokat és országot, a hőiesen elvérzett nemes magyarfajt védtelenül, becstelenül kiszolgáltató megsemmisülé-sünk, az őszirózsás forradalom, amidőn a vitézek egykori dicsteljes laktanyája, a hervadó Népligetnél az 1-es honvédlaktanya, latrok és megtévesztettek bünbarlangjává züllött és süllyedt... Már nem volt őrség, amely a kapukat védje. A foszlányos, selyem ezredzászlót behozták az ezred ereklyémúzeumába... A raktárakat fosztogató csőcselék, a pesti szökevé-nyek, vettek birtokba mindent. S mintha csak a vá-rosligeti mutatványos viaszszobor-kamara rémségei öltöztek volna be matróz- és összelopdosott katona-ruhába, olyan zsványhordák lepték el a bástyás hon-védőrházainkat. S mikor még a haza fegyveres védői a messze ellenséges földeken puskával állottak, itt a kaszányák udvarán lármás, baromias, piacias nép-gyűléseken megtagadták a hazát, felbomlasztották a fegyelmet, az „aranycsillagos és aranygalléros tiszti-bestiák” lemészárlására uszították a megszedült és békés otthona után sóvárgó idehazai elegyes katona-ságot. Ám, mikor az egyik pavillon emeletéről gyors-tűzzel közibük puskázott egy pár névtelennek ma-radt derék magyar honvédaltiszt, az ezernyi „banda” kézigránátjaival, Frommer-pisztolyaival, karabélyai-val, mint a megriasztott patkánysereg, egymás he-gyén-hátán, egymásnak még a szétálló fülét is véres-regázolva, tombolva rohant a pavillonok biztonságo-sabb pincéibe, folyosóira ...

— Ó, hacsak egy géppuskám lett volna kéznél!
 — sóhajtották a közbepuskázó derék honvédek; ám-de ekkor már Pesten nemhogy géppuska, de kézi-fegyver sem volt már a rend, a haza, a magyar becsü-let védelmére. Linder ezredeséknek nem kellett többé a becsületes, a hűséges magyar katona. November volt már. A szörnyen hideg eső már napok óta esett, s beérkezett a feloszlott és teljesen szétzüllött, vala-melyik 300-as háborús honvédezred-alakulatnak szá-nalmas roncsa, — görbe hegymászóbottal, egy gép-

puskásbekecsű kis főhadnagy, pár altiszt és még néhány nagybajuszú, húséges kutyaszemű öreg honvédből állott az idáig eljutott egész ezredtörzs. Fegyvertelenül, mindenükből kifosztva, rongyosan, sárosan, piszkosan, hajszolt, kivert csavargókként érkeztek haza. Az ezredük legbecesebb írásait néhány füles töltény tartó deszkarakaszbán magukkal hozták és a pocsétákon, a dermesztő hideg sáron keresztül háromlábbal még egy kis fehér kutyácska sántikált utánok és velük igen keservesen ... Még a szebb időkből kedves bajtársam volt a fiatal Búza-Kiss János főhadnagy, géppuskás tiszt, megghatódottan öleltük meg egymást.

— Az Asiágótól jövünk! — mondotta. — Minden elveszett! Minden odamaradt s a hazafelé úton még ki is fosztottak bennünket, amikor már nem volt fegyverünk! ...

— Ennyien vagytok csak?

— Ennyien már! — Hogy a vén szívem meg ne szakadjon s a szemembe toluló könnyeket ne lássák, lehajoltam a kis főhadnagy lábánál megpihenő sánta, kis fehér kutyához. Hálásan, húségesen pislogott rám, midőn megsimogattam okos, formás fejcskéjét ...

— A tietek ez?! — kérdezem.

— Az Asiágótól jött velünk ... Asiágónak is nevezzük! — A kis kutya örvendezőn felvinnyantott neve hallatára ... Az olasz fronton ez az Asiágó is eléggé emlékezetes, forró hely volt, sok honvéd vére szétömlött ott, sok honvéd csontja hamvad ott! ... A főhadnagyék az altiszti laképületnek a Kis-Rákosra néző emeleti sarokszobájába húzódtak fel. Kecskelábú asztal, pár hosszú pad, a sarokban vaskályhából állott az egész berendezés ... Midőn pár nap múltán felmentem hozzájuk s kerestem a derék embereket, csak a hideg szélről süvítő, bevett ablakokra, összetört, szétvert asztalra, padokra, feldöntött vaskályhára, megperzselt, széjjelszórt és tépett iratokra találtam ... Itt valami szörnyű verekedés zajlott le ... A megsemmisült ezred roncsai és a kis sánta Asiágó-

kutya végleg eltűntek, alámerültek a vért, piszkot, árulást, gyalázatot kavargató forradalomban ...

— Asiágó!! — Azóta lelkemben a kutyahűség kis példaképét sokszor felidézem hanyatló fajtám, nemzetem szörnyű romlásai között és midőn a hűtlen, becstelen emberekre, az undok árulókra, rettenetes gaz árulásokra gondolok, — felejteni és megbocsátani még inkább nem tudok.

A piroszizmás Batthyány Ilona grófnő

Az 1929-ben 89-ik életévében elhunyt Beniczky Gáborné Batthyány Ilona grófnő egész hosszant nyúlt életét beárnyékolta az 1849-iki kettős nagy tragédia: — nemzetének legázoltatása és édesapjának, a vértanú Batthyány Lajos grófnak, az első magyar alkotmányos miniszterelnöknek megrendítő kivégeztetése. Elhunytakor mesélték, hogy édesapja kivégzése előtt — midőn a siralomházba csempészett picinyke törrel megsebezte torkát, hogy a becstelelítő kötélhaláltól megmeneküljön; — kislányától még elbúcsúzott, s búcsúzkodó szavai ezek voltak:

— Kis Ilonám, ne felejtse el soha, hogy a magyar leány sohasem sír, a magyar leány senkitől nem fél és a magyar leány soha nem hazudik! — Talán valójában meg is történt ez az apára és gyermekére jellemző beszélgetés! ... Az bizonyos, hogy az erős, egyenes lelkű Batthyány Ilona további egész hosszú életén át sohasem sírt, soha senkitől nem félt, soha nem hazudta le meggyőződését és az igazságot. Én nekem azonban másként beszélte el azt a Neugebajdében lefolyt búcsút... Egy őszevi estén, 1915-ben az öreg kuruc Barabás Bélával kerestük fel a cinkotai hadikórházában a grófnőt:

— Tudja, — szolt elmélázón a grófnő, — akkor én még olyan picinyke voltam, hogy a dajkámnak a kaszárnyaszoba vasrácsos ablakán belül fel kellett emelni a karjára s csak így láthattam még utolszor

az édesapámat... Az osztrák katonák éppen az ablak előtt kísérték arra a rettenetes útra ...

Amikor az Ilona grófnő édesapja a vadászkatónak puskacsöve előtt ezt a vértanu halált elszenvedte, egy másik nagy magyar női teremtésünk, Rudnay Józsefné Veres Szilárda szintén hét-nyolc év körüli gyermek volt s az édesanyjával éppen Pesten, a belvárosi Deák szücsnél volt dolguk. A borongós októberi napon váratlanul, hirtelenül, feldúlt arccal, jajjongva a szücsüzletbe rohant valaki:

— Jaj, Istenem, most lőtték agyon Batthyány Lajost! ...

— Midőn ezt meghallottuk, — beszélte anyai évtizedek után is felindultan Rudnay Józsefné, — mindnyájan földreborultunk és úgy sírtunk! — De sírt, zokogott akkor az egész város, a leigázott magyar föld összes jobb magyarsága ... Ilona grófnő is, úgy lehet, ekkor sírta el az összes könnyeit! Csak a szent, a mélységes fájdalom maradt meg lelkében s ez megjelölte élete további irányát. Nem felejtett, de nem is bocsátott meg soha Ilona grófnő ... És egyszer az asszonyi kis kezével — a legenda szerint — visszaütött a Ferenc József szívére ... A főtí falkavadászatok alkalmából fényes lovas társaságával fáradtan, porosan a cinkotai Beniczky-Batthyány-kastélynál bukkant ki Ferenc József ... Megszomjúhozott a hatalmas császár és király s egy ital vízért éppen Ilona grófnőhöz sietett be az egyik udvari főember ...

— Én a Batthyány Lajos lánya vagyok! ... Nem! Nem! ... Még egy pohár vizet sem adok neki! — Válaszolta ridegül Ilona grófnő, s a császárnak is tudomására jutott ez ... Ilona grófnő valóban személyes ellenségeiül tekintette Ferenc Józsefet és a Habsburgokat. A hazafias és a függetlenségi mozgalmaknak vált tántoríthatatlan, áldozatkész nagyasszonyává Batthyány Ilona. Még az elnyomatás éveiben is tüntetett nem alkuvó magyarságával. Abban a policájos, zsandáros időkben sudárczott nyúlánk, szépséges, fiatal leánnyá! Ekkor is magyarosan,

Pesten is mindig piros csizmában járt... A mágnások valami alkalomból bemutatták „Szigetvár ostromát” élőképben. Andrassy Manó gróf személyesítette kivont karddal és zászlóval Zrínyi Miklóst. Ugyanezen a szép estén Batthyány Ilona grófnő énekszám-mal szerepelt a műsoron. Olyan bűvösen nótázott, hogy rövidesen menyasszony lett ilona grófnőből. A következő kis magyar dalt énekelte:

Három bokor saláta,
Barna kislány kapálta,
Nem kell nekem saláta,
Csak az, aki kapálta ...

Keglevich Béla gróf e nóta hatása alatt kérte feleségül Batthyány Ilonát. Két gyermek született e házasságból, ám a gróf pazarló életét nem tűrhette Ilona grófnő, s elváltak egymástól. Mint válófélben levő fiatal asszony, hosszabb ideig külföldön, Lindauban tartózkodott Ilona grófnő; — Blaskovics Ernő, a „Kincsem” versenyparipa tulajdonosa, ide vitte ki utána különvonaton a Berkes-bandáját, hogy a Boden-taván szerenáddal lepje meg Ilonát. Akkor-tájt erről az éjjeli zenéről sokat beszéltek ország-szerte. Batthyány Ilona mégis a cinkotai földes-úrnak: Beniczky Gábornak lett a felesége. Ez a második házassága sera volt nyugodt házasság, Beniczky Gábor is mulatozó, inkább az ösit költögető gaval-léros úr volt, s öngyilkossá vált végül. Valahol az erdős Mátrában agyonlőtte magát s csak hónapok múltán akadtak reá a holttestére. Ekkor Ilona grófnő maga vitte a szörnyű színhelyre a koporsót. Ide-gent nem engedett a holttesthez. Az erős karú, erős lelkű asszony maga ölelte fel és maga fektette kopor-sóba halott férjét... Még nagy gyásza volt, amikor második házasságából született, Lea nevű három-éves kisleánya elhunyt. Ettől a drága kis halottjától nem tudott elszakadni, a cinkotai kastélya udvarán építettett kápolnában állíttatta fel a koporsót, mely-hez mindennap bejárt — imádkozni...

A bánathoz az anyagi gondokat is örökölte férje után. Sem a bánat, sem a gondok nem törték meg. Az egész magyarságra végzetes átalakulások, felfordulások, vagyoni lecsuszamlások földrengető időszaikaiban megállotta helyét. Az oktan költekezések örvénylő mélységeit betöltötte, fehér, keskeny, pici kezével az elterhelt ősi vagyონrészeket az idegen hódítóktól megvédélmezte. Bár hazafias, művelődési, emberbaráti célokért sokat áldozott, a maga személyére igénytelenül, lemondólag élő, fáradhatatlan cinkotai-grófnő a súlyos terhétől tisztázta az elterhelt ősi vagyont, s főként pénzben megszásszorozta az értékeit. A cinkotai 3000 holdas Beniczky-vagyont, a nagykanizsakörnyéki 6000 holdas Batthyány-vagyont, a bécsi és a budapesti bérházakat teljesen tisztázta az adósságoktól. A messze földre híres Mátyásföld-kertváros is az Ilona grófnő birtokán épült. A piros csizmát kordováni fekete csizmával cserélte fel s hol négy, öt lovon, hol gyalog, csizmában járta gazdaságait a bőrbekeszes „paraszt grófnő” — háta megett így nevezték! — de a zsidós könyvvezetést is megtanulta és számadásait maga intézte Ilona grófnő ... A főúri osztályos társaitól mindinkább elszakadoztak kapcsolatai, a nép és vezetőinek — falusi papok, birtokosok, nótáriusok, orvos, állatorvos, jegyzőnek, tanítókisasszonyok — körében igénytelenül élt, szórakozást és örömekeket talált. A magyar nótát és a magyar táncot legkivált szerette, s mivel minden parasztlakodalomban résztvett, a cinkotai tótlegények és tót leányok már az Ilona grófnő kedvéért is magyarul beszéltek, magyarul nótáztak, magyarul táncoltak. A faluban se szeri, se száma nem volt a „keresztgyerekeinek”, s ezekről karácsonykor sem feledkezett meg; sőt az arra érdemeseket felnőt korukban is támogatta, a tűzhelyalapításhoz hozzásegítette. A gyerekeket nagyon szerette. Damjanich Jánosné Csernovits Emiliának, a vértanú 48-as honvédtábornok nemes özvegyének is nagy segítségére volt a magyar gazdaasszonyok cinkotai iskolájának megalapításánál. Állandóan támogatta ezt a hazafias

nőnevelő intézményt, mint ahogy támogatója és barátja volt a Pozsonyból Cinkotára menekült s a Tabódy Ida alapítványi hölgytől vezetett állami tanítónőképzőnek is, amelynek egyik kedves, szép ünnepén még a Habsburg-családnak egyik ágával is — kibékült. Ennek az intézetnek Pozsonyból védője és támogatója volt Frigyes főherceg elhunyt neje, a sokaktól áldott Izabella főhercegasszony. Szeretetével a menekülés után is melengette és sűrűn felkereste a Cinkotára menekült iskolát, s midőn 1923-ban a képesítő vizsgákat befejezték, Izabella főhercegnő kedveskedni akart a végzett növendékeknek és három tervét közölte velök: kiviszi és meguzsonnztatja őket a Margitszigeten, — uzsonnával egybekötött hajókirándulást rendez részükre Visegrádig és vissza, — vagy pedig kihozza nekik Cinkotára Balázs Árpádot a Magyar Imre teljes zenekarával és egy házihangversenyt rendeznek! ... A bájos „éretteknek”, a maholnapi ifjú „tanító-néniknek” záradékul kis táncmulatságot is kilátásba helyezett a főhercegnő... A növendékek indián-csatakiáltással a harmadik tervet, a Balázs Árpád hangversenyét fogadták el és kérték jutalmokul. így történt azután, hogy Balázs Árpád — a főhercegi család felkérésére — a Magyaribanda kíséretével egyik délután 5 órai kezdettel megtartotta emlékezetes cinkotai hangversenyét. Tünetésszerűleg folyt le. A lányokkal nem lehetett bírni. Minden Balázs-nótát nem is egyszer, hanem kétszer-háromszor megismételtettek. Végül Balázs csak úgy tudott szabadulni a végnélküli sok újrázástól, hogy Izabella főhercegasszony egyébkénti kívánságának megfelelően, rázendített egy — csárdásra ... Azután a „banda” további vezetését átengedte a kis Magyarai primásnak ... A lányok a csárdás hangjainál — fiúk hiányában — egymást ölelték derékon és úgy kezdték ropni a csárdást, hogy a leírhatatlan bájos jelenettől, a mindig szenvedélyes csárdástáncos, a 80 éven felüli Batthyány Ilona grófnő is kedvet kapott a tánchoz és felkérte a szintén jelenlévő Albrecht főherceget... Amikor néhány fordú-

lat után még jobban belemelegedett a csárdásláncba Iлона grófnő a piciny, keskeny lábacskaival, egyszerre csak — Albrechtől elköszönvén — Izabella főhercegasszonyhoz közeledett s felhívta most már Izabellát is egy táncra ... És ketten, a cigányzenekar elé menve, táncoltak olyan gyönyörű csárdást, hogy az elragadó jelenettől a sok lány és a többi meghívott néző mind tapsolni, éljenezni kezdett és a Magyar-banda tisztelete jeléül felállva muzsikálta tovább a szebbnél-szebb csárdásnótát a bájos nagyasszonypárnak. A tánc után, a pihenő-szünetben, mondotta emlékezetes szavait Iлона grófnő Albrecht főhercegnek:

— Tudja-e királyi fenséged, hogy maga az első Habsburg, akivel szóbaállok! — Az őszinte kijelentésre a szívében, lelkében, beszédjeiben és tetteiben oly színmagyar érzésű, fiatal főherceg hallgatag mosolygott. De még további elismerésben is részesült Batthyány grófnőtől, aki, mint maga is „jó gazda”. megdicsérte Albrechtet a magyaróvári gazdasági akadémia elvégzéséért... Igaz, tudta Batthyány Iлона azt is, hogy Albrecht édesanyja, a Crouy-Dulmen hercegnő vére után, az Árpád királyok családjába is belekapcsolódik.

Fent, a halmon, cinkotai kúriája valóságos magyar múzeum volt. A karos padok, kecskelábú asztalok, támlás, öreg székek, százfiókos szekrények, faragott polcok a magyar úri otthon eredetiségeit mutatták. A tömör, nehéz ezüstök, ódon porcellánok, metszett üvegek a Batthyányak ősi kincseiből kerültek ide. A szőnyegek, a függönyök, takarók, terítők, futók a magyar nők ízlését és kezemunkáját dicsérték. Iлона grófnő a kalotaszögi varrottásokat is felkarolta. Egyidőben a szomszédos Szentmihályon külön női ipariskolát épített és fenntartott. Ott függött a falon valahol a gitárja is, — beszéltek! — régente az ezüstpapucsában, gitárszó mellett és a maga gyönyörűségére egyedül is táncolt. Erzsébet királyné-

hoz hasonlatos, nyúlánk, szép, bájos termetű nő volt Ilona grófnő. Üdeséget, rugékonyságát magas aggkorában megőrizte és birtokának nyáron is hideg forrásvizében, a híres Capriera-tóban, kora tavasztól késő őszig minden nap megfürdött. Noha korán kelt s naphosszant mindig tevékenykedett, napjában csak kétszer étkezett. Délben valami pástétom-félét, vagy részére mindennap frissen köpült vajat evett a tea mellé, s este hat órakor ebédelt. Nem sokféle, de ízletes magyar volt ez az ebéd, egyetlen különlegesége: a fagylalt, soha nem hiányzott.

A jó magyarságát egyébként mindenkor, mindenben kinyilvánította, s a régi magyar szokások fenntartására buzdította környezetét. Akik a mának hódolnak, a jött-ment idegen divatokhoz alkalmazkodnak a viseletben, a szórakozásoknál lelkileg, nem értették meg. Különcködőnek gúnyolták a „paraszt grófnőt”, de minékünk szertelenkedéseiben is kedves marad és emlékeinkben a csodálatos magyar fajnak más népnél fel nem található egyik ritka virágjaként él... Még a háború előtt sallangos négy lovával behajtatott Pestre a „Metropole”-ban öreg Banda Marci kedvenc cigányának muzsikálását meghallgatni... Talán még a nagy mulatozó Beniczky Gábor nótája volt ez! ... A vaskos szövegére semmiképen nem haragudott meg Ilona grófnő, ha az öreg cigány a paraszti nótát, az Ilona grófnőnek is kedves régi nótát „beköszöntésül” pattagósan rárántotta:

Jó bor, jó egészség,
Szép asszony feleség,
Szép asszonynak, jónak,
Jójárású lónak — kár megő ragedni! ...

Nem szerette, ha „méltóságozták”, kurtán, jellemzőleg „grófnő”-nek hívatta magát. így most már vele is elmúlt egy darab régi, szép Magyarország.

Öreg Kövér Pál nemzetes úr

— Kipp! Kopp! — Botjára támaszkodva, feltett kappal, már jött — valahonnét a nagy kert valamelyik csendes padjáról — a 98 éves nagyapó ... Ó, ezek a vén hajdú-fejek, jellegzetes keselyü-arcok!... A könny majdnem elfutotta szememet ... Mintha csak az én hatalmas, nagy hajdú Daróczy István nagyapám lépett volna elé, de a százados kortól összetöpörített: miniatűr-kiadásban. A tudatos, parancsoló úri szem, az akaratos áll, az értelemtől boltozott homlok, határozott, keményen egymásra szorított száj és a keselyűre emlékeztető horgas orr tették oly nemessé és rokonszenvessé ezeket a régi hajdú-fejeket... Az egyiptomi feltárt rajzokon, faragott képeken a Fáraók, a főpapok, a vezérek, a vitézek úri rendjéből tűnnek elő ilyen, a régi hajdú-fejekhez csodamód hasonlatos horgas-orrú, szikár, kemény arcok a rejtelmes magyar ősmúlt köd-csillagaiul ...

— Apám! — szólt az öreg Kövér Pál nemzetes úr ügyvéd fia. — Ez az úr Budapestről jött téged meglátogatni... Beszélj neki a régi dolgokról valamit! — A drága öreg a redős pillák alól rámvetette a köznapi gondokon immár felülemelkedő nyugalommal eltelt barna szemét és mintha csak százéves ódon muzsikálás óra kezdett volna el muzsikálni felejtett búbajos régi dallamokat... Halk szóval, el-elcsuklólag, vékonykává kopott öreg hangján édes, kedves, gyönyörű magyar emlékezéseit beszélni kezdte takta-kenézi nemes Kövér Pál nemzetes úr.

— Az én édes apám! — Némileg megilletődötten pillantott felém az öreg úr. — Kövér Gábor közbirtokos, Bösörmény város gazdája volt. Egy nap alatt szánkóról negyvenkét nyulat lőtt, olyan híres vadász volt. Mikor pedig a város megvadult szilaj bikájával nem bírtak az emberek, a reája váratlanul támadt fenevadat, futásközben lovát megállítva, lóhátról agyonlőtte.

— Nagyapám, hányan voltak maguk testvérek?

— Az unoka, a barnaképű sudár P. Balogh Ákos gépészmérnök, a híres debreceni 3-as honvédek volt világháborús ifjú hadnagya adta fel a további fonalat. Az öreg úr révedezően elgondolkozott...

— A tizenegy gyermek közül Klári, löki Balogh Mihályné volt az első ... A második Sára, (Balogh Jánosné) ezernyolcszázhat évi születésű volt s kilencvenhat éves korában halt meg, György, a főhadnagy következett utána. Kis, zömök, kitűnő vadászember volt, 1848-ban a szemtelenkedő Zuber-nevű* vasas-

* Ez a Zuber nevű összekaszabolt tiszt, mint id. Görgey István: „1848 és 1849-ből élmények és benyomások stb.” című művében (a bösörményi esetet) megírja, egyáltalán nem volt vasastiszt. Mint huszárörnagy Görgei Artúrnak volt a bizalmasa és a Görgei-sereg főhadiszállásán hadrendőrségi főnök, 1849-ben a hadtest törzs- és főtisztjei, parancsnokai politikai küldetésben küldték Kassáról Debrecenbe. Csupán egyetlen huszár kísérte s Zuber Antalnak — ott Bösörményben — Kövér Györggyel az elszállásolásból kifolyólag támadt végzetes, véres összeütközések, melynek mindketten majdnem áldozatul estek. Ez a kegyetlen véletlen különben nagyobb ki-robbanást akadályozott meg, mert a küldetésről előre értesült debreceni kormányférfiak tervbevették Zuber őrnagy elfogatását, amiből országos katasztrófa, esetleg a Görgei-hadtest felzúdulése következhetett volna be. Erről a különös esetről egyébként a főhadiszállásról kiküldött Gyürky főhadnagy jelentést is tett Görgeinek. Jellemző jelentés ez, de jellemző az idősb Görgey Istvánnak idevonatkozó írása is, — jellemzik a romantikus kort, ezeknek az időknek kemény embereit ...

„Gyürky hamar meg is fordult, — írja Görgey István, — látta Zubert Bösörményben, beszélt vele... Mert a 14 bekötözött sebben fekvő Zuber még jókedvvel beszélt is vele! Noha elég halkkal. Sebei közül az egyik kardvágás a hom-

német tisztnek az elvett saját tisztí kardjával vágta le az ujjait... György után Mária (Fekete Jánosné), majd Zsuzsanna (Uzonyi Mihályné), azután a nagy vagyonszerző Gábor jöttek ... Rebeka (Matkó Istvánné) negyven éves korában hunyt el! — Itt gondolkozóba esett az öreg. — Nem! Nem! ... Márton következik eggyel elébb, csak utána Rebeka! ... Katalin néném (Fazekas Gáborné) kilencvenkét éves korában halt meg, de még ebben az esztendőben is cseresznyefákat ültetett... Végül Páll

— A diákságáról mondjon valamit édesapám?!
— A kedves Gábor, az ügyvéd-fiú vetette fel a további kérdést.

— Mint novicius-diákok kétszázan voltunk ... A kvartában a „Hármas kistükör”-ből tanultuk a földrajtot.

— Abauj megyéről tud-e még valamit nagyapám?! — Ákos lett a tudakozódó. Jó könyv, hasznos, bűvös könyv volt az a Hármas-kistükör, a mi 98

lokán az agyvelőig hatolt, a másik spirituszba juttatta jobb kezének valamennyi ujját. Egyik szomszéd házban meg ott feküdt Zuber Antalnak lemészárlója (akit Zuber pisztolyával hasbalőtt, — ugyanazon orvos (dr. Simándy) kezelte mind a kettőt. Mindkettőnek a halál határmesgyéjén állt a nyoszolyája. Mindkettő felépült azután!... Kemény legények!... Zuber egy olyan váratlan, oly sajtáságos megtámadásnak esett áldozatul, mely — bár — nem hát mögött, hanem szembe történt, mégis orvnak mondható. Mindamellet Zubernek magának a bizonyosága szerint nem lehetett indítóul valami politikai gyűlölséget, sem feketesárga, sem vöröstollas ármányfélét keresni alatta; oka csakis „böszörménység”; oly tisztán egyéni ádáz indulat, melynek a jövő percben bekövetkezendő erőszakos kitöréséről előre sejtelmet sincs, minthogy okot rá nem szolgáltatattál; hasonló a sunyi kuvaszhoz, mely harap, anélkül, hogy előre megugatna vagy egyet morogna, mintha a Bocskay ős hajdútelepének egyik hamvas tábortűzhelye lenne; bátran rálépsz a századok hamvára s akkor veszed észre csak, hogy az alatta örökösen izzó zsarátnok tönkre süti óvatlan lábadat... S úri emberünk még csak nem is katona, sem nem osztrák katonaszolgált tiszt, sem nem forradalmi dühöncz, egyszerűen bösz hajdú vér volt ugyancsak a legjavából, — kár bizony, hogy nem jött sorainkba, ellenséget aprítani; itt jó hasznát vettük volna!”

éves Pál bátyánk, akár kis kvartás-diák korában, fűjni kezdte:

Abauj vármegye név hallgat Kassára,
Országunknak egyik híres városára.
Itt mehetsz Göncz, Szikszó, Sepsi, Nagydára,
A jászóvári barátok prépostságára.

Pál bácsi még Nagyhont vármegyéről, a rima-szombati, osgyáni „jó fazikosokról” is idézett egy verset. A „farkas” meséjén, kinek torkából a csontot a gólya kihúzta, maga is jól mulatott, hogyne, amikor a farkastól a gólya:

A csontot kihúzva, megtartá életét
S kérte ígérétét.
— Szemtelen vagy gólya,
Elvitted a nyakad,
Megalégedj vele!
Mily könnyű lett volna
Nékem azt bekapni
Mikor torkomon volt:
Gégád elharapni ...

— Hehe! — Szinte hangtalanul Pál bácsi is elnevette magát, a 98 hosszú esztendő alatt a háláról, a húségről bizonyosan jómaga is szerzett ilyesféle farkas-gólyás tapasztalatokat... Az 1848-at már mint 19 éves fiatal legény érte el. Hajdúsági lovasnemzetőr volt a Bácskában a rácok ellen, Damjanich-csal Szolnoknál ott volt, amikor a németeket a keskeny, de mély Zagyvába szorították ... Komlóssy Lajos volt az őrnagy-parancsnokuk, Böszörménybői meg Somossy Mihály az egyik kapitány... Az öreg úrnak egyébként időszámítási alapul is szolgál ez az 1848... Élt ugyanis Hajdúböszörményben egy Hajdú Gáborné nevű, szintén kilencven éven felüli nagyon öreg asszony, aki azt állította, hogy ő még öregebb Pál bácsinál.

— Gábor fiam! — mondotta az öreg úr az ügyvéd fiának, — csak azt kérdezd meg tőle, hogy negyvennyolcban hány éves volt? — Valóban egyszeriben kiderült, hogy a nagyon öreg asszony a maga 1848-

béli tizenhat esztendőjével tetemesen fiatalabb az 1848-ban már 19 éves lovasnemzetőr Pál bácsinál, aki tudott rigmust a régi, híres böszörményi csárdák-ról is. így hangzik:

Poródon a Békás, réten a Tirimpó,
Kívül a városon van a Messzelátó,
Híres Külső-csárda, táncos a Novella,
Cserepes a Zöldág, gyilkos a Kaszánya.

Akkortájt a hajdúk a „fürmendert” (kisebb népbizalmi városi hivatalnok volt) „pernyebíró”-nak csúfolták. A pusztázók meg ilyen különös hajdúnótákat daloltak:

Héjja, daru, meg a vadlúd kiáltja,
Magad maradsz jóember a pusztába ...

... Kövér Pál bácsi nem maradt magában ... A későbbi több mint 1000 holdas birtokosnak 19 hold földje volt, mikor megnősült. Ezzel a földdel, meg a felesége K. Tóth Katalin hozományul kapott 53½ hold földjével vetették meg az alapját a Hajdúságon már ritka nagybirtokszámba menő, a geszterédi 500 holddal, 1100 holdas földbirtokuknak ... Ami páratlan erélyt, munkaszeretetet, okosságot, józan életet kívánt ... Hiszen kezdetben az a hetven s néhány hold földjük a böszörményi, az akkor tagosítatlan széles határban 62 helyen volt szétszórva. A „nagydoloz-idő” idején — szántás-vetés, kapálás, kaszálás, aratás, hordás, tengeritörés stb. — jövetmenet leginkább csak a szekéren — aludtak ... Micsoda faji őserő ez, mely ilyen fáradalmas élet után megérte a kilencvennyolc esztendőt és a böszörményi erdőbirtokosságnak is olyan rendszerető elnöke volt hogy kilencvenhét évével még kikocsizott, nézegette, vizsgálta az erdőt...

— Egy éve már nem dohányozom, mert köhögtem! — Magyarázta a 98 éves hajdú-patriárka. — Bort, pálinkát még iszom ... Azt azonban higgyék el, aki nem eszik húst, az él sokáig! — Az öreg nemzetes úr a halak kivételével húsneműt csakugyan egész életében nem sokat fogyasztott. A főzelékféléket szerette. Az

„aprójószágnak” kivételesen a máját még 98 éves korában is megcsipegette. Mérsékelt kis adagolásban erős fajtort s kisüstit mindennap, mindvégig szopogattott. A táncolást sohasem szerette. A lovaglás, vadászat nagy szenvedélye volt. A horgasinig érő fürtös gubája lovasagarász és gyalogpuskás vadászati életéhez igen célarányos viselet volt. A birkabőr-süveget, a Kossuth-kalapot, a magyar nadrághoz a huszáros csizmát még közel százéves korában is viselte a nemzetes úr.

— Nagyapám! — Balogh Ákos még egy kérést megkísérelt. — Hát, egy legénykori nótát nem dalolna el nekünk?! — Pál-bátya a dalolásra már nem volt kapható, hanem kedvesen, bájosan, mosolygósan, magyarosan elmondta a régesrégi hajdú-nótát:

Sikolt, rikolt a sarkantyúm,
Csókot kíván a galambom.
Adjon neki húgomasszony,
Ne kívánja olyan nagyon ...

— Én most már megyek! — A széken egyszerre csak izgelődni kezdett az öreg Kövér Pál nemzetes úr. Fel is állott, elment egész az ajtóig, ahol valami az eszébe jutott, mert váratlanul visszafordult s — kipp, kopp! — a lötyögős szárú huszárcizmában megállott előttem. Kezét nyújtotta s csak ennyit mondott még: — Köszönöm, hogy meglátogattott! ...

... A kedves meglepődéstől szívem nagyot dobant. Mert jól esik ezt látni, tudni, tapasztalni, hogy a fajbéli tiszta magyar úr — imhol — a százesztendő küszöbén is úr maradt és a régi nemes gavallérokhoz illően viselkedik.

A hajdúváros hídjai, árka

A német, francia, spanyol, az olasz, angol nép büszke sok, nagy, bástyás, tornyos várára, kőbe szorított öreg városára. Hatalmuk, műveltségük, irtózatos erejük erősségeinek dicsekszik az ő várfalakkal övezett, napvilágnélküli, zezzugos, hideg vár-városait, melyekben több volt a falakon, lelkekben a penész, mint a napsugár, mint a virág ... A dalra, a táncra, a szerelemre, minden lelki érzésre voltak ezeknek rozsdás kulcsú, rozsdás bilincső céhtörvényeik és nagyon félhettek ezek a selyemplundrás, arany-nyakláncos kövér nyugati emberek, máskülönben miért zárták ki a napsugárt rejtelmes sikátorú, sok titkos pincéjű városaikból? Mért építették köröskörül azokat a szörnyűséges mélyárkú, szörnyűséges magas, vastag kőfalakat az ijesztő sok bástyatoronnyal? ... Mintha mindegyikben valamiféle veres szakállú, piros palástú hóhér lakott volna, ezek a tornyok, ezek a falak olybá tűntek fel a kuvik-kiáltásos, kísérteti holdsütésen ... Félhettek, nagyon félhettek ezek a bársonyplundrás, aranynyakláncos kevély nyugatiak, amikor műveltségük messze feketéllő cégéreiül ezeket a levegőtelen börtönvárosokat építették.

Ha pedig egyszer-egyszer hadra kényszerültek, micsoda ceremóniásan csinálták ezt is! A gyávaság minden otromba, nehéz vassisakját, nyak, mell, hát, derék páncélját, érclábszárvédőjét magukra szedték, hogy lándzsájukkal, kétmarokra fogható pallosukkal, hentes csatabárdjukkal szörnyűséges lovagot mutas-

sanak és méltók legyenek szörnyű kőfalakkal körülpántolt fekete városaikhoz ... Mindezek eszembe jutottak, midőn a volt Dommiguel-baka „gránátéros”, a külső országokat látott Takaró Ferenc híres hajdú szücsmesterrel nyári estendet — sok-sok évtizede már ennek is! — a dorogiúti „kapu” hídjától a város árkának mentén elindultunk az öreg hajdú várost körülkerülni.

— Ez a mi fajtánk csak más faj, mint azok az aranyimádó nyugatiak!

— Az ördög kovásza az arany! — felelte Ferenc bácsi. Neki különben a vén zsebórája is pakfonból volt. — A mi ragyogónk, az isteni Nap, mégis más anyag!

— Bölcső, tükör, életforrás a Nap!

— Jól mondja az úrfi! — bólintott a vén hajdú szücs, a varrottvirágoknak csodálatos mestere. — Nyugat a setét önzés ... A kicifrázott sír! ... Mégis milyen nagyralátiaiak az ő nyugati mivoltukkal! ... Pedig Jézus Krisztus urunk, úgy-e bizony bár, maga is a Kelet isteni fia volt?!

— Az volt az, Ferenc bácsi! Az volt! .... Ám, nézze csak itt ezt az árkot... A hajdú városunk belső árkát!

— Bizony leginkább benötte ezt már a föld! ... Csak itt-ott, a vizet tovább vezetni, mélyítgetnek még rajta!

— Szörnyű mély, rettenetes széles árok a város alapításakor, a hajdú ősök letelepülésekor sem igen lehetett ez?! ...

— Hehe, he! — Ferenc, a hosszú nagy szücs a bajusz alól megrezdített egy halkán kuncogó érc mosolyt. — Prágának bezzeg mély volt az árka ... Úrfim! ... Jártam én arrafelé is ... A fala is valami széles, de valami magas kőfal volt a sok fránya bástya torommal... Már akkor mindjárt gondoltam, hogy félős náció lehetett mindig ez a cseh is! ... Ha a mi hajdú apáink ilyen nyárfalevél lelkűek lettek volna, elhihető, hogy itt a mindenféle veszekedett gyilkos, magyart pusztító gonosz ellenségektől gázolt sík Al-

földön sem Nánás, Böszörmény, Polgár, Dorog, Hadház, Szoboszló, Vámospércs, még Szalonta hajdú városaink sem alapíthatók volna meg s nem maradhatók volna fenn századokig; hiszen minékünk a Fogthüy tiszteletes tábori főpapunktól sűrűn segítségül hívott Egyigazistenünkön kívül más jóakarónk nem volt... A csipp-csapp rácot, olajt nem is számítván, a nagyhatalmú török császár és a rettenetes német császár minden hadinépe, olykor a saját édes fajtánkból a nagyságos erdélyi fejedelmek katonái is mind irgalmatlanul pusztító ellenségei voltak a mi hajdú őseinknek.

— Hát, nem is az az árok, nem is az a gypűs városi földfal védte a hajdú várost, úgy-e Ferenc bátyám?!

— A férfi kar, a hajdú kard, a hajdú lélek és a mi Egyigazistenünk volt az oltalmazója a mi síkon épült katonavároskáinknak; azért nem lehetett minket máig elpusztítani a félvilágnak sem! ... Ni! — A város hajdani árka szélén tovább ballagtunkban bizony Décsé kásamolnár előtt is erősen behordódott már ez a szent árok! Ferenc bácsi a hosszú tölgy csáti botjával mérgesen meg-megbökölte a földet. — Csupa kegyeletből, emlékezésnek okáért fenntarthatnánk ezt az árkot... No tessik... A Sipos Gerő rektorprofesszor urunk háza háta megett is lám már teljesen elsimúlt a szent árok! ... A város négy kapuhídja közül csupán három maradt meg! — a dorogi-úti, a szentmihályi-úti, a polgári-úti hidak ... A negyedik kapuhídnak, a debreceni-úti hídnak, valahol a hajdani Szeles-csapszék tájékarul még hírmondója sem maradt... A kis fellegrvárunk meg az igazi kőfallal kerített, messze határokra ellátzó sugártornyos templomunk volt. Hirtelen török, tatár, német támadások alkalmával a vének az asszonyokkal, a gyermekekkel itt szoktak meghúzódni, amíg a hajdúk gyalog és lovas fegyveres népe, az ellenséggel szembenelve, meg nem vívta a szörnyű harcot... Máskor, ha előre megtudott nagyobb veszedelmek támadtak, a rétekbe

menekültek az asszonyok, a gyermekek . . . Hejh, úrfim! ... Nem volt mindig gyöngyélet a hajdúélet; node legalább szabadvitézi élet volt és hű magyaroknak megmaradtunk itt a nagy Alföldön, ahol rajtunk kívül száz, meg ezer város, falu népestül együtt mind elpusztult! ...

— Mégis azt mondják, Ferenc bácsi, hogy elegebelegy, ráceredetű a mi hajdú fajtánk! ...

— Az ángyuk kontyát nékik! — A hatalmas hajdú, az öklelő bajusz alól olyant kaffantott, mint a réti farkas. Szinte szikráztak, csattogtak az erős fehér fogai. — Mink osztán leginkább csak a föld alá raktuk a rácot... Amerre a hajdúk megfordultak, mindenfelé található a rác bojnyikokat oly takarosan eltakargató „testhalom” ... Itt a Téglásszöllő előtt is van ilyen domb, annak idején több falu rác vitézét belé dugták a hajdú ősök néminemű előzetes patalérozások után ... No meg, úrficskám, hát lehet, olyan zengő magyar nyelvet a szomszédiul vásárolni és beszajkózni, mint amilyen kincses, édes magyar nyelv a mi hajdú beszédünk? ... A pópás Pázmán Péter a mi nyelvünket vitte át Biharbul, Károli Gáspár uram sem más magyar nyelven fordította az ő gyönyörűsége szentírását... A szalontai Arany János notárius úr is csak a mi hajdú nyelvünkön, ami gondolkodásunkkal, a mi lelkünkől írt és költött...

— Ni, Ferenc bátyám, ha németek lettek volna az itteni lakosok, erre az árok feletti magas földsárokra bizonyosan bástyatornyot építettek volna!

— Kedvesebb annál ez a fehér hajdú úriház, a Pénzes-urak háza a régi gyepű helyén a pünkösti-rózsás kerttel, a sok oszlopos tornáccal! — véleményezte Ferenc bácsi. — De, ha mán szólt, jó hogy szólt... Nézze galambom ott a tulsóoldali sarkon azt a lakóháználküli gazdasági udvart az ólakkal, az aklokkal... Ez is a Pénzes urakhoz tartozik ... Valamikor, a hajdú városunk alapításától jó párszáz fergeteges esztendeig a belső város körül ilyenféle ólak, hodá-

lyok, aklok, csűrök csoportjai sorakoztak körben ... Kifelé azután ezt a részt is körülárkolták ... A hajdú urak télen át itt tartogatták ménesszámra a lovaikat, szarvasmarháikat, a birka- és a disznófalkáikat, a takarmányt, a szalmát... A harcra mindigszer hajdú fiatalságnak a pásztorokkal, a cselédekkel együtt ez a hely volt a téli tanyajok ... És midőn sugártornyunk félrevert harangja megkondult s a tárogatón felrivalgott a riadójel, a rettenetes hajdúhuszárók innét száguldottak ki a haragos Isten pusztító viharjaként az ellenséges támadások ellen ... Ezt a külsőbb helyet ezért is nevezték huszár-, még másként lator-kertnek.

— Tulajdonképpen hadiiskolája volt a cseperedő hajdú vitézeknek, mert nem hagyták bizony őket teljesen szabadjukra ... Csoportonként öreg tapasztalt hajdú káplárok és strázsamesterek mindig voltak velük ... Olykor-olykor egyik egyik tapasztalt nagyon öreg hadnagy úr is kilátogatott közibök a városból, hogy lássa, miket tanulgattak a haditudományokból a fene-gyerekek?! A lovaglás, a birkózás, a kardvívás, kopjával való öklelés, célbadobás, fokosos botharc, püstollyal, kerekes-puskávali bánásmód napról-napra járta ... A vének a török, tatár, német, rác és a többi ellenséges katonák ravasz fogásaira tanították ki a legényeket a kivédhetetlen és kegyetlen hajdú cselvetések mellett... A hadnagy urak pedig, akik többször két hatalmas császár birodalma és hadinépe ellen viaskodtak maroknyi vitéz hajdú népükkel, a hősi csaták rettenthetetlen vezéreiről, hősi halálra mindig készséges hajdú vitézeiről mondogatták, regegték a leggyönyörűbb nemzeti történelmet, ami az íródiákok könyvében nincsen megírva; ámde a hajdúvitézek lelkében, hagyományaiban századokig élt és az apákhoz méltó hősi cselekedetekre nevelte őket, hogy — az Egyigazistenben bízván — soha senkitől, semmitől ne féljenek ... Node, emberanya olyant még nem szült, akitől valaha az igazi hajdú vitéz, ha mind-

járt karóba húzták,* ha mindjárt elevenen nyúzták, vagy lassú tűzön égették is, bár megijedt volna, bár kegyelmet esedezett volna, úrficskám! ...

— Istenem! — Felsőhajtottam. A híres vén hajdú szűcs rámmordult:

— Bizony jól teszi, ha legalább fohászcodik értök egyet... Ezért a drága magyar földért, a magyar nép szabadságáért, ahol, amerre csak véres harcokat vívtak, mindenütt ott volt a hajdú, s ott porladoznak a hajdú-csontok ... Ám, a pompás templomunkban egyetlen nap sem imádkoznak a szerte-széjjel szórt vitézi hamvakért... A hajdúknak sok, nagyon sok iskolájuk van ma már, de a tanárok, a tanítók külön itt sem tanítanak soha a hajdú-hősökről, akiknek pedig az egyház földjét is köszönhetik... Az akadémikus, — ki tudná miféle fajzat! — tudósok meg, ippeg maga mondotta úrfi, a rácokkal, még tán az oláhokkal is nem átalnak egy bölcsöbe párolni minket, hogy azt az anyjok itt-volt, ott-voltját nékik! ... Hejh! — Körülkerültük már a vén hajdú városnak földdel, dudvával benőtt régi árkát... A nap Egervárának irányában lebukófélben volt. Még egy csóva veres sugárt azonban az öreg Takaró Ferenc szűcs arcába csapott. Szikráztak a hajdú szemei. Az árva tölgyfát keményen megsuhogtatta. — Hejh!... Ezekről a jóféle, gyalázkodó tudósokról is el lehet mondani... Ne bolondozzon az úr, mert az úr csak egy mazur ... Hogy a ménkű kontyozza fel valamennyit! ...

* Néhai Czimer Károly dr. történetíró, szegedi ny. főgimnáziumi igazgató-tanár, a Ludovika Akadémia egykori történet-tanára, a magyar hadi nép múltjának kiváló ismerője és lelkes értékelője sokat foglalkozott a rejtelmes magyar hajdú múlttal. Ezekről a kérlelhetetlen, önmagukkal szemben is rettenetes lelkierejű hajdú vitézekről írta Czimer a következő megrendítő sorokat: „Igazán nagy szeretettel vagyok az én kemény magyar hajdú véreimhez. Ők voltak a világ legkeményebb magyar hősei. Mikor a pogány török karóba húzatta őket, a nyársbavontak keményen szorították a pipaszárat a foguk között. Bodor füstöket eregettek és leginkább arra ügyeltek, hogy előbb ki ne aludjon a pipájukban a tűz, mint szívékből az élet!”

— Ferenc bácsi! — hogy csendesítsem az öreget, igen fogas kérdést vettem fel ott a dorogi-kapu hídján állván. — Azt mondja meg már nekem, hogy Bocskay apánk, mikor ott Korpona alatt nemesítette és tengernagy darab földdel megajándékozta a mi kilencezer s valahányszáz hajdú katona ősünket s azok városaikat megépíteni széjjelmenének az adományos nagy földeken, a házaikhoz egyszeriben váljon honnét szedének annyi nemzetes asszonyt?! — Ferenc bácsi a magasból (az ölnél jóval magasabb volt Ferenc bácsi) némileg meghökkenten szegte le felém a szemét. Azután vékonykán, valami cérnaszálvékonyan elmosolyodott...

— Tudja, úrfi, erre mán csak otthon ... Az én házamban adom meg a választ... Száraz kolbász, zöldhagyma, rozscipó, savanyú vénkerti-borocska nálam is kerül...

— Gyerünk!

— Hát, gyerünk ... Mert erről mán csakugyan nem lehet száraz torokkal mesélgetni! — A mályvák szép magyar virágaikat kackiásan rezegették a nyitott ablaknál. A szőlőnek a lugasa meg az ereszethez épült. ízlett a kolbász, ízlett a borocska. Ferenc bácsi hamiskásan villantott felém a nagy sárgásbarna szemével. — Szó sincs róla ... Bocskay apánk a földdel együtt nem adott át a kedves hajdú vitézeinek mindjárt egész szekértábor menyecskét ... A menyecskét bizony magunknak kellett megszerezni, — kit szép szóval, kit erőszakkal... A szomszéd kunok szép szóra is szívesen adtak a birtokos hajdúvitéznek menyecskét... Mivel azonban a székely fehérnép sem utolsó fajta, sőt lángnak lehet nevezni őket, az ősapák a szekujoktól, a mi idősebbik testvéreinktől erőszakosan is elszállítottak néhány falura való szép jányt, akár menyecskét... A testvérek talán azért is keresztelték el „hajas pogánynak” a mi asszonycsókra szomjas hajdú őseinket... Én úgy gondolom, úrfi, hogy a nyeregben elől ültetve, túl a Dunáról, Zalából, Somogybul is válogattak alkalmilag valamennyi szép magyar menyecskét... A vén-

jét, egész bizonyosan, mind otthon hagyták ... No, nem tartott sokáig az a harag, az az asszonysírás . . . A mi vitéz hajdú apáink nemcsak verekedni, hanem táncolni, dalolni is remekül tudtak ... Hallgassa csak úrfim! ... Eldalolom magának ... Ez volt az egyik asszonybékítő nótájuk:

Hallod-e te kis szüecske,
Leány vagy-e, vagy menyecske?
Se nem leány, se menyecske,
Rózsa vagyok a kiskertbe ...

Ferenczy István szobrász leveles-könyvéből

Rimaszombat városból nagyértékű, nagyérdekesű, nagyon kedves könyvet hozott hozzám egyszer, régente, még az özönvíz, a „nagy háború” előtt, 1913-ban a posta. A művész Ferenczy Istvánnak, a magyar szobrászművészet úttörőjének, Rimaszombat város kivájo fiának lelkes szeretettel és gondossággal összegyűjtött leveleit foglalta magában és tárja fel ez a több mint 520 oldalas könyv, melyben a magyar szobrászművészet atyja elzokogja keserveit, feltárja megtépdelt lelkét, nyilatkozik az ő gyarló nemzetéről is ... Rimaszombat város kiadásában láttak napvilágot a Ferenczy István levelei. Wallentinyi Dezső, a rimaszombati református főgimnázium tanára állította össze ezt a tanulságos könyvet, melynek leveleit Ferenczy szobrász az ő tesívéröccséhez, a későbbi kassai református pap, Ferenczy Józsefhez írogatta.

*

Ferenczy István, már mint felszabadult lakatoslegény „remekbe” olyan céhládikát és arra olyan furfangos lakatot csinált, melyet az egész céh nem bírt kinyitni... 1814-ben került fel Bécsbe, innét írogatta legelső leveleit. Ezek a levelek még igen nehézkesek. A kisvárosi lakatoslegénynek még minden újdonság az életből. Az igénytélén környezet és utca látványosságai foglalkoztatják. Össze-vissza olvasgat. Fellengős az írása, de később is állandóan büszkél-

kedik azzal a darabos latin tudományával (kedvenc latin íróiból idézetekkel), melyet a rimaszombati hat osztályú református gimnázium padjain szedegetett fel... Bécsben az „egész Magyarországon kilármázott városba” kezdett barátkozni a művészettel, midőn 1815-ben beiratkozott a művészeti akadémia ércmetsző osztályába, ahol kitüntetés is nyert, mígnem megihletett lelkével végleg rátért a bizonytalan művészpályára és elhatározta magát — persze „gyalogul” — a Rómába való menetelre ... Rómába 1818-ban került ki, 1824-ben — nagyobb mesterek (Canova, Thorwaldsen) iskoláiból gazdag ismereteket szerezvén, — már mint öntudatos szobrászművész térült haza, azzal az érdeklődést keltő hírnévvel, hogy „egyetlen képfaragója” a magyarságnak. Rómában még főurakkal is barátkozik. Megismeri a fiatal Széchenyi Istvánt, Thorwaldsen műhelyében ekkor faragja a debreceni kollégiumban máig látható Csokonai Vitéz Mihály mellszobrát. Kálvinista hitű magyar létére kedves embere lesz VII. Pius pápának, akinek megmintázza gyönyörű emlékérmét. Hivatásának nehézségei felől is derengeni kezdenek már lelkében a keserű tudatok. A „mesterség viadalpiacáról” haza vágyakozván, ellágyultan ekkor és innét írja: — „így jár az, aki téli reggel útra indul, az éjjeli havat kell annak törni és a fuvatagokkal küzködni; nem volt senki előttem, nem látok senkit mellettem, utánam is keveseket, vagy talán őket észre sem veszem ...” Azonban a nagy akarat is kitör lelkéből, midőn máskor így nyilatkozik: „aki fél a szélvészről, ne menjen a tengerre”. Ő nem félt a szélvészekről, ő kiment a tengerre; mert fiatalkorban nem hiszi a nagyot akaró ember, hogy szárnybontásának hajótörés is lehet a vége. Ferenczy Istvánt, az úttörő magyar szobrászt is hevítette, ragadta magányos vándorlásában az isteni munkakedv, az alkotási vágy, melynek „első zsengéje a „Csokonai-mejjképe” volt. Igyekezett magát a „képfaragásban valamennyire kipallérozni, a hazájának szolgálni”, mert a „hazát” soha sehoh sem felejtette el ... Rómából s római mun-

kapkodásaival kiértemelte József nádornak a segélyezéseit. 1824-ben azután, Rudnay hercegprímás ösztönzésére és megbízásaival kecsegtetve, hazajött, Budán telepedett meg. Itten elsőb ünnepték könnyen lelkesülő honfitársai, de azután mihamar össze törték meddőre vált művészetének legmegrendítőbb csalódásai; hiszen Ferenc császárnál már a kezdetkezdetén játszmát vesztett Ferenczy. Irígyei Rómából befeketítették a császár előtt. 1824-ben történt ezen emlékezetes bécsi audienciájáról írta öccsének: — „A császár veleszületett kegyessége szerint fogadott, úgy, hogy már-már minden jót kezdtem reményíteni. Azonban hirtelen azt kérdezte tőlem németül: „Hát a karbonárik mit csinálnak Rómában?” ... Én ugyanezen a nyelven modeszte válaszoltam: „Én arról semmit sem tudok, mert én egyedül a művészségnek éltem!” — „Tudom” — folytatta tovább a felség —, „mindent elmondott nekem Metternich herceg. Egyébránt sajnálom, hogy semmi foglalkozást nem adhatok; de nekem nincs arra való pénzem. Van a primásnak, menjen ahhoz, ő egy pompás bazilikát kezdett építtetni Esztergomban: ott lesz elég munkája!” Ezzel vége volt az audienciának s azzal együtt az én reményimnek is...” És ez a keserű felsóhajtás valóra vált, tüskével tűzdelte tele a „titkos policájtól” befeketített magyar művésznak további útját is. Az „udvar” küzdéseiben nem támogatta, nemzetének zöme meg sem értette őt, elébe állott a lekicsinylő elfogultság is, a nemzeti vezér, gróf Széchenyi István még római találkozásuk alkalmával ítélte felőle; „nem is hiszi, hogy magyar ember szobrásznak való volna”, 1818-ban kéziratnaplójába is feljegyezte Ferenczyról Széchenyi; kinek „hideg ábrázat alá rejtett ellenszenve egész életre szólott s egyik oka lett Ferenczy tragédiájának”; mert Széchenyi ütötte el — később — Ferenczyt legkedvesebb, legzseniálisabb, legsikerültebb nagy szobor-tervezetének, Mátyás király lovaszobrának megalkotásától.

A budai megtelepedés nem a nyugodtan érvényesülő művészpályát, hanem a szünetlen küzdelmek emésztő sorozatát zúdította Ferenczyre. Évekig eltartott, míg a különféle vidékeken történt kísérletezések, költséges kutatások után felfedezte a művészetéhez szükséges első magyar márványbányát. Midőn így a márvány is kéznél volt, óriási nehézségei támadtak a kövek szállításával. Akkor még a tengelyen való fuvarozás járta és hogy többet ne mondjak, Krassó-Szörény megyében, Ruszkieán rejtőzködött a művésznek később oly híressé vált márványbányája ... Amennyire elfoglaltsága engedte, a pesti szűkös irodalmi- és művész-életből is kivette részét. Kazinczy Ferenc régi jóakarója és barátja volt, Döbrenthey, Fáy András, Nyáry Pál, majd Bajza és különösen Vörösmarty, bizalmas, szerető hívei voltak a művésznek, akinek 1831-ben elhunyt az édes anyja. Fiúi szívének mélységes érzéseit jellemzik e kiszakított sorai: — „Egész éjjel nyugtalan-kodtam, nem a kimúláson magán, hanem hogy annak az anyának, aki engem annyi szorgalommal, fáradsággal nevelt és szeretett, 39 esztendő koromban egynapi örömet, mintegy visszafizetés fejében okozni nem tudtam; és hogy ennéjfogva már most mind késő az akarat is ...”

Ferenczy 1838-ban írta, de mai viszonyainkra is ráillik: — „Különben itt az országos vagy literatúrai dolgokba nagy tolongás van, anélkül, hogy tömeget formálna, csak zúg, zszibong, ír, ítél, dicsér kritizál mindenki anélkül, hogy esztendő végén számolván, valami láttatja volna. Szerencsétlen éghajlat s még szerencsétlenebb faj! Gyávának kezdeni magamat tartani, hogy mégis közöttük vagyok ...” Pártolás és megértés nélkül tengődven (bár Ürményi-, Rudnay-, Kazinczy-féle mellszobrai, a Forray Zefiz síremléke, a nemes arányú Rhédey-emlék stb. mind megizmosodott és kialakult művészképességeiről tanúskodnak!),

reménytelennek látja jövőjét, pesti helyzete felől keservesen kifakad: — „Én még most is csak úgy vagyok, hogy gyanakodnom kell rajta, ha még két esztendeig itt maradhatok-e; nem szűnik meg az arisztokrata gőg nevemet, becsületemet nyirbálni... Ily keveset a jóból és ily sokat a rosszból valóban nem érdemeltem!” — kesergi a művész, ki csalódik nádor pártfogójában is, Széchenyitől viszont mellőztetik — külföldiekkel szemben — a Lánchíd kőfaragó- és szobrászati munkáinak elkészítésénél és későbbi terveinél... Midőn a Mátyás király-szobor ügyében az alsóház mellette nyilatkozik, a Széchenyitől befolyásolt főrendek többsége az országos támogatástól elüti Ferenczyt, ahogy 1840-ben a „múzeumi tisztségtől” elűtötték a „mágnások”, amikor pedig azt a pozsonyi „diétán” a rendi-tábla elfogadta. Ezen bukására, csalódására vonatkozólag már a döntés előtt rossz előérzetek gyötörték s József testvérének előre így írta: — „Azon másik határozata a vármegyének (t. i. Pest megyének), hogy nekem a múzeumnál valami tisztségem és ahhoz kötött tiszteleti díj és ez diétailag pertraktálódjon, nem tudom mennyire érhet célt, mert a mágnások táblája...? Aztán felsőbbhelyi helybenhagyás ...? Mert, már most is némelyek észrevették, hogy országgyűlésen választanak csak palatínust, koronaórt és én lennék a — harmadik! ...” Mindez nem volt eftég, hanem a tervezeteibe is belekaparásztak. Ferenczy az egyszerűt, a fenségeset kereste mindenben, megrendelői meg „mindenféle figura, embléma, stemma” körülrakását követelték tőle, ezekről a ma is divatos belekontárkodásokról, a cifraságoknak, a mellékalakoknak ilyen túlzott, nehézkes erőszakolásáról jegyezte fel Ferenczy: — „Alkalmasint úgy fogok vele bánni, mint az Isten tette a stigliccel, amelyen minden festékes bögréjét kitorölgette!” Magyaros gondolkozását jellemzi a budai házvásárlása, amelybe a házonfekvő teher vállalása mellett megtakarított pénzét beleölte és amelyről — igazán megkapó kedvességgel — így nyilatkozik: — „És ezt mindcsak azért, hogy midőn a boldogult atyám

egykor felkeresett, vagy valamelyik rokonom s jóbarátom felkeres, azt sem mondhasom: ne, itt egy tál leves vagy egy kis reggeli, együk meg!” — A vendégszerető magyar lélek és a tűzhelynek szelíd szeretete tükröződik ki e töredék sorokból, ám elkövetkezett Ferenczyre, az elvénhedt, agglégénynek maradt magányos árva művészre, midőn e tűzhelytől is meg kellett válni ... Letörtén, anyagilag is teljesen tönkre menve — a „Mátyás-émlék szomorú játéka” után, melyre művészi becsvágyát, vagyonát hiába áldozta! — visszatért rokonaihoz, nénjének a házához Rimaszombatba, ahol — saját bemondása szerint — „a temető elég csendes nyugvó helyet adhat! ...” 1847-ben vonult vissza szülőföldjére, művészleikének halódása 1856-ig elnyúlt. Ezen idő alatt fedezte fel s hagyta örökösül a „nemzetnek” Izsó Miklóst, akit kőfaragólegényből ő avatott szobrászá... Átélté a szabadságharcot, amidőn is az idegen nyelveket beszélő művész az orosz hadak pusztításától is megmentette a „várost”. Meggyőzte a vezénylő orosz tábornokot ugyanis a rimaszombatiak ártatlanságáról bizonyos honvéd-pórázoktól elkövetett mérenyületben ... Magányából ismerőseivel még el-ellevelezgetett, éppen egy Fáy Andrástól kapott levél nyomán tudjuk meg, hogy „Vörösmartyt mostanában löbb szerencsétlenség érte, 40 kappánát a róka megette, szolgálója egy 20 iccés fazék zsírral elesett s elfolytatta; vagy tíz forintot csupa húszasokba, más pénzt küldött Pestre egy kocsis által, ki azt elprédálta; ami több, legjobb jóltevője meghalt... — „Én ez alatt Pázmány Dénest értem ...”

A drága öreg, jó Ferenczy mester foglalkozik egy „örökmozgó gép” készítésével. A fortélyos lakatokat, zavarokat csináló egykori lakatoslegény képzelgése a megfutott művészi pálya után is ott motoszkálnak fejében, a kisvárosi élet szűk határai közé be is illenek az ilyen törekvések ... Sokat foglalkozik paptestvére sorsával, a család és a község eseményeivel, melyeknek intézésében maga is résztvesz. Megemlékezik egy átutazó olműzi strázsamesterről, aki

Ferenezyt hírneve után ismerte és Ferenczyről emlékezvén, — a szobrász unokahuga előtt — beszélgetését azzal fejezte be:

— Különös nép ez a magyar; a holtakat fel akarja támasztani és az élőket megöli! — Ki-kilátogat a környékbeli földbirtokosokhoz. Jánosiban roffi Borbélyéknál különös víg farsangolások esnek. Öt napig eltart egy-egy ilyen multság, midőn hatodik napon — 1855-ben — a farsangolás végére kiért az öreg művész, „úgyszólván még akkor is bele voltak részegülve a múltakba és arról való beszédbe, hogy milyen szép volt. Például reggel nyolc óráig táncoltak, azután früstököltek, azután aludtak, azután ebédeltek, azután játszottak meg táncoltak, teáztak. Volt 76ló, 21 kocsis; árok inas, szobaleány, — nem tudom ki, még azt mondta, hogy egy grófnál sem lehet külön multság, — „melyre én” — írta Ferenczy szelíd hamissággal — „csendes hangon feleltem:

— Bizony, szép lehetett! ...”

Tompa Mihállyal is barátságot tart fent s midőn Tompát a „Pesti Napló”-ban valamely halotti beszédei miatt „igen megkarcolják”, így ír Ferenczy kassai pap öcscsének: — „Ez a magyar is mindig csak hibákat felfedezni és a piacon kofamódra lármázni tud ...” Ezután mindinkább gyérülnek levelei, fogyatkozóban az életkedve, az életereje is. Halálsejtelmek környékezik. Utolsó levele egy névnapi köszöntő levél, 1856. március 14-én írta „Ferenczy József hittudor szeretett testvér jenek”. — „Maglehet, hogy ez ebbe az életbe utolsó névnapi köszöntés, mely tőlem tehozzád repülhet, ezért fogadd véghálámat hűségédért, szerelmedért. És (ha) némelyek szerint ha igaz a lelkek halálutáni vándorlása, úgy légy bizonyos, hogy én mindenkor körülted leszek ...” Kedves az ő jámborsága, kedves és elérzékenyítő, hogy az elbetegesedett öreg művészt „gépje” még mindig érdekli, utolsó levelében is felemlíti azt, — „ha csak egy órát is azon a gépen dolgozhatnék, mégis valami volna ...” 1856 július 4-én reggeli 5 órakor következett be a halála. Ferenczy Istvánt, a „honi jeles szobrászt, magyar aka-

démiai tagot”, harmadnap délután „zúgó viharban, zuhogó esőben temették el” a rimaszombati csendes temető kertbe „csak igen gyérszámú résztvevő jelenlétében”. Koporsójával a tűzvésztől megrepesztett „Euridike”-szobrát is eltemették s azután belepte jelentelen sírhantját a moha és a perje ... Míg nem 1909 szeptemberében — országos ünnep keretében — új sírhelyet kapott. Most a református templom oldalán díszes sírházban nyugszik. Művészi emléksobrát is felállították. Bár könyveket írtak róla, Rimaszombat város polgársága „Ferenczy István levelei”-nek összegyűjtésével, hatalmas könyvalakban való megjelentetésével örököltette meg legméltóbban Ferenczyt, mert ezekben az őszinte magyar levelekben valósággal újra éled, zengő férfias hangján és érzéseivel maga beszélget hozzánk az úttörő magyar művész.

A pócsi Máriánál...

A könnyező pócsi Mária szép legendája még 1696-ból ered, akkor Kallóról, az ott állomásozó császári katonaság tisztjeivel „dobpergés és harsonzengés között” kivonult Pócsra a könnyező csodát megtekinteni... A „kegyképnek” azóta is fordultak elő könnyezői, s a századok folyamán milliókra és milliókra tehető az az embertömeg, amely erős hitében és fenntartás nélküli elmélyülésében nemcsak lelki vigaszt, enyhülést, boldog gyönyörűséget talált itt, hanem — én nem kutatom, hogyan, miként s mely erők közbenjöttével — bénaságára, nyomorúságára, testi betegségeire és szenvedéseire is itt megtalálta gyógyulását...

A tragikus sorsú kálvinista Ady Endre költőnk is vajjon mit érzett, mit láthatott, mit szenvedhetett, a Nyírség zöldgyepszőnyeges gyalogútjain merről-merre révedezhetett, fájdalmas, bánatos, meg nem értett lelkének lehanyatló szárnyaival — összeroskadtan — Jézus urunknak melyik útszéli, viharvert, öreg keresztjénél tarthatott magábaszálló rövid vezeklést, midőn ilyen messzezengető fohászok szakadoztak dacos ércajkáról:

Ma Máriától jönnek a szívek,
Ma Mária-kép minden durva lábnyom,
Szívemben sír a pócsi Mária,
Egy őszi, emlékezetes délutánon ...

1931 szeptember havában, Kisasszony napján előzőleg én is ilyen őszi délutánt éltem át Pócsan, a

pócsi Máriánál. A nyírségi őszi alkony selymes homályfátyola már kezdett aláhulldogálni fejemre és az érett gyümölcsöktől, virágoktól illatozó drága magyar nyírségi földre, amint néztem, néztem, a zarándokok Mária-képes durva lábnyomait, — számlálni lehetetlenség volt... A köves, kemény országutakon, a süppedékes, lágy mezei utakon, a szederindabogyós árokparton, rejtett gyalogösvényeken, a hegyekből, a völgyekből, az erdőkből, a rónákról, a nagy Tisza és a kis erecskék mellől, a rideg városokon át, a békés falvak alján, csendes temetőket kerülgetve, virágos keresztjeikkel, aranyszövésű, festett szentképű, kék, piros, zöld, fehér selyem templomi zászlóikkal, rudakon emelt betlehemi papírpalatáikkal és az imbolygó Mária-szobrocskáikkal jönnek, jönnek, mindenfelől jönnek, a zúgó, zengő vizek árjaként szakadatlanul egyre jönnek: — a nagyatyók, egykori huszárok, harctéri vén bakancsosok, délceg legények, esetlen sihederek, mezítlábas kis lurkók, fekete fejkendős nagyanyóék, viruló ifjú menyecskék, madonna arccal boldog édesanyák a karonülő pöttömökkel és liliumfehérben a szende lányok ... Húszezren, huszonötezren, harmincezren s talán még jóval többen jönnek, egyre jönnek, mindenfelől jönnek az édesen éneklő, elandalult tömegek. Mosolyognom kell, hiszen a számlálhatatlan, kavargó emberáradatban ott tipereg-toporog égrekerekedett ragyogó szemével egy csücskös kalapú, maszatos arcú cserkész-kölök is ... És minthacsak az angyalok együtt muzsikálnának, úgy zengedez a tízezernyi, húszezernyi, harmincezernyi női és férfi toroknak vízfolyásaként szünetlenül egybefolyó, édesen édes, nagy, tiszta hittel zengedező, ártatlan, fehér szent énekük ...

Nagyasszonyunk, hazánk reménye,
 Bús nemzeted zokogva esd,
 Nyújts irgalom-jobbot feléje,
 Botlásiért, óh, meg ne vesd...

Ady Endre valójában igazat írtál ... E zarán-

dokseregeknek „durva lábnyomából” mindenütt rámmosolygott bájosan, vigasztalólag a fényes pócsi Mária-kép ... A csodák világa csakugyan mindez! ... A könnyező Szent Anyával könnyezni kell itt mindenkinék!

*

A két nagy és három kisebb tornyú, görögös pócsi templomot várszerűleg, háromoldalról körben, vastag, magas falak s negyedik oldalról az ősi monostor zárják körül. Hatalmas kőbe épült, köhomlokzatú kapujával olyan, mint régi hajdú erődítmény. Belül peremes a kőfal, s itt az udvar mentén, a falak tövében sorakoznak a kezdetleges kivitelű, felülről fedetlen deszka gyóntatószékek. Amikor esik az eső, a papot, a hívet egyaránt verik a hulló égi csöppek. Itt a szabadban fedett tábori oltár is van. A nagy templom sosem tudja befogadni az összezsúfolt seregei, hiszen kívül a templom udvarán, a templom mind a négy oldalán zsúfolásig szoronganak. Az áldoztatások, a gyóntatások, a szentbeszédnek meghatározható színhelye ez a várszerűleg kerített nagy udvar is ...

— Térdre! Térdre! — Csak jelképes a Szuvák József bökönyi tisztelendő lelkész úr érces szava, hiszen ebben a zsúfoltságban még kint az udvaron is testileg letérdelni lehetetlenség; de a könnyű szemek, lehanyatló fejek mutatják a megrendült lelkeknek őszinte, mély megalázkodását és a bűnös szíveknek a pócsi Máriához való szünetlen nagy vágyakozását ... És a prédikációk leírhatatlan szép kíséretül a távolból, mint közelben a keresztes zászlókkal folyton érkező zarándokcsoporthoz énekei áradoznak, zengedeznek édesen mindenfelől... Bent a fehér templomot, a magas boltozatú nagy templomot — aranykeretes görög-ikonjával (ikonosztáz, az oltárfülkét védő szentképes falazat) — ritkán szétszórt, égő gyertyaszálak világítják, inkább sejtelmesen, rejtelmesen ... Ott fent a magasban, néhány vastag gyertyaszáltól körüllobogva emelkedik a könnyező

pócsi Máriának kedves, virágmintás foglalatú képe... Ilyen virágokat a magyar menyecskék színes selyem vállravető nagykendőin látni, — aranygyűrűjét, fülbevalóját ajánlja fel sok... A meggyógyult bénák mankói, pálcái ott a falakon még meghatóbb értékek, mert megannyian az erős, nagy hitnek győzedelmes bizonyosságai... Én ősi hajdú kálvinista ivadék vagyok, de itt éreznem kellett, hogy Csonka-Magyarországból sem elevenedhetik meg újra a régi gyönyörű, boldog Nagy-Magyarország, ha önző érdekemberek maradunk és hitetlenkévé aljasodunk s ha a pócsi Mária papjainak és hívő seregeinek áldozatokra kész lemondásáig, töredelméig fel nem emelkedünk és minden akadályt, kétségeskedést átütő erős hitökkel nem fegyverezzük, nem vértesszük magunkat mi többi kishitű magyarok is ... A pócsi Máriához, a kegykép „érintéséhez” és „csókolásához” lépcsőzetes emelvény vezet fel. Ezen az idegfeszítő helyen egy-egy bazilita-barát másfél, két óráig tartja az „örséget”. Az összezsúfolt tömeg szünetlenül hullámszik, megszakítás nélkül énekel a zsolozsmáit. Amint a templom küszöbein ki- és be-, örvénylészerűleg szünetlen kavarnak, az énekek óriási muzsikája kívülről is beáradozik. A pislákoló templomi gyertyák csak gyenge fényt vetnek ... A lépcsőzetes, magas deszkaemelvényen az „érintéshez” esti hétórától kivirradtáig ezrek és ezrek, tízezrek vég nélküli sorjádzásban tűneményszerű, elmosódó jelenségekként felemelkednek és alászállanak, hogy a zúgó, zengő embertengerben azután nyomtalanul, de vigasztalódott boldogan elmerüljenek ... Reájuk a pócsi búcsúnál ez a „képérintés” az egyik legmélysebbebb élmény, s az ígész, édes éneket legtisztább hívelssel éneklük:

Egek királynéja, Mária, segíts!
 Jézusnak szent anyja, Mária, segíts!
 ó, segíts mirajtunk,
 Kik hozzád sóhajtunk,
 Mária, segíts!

A csodátváró, csodáttévő, csodálatos Kelet már ez! ... A hívő magyaroknak az ősi szent hagyományoktól megszentelt, külön kincses Napkeletje Máriapócs!

*

A négyoldalról körülépült, elzárt belső udvarú, emeletes bazilita-monostor, mintegy fellegvára a kegytemplom hitbuzgó, hazafias, szerzetes őrségének. Még az 1700-as évek derekán épült, s azóta a bazilita-atyák gondozzák a kegytemplommal együtt. E monostor és a templom fejedelmi adományozója és nagy jótevője az a Károlyi Ferenc gróf volt, aki az 1700-as évek első felében, a pócsi Máriától gyógyultan távozván, nemcsak a Mária-templomban máig látható bambusznád mankóit hagyta vissza, hanem a pócsi határban felül ezerholdas birtokot is adott a templom és a monostor fenntartására. A bazilita-atyák jól sáfarkodnak ezen a szép birtokon. Bár az újabb földbirtokrendezés során a szegénységnek negyvennyolc házhelyet kiosztottak, a megmaradt kilencszáz katasztrális hold földön mintagazdálkodást folytatnak. Van gőzmalmuk, mezőgazdasági nagy szeszfőzőjük, szőlészetük, nemes gyümölcsösük, dohányt termelnek, juhászatuk, szép jószágtenyésztésük is van. Molnárjai, szeszfőző-, kovács-, bognár-mesterei mind külön vannak a bazilita-atyák szép gazdaságának. A hatalmas tanyaság építkezései mind szép, nagy, szilárd, modern gazdasági és lakóház épületekből állanak. A zárdafőnök, a szorgalmas, kiváló gazda, Dolhy Leontin atya méltán büszke a nagyablakú, külön-külön két kényelmes férőhelyiségű, otthonias, fehér cselédlakásaikra, ilyen családonként elkülönített egészséges, szép, nagy cselédlakások valóban a büszke grófi uradalmakban sincsenek. A barátok tanyájának, külön tanítóval, tanítói lakással, tanyai iskolájuk is van. Ezt a kívánalmaknak megfelelően berendezett iskolatermet már bővíteniök is kell; mert a derék magyar cselédnép tiszta családi életét jellemzőleg már hatvan tanyasági tanulóra felszaporodtak az iskola

tanulói. Ezen a tanyai iskolán kívül a község öt-tan erős, szintén derekas építményű görög katolikus magyar felekezeti iskoláját is a bazilita-atyák tartják fenn. A pócsi hívek az egyházi adót nem ösmerik, itt minden terhet a bazilita-atyák vállalnak és viselnek. A kishatáru ősi nyírségi község lakói, a szép lovakat tartó kiscgazdák, kisiparosok maguk is leginkább a pócsi búcsúk forgalmából élnek. Itt ugyanis szünetlenül áll a búcsú. Nem múlik olyan nap, amikor többen, vagy kevesebben ne jönnének a pócsi Mária hódolására. Nemcsak a hazai földről, az elszakított részekről, hanem a külső országokból, Keletről és Nyugatról, Északról és Délről, a tengerentúli Amerikából is folyton, állandóan jönnek ide magyar- és idegenajkú zarándokok.

— Chavala Bohu! ... Hála Istennek! — A daliás Volovcsák Miklós újféhértói esperes-lelkész beszél, hogy a zarándokoló rutének fohászkodtak így az ófehértói keresztnél, midőn innét tiszta időn megláták a pócsi templom kettős tornyát... A csehektől átüldözött Damjanovich József nyírgyulaji esperesnek is Rákóczi hű népéből valók voltak az egykori hívei, s mint a muzulmánoknál a Mekkahjárás, rutenjeinknél a pócsi búcsújárás voltak az életöknek korszakos határolói.

— Én már harmincszor! Én már huszonötször, stb., jártam Pócson! — Lelkeskedett az egyik-egyik. Hetekig tartott ez a gyalogszeres, nehéz zarándokolás és midőn a pócsi harangok édes szavát meghallották a jámborok, térdre borultak és kilométeres utakon térden csúsztak a pócsi Máriához... Ezt a hitet, ezt az akaratot kell hinnünk, akarnunk, követnünk nekünk is mindnyájunknak, akik a régi boldog, szép Nagy-Magyarországunkat akarjuk! ... Ez a hit, ez az akarat győzhetetlen! Minden szenvedésnek, minden csapásnak felé emelkedik ez a diadalmas nagy hit és nem fontolgató egyenes akarat... A pócsi Mária várászat szétrombolni soha nem is tudják azok az idegen martalócok! A pócsi Mária megtartja, magához hívja és a végső diadalhoz összegyűjti majd Szent Ist-

ván koronájának szörnyűségesen széjjelszört gyermekeit.

*

A pócsi bazilita-zárda „klauzulás”, úgynevezett megreformált kolostor. Ide csak férfiak tehetik be a lábukat, a világiak közül azok is csak mint meghívott vendégek. Szent Bazil annak idején a remetékől gyűjtötte össze szerzetes seregét, rend és fegyelmi szabályaiból sokat átvett a későbbi Szent Benedek, a bencések nagy nevelő és alapító mestere. Ezeknek a jó pócsi bazilita-atyáknak az ő cicomátlan fekete rendi ruhájukban egy nagy kívánságuk van, hogy a megcsonkított hazai földön még egy másik rendi monostort alapíthassanak, ezzel és így azután ugyanis megalapíthassák a magyar nemzeti szempontból is oly jelentős önálló, magyar bazilita rend-tartományt. Hajdúdorogon magasabb iskolával és internátussal kapcsolatosan meg is valósítható lenne egy ilyen bazilita rendház; ámde ennek a legmagyarabb, leghűségesebb, egyetlen görög katolikus püspöki egyházmegyének hívő serege a szerződésileg biztosított teológiai- és tanítóképzőjét, sem az internátusát nem kapta meg ezideig a magyar államtól. Amikor és amíg a sok hiábavalóságra számlálatlan milliókat pocskoltak, ezt az egyik legnemzetibb magyar egyházunkat következetesen és érthetetlenül senyvedni hagyják.

*

A Mária Terézia-korabeli híres ungvári püspök Bacsinszkyról maradt fent egy mondás a szabolcsi ősi nagykállói Kállay-család asszonyainak körében, akik minden időben mesterei voltak a sütés-főzésnek. Amikor az egyik-egyik Kállay-kúriában a várakozáson felüli nagy „traktáshoz” készültek, az érkező vendégek tréfásan mindig felvetették:

— Tán Bacsinszkyt várjátok? — Egyszer ugyanis a püspöki körútját négylovas hintón, a bakon forgócsákós, félvállra vetett mentés, kardos huszárral járó

Bacsinszky püspök Kállay Miklósékhöz ebédre ígérkezett; hát kerekedett erre olyan sütés-főzés, hogy azt a váratlanul betoppant Kállay Ferencné, Krucsay Emerencia nagyasszony is megcsodálta... A Tiszához kecsagéért, Kállay Péterhez Eszlárra pomeráncért, Beregbe szarvasgombáért, az Alföldre mozgó juhsajtért, az Ecsedi-lápra harmatkásáért, stb., nyargaltak a lovaslegények, csakhogy „minden úrimód” legyen ... Nekigyürközöttek, kötösen maga Kállay Miklósé, Tahy Klára nagyasszony is az óriási nagy konyhában segédkezett a szakács és a kuktáknak, s talán éppen a kürtös-fánkot kenegette Tahy Klára, amikor betoppant az ámuldozó Kállay Ferencné ...

— Bizony, kedves húgomasszony, — felelte némileg büszkén a sürgő-forgó kuktákat százféléképpen „egzécírozató” Kállay Miklósé, — mi igen magas vendéget várunk ... Bacsinszky, az ungvári püspök jön hozzánk vendégségbe! — A püspök, ám, valami okból elmaradt, s ezentúl, — mint azt jó Kállay Andris bátyánk, a híres szabolcsi főispán kedvesen feljegyezte, — ha a Kállay-család körében valamilyen rendkívüli nagy trakta volt, a bőséges ingyenc ellátás részesei mindig felvetették és megkérdézték:

— Tán Bacsinszkyt vártátok?! — Ez azt is bizonyítja, hogy az ungvári, a munkácsi görög katolikus püspökök nemcsak kiváló tudós főpapok, hanem igazi urak és példás, jó magyar hazafiak is voltak mindig, ezért volt kedves ünnep mindig az uraknál, mint földnépénél, ha fogadhatták Ungvár püspökét. 1848/49 után a szabadságharci hazafias magatartása miatt Popovics Vazul ungvári püspök kegyvesztett lett, amiért „kis papjai” közül vagy félszázán honvédként küzdöttek végig a szabadságharcot és többen a szabadságharc vértanúi is lettek ... A Pásztélyi Kovács, Firczák Gyula, a csehektől elüldözött Pap Antal fajtájú grékus-püspökök Miklóssy Istvánna, a hajdúdorogi magyar görög katolikus egyházmegye puritán püspökével együtt a magyar hazafiaságnak is megannyi ragyogó példaképei. A címzetes érsek, Pap Antal ungvári püspököt rendíthetlen ma-

gyarsága miatt a trianoni határon egyszál reverendában átteszik, Miklóssy Istvánra, debreceni lakos korában, a püspöki udvartartáshoz tartozó több ártatlan embert elpusztító bombát robbantanak éppen Miklóssy püspök magyarsága miatt...

Ennek a magát rövidesen „grékusnak” nevező, de nemcsak eredetében, hanem ma már szívósan küzdött templomi szertartásaiban is teljesen magyar felekezetnek püspökjeikhez méltó hazafiak a közpapjaik és szerzeteseik. Sima, borotvált arcukkal, fekete reverendájukban a „latin pap” testvéreikhez hasonlók megjelenésükre. Nyílt tekintetű, nyílt beszédű, férfias, szép megjelenésűek valamennyien ezek a szemre, főre is válogatott magyar emberek. Egyetlen aranydíszüket a kezükön viselik, s ez az aranykarikajegygyűrűjük, — tudvalevőleg ők a római Szentatjának a családalapító, nős papjai... Mihelyt közülök valamelyik a teológiai tanulmányait elvégezte, amennyiben világi pap marad, mielőtt felszentelnék: jegyest keres, a házasság szentségét is felveszi, megnősül, s a drága, hív életpárral így vág neki a küzdelmes életnek. Némelyik tíz, tizenöt évig elkáplánkodik, öt-hat aranyos gyermek simogatja fényesre csiszolódott fekete reverendáját, amire valóságos parókiás lelkész lesz belőle valamelyik kis faluban ... Az ilyen papnak, a szegény emberek szegény papjának nagyszívűnek, nagyszeretetőnek, jól gazdálkodónak kell lenni feleségestől együtt. Ez a szerető lélek, ez az igénytelenség, ez a kevéssel megelégsző lemondási készség lelki emelkedettséget, tisztaságot kíván, s kedvessé, meleggé teszi a körükbeni időzést... Amikor paposzokás szerint találkozásnál, elválásnál megölelik, megcsókolják egymást, nem üres, hideg szó náluk a „testvérem” megszólítás, hiszen jórészüket egyébként is százados családi kötelékek fűzik össze. Az ipam-uram, a vöm-uram, a fiam-uram, az após-uram, a nász-uram, a sógor-uram, s ahol a hét, nyolc, kilenc gyermek sem ritkaság, a komám-uram sűrűn, folyamatosan előfordul közöttük. Náluk a gyermek még igazán „isten áldása”, a falvak, az egyház, nemze-

tünknek istenfélő, hazához hű, áldozatkész legjava, természetes értelmisége éppen a grékus-magyar papi családokból sarjadzik, ó, hogy eltudnak beszélgetni a családról, a gazdaságról, a gyermekeik neveléséről, s miként igyekeznek segíteni egymáson tettel, tanáccsal ezek a felkent sógorok, komák, reverendás nemes atyafiak. Egy-egy erélyes, okos, erőslelkű idősebb papné mennyire tud hatni az egész esperesi járás többi papnéira, elrugaszkodott kálomista testvér lévén, nem vagyok bennfentes és avatott a grékus-papi életben, de amennyire én ezeket az idősebb drága magyar nagyasszonyokat, kidolgozott kezű, elmélyült lelkű főtisztelendőné-asszonyokat ösmerem, megmondják ezek a magokét akár a — püspöknek, ami gyakran nem is baj, sőt egészséges dolog ... Szerintem a püspöknek, az esperesnek, kik maguk is rendszerint ilyen atyafiságos papi családból származnak, nehezebb, fogósabb nyilatkozni a főtisztelendő Ilonka, Irénke, stb., néniék előtt... Volt egyszer egy nagyhatalmú, igen kemény, igen erős, rendet, fegyelmet, tekintélyt még a világiak között, a kálvinista főszolgabíróval szemben is megtartani tudó öreg grékus esperes, aki vizitáló körútjaira mindig, mindenüvé, négylovas hintón járt. Könnyen, hivalkodás nélkül járhatott az öreg főúr négy lovon, mert igen kiváló gazda volt és azok a remek négy sárkányok mindig „saját nevelésüek voltak”, mivel pedig a fánkot nagyon szerette, a hatalmas öreg esperest, — mondjuk Miklós bácsit! — azok a bájos, okos, szorgalmas, kedves, kis drága papnék mindenütt, akár ebéd, akár vacsoránál, de mindig fánkkal is kínálták ... Az egyik kis fiatal papné egj^szer azután a sarokba akarta szorítani a szókimondó Miklós bácsit, a kis főtisztelendőné ugyanis sokat tartott a sütő-főző tudományára és ezzel, emiatt a másik jeles főző, fiatal papnétársnőjével, mondjuk az Irénkével állandóan vetelkedtek, hát most egyenest a hatalmas öreg esperessel szemben is felvetette a kényes kérdést:

— Tessék megmondani már egyszer Miklós-bácsi, melyikünk fánkja jobb, finomabb? ... Az

enyémé, vagy az Irénke jé-e? — Az öreg hatalmas esperest bizony zavarba hozta ez a tűzrőlpattant, eleven kis asszonyka. Hosszú életén át sok minden szegnek fejére ütött Miklós bátyánk, de most ez valóban fogós kérdés, nehéz eset volt. Két berzenkedő asszonykának megosztani az elismerést, hozzá még olyankor, amikor az egyik szóbanforgó, kedves, kis asszonyka jelen sem volt, nehezebbre esett a gavallérnak is gavallér Miklós bácsinak, de azért már csak kimondotta:

— Hát tudod Ilonkám, a te fánkod olyan szép pántlikás, az Irénkéé meg mégis jobb a lekvárral! — Ilonka, ha igaz, nem is süttött többször fánkot a hatalmas öreg esperes Miklós bátyánknak; hanem ezentúl, mivel úgy lehet, kárhozatba akarta alámeríteni, — „kálomista mennyországgal” traktálta Miklós bátyánkat a sértődött kis papnénk.

— Kálomista mennyország! — Ott a pócsi barátok boltozott, ódon „refektóriumában”, ahol szintén csak magyarul folyó minden imádság, a talpas lámpák szelíd fényénél, az ízletes, egyszerű pár ételfogás során, a mélyen zengő, remek baritonhangú, daliás Volovcsák Miklós újfahértói esperes-lelkész dörögte tréfásan fülembe ezt a „kálomista mennyországot”, midőn a pócsi fráter-jelölt a párologó tálban a tehéntúróval összekevert, tejfellel nyakonöntött, rózsásra sült apró tepertővel körülcifrázott, széles metszésű, fehéren reszkető laskát, a kálvinista-nagyböjt híres „szabógallérját” felkínálta ... Itt a pócsi zárda falai között, a vendégszerető pócsi barátok fehér-asztalánál a pócsi búcsúra összesereglett magyar görög katolikus papság olyan válogatott értékeivel ösmerkedtem meg, mint Melles Géza, Mihalovits Sándor doktor nyíregyházi kanonokok, Volovcsák Miklós, Végheő Dániel, Hodászy Gyula, Damjanovich József esperesek, Bicsánszky János, Bellovics Miklós, Tartály József, Mosolygó Sándor dr., Bobonka Miklós, Simon György, Bába Miklós, Árdán István, Sereghy Jenő, Fodor István, Ruttkay Miklós, Bodnár Sándor, Vályi Miklós parókiás lelkészek, Szuvák József, Kiss Antal dr., Oláh Kornél segédlelkészek és a Mária-templom

és a monostor derék bazilita-atyái közül P. Dolhy Leontin, a testvérként kedves, szívélyes házfőnök mellett a vikárius Legeza Tivadar, Bojcsik Sebestyén, a gazdaságvezető Szabó Miklós, Sándor Jozefát, Szirtes Tivadar, Mező Teofil atyák. A nagy-búcsún segédkezni, a bazilita-rend pócsi születésű, jeles tagja P. Jócsák Máté dr., a római Gregorianum volt kiváló növendéke, a Koriatovics Tódor hercegtől alapított csernekhegyi ősi bazilita-monostornak helyettes házfőnöke is hazajött. Rómában nevelték, s a bazilita-rend megreformálásáról beszélgetve, derűs tekintettel, szerényen, szelíden magyarázta az ifjú szerzetes: — Még a reverenda sem a miénk! ... S ha azt mondják: vesse le, le kell vetnünk! Adnak vagy jobbat, vagy rosszabbat, el kell fogadnunk ... Pénzgondjaink sincsenek, mert hiszen pénzünk egyáltalán nincsen is, de viszont a tehetségnek megnyílik az út a neki hajlamos szerzetesi munkákhoz, például az Antikrisztus földjén, az orosz szovjet-birodalomban a missziós munka! ...

*

A templomudvar falain kívül a jellegzeles nyíri falu. A sok dohánypajtás, tornácos elejű házak. Máriapócs utcáin, terein ilyenkor száz és száz számra emelkedik, sorakozik a sok különböző árusátor, lacikonyha. A dinnyével, gyümölcssel, szőlővel rakott szekerek is sűrűn felvonulnak. Már a fényképező- és mutatványos-bódéknak, ringlispileknek a falu végein csak messze jut hely. A koldusok siránkozón kántálnak. A kakastollas délceg zsandárok az óriási mozgó tömeg fékentartására gyalog, biciklin, a külsőségeken lovon mindenütt feltűnnek.

A régebbi időkben a még ősi birtokaikat, kúriákat tartó birtokoscsaládok is messzejáratokról felkeresték az irtóztatós nagy sokadalmú, keletiesen tarka pócsi búcsút. Ezekből a boldog időkből maradt fenn a szálló-mondás: „Pócsi búcsú, debreceni vásár, mádi bál, pataki examen azok a helyek, ahonnét a férjhezmenendő lányokat nem szabad otthon-

hagyni!” A felső Tiszavidék úri, nemesi családjai csakugyan nem mellőzték ezeket az „alkalmakat” Ma már Pócsról, Debrecen vásáraitól elfogyatkoztak az úri fogatok, a hegyaljai Mádon sem báloznak szüretkor, olykor csupán az izraelitává finomodott mádi-zsidót emlegetjük keseredett kedvünkben ... Patakon sincsenek többé jogász-bálokkal egybekapcsolt nyilvános jogász-examenek, hiszen az ősi pataki kollégium híres jogakadémiáját is beszüntették a nagyuló idők szomorú változásával ... Hogy elgondolkozunk, hogy magunkba szálljunk, hogy Istenhez forduljunk mi hányaveti, minden divatos idegen fuvallomnak könnyen meghajló és az ősi szokásból folyton csak kivetkező magyarok, — intő jelül — egyedül Pócs, a pócsi Mária-templom kettős nagy tornya áll szilárdul, egyedül a pócsi Mária kegyes sokadalma nem fogyatkozik el soha! ... Itt a forró levegőjű templomban, a kórusról először hallottam életemben magyarnyelvű nagymisét,* — ez az ősi zamatú, szép magyarság szívembe markolt, elbájolta lelke-met ... A kóruson meg a kántorok versenyeztek gyönyörű dallamú magyar énekekkel ... Egy hajdúdorogi görög katolikus kántor, a valamikor nékem is öreg barátom, néhai Lelesz György hajdú kántor annakidején a római pápa öszentségét elragadta gyönyörű dallamú magyar énekével, amikor a zempléni, szabolcsi, borsodi, bihari, szatmári, hajdúsági, stb. görög katolikus magyarok nagy küldöttsége a szent Atyának bemutatta s a szent Atyától

* Kozma János nyírcsászári görög-katolikus lelkész közlése szerint: „Kricsfalussy György ungvári gimnáziumi tanár már 1795-ben lefordította klasszikusan szép magyar nyelven a görög-katolikus misét, éppen Bacsinzky András püspök biztatására. Ezt kéziratokban sokhelyütt alkalmazásba is vették. A régi kormányokat erős mulasztás terheli, hogy nem gondoskodtak a magyar nyelvű liturgikus könyvek kiadásáról — máig sem (noha például van „Egyetemi Nyomdánk”). Az 1848-as idők ungi, beregi, máramarosi kispapjainak hű magyarsága mellett kedves bizonyosság, hogy Bacsinzky András egyháztörténeti tanárunk már 1845 körül magyarnyelvű tankönyvet írt részükre a latin mellé.

kérte és megnyerte a magyarnyelvű liturgiát ... Itten mostan a pócsi templomban is a dorogi hajdú kántor ritka szép, erős bariton hangja vezette a tengernyi énekes tömeget... Az árva magyar hazáról, az árva magyar népről voltak a kántornak olyan saját szövegezésű és melódiájú énekei, hogy azokat éppen itt nem lehetett hallgatni szívfájdalom és könnyezés nélkül... Soha nem felejttem el, midőn az a kórusra felnéző szempár-tömeg ott a könnyező pócsi Mária legendás képénél maga is mind égő, ragyogó könnyel lett teljes ... Majd felhangzik a búcsúzó ének is ...

Isten hozzád Anyánk, már mi elindulunk,
Talán mostan tóled utolszor búcsúzunk?
Kesereg a szívünk, el kell menni,
Drága szent képedet itt kell hagyni!

... Virágai közül a fájdalmas pócsi Mária rajok mosolyog...

— Térdre! Térdre! — A temérdek végzetes torzsalkodás helyett ideje lenne, hogy egyszer már mindnyájan magunkba szálljunk s higyjünk, akarjunk, még töredelmeink, lemondásaink nehéz árán is cselekedjünk, mint a pócsi Mária keresztől keresztig térden csúszó, bűnbánatokra enyhült édes énekes hívei... Ó, micsoda magyar képek, micsoda magyar hangulatok, micsoda feledhetetlen magyar muzsikák ezek! ... Az Ady Endrétől megénekelt „minden durva lábnyomból” Mária képe mosolyog és az egyik keresztes, zászlós zarándokcsapat szent énekét rivalgó tárogatószóval kíséri egy darutollas kalapu, huszár-csizmás, peckes, büszke magyar siheder-legény ... Ezrek és ezrek elandalító hittel éneklük:

Ékes virágszál, kit Szent Anna szült,
Szép szűz Mária, könnyörögj érettünk!

Mielőtt a tiszta hitnek, az erős hitnek, a köznapin felülemelkedő testi és lelki csodatételeknek e bün-

bánati zsolozsmáktól, édes hálasóhajoktól zengő, és a fájdalom, s öröm mélységes forrása könnyeitől századok óta beharmatozott szent templomától, Mária minden gyarló gyermekét magához hívó és szüzi meleg keblére ölelő anyaságának isteni erőktől teljes, menyeyei virágos és balzsamos gyümölcsű szent fehér ol-tárától — meghasonlott fajtámnak eme szörnyűséges lezüllöttségében is — felmelegült szívvel, felenyhült lélekkel elbúcsúznék, körüljárom még a pócsi Mária-templomát ... Egy kedves testvér, a jó magyar grékus pap, Véghseő Dániel esperes, szentszéki tanácsos, a böszörményi görög katolikus hajdúk papja, a pócsi búcsúknak sok éven át volt püspöki biztosa társult hozzám kísérőül. A hideg esőcseppekkel sok könny hullott most itt Mária-anya megszentelt földjére ... És imhol egyszerre csak szétszakadoztak a fenyegetőn aláomló setét, nedves rémségű esőfelhők, s a Nyírség őszi napján, mintegy a Mária-templom diszkoszorú-jául, ragyogón kisütött a — Nap ... Aranykék meleg sugárpalástját a fehér, öreg templomra, s kegyelme-sen mireánk is ránkterítette... A fehér, meszelt nagy kegytemplomnak az északi oldalára esik a hideg síkát-or, a téli fergetegek ezen a síkátoron szokták kavargatni a havat, amikor a didergető éjszakákon pihen a monostor és a Nyírség nádfedelű, csendes kis fa-luja ... Csupán Mária virraszt és örködik mindnyá-junk felett, Jézus fiával... Kérdésemre a hajdú pap: Véghseő főtisztelendő úr felmutatott a magasba, a templom északi oldalán, a fehér falból kiálló, méh-kaptárszerű, aranyozott, különös kis építkezésre ...

— Ez csakugyan méhkas bejárata! — Mondotta a böszörményi pap. — Itt a templomfalában vagy száz esztendő óta fészkelnek, élnek és gyarapodnak a pócsi Mária csodálatos méhei! — Miután meghallgat-tam, itt búcsúzásomul leírom a történetüket. Tanul-ságos és gyönyörű magyar legenda ez! ... Midőn az annakidején való Bangó András nagykállói kálvinista magyar — köszvényes fájdalmai miatt — a sok adta-teremtettébe belefáradt, a pócsi Máriánál keresett gyógyulást ... Nehezen szánta rá magát, de végül itt

mégis imára hajtotta konok térdét és csodálatosképpen meggyógyult. Mankóját visszahagyta Máriának és első hálafelbuzdulásában fogadalmat tett... Megfogadta, s mivel méhészkedő magyar volt, egy kas méhet ajánlott — Máriának ... Máriapócsból azonban Nagykálióig elég hosszú az út. Most már nem kellett támogatni, kocsira sem ült, mankó nélkül jól bírta az utat, tehát — úgymint megkapván már, amiért főhászkodott! — „meggondolta” fogadását...

— Minek a templomnak, minek Máriának az a kas méh?! — Magában latolgatni kezdte a csodálatos gyógyulása feletti pócsi nekilendülését és fogadalmát.

— Megtartom! Jó lesz nekem is az a kas méh!

Ó, bájosak, gyönyörűek, kedvesek azok a sok mézvirággal körülültetett, békét duruzsoló méhmuzsikájú, ágasokra nádfedéllel épült, kecskelábú padokon sorakozó gyékényméhkasokkal rakott nyírségi kis méhesek! ... A vékony nyárfaderékből vájít méhitatót bársonyözd vízimoha borítja belől. Friss vizecskéjében, — hogy legyen mire szállani a szomjas kis méhikének, — simára faragott fadarabocskák úszkálnak és a piciny víztartómedencéből az odaültetett vízínövény-bokrocskák, a kék virágos, vízi vadnefelejtés hamvas szálcskáit hűsítőn az itatóvályú vizére hajlanak ... Ó, gyönyörűek, kedvesek a nyírségi kis méhesek! S midőn a pócsi Máriától gyógyultan hazatért a kallói furfangos kálvinista, Bangó András első útja szintén a méhesbe vezetett, s itt látta most a még nagyobb csodát! ... Abból a kasból, melyet boldog elfeledkezésében a pócsi Máriának ajánlott, királynőstől mind egyszálalig kiszállottak, felrepültek és az aranykék nyírségi levegőben útrakeltek és egyenest Pócs irányába elrajzoltak a Mária-méhei... A megrökönyödött és újból magábaszállott kallói magyar elámúltan kezdte kísérni titokzatos erőktől irányított útkon a szálló méneket... Egészen a máriapócsi templomig mentek, s még látta a kallói gyarló magyar, hogy a templom északi oldalán, korábbi földrengéstől támadt falhasadékba szállottak be és telepedtek be a méhecskék ... Azóta, bár

a templomot megjavították a méhfészkül a falban részükre meghagyott és a százesztendős nehéz munkájukkal üregszerűleg kigömbölyített téglakaptárban még mindig élnek Mária csodálatos méhei... De, mivel ez a kemény téglaureg s északi hideg kőfészek megváltozott, különös életkörülményeket kényszerített rajok, átalakultak, megváltoztak ezek az Istenanyától óvott, szívós, szorgalmas kis teremtetések! ... A lépeiket nem dézsmálhatván, nem cserélhetván ki gondozó emberi kezek, a százados viasz-lépek megfeketedtek, ennek következtében a Mária méhecskéi is megbarnultak és szűk, kis kőfali birodalmukban — nem fejlődhetván, nem gyarapodhatván a szabaddabb életfeltételekhez mérten — növésükben visszafejlődtek ... Bár picinkó, törpe, apró kis méhecskékké változtak át, mégis egészséges erővel élnek és százesztendő óta fenntartják tisztán nemzedékeiket... Náluk ugyan a tavasz későbbben kezdődik, mert később ébrednek és szállanak ki a virágos mezőkre, viszont a téli álmat és pihenést korábban kezdik, mert a sokszor csalóka őszt következtével már kőfészükbe zárkoznak... Vigasztaló ez, példát is mutat!... Vajjon — magyar testvéreim — okultok-e ebből az aranykék és liliumfehér nyírségi gyönyörű magyar legendából?!

*

Ó, pócsi Máriánk! ... Őszidő volt már ... Barna kis törpeméheidnek duruzsolását nem hallhattam a szent falakba mélyített öreg kőkaptárnál. Ám, a messzeségből felém zengedezik hű népeidnek istenbízó, édes, fájdalmas magyar éneke. S ez olyan vigasztaló! ... Hit van benne! Édes mennyei malaszt mézei illatoznak belőle! Amidőn tízezrek, húszezrek a pócsi gyönyörűséges nagy körmenetben Mária anyát hívják, Máriát, magyarok nagyasszonyát esdeklík és — keresztes zászlóikat hajtogatva, — szeretett papjaikkal, kántoraikkal a pócsi Máriának szent hitben éneklík:

Óh, gyűjtsd ki hűlt szívét e népnek,
Hogy nyerjen újabb ezredévet!...

... Mária! Mária! — „Régi Magyaroknak királyné asszonya!” — segíts! Könyörögj érettünk, ó, pócsi Mária! — Felejthetetlen, vigasztaló mindez, mint a — hajnalcsillag... És ez a pócsi búcsú maga is itt együtt a régi szép, boldog, nagy magyar életnek gyöngykoronával, vertarany paláستtal hamvasán megőrizett gyönyörű maradványa ... ősies magyarságában feléje emelkedik a felekezetiességnek is... A magyar „Czenstochowa” — Máriapócs ... Ahol:

Oltáraid körülzokogjuk
 Naponta, mert, ah, vétkezénk
 És sírva szent neved sóhajtjuk:
 Nagyasszonyunk, tekints felénk!
 Mutasd meg egyszer még e népnek,
 Hogy pártfogásod, mint segélhet!

Megrendelők névsora

Azoknak a hűséges, kedves olvasóknak, lelkes magyar testvéreknek névsora, akik „előzetes” megrendeléseikkel lehetővé tették, hogy a „Magyar Sirató” ezekben a nehéz időkben megjelenhessen.

A

Acélgyári Levente-Egyesület, Salgótarján, — Vitéz Aggházy Kamil ezredes, Budapest, — *Albert* Ferenc ny. dohánygyári aligazgató, Budapest, — Állami Darnay-múzeum könyvtára, Sümeg, — Dr. *Andriska* Emil p. ü. tanácsos, Pest-erzsébet, — Dr. *Antal* Géza ref. püspök, Pápa. — *Antalffy* Sándor polgármester, Kalocsa, — Árpád Bajtársi Egyesület, Debrecen.

B

Balassa Jenő aligazgató, Budapest, — Dr. *Baitrok* György p. ü. tanácsos, Budapest, — *Balázs* Győző tanár, Miskolc, — *Balázsovich* Zoltán lapszerkesztő, Rákosszentmihály, »—*Baldauf* Mátyásné nagyvendéglős, Budapest, — Dr. *Balogh* Béla kir. törv. tanácselnök, Debrecen, — *Balogh* Jenő tanító, Nagylózs, — Dr. *Baranyai* Béla egyet. tanár, Debrecen, — Dr. *Barcs* Ernő, Budapest, — *Bartha* István gyógyszerész, Budapest, — *Bartha* József ref. tanító, Debrecen, — *Bánhegyi* Béla plébános, Tiszapalkonya, — Bánya Levente-Egyet, Salgótarján, — Bányatiszti Kaszinó, Baglyasalja, — *Beér* András ny. tisztartó, Eger, — Dr. *Benedek* Sándor v. b. t. t., a m. kir. közigazgatási bíróság masoöfèTüoike, Budapest, — *Benkó* Imre ny. ref. tanár, Nagykőrös, — Dr. *Benkó* Ferenc h. államtitkár, a kir. dohányjövédéki központ igazgatója, Budapest, — Dr. *Beöthy* Miklós miniszteri osztálytanácsos, Budapest, — Dr. *Berzsenyi* László kir. közjegyző, Keszthely, — Dr. *Berzsenyi* Zoltán kórházi igazgató-főorvos, Székesfehérvár, — *Bodnár* Sándor gör. kat. lelkész, Penészlek, — *Biró* László ref. tanító, Külsőbölcs, — *Bognár* János, az Országos Kaszinó főkomornyik ja, Rákosszentmihály, — Dr. *Bptá,Mßl* Istvánné tisztifőorvosné, Mezőtúr, —

Böjthe Vilmos banktisztviselő, Kecskemét, — *Böszörményi* Jenő ref. lelkész, író, Szentés, — *Breznay* Géza min. tanácsos, Budapest, — *Buchgraber* Nándor számtanácsos, Budapest, — Budapesti Gyógyszerész Testület, Budapest, — *Bussénus* A. Mag. phil., Naantali (Finnország), — Dr. *Benedek* Szabolcs székesfővárosi főjegyző, Budapest, — Dr. Magyarádi *Boross* Lajos ügyvéd, Fehérgyarmat, — Kovásznay *Bogdány* Béla miniszteri tanácsos, Budapest, — *Bába* Miklós gör. kat. lelkész, Piricse, — *Borsy-Kerekes* György Imre ref. esperes, Jounstown, O., Amerika, — *Bohrer* Pál bányapénztáros, Salgótarján.

C

Ceglédi Nép- és Gazdakör, Cegléd. — *Chloupech* Gusztáv műszaki főtiszt, Budapest, — Csaba Bajtársi Egyesület, Debrecen, — Dr. *Csáthy* Dezső ügyvéd, Debrecen, — Nemestacs-kándi *Csergheő* Ervin ny. honvédalezredes, Pest-Sashalom, — *Csiky* Anna tanárnő, Dunavecse, — Dr. *Csiky* Kálmán egyetemi tanár özvegye, Budapest, — *Csintalan* József plébános, szentszéki tanácsos, Diósgyőr-Vasgyár, — Dr. *Csipka* Pál p. ü. tanácsos, Budapest, — *Csobán* Endre városi főlevéltáros, Debrecen, — *Csóka* Elek ny. alezredes, Budapest, — Dr. *Csonka* Nándor ügyvéd, Szeged, — *Csűrös* Antal igazgató, Cegléd, — *Czapek* Ödön ny. dohánygyári igazgató, Budapest, — Dr. *Czettler* Jenő egyet. tanár, országgyűlési képviselő, a képviselőház alelnöke, Budapest, — *Czina* Géza gazdatiszt, Abony, — Dr. *Czyzewsky* Gyula egészségügyi főtanácsos, udvari főorvos, Budapest.

D

Dallos Rezső igazgató, Budapest, — *Danner* Jánosné, nagykereskedő neje, Szeged, — Dr. *Darányi* Kálmán államtitkár, Budapest, — *Daróczy* Jánosné, Kecskeméti, — *Deák-Ébner* Lajos festőművész, Budapest, — *Demeter* Andor raagántisztv., Rákoshegy, — Dr. *Damjanovich* Emil törzsorvos, Budapest, — *Dercsényi* Bertalan, Budapest, — *Dezső* Kázmér polgármester, Nagykőrös, — *Dezső* Lajos jegyző, Czellődömök, — gróf *Dégenfeld* Pál nagybirtokos, Téglás, — Kondorosi *Dérczy* Péter földbirtokos, Pusztapó, — Divényi Gyula kegyesrendi tanár, Sátoraljaújhely, — P. *Dolhy* Leontin, Bazilita házfőnök, Máriapócs, — Dr. *Dralepszki Horváth* Ákos ny. főorvos, Budapest, — *Dúzs* Mária, őriszentmiklós.

E

Egyetemi Kör, Debrecen, — *Eördögh* Róbert számvevőségi tanácsos, Budapest, — *Eötvös* iSándor cs. és kir. kamarás, (földbirtokos, Vásárosnamény, — *Erdős* Árpád városi tanácsos, Kalocsa, — Dr. *Ecsedy* István egyetemi magántanár, múzeumi igazgató, Debrecen, — *Exler* Jenő kormány-

főtanácsos, műszaki főtanácsos, Budapest, — *Engelmann Géza* Máv. tisztviselő, Budapest.

F

Faragó Béla Orsz. Árvaház igazgatósága, Kecskemét, — Özv. *Faragó* Béláné ny. polg. iskolai címzetes igazgató, Kecskemét, — *Faragó* József ny. polgármester, Nagykőrös, — *Farkass* Elemér számv. főtanácsos, Budapest, — Özv. *Farkas* Lászlóné nagybirtokosnő, Jászkaraj enő, — *Fodor* Jenő ny. helyettes polgármester, Szatymaz, — *Szirmai Fóris* László dr. miniszteri titkár, Budapest, — *Förhécz* József piarista tanár, Sátoraljaújhely, — Dr. *Förster* Lajos min. tanácsos, Budapest, — *Früchter* Lajos: mérnök, Budapest, — Dr. *Farkas* Ödön ügyvéd, Hajdúhadház.

G

Dr. *Gaál* Endre kormányfőtanácsos, ny. városi szenátor, Szeged, — *Gaál* Ferenc kir. járásbírósi elnök, Nagykőrös, — *Gaál* István ref. lelkész, Törökszentmiklós, — Dr. *Galanffy* János kormányfőtanácsos, kir. közjegyző, Debrecen, — *Gallé* Géza gyógyszerész, Lengyeltóti, — *Gaszner* Géza ny. takarékpénztári igazgató, Debrecen, — *Gáll* Dezső földbirtokos, Nagykőrös, — *Gosztonyi* Andor székesfővárosi főmérnök, Budapest, — *Göde* Lajos ref. lelkész, Nagykőrös, — *Göde* László intéző, Szentmargita-pusztá, — Dr. *Görgey* Márton vármegyei tisztifőorvos, Debrecen, — *Gremesperger* Lajos káptalani uradalmi intéző, Ihráz, — *Greszler* Jenő miniszteri tanácsos, Budapest, — Dr. *Gróf* Árpád ügyvéd, kormányfőtanácsos, Szeged, — *Gyarmathy* József főjegyző, Darvas, — *Gyertyánffy* Jenő huszárfőhadnagy, Sopron, — Prof. dr. *Györffy* István egyetemi nyilvános rendes tanár, Szeged — *Györkyné Kende* Mária, Budapest, — gróf *Gyürky* Istvánné, Budapest.

H

Dr. *Hadházy* Zsigmond főispán, Debrecen, — *Hajdú* Adolf bankcégvezető, Budapest, — *Halasy* József cs. és kir. kamarás, földbirtokos, Tibolddaróc, — *Hánny* Andor kir. közjegyző, Lengyeltóti, — *Haranghy* Jenő festőművész, iparműv. főiskolai tanár, Rákosszentmihály, — *Harsányt* Gusztáv ny. kúriai bíró, Debrecen, — *Häuser* Ferenc főmérnök, Budapest, — *Häuser* János Máv. ellenőr, Aszód, — Dr. *Havas* Kornélné, KarakószörcsQk, — *Hámos* Elemér p. ü. főgalmozó7 „Budapest, — *Hegedús* Sándor szőlészeti és borászati főfelügyelő, hegyaljai kormánybiztos, Tarcál, — *Hertelendy* Zsigmond, Sümeg, — *Hirsch-gyári* Tisztikaszinó, Salgótarján, — Dr. *Hof fer* Ferenc miniszteri tanácsos, Budapest, — *Horváth* György, Budapest, — Dr. *Horváth* Győző püspök, nagypré-

post, Kalocsa, — Özv. *Horváth* Jánosné, földbirtokosnő, Szeged, — id. *Hubay* Kálmán ny. főjegyző Tarifai, <— *Hunyadi Búzás* Gyula ny. adópénztári ellenőr, Eger, — Vitéz *Huszár* László, Budapest, — *Huszka* Lajos uradalmi főpénztáros, Budapest.

I

Ibrányi Mihály ny. huszáralezredes, cs. és kir. kamarás, földbirtokos, Galgagyörk, — Dr. *Imre* József ny. egyetemi tanár, Budapest, — Institutum Hist.-Philologicum Universitatis Helsingforsiensis (Prof. *Tallgren*), Helsinki (Finnország), — *Ipolyi* Vilmos mérnök, Budapest, — Iskolánkívüli Népművelés, Rákosszentmihály.

J

Jánossy Gyula polgármester, Békéscsaba, — Özv. dr. *Jánossy* Sándorné, Nyíregyháza, — Dr. *Jelenits* István vármegyei árvaszéki ülnök, Berettyóújfalu, — Dr. *Joó* Imre nyűg. tanár, Nagykőrös, — *József* főherceg tábornagy Ö kir. fensége, Budapest, — *Juhász* Hedvig, Budapest, — Dr. *Juhász-Nagy* Sándor ügyvéd, Debrecen, — Dr. jedlovai *Jedlicska* Jenő ügyvéd, Budapest.

K

Kabay János gyógyszerész, Rákosszentmihály, — *Kalla* Lajos Máv. intéző, Miskolc, — *Kallós* Géza főtisztviselő, Budapest, — *Kannista* Artúr egyetemi tanár, Helsinki (Finnország), — *Karai* Sándor ref. kollégiumi igazgató, kormányfőtanácsos, Debrecen, — Kaszinó, Hajdúnánás, — Kaszinó, Hajdúszoboszló, — *Katona* József szőlőtelevi igazgató, Kecskemét, — J. *Kalirna* dr. Helsinki (Finnország), — *Keck* Sándor p. ü. tanácsos, Budapest, — Dr. *Keller* Artúr p. ü. fogalmazó, Sárvár, — *Kelényi* László jogász, egyet. hallgató, Budapest, — *Kemény* Aladár cégjegyző, Budapest, — Vitéz *Keményffy* Zoltán százados, Budapest, — *Kende* Béla mérnök, Budapest, — *Kiss* Ferenc egyetemi nyilvános rendes tanár, Debrecen — *Kiss* József cégv., Budapest, — Dr. Balásfalvi *Kiss* Kálmán ügyvéd, kamarai elnök, Kecskemét, — Dr. *Kiss* Zsigmond egyetemi tanácsjegyző, Debrecen, — *Klimkó* István székesfővárosi tisztviselő, Rákosszentmihály, — Dr. Hegyaljai *Kiss* Géza ref. lelkész, Belsőbölcs, — Dr. *Komáromy* Lajos főtisztviselő, Budapest, — *Komjáthy* Aladár ref. lelkész, Tárkány, — *Komjáthy* Béla földbirtokos, Budapest, — *Komjáthy* Celesztia magánzó, Budapest, — *Komondy* Zoltán műegyetemi adjunktus, Budapest, — Dr. *Korányi* Endre ügyvéd, Nyíregyháza, — *Korda* Imre földbirtokos, Mindszent, — Dr. *Korniss* Géza v. tanácsos, Békéscsaba, — Dr. Ko-

rom Lajos körorvos, Poroszló, — *Kóti* Jeremiás ny. tanító, Hajduhadház, — *Kortsák* Jenő p. ü. tanácsos, író, Budapest, — *Kovách* Elekné, Nyíregyháza, — *Kovács* Lajos m. kir. gazd. főintéző, Gödöllő, — *Kökény* Péter ny. szfővárosi ipariskolai igazgató, Rákosszentmihály, — Dr. *Köszeghy* Dénesné, Szeged, — Szentkereszthegyi *Kratochwill* Károly ny. altábornagy, Budapest, — *Kredits* Sándor ny. főjegyző, Rákosszentmihály, — *Kovács* Frigyes építész, Budapest, — *Kovács* Ödön gyógyszerész, Budapest, — *Kovács* Milenkó nagykereskedő, Budapest, — *Kovácsné Huszár* Jolán református lelkész neje, Dunaszentbenedek, — báró *Korányi* Frigyesné, Budapest, — *Korányi* Kálmán, Budapest, — báró *Korányi* László mérnök, Budapest, — *Kozma* János görög katolikus lelkész, Nyírcsászári, — *Kölcsey* Dezső ny. p. ü. főtanácsos, Budapest, — *Kölcsey* Kende Mihály magántisztviselő, Budapest, — *Kölcsey* Kende Pál huszárezredes, Budapest, — *Kölcsey* Sándor kormányfőtanácsos, ügyvédi kamarai elnök, Debrecen, — *Körtvélyessy* Endre főjegyző, őrszentmiklós, — Közművelődési Könyvtár, Debrecen, — Dr. *Kukuljevic* József gazd. akad. rendes tanár, Keszthely, — *Kürthy* Kálmán házkezelő, Budapest, — *Kvassay* Márta földbirtokosnő, Őrszentmiklós.

L

Lantos Béla igazgató, iskolai felügyelő, Szeged, — Dr. *Lautschek* Károly számvevőségi főtanácsos, Budapest, — Dr. *Lázár* László Máv. igazgató, Budapest, — Dr. *Lehel* István székesfővárosi reáliskolai tanár, író, Budapest, — Levente-Egyesület, Rákosszentmihály, — *Lichtenberg* Emiiné, Budapest, — *Ligeti* Imre p. ü. számv. főtanácsos, Budapest, — *Lukácsy* Imre ref. lelkész, Dunavecse, — Dr. *Leffler* Béla egyetemi m. tanár, Stockholm.

M

Dr. *Madarassy* László a Néprajzi Múzeum igazgató-öre, Budapest, — *Madarász* Elemér kezelőtiszt, Budapest, — *Madarász* József ref. s.-lelkész, Hajduhadház, — Dr. *Magyar* Ambrus kir. közjegyző, Nagykőrös, — Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, Rákosszentmihály, — A Magyar Filmiroda R. T., Budapest, — Magyar Intézet, Helsinki (Finnország), — Magyar Intézet, Stockholm, — *Magyar* Józsefné ügyvéd neje, Kecskemét, — *Magyar* Kázmér gazdasági főtanácsos, földbirtokos, Budapest, — Dr. *Magyar* Pál ügyvéd, Nagykőrös, — *Majzik* Viktor kir. közigazgatási bíró, Budapest, — M. kir. ^{al}Tamtnpoigâni fiúiskola, Berettyóújfalú, — M. kir. Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, — Dr. *Maholányi* László Máv. titkár, Miskolc, — Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, Kecskemét, — Dr. *Marcell* Mihály egyetemi

magántanár, a budapesti Szent Imre Kollégium igazgatója, Budapest, — *Mares* Géza árvaházi igazgató, Kecs-kemét, — Dr. *Martay* Barnabás főszolgabíró, Derecske, — Dr. *Marschall* Ferenc kormányfőtanácsos, orszgy. képvis., Budapest, — Bárá *Marschall* Gyuláné, altábornagy neje, Bércei, — *Márk* Endre udvari tanácsos, ügyvéd, ny. polgármester Debrecen, — Dr. *Márkus* István kir. kincstári jogügyi s.-fogalmazó, Bpest, — Dr. *Márton* Lajos múzeumi osztályigazgató, Budapest, — Dr. *Máté-Tóth* Jenő főkápt. jogtanácsos, Kalocsa, — *Mátéffy* Viktor kormányfőtanácsos, országgyűlési képviselő, prépost, Esztergom, — Máv. Árvaház, Kőszeg, — Máv. internátus, Szeged, — *Medgyaszay* Miklós ny. árvaszéki elnök, Debrecen, — Dr. *Melczér* Béla földbirtokos, Sajóörs, — *Mihályi* Károly tanító, Hajdúhadház, — *Molnár* Albert számv. főtanácsos, Budapest, — *Molnár* Dezső számv. főtanácsos, Budapest, — *Molnár* Lajos plébános, Farnos, — *Mondok* László főkáptalani uradalmi intéző, Tiszapalkonya, — Dr. *Moritz* Dénes ügyvéd, Czellödömök, — Dr. *Mosonyi* Dénes prelátus, kanonok, Kalocsa, — Dr. *Murányi* Károly városi tisztiorvos, Kalocsa, — Dr. *Murányi* Lászlóné, ügyvéd neje, Nyíregyháza, — *Munich* Vilmos mérnök, Budapest.

N

Nagy Ferenc jegyző, Hajdúhadház, — if j. dr. báró *Natorp* Tivadar p. ü. titkár, Budapest, — *Nánay* Béla tanár, Debrecen, — Vitéz *Nemes* Árpád tanító, Szeged, — Dr. *Nemes* Ernő miniszteri osztálytanácsos, Budapest, — *Németh* Aladár nagyszállodás, Bpest, — *Németh* Pál főkápt. jószágigazgató, Eger, — *Némethy* Ferenc megyei tisztii főügyész, Berettyóújfalú, — Népművelési Bizottság, őrszentmiklós, — Dr. *Nizsalovszky* Endre egyetemi tanár, Debrecen.

O

Offra András városi végrehajtó, Hajdúhadház, — *Olofson* Gusztáv m. kir. reálgimnáziumi tanár, Budapest, — Dr. *Olay* Ferenc miniszteri osztálytanácsos, Budapest, — *Oláh* Gábor író, reáliskolai tanár, Debrecen, — Országos Nőképző-Egyesület elnöksége, Budapest, — *Ozoray* Károly műszaki főtanácsos, Budapest.

Ö

Ökrész Illés községi állatorvos, Jánoshalma, — Dr. *Örvényi* Béla gyógyszerész, Budapest.

P

Hatpataki *Pataky* Alice tanárnő, Budapest, — *Patonay* Dezső ref. lelkész, Nagykőrös — Dr. *Pap* Géza államtitkár,

Budapest, — *Papp* György ny. ker. rendőrfőkapitány, Kecskemét, — *Payer* János számv. főtanácsos, Budapest, — *Pán* Elemér főtiszt, Bpest, — *Papp* Borbála óvónő, Nyírcsászári, — *Pászthy* Sándor min. számv. főtanácsos, Budapest, — *Penttillä* A. dr. Turku (Finnország), — Pesti Főiskolai Szent Imre kollégium, Budapest, — Dr. *Pénzes* Mihály polgármester, Hajdúnánás, — Dr. *Pilinszky* Ferenc min. tan, Budapest, — *Pintér* Jenő tanker, kir. főigazgató, a M. Tud. Akad., Kisfaludy Társ. tagja, Budapest, — *Pintér* Jenőné *Battlay* Borbála, Budapest, — özv. *Pócsy* Györgyné kir. közjegyző özvegye, Kecskemét, — Polgári és Gazdakör, Debrecen, — Dr. *Popper* Tódor ügyvéd, Budapest, — Dr. *Pora* Ferenc p. ü. tanácsos, Budapest, — *Porter* Ede cégvezető, Budapest, — *Povázsay* Sándor főnökh., Békéscsaba, — *Pörtl* Ferenc díszműáru és fésű-gyáros, Sashalom, — Dr. *Preszly* Elemér főispán, Budapest, — A csanádi egyházmegye püspöki titkári hivatala, Szeged.

R

Radvánszky József r. kath. lelkész, Szolnok, — Dr. *Raf* *fay* Sándor ev. püspök, Budapest, — *Rácz* Antal pályafelv., Hajduhadház, — Rákosszentmihályi Kaszinó, Rákosszentmihály, — Dr. *Rásó* Sándor ügyvéd, földbirtokos, Debrecen, — Ref. Gimnázium Történelmi Szertár, Nagykőrös, — Ref. Reálgimn., Hajdúnánás, — Vitéz *Reviczky* György kir. főmérnök, Baja, — Dr. *Révész* Kálmán ref. püspök, Miskolc, — *Rickl* Antal vasnagykereskedő, Debrecen, — *Rill* Ede üzletvezető, Bpest, — *Rill* István Máv. tisztv., Bpest, — Dr. *Ripka* Ferenc székesfővárosi főpolgármester, Budapest, — *Riidas* Gyula ü. v. igazgató, Budapest, — *Ruszka* György h. városi mérn., Hajduhadház, — *Ruttkay* Udóné, Budapest, — Ruvald Sándor Máv. főmérnök, Budapest.

S

Sáfár Béla ref. lelkész, Vác, — *Sajó* Károlyné, őrszentmiklós, — Salgótarjáni Köszénbánya R. T. Tisztviselői könyvtára, Salgótarján, — Salgótarjáni Palackgyár Olvasóköre, Salgótarján, — Dr. *Sámy* László p. ü. tanácsos, Budapest, — Dr. *Sántha* József városi tanácsos, Esztergom, — *Sántha* László m. kir. gazd. intéző, Gödöllő, — *Sebestyén* József O. T. I. igazgató, Budapest, — Dr. *Serényi* Gusztáv lapszerkesztő, Budapest, — *Setälä* Emil dr., Järvenpöő (Finnország), — *Simon* István ny. ref. iskolai igazgató-tanító, Debrecen, — *Sinka* Ferenc Pál szerkesztő, Esztergom, — *Sipos* Izidor min. számv. főtanácsos, Budapest, — *Syposs* Zoltán nyugdíjas, Budapest, — Somogyi Könyvfár, Szeged, — *Soós* Aladár Budapest, — Özv. *Soós* Elemérné *Korányi* Anna bárónő, ezredes neje, Bpest, — *Soós* Gizella Bpest, —

Dr. *Sőreghy* János városi múzeumi őr, Debrecen, — *Stein* Miksa malombérlő, Hajduhadház, — *Stobbe* Ferenc kárbecslő-mérnök, Budapest, — *Sulkowski* Viktorné hercegné, Gyöngy, — *Svastits* Géza oki. építész-mérnök, Keszthely, — *Sváb-Kovács* Istvánné, földbirtoftosnő, Kecskemét, — Dr. *Szegedy* Péter főszolgabíró, Lengyeltóti.

Sch

Schiffer Miklós igazgató, Budapest, — *Schindler* Aladár ny. államtitkár h., földbirtokos, Illy, — Dr. *Schultz* Frigyes ügyvéd, Nagykőrös.

Sz

Dr. *Szabó* Géza főorvos, Budapest, — *Szalai* Ernő cégvezető, Budapest, — Dr. *Szalay* József kir. kerületi rendőr-főkapitány, Szeged, — *Szalay* László ny. államtitkár, Budapest, — Dr. *Szalay* Marzsó Aladár miniszteri osztálytanácsos, Budapest, — *Szalay* Sándor m. kir. gazd. intéző, Gödöllő — Szalárdi *Jaké* Sándor kir. járásbíró, Budapest, — *Szapáry* Lajosné grófné, *Esterházy* Mária grófnő[^] Albertiürsa, — Dr. *Szemkó* Barna orvos, Budapest, — *Szenn* István üzletvezető, Budapest, — *Szente* Dezső gazdasági iskolai igazgató, Nagykőrös, — *Szent-Imrey* Emma, Budapest, — *Szentiványi* Imre min. szv. főtanácsos, Budapest, — Dr. *Szentpéteri Kun* Béla egyetemi tanár, Debrecen, — Dr. *Szerecz* Imre r. gimn. tanár, Keszthely, — *Székely* Jenőné *Uray* Ilona postamester, Buj, — *Szilassy* György ny. m. kir. gazd. főfelügyelő, Budapest, — *Szilágyi* Béla ref. lelkész, öcsény, — Dr. *Szilágyi* Pál m. kir. közegészségügyi felügyelő, Budapest, — Dr. *Szilva* Endre ügyvéd, Hajduhadház, — *Szlavkovszky* Sándor hivatalnok, Rákosszentmihály, — *Szőke* Sándor színész, a Nemzeti Színház tagja, Mátyásföld, — Dr. *Sztrilich* Pál orvos, orsz. cserkész vezetőietzt, Budapest, — Dr. *Szurmó* Lészlc ref. lelkész, Irsa, — *Szuvák* József magyar görög katolikus lelkész, Bököny.

T

Dr. *Takács* Jenő kir. közjegyző, Sümeg, — *Takács* Márton tisztviselő, Rákosszentmihály, — Dr. *Taubinger* Zoltán, a Magyar Filmiroda r. t. igazgatója, Budapest, — Tankerületi kir. főigazgatóság, Debrecen, — Dr. *Tasnády Nagy* András Máv. igazgatóhelyettes, főügyész, Budapest, — Dr. *Tasnádi Szűcs* András nyűg. Máv. igazgató, — Dr. *Tápay* István miniszteri tanácsos, Budapest, — Dr. *Técsői Mór*icz Sámuel ügyvéd, Budapest, — *Telbisz* György bankigazgató Szeged, — Dr. *Telegdi Róth* Jenő miniszteri tanácsos, Budapest, — Dr. *Torday* Béla v. tiszt. főorvos, Nagykőrös, —

Tóth János tanító, Tedely-pusztá, — *Dr. Tóth* Lajos, egyetemi tanár, Debrecen, — *özv. Tömörkény* Istvánné, író neje, Szeged, — *t* *Dr. Török* Ignác ügyvéd, Nagykáta, — *Dr. Tragor* Ignác kormányfőt., tak.-pénztári és múzeumi igazgató, Vác, — *Dr. Tunyogi Szűcs* Géza kormányfőtanácsos, ügyvéd, Debrecen.

U

Ujfalussy József ny. kir. ítélőtáblai bíró, Debrecen, — *Uray* Zoltán építőművész, Budapest.

V

Vadon Sándor hites ügyvéd, Debrecen, — *Pávai Vájna* Ferenc bányafőtanácsos, Budapest, — *Varga* András város-gazda, Hajduhadház, — *Varga* Antal iskolai igazgató, Balmazújváros, — *F. Varga* Lajos ref. esperes, Nagyrábé, — *Vargha* László ny. csendőralezredes, Debrecen, — *Dr. Varjú* Elemér Nemzeti Múzeumi igazgató, Budapest, — *Varró* Ferenc ref. igazgató-tanító, Hajdúhadház, — *Vas* Oszkár intéző, Budapest, — *Dr. Vaszkó* Endre miniszteri tanácsos, Budapest, — *Vágó* Gyula főmérnök, Debrecen, — *Dr. Vágó* Pál főmérnök, Budapest, — *Dr. Vámos* Gyula takp. vez.-igazg. Kalocsa, — *Dr. Várady* Jenő ügyvéd, Budapest, — *Vitéz Várady Szabó* Nándor m. kir. honvédhuszárszázados, földbirt., Debrecen, — *Városi Kaszinó*, Nagykőrös, — *Városi Levente-Egyesület*, Salgótarján, — *Váry Szabó* Elemér ny. főszámvevő, Budapest, — *Vecsei* Nándor aligazgató, Budapest, — *Véghseő* Dániel görög katolikus lelkész, esperes, Hajdúböszörmény, — *Velics* Antalné, Szécsény, — *farádi Veres* Imre cs. és kir. kamarás, Balassagyarmat, — *farádi Veres* Pál ny. m. kir. jószágigazgató, Gödöllő, — *Veres* Pálné leánygimnázium Vörösmarty Önképzőköre, Budapest. — *Dr. Verlan* Miklós takarékpénztári igazgató, Budapest, — *Dr. Veszprémy* Zoltán polgármester, Hajduhadház, — *Végh* Kálmán igazgató, Budapest, — *Vinnay* Pál gyógyszerész, Berettyó-újfalú, — *Vojka* Antal számv. főtanácsos, Budapest, — *Dr. Völgyi* János, Szabadka város ny. főjegyzője, Budapest, — *M. Vörös* Sándor kormányfőtanácsos, Budapest, — *Vincze* Károly ref. esperes, Perth Amboy N. Y., Amerika.

W

Wagner József sörnagykereskedő, Újpest, — *Wayand* Károly ny. áll. ig.-tanító, Rákosszentmihály, — *Wellisch* Jacques igazgató, Budapest, — *Dr. Weöres* Gyula egyetemi lektor, Helsinki (Finnország), — *Werböczy* Bajtársi Egyesület, Debrecen.

Zachár Antal számtanácsos, Budapest, — *Zagyvapálfalvai* Kaszinó, *Zagyvapálfalva*, — Dr. *Zalka* László prelátnok, Győr, — Gróf *Zichy* Gyula kalocsai érsek, Kalocsa, — *Zilahy* Gyula, a Nemzeti Színház ny. tagja, Budapest, — *Zolnay* Vilmos ny. dohánygyári igazgató, Budapest, — Dr. *Zoltai* Lajos ny. városi múzeumi igazgató, Debrecen, — *Zubovics* Margit, Szécsény, — *Zsuffa* László minisztériumi számvizsgáló, Budapest.

A „MAGYAR SIRATÓ” TARTALMA:

	Oldal-
Ajánlás	5
Előszó helyett	7
Nánási Fodor „major” három arany ekéje.....	12
Nemes urak faluja a Tisza mellől.....	18
Péczely Ignác, a magyar csodadoktor.....	26
Öt akasztófa árnyékában	40
A kondorosi csárda legendáiból	49
Soós Elemér ezredes regényes élete.....	61
A váchartyáni nagycsodaszó beszélgét	93
Dely Mátyás a Tündér lovával	115
A pándi Szilassy urak.....	120
Az „ábécés” Gönczy Pál.....	126
Vágó Pal, a jászapáti remete.....	139
Akivel Liszt Ferenc négykézre játszott.....	161
A buji postamester főhercegi házi orvos fiáról	168
Nagy Kázmér aranszérús kertje	182
Az ezüstsarkantyús kömpöci ispán.....	198
A Kossuth-ereklyés Kvassay Márta	210
A legény Tömörkény István.....	218
Kölcsey Ferenc és az ő nemzetsége.....	225
AKafcVirágök a koito Váradi Antal sírjára	284
Ady Endre körül	246
A nótás somogyi fösizolgabiró.....	257
A Sahiassa bíboros árva diákja	271
Iglói Szontagh Miklósné	283
Egy marék föld a vadász Lakatos Károly sírjáról.....	295
Garay Ákos, a huszárpiktor	301
Az Arany János tüzhelye mellől	309
Körösi Csorna Sándor abaújmegyei atyafisága	315
A jó öreg debreceni professzorok.....	323
A tiszalöki kenderdörzsölö	328.
Egy kis honvédkutyáról.....	387
A pirosziszmas Batthyány Ilona grófnö.....	342
Öreg Kövér Pál nemzeties úr	349
A hajdúvárosok hidjai, árka	355
Ferenczy István szobrász leveleskönyvéből.....	363
A pócsi Máriánál	371
Megrendelök névjegyzéke.....	389

A könyv borító-címlapját
GEBHARDT TIBOR festöművész rajzolta.